

1.

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA

A XIX. SZÁZAD VÉGÉN.

146

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI
BIZOTTSÁGA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

KÖRÖSI JÓZSEF

LEV. TAG, BIZOTTSÁGI ELŐADÓ.

I. KÖTET.

KÖRÖSI JÓZSEF	Bevezetés.
I. GRÜNWARD BÉLA	Zólyom megye.
II. SZMRECSÁNYI ARISTID	Liptó megye.
III. DR. PISZTÓRY MÓR	Pozsony városa.
IV. SVÁBY FRIGYES	Szepes megye.
V. IFJ. KUBINYI MIKLÓS	Árva megye.

BUDAPEST, 1891.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Ára 1 frt 50 kr.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA
A XIX. SZÁZAD VÉGÉN.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI
BIZOTTSÁGA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

KÖRÖSI JÓZSEF

LEV. TAG, BIZOTTSÁGI ELŐADÓ.

I. KÖTET. 7

BUDAPEST, 1891.

MP
0
1332

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ES KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA

A XIX. SZÁZAD VÉGÉN.

ELSŐ KÖTET

- 7 KÖRÖSI JÓZSEF Bevezetés.
I. GRÜNWARD BÉLA Zólyom megye.
II. SZMRECSÁNYI ARISTID Liptó megye.
III. DR. PISZTÓRY MÓR Pozsony városa.
IV. SVÁBY FRIGYES Szepes megye.
V. IFJ. KUBINYI MIKLÓS Árva megye.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI ÉS
STATISZTIKAI BIZOTTSÁGA.

BUDAPEST, 1891.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
KÖRÖSI JÓZSEF: Bevezetés	IX
I. † GRÜNWARD BÉLA: Zólyom megye	1
II. SZMRECSÁNYI ARISZTID: Liptó megye	33
III. DR. PISZTÓRY MÓR: Pozsony városa	55
IV. SVÁBY FRIGYES: Szepes megye	133
V. IFJ. KUBINYI MIKLÓS: Árva megye	183

TARTALOMJEGYZÉK

1.	Bevezetés	1
2.	A magyar nyelv története	15
3.	A magyar nyelv szerkezete	35
4.	A magyar nyelv nyelvtana	55
5.	A magyar nyelv irodalma	75
6.	A magyar nyelv oktatása	95
7.	A magyar nyelv szerepe a kultúrában	115
8.	A magyar nyelv jövője	135

BEVEZETÉS.

IRTA

KŐRÖSI JÓZSEF

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA, BIZOTTSÁGI ELŐADÓ.

BEVEZETÉS.

E monografiák célja megyéink és nagyobb városaink jelen közgazdasági és közművelődési állapotát, a gazdasági és gyakorlati élet közepette működő, ítéleteikben a dolgok közvetlen szemléletére támaszkodó, és e tekintetben lehető legilletékesebb személyek által megismertetni.

Az elmélet és a gyakorlat közt létező ellentét sehol sem jut oly világos kifejezésre, mint a politikai tudományok terén. Lapozgatván a közigazgatás, az adórendszerek, az igazságszolgáltatás, a közgazdaság vagy a közegészségügy történetében, úgy nálunk mint külföldön sűrűn akadunk ezen ellentétre és az általa szült ingadozások nyomaira.

Tagadhatatlan, hogy a gyakorlat embereinek panaszai-val gyakrabban találkozunk. Az elmélet emberei, tágabb látókörük és vizsgálódásaik tudományosságának megnyugtató tudatában, kevésbé veszik fel a gyakorlati embereknek, szűkebb tapasztalati körükből eredő ellenvetéseit. Tudják, hogy a gyakorlat tulajdonképen nem egyéb, mint egyesek tapasztalata, míg az, mit túlnan némi kicsinyléssel »meddő elméletnek« szottak elnevezni, nem kevesebb, mint a százezrek tapasztalatából leszűrt igazság. Hol az egyéni tapasztalat csak véletlent, előre nem látható kivételt talál, ott az elmélet a szükségszerűségeknek — gyakran előre is látott — láncolatát ismeri fel. Különösen a statisztikai észlelésnek köszönjük, hogy ezen szabályszerűséget még oly jelenségeknél is bebizonyíthattuk, hol

az egyéni, elszigetelt észlelés ilyesmit még csak sejteni sem mert volna.

De másrészt a gyakorlati tapasztalat, bár sokkal inkább van időhöz és röghöz kötve, mégis azon megbecsülhetetlen előnnyel bír, hogy közvetlenül a tényből ered, közvetlen szemlélésen és az eredményeknek el nem tagadható megérzésén alapszik: a fájdalom vagy az élvezet valóságát a legfényesebb elmélet sem fogja eltagadhatni vagy eltüntethetni. Nem ritkán csakis idő kérdése, hogy az egyesnek szűk, de közvetlen észlelésen alapuló ítélete, általános és a tudomány részéről is elismert igazsággá válják.

A gyakorlati felfogásnak leghatalmasabb fegyvere kétség kívül abban áll, hogy az az értelemnek azon funkciójában gyökerezik, mely minden ismeretnek legbiztosabb és leghatalmasabb alapja — a szemléletben. Ugy az ismerettan elvont magaslatain, mint a gyakorlati élet reális talaján, ugyancsak a szemlélet képezi azon védő gátot, mely oltalmaz, hogy eszméink bennünket a végtelenség és a képtelenség felé ne ragadjanak.

Igy az elmélet nem nélkülözheti a közvetlen észlelés tápláló talaját, míg a gyakorlati tapasztalat ismét szükségképpen általános, elvont igazságok felé vezet.

Hogy ezen két felfogás közt tényleg mégis ellentétek létezhetnek, azt csak azon körülményre vezethetjük vissza, hogy mindkét oldalon kelleténél könnyebben általánosítanak: az elmélet a maga abstrakcióit, vagy a deduktív uton talált igazságait, némi kiméletlenséggel szereti a gyakorlati életre ráerőszakolni; a gyakorlat embere pedig vajmi könnyen hajlandó saját baját a közügy bajával, szűkebb köre érdekét az ország érdekével azonosítani.

Hazánk közgazdasági és közművelődési állapotának, valamint az eddig követett utak helyességének megítélésénél és az ezentúl követendők kiszemelésénél, ezen régi ellentét ismét nyilvánul.

A felkarolandó jelenségek tarkaságánál és tömegességénél fogva, valamint a részletes jelenségeknek egymással ellentétes tanúsága mellett, mindazok, kik ily kérdések felett itélni hivatvák, lehetőleg általános szempontokra kénytelenek helyezkedni, csakis ily magaslatokról levén helyes és tág áttekintés nyerhető. Így — akarva, nem akarva — a statisztikai észlelés útjára térnek. A tömeges észleléseken alapuló statisztikai adatok nagy súlya és azoknak matematikai szabatossgot sejtető külseje mellett természetes, hogy a szűkebb körből merített és a szóbeli előadás egyszerűbb alakjában föllépő egyéni leírásnak még inkább kellett háttérbe szorulnia. Midőn pedig az utóbbi időben nagy lendületet felmutató hivatalos statisztika talán már feljutott azon magaslatra, mely *Müll* szemei előtt lebegett, midőn csak néhány évtizeddel ezelőtt azt jóslá, hogy a kormányok felvilágosításokat és működésük irányzását nemsokára már nem a rendőrségi jelentésekben, hanem a statisztikai közleményekben fogják keresni, — talán fel lehetne vetni azon kérdést, vajjon ezen kifejlődött és szám-szerű szabatossggal működő statisztikai észlelések mellett van-e még létjoga az afféle leíró, egyéni felfogáson alapuló honismertető dolgozatoknak, minők ezen munkában megindittatnak?

A kérdés épenséggel nem új és a kik a statisztika történetét ismerik, tudják, mily heves vitákra és meghasonlásokra nyújtott az okot. Kezdetben a statisztika nem vala egyéb az állami intézmények és állapotok leírásánál. Ezen tulajdonságát előbbi elnevezésében is árulta el; csak egy évtizede, hogy az államisme helyébe a »statisztika« elnevezés felkapott;*) de jóval utána még mindig tapasztalhatjuk, hogy statisztikai munkákat államismének czímeztek. Ezen, a politikai tudományok körében helyet foglaló államismének és statisztikának

*) Minthogy ez új elnevezéstől keltezik a statisztikai tudománynak születését és a statisztika atyjának azon tudóst tekintik, a ki e szakot így elnevezé, t. i. *Achenwallt*, nem felesleges felemlíteni, hogy ezen érdem nem őt, hanem hazánkfiát, *Schmeitzelt* illeti, ki a statisztika nevét a hallei egyetemen tartott előadásaiban elsőnek hangoztatta és kitől *Achenwall*, mint a hallei egyetemen *Schmeitzel* tanítványa, azt átvette.

képviselői, idegenszerű és erőszakos újításnak tekinték, midőn ezen történeti tudomány keretébe, a természettudomány mérő módszerét és az annak eredménye gyanánt előálló számszerű adatokat kísérlék bevezetni. Ma, midőn ezen arithmetikai irány teljes győzelemre vergődött, igen különösen érinthet, ha halljuk, mily megvetően fogadták a régi iskola férfiai az új jövevényt. Külömbiséget tévén magasabb és közönséges statisztika közt, a számszerű statisztikát és az avval foglalkozó »táblagyártókat« és »táblarabokat« alsórendűeknek, magukat a statisztikai táblázatokat pedig oly »száraz csontvázak«-nak gúnyolták, melyekkel az ő üde, pezsgő statisztikájuknak még érintkezésbe sem szabadna jönnie. De másrészt az arithmetikai irány képviselői is, a mint amaz különösen *Quetelet* által és óta erőben gyarapodott, a maguk részéről sem fukarkodtak a kicsinyléssel, sőt — mint különösen a francia iskola — kereken kimondották, hogy csakis az tekinthető statisztikának, a mi számokban kifejezhető és számításra alkalmas. A heves vitát *Knies* azzal döntötte el, hogy kimutatta, miszerint a két tábor tulajdonképen két különböző irányból ered és így különböző dolgokat is mivel: az egyik állapotokat ír le, a másik törvényeket keres; amaz politikai tudomány, mely az állam nevezetességeit leírja, emez természettudomány, mely az ember és a társadalom természetét vizsgálja; az egyik, a történet módjára, tárgyát szavakban írja le, — a másik mér és számokban beszél. A megoldás módját csakis a kettéválasztásban találták. E mellett a régibb tudományt az általa szerzett nevétől is megfosztván, kizárólag az újabb keletű vizsgálódásokat vélték arra méltóknak, hogy a statisztika nevét viseljék, míg a régibb tudományágot az állam- vagy honisme névvel kívánták eme fontosabb tudománytól megkülönböztetni és távol tartani.

A tudományos fejlődés az utóbbi felfogásnak adott igazat. Ma a statisztikai adat fogalmához kivétel nélkül hozzáfűzik a számszerűség ismervét is; a modern statisztikának nagy-

terjedelmű működése és nagy vívmányai, kizárólag az arithmetikai uton érettek el. Ezen számtani statisztika az, melynek ápolására teremtettek a nagy statisztikai hivatalok, ez az, melyet nemzetről nemzetre a kongresszusokon ünnepeltek, míg a régi honismének hajdan oly hatalmas alakja eltörpült, majdnem elenyészett és sokak szemében csak mint hazajáró lélek kísért még a többi, életnek örvendő tudományágak körül.

Ilyen előzmények után, mintha fölöslegesnek is látszhatnék azon kérdést felvetni, vajjon a számszerű statisztikának az államisme fölött nyert tökéletes győzelme után, czélszerűnek mondható-e a régibb honismertetések ósdi irányának felélesztése? Azonban e pör iratai talán még sincsenek oly végképen és megmásíthatlanul lezárva, mint ezt a modern statisztikának, kétségkívül kizárólag az egyik irányban történt fejlődése után, feltehetnők.

E sorok írójáról, ki élete java részét az arithmetikai statisztika művelésének szentelte, talán nem fogják feltenni, hogy saját tudomány-ága fontosságának kicsinylése szól belőle, a midőn — az imént feltett kérdésre válaszolandó — határozottan a régi honismertető statisztikának jogosultsága mellett nyilatkozik. Nem oly értelemben ugyan, mint annak hajdani védői, a kik azt egyedül helyesnek vélték, hanem olykép, hogy a modern, arithmetikai statisztika mellett, a régibb divatút nem csak megengedhetőnek, de még határozottan szükségesnek is találja.

Az arithmetikai statisztikának mellőzhetlenségét és nagy hasznát, mint kétségen felüli tényrt feltételezván, legyen szabad itt érintenünk azon okokat is, melyeknél fogva — különösen a politika és az alkalmazott, gyakorlati közgazdaság terén — a statisztikának számbeli észleléseit enmagukban kielégítőeknek nem találjuk.

A statisztikai módszer lényegét abban foglalhatjuk össze, hogy minőleges különbségeket mennyileges alakban tesz felismerhetővé, minek következtében eredményei aztán számszerű alakot is öltenek. De a qualitativ értékeknek quanti-

tativokra való átalakítása természetesen csak annyiban lesz lehetséges, a mennyiben az előbbieket bizonyos jellemző és e mellett összeolvasásra is alkalmas ismérveket nyújtanak a statisztikai szemlélőnek.

A társadalmi és gazdasági életnek számos, igen fontos jelensége mármost, vagy egyáltalán nem kínál ily ismérveket, vagy csak hozzávetőleges értékűeket, minek következtében a statisztika ily jelenségekről vagy semmi, vagy csak homályos véleményt birhat. Így például a nagyfontosságú iparos törvényhozásnak gazdasági és erkölcsi hatása, a gyári üzemek terjedése, a gyártmányok eladási piacának változása, az uzsora pusztításai, a földművelési rendszerek lassan végbe menő átváltozása, a közigazgatás vagy igazságszolgáltatás minőségének vagy az adóteher súlyának megítélése, a kivándorlás alattomban lefolyó mozgalmainak felismerése stb., megannyi fontos jelenség, melyről a tények közvetlen szemlélőjének igen világos tudomása lehet, különösen midőn a szemlélő e jelenségek egyik alkotó vagy szenvedő tényezőjét is képezte, míg a hivatalos statisztika, lehet, hogy e tekintetben számba vehető helyes ismérveket alig, vagy semmikép sem talál. Így megtörténhetik, hogy éppen a legáltalánosabban elterjedt s a közfelfogás által semmiféle kételyeknek alá nem vetett tények és meggyőződések, a statisztikai számokban épenséggel nem találhatnak kifejezést. Ennek következtében tehát el kell ismernünk, hogy ily esetekben a helyi viszonyoknak szemléleti ismeretéből eredő felvilágosítások, a statisztikának nemcsak igen becses kiegészítését képezik, hanem avval egyenrangú, önálló forrásnak is tekintendők.

A statisztikának egy további, szintén mivoltából eredő sajátossága, hogy mindig csak átlagértékeket nyújthat. Bármennyit panaszkodtak már e statisztikai átlagok ellen; bármennyiszer bizonyították, hogy ezáltal a tényleges viszonyoknak legfontosabb árnyalatai egy — gyakran minden jelentőséget nélkülöző, szintelen — átlag keretébe szorít-

tatnak össze: az ezen átlagokban való szemlélést, gondolkodást és érvelést még sem lehetett kiirtani, mert elkerülhetetlen.

Az egész közönséges logika ugyanis az azonosság vagy az ellentét elvére van felépítve: egy fogalom nem tartalmazhat egymás közt ellentétes ismérveket; azon egy alanyról nem lehet azonegy dolgot állítani meg tagadni is. A logikai tudománynak ezen sarkköve azonban, úgy látszik, még egy fontos módosításnak volna alávetendő. Hallgatag ugyanis mindig azon feltevással dolgoznak a logikusok, hogy a fogalom több egyedet foglal ugyan egybe, de annyiban, a mennyiben ezek megegyeznek egymással, egyek, úgy hogy a közönséges logikai fogalomnak realis egyedkép-mása is gondolható: a *typus*. A statisztikának fogalmai azonban mindig egészen más, t. i. gyűjtő természetűek, kollektívek. Itt az egységes fogalom mindig nemcsak több, de — a mi még fontosabb — egymás közt különböző egyedekre is vonatkozik és így elkerülhetetlen, hogy a mi az egyik elemről áll, a másikról csak részben állitható, a harmadikról pedig épenséggel nem. A kollektív fogalmak ezen sajátos természetének következtében megváltoznak a közönséges logikának az ítéletre és következtetésre vonatkozó tételei, sőt még módszertani része is: az ítéletek és következtetések mindig csak átlagok alakjában mehetnek végbe.

Az átlagok természetével foglalkozó tanulmányoknak köszönjük azon, már *Quetelet* idejében felállított megkülönböztetést, mely a valóságos átlagokat a látszólagosoktól elválasztja. Csakis az előbbieket lévén megbízhatók, csakis ezek tükrözvén vissza a valóságot, lehetséges, hogy valamely átlagos következtetés — és így a statisztikai is — a dolgok természete felől még tévedésbe is ejthet. Hogy pedig éppen a közigazgatási statisztika terén miért kell oly gyakran látszólagos átlagokkal dolgoznunk, annak egyik oka abban is rejlik, hogy itt rendszeren bizonyos állandó közigazgatási egységek — minők például a megye vagy a törvényhatóság — képezik az észlelés alapját. Azon, hogy egy ily kollektív fogalom az egyéni,

egymással esetleg ellentétben is álló fogalmaknak egész sorozatát is foglalhatja magában, nem segíthetni. Ha például ily közigazgatási egység egyik felében a halandóság emelkedett, a másikban alább szállt, a közigazgatási statisztika e helyett csak annyit jelezhet, hogy a közegészségi állapotok az illető egész területen változatlanok maradtak. A probléma nehézségét nem is oldaná meg az olyan statisztika, — mely az ugynevezett földrajzi módszer szerint haladván — kisebb topografiai egységekig ereszkednék le; mert a földrajzi különbség csak egyike az e tekintetben figyelembe veendő körülményeknek. Így valamely országrész egészségi állapota változhatik a lakosság foglalkozási módja, a területrészek különböző éghajlata, a táplálkozási módnak, a vagyonosságnak, a műveltségnek és számtalan más tényezőnek hatása szerint. E tényezőket a hivatalos statisztika nem mindig láthatja, de ha látja is, még sincs mindig azon helyzetben, hogy az észlelendő tömegeket ezen szempontok irányában csoportosítsa, azaz hogy a kvalitatív különbségeket quantitativ alakban bemutassa; a közvetlen szemléletre támaszkodó megfigyelőnek eszmekörébe azonban, ezen tényleg létező csoportulások már a szemlélettel együtt hatolnak be, folytonosan elevenen élnek szeme előtt és így őt helyesebb következtetésekre is kényszerítik.

Ezzel kapcsolatban utalni kellene azon általános nehézségre is, melylyel a statisztika az oksági magyarázatok körül megküzdeni kénytelen és azon előnyre, melyben ez érdemben a közvetlen szemlélet részesül. Az okságok magyarázata ugyanis kétféleképpen történhetik: a biztosabb uton haladunk, midőn a ható okot ismervén, annak következményeit akarjuk megállapítani; ámde sikamlósabb az út, midőn az előtalált eredményből ki akarjuk deríteni, vajjon mi lehetett annak az okozója. A statisztikának mindkét irányban igen fontos szerep jut. De míg az első — progressiv — uton, eléggé biztosan haladhatunk, addig a másik — regressiv — uton, az emberi megismerést korlátozó, legyőzhetetlen akadályokat a statisztika sem kerülheti ki. Vala-

hányszor tehát a statisztika, szemben a kész eredményekkel, azoknak magyarázó okát keresi, kénytelen hogy többé-kevésbé érvényes feltevésekre támaszkodjék. A tények közvetlen szemlélője azonban nemcsak azt látja, a mi keletkezik, hanem azt is, hogy miként, sőt gyakran még azt is, hogy kik által. A társadalmi és közgazdasági élet egyes tényezőit jobban ismerheti, mert azokkal lépten-nyomon találkozik, azok hatását és hatalmát naponta meg is érzi. Így gyakran jut azon helyzetbe, hogy a keletkező eredményeket már szülőfélben szemlélheti. Minden egyes esetnél pedig, mely ítéletét igazolja, mindig jobban erősödik meggyőződése a szemlélt okok mikénti hatásáról, holott a statisztika, mely csak a kész eredménynyel áll szemben, annak magyarázatára feltevésekhez kénytelen folyamodni. Így például a szemlélő egy pillanatig sem lehet kétségben a felől, vajjon a földbirtok növekedő megterhelése a belterjesebb műveléstől, vagy a birtokosok nagyobb eladósodásából keletkezik-e? vajjon a nagyobb adóbevétel a nép vagyonosodásának, vagy az adókivetés szigorításának tulajdonítandó-e? vajjon a kisipar hanyatlását az iparosok elmaradása vagy a gyárak versenye okozza-e? stb.

Végül nem kellene említés nélkül hagyni azon körülményt sem, hogy a hivatalos statisztika mindig *előzetesen* kénytelen észlelései keretét és szempontjait megállapítani és így csak utólagosan juthat annak tudomására, vajjon ezen keret mennyiben felelt meg az élet sokféle és változó alakulásainak? Különösen áll ez a statisztikának nagyobb szabású felvételeiről, minők például a népszámlálás, az iparstatisztika stb., a melyek nagy költségük és fáradságos előkészítésüknél fogva csak hosszabb időközben ismétlődhetnek, minek következtében az újabb felvételig letelő időköz alatt a statisztikai fényképen javítani nem lehet.

Az efféle elméleti érvelések talán kellőleg igazolják, ha a számszerű statisztika nagy fontosságának és pótolhatatlanságának teljes elismerése mellett az igénytelenebb honösmertető

leírásnak is engedünk létjogot. Evvel pedig igazolva volna a jelen vállalat létjoga is, védelmezve volna ez azon vád ellen, mintha egy elavult irány felélesztését kísérelné meg, midőn czélul tűzte ki magának, hogy az ország egyes részeinek közgazdasági és közművelődési állapotát a gyakorlati élet közepette álló, közvetlen észlelők által, közönséges historikus előadásban ismertesse.

Az ezennel megindított megyei monografiák bevallott és határozott czélja, az ország gazdasági állapotát lokális szempontokból megismertetni, meghallgatni és köztudomásra juttatni a helyi érdekű kívánságokat, bajokat és vívmányokat. A dolog természetéből folyik ugyan, hogy így a lokális színezet néha-néha tán nagyon is rikitó lesz; hogy helylyelközzel a helyi érdekek az összérdekkel ellenkeznek. Másrészt meg az ember természetéből folyik, hogy a jelen állapotnak árnyoldalát inkább szokták észrevenni, mint a fényoldalt. Az arany korszakot mindig a multban keresték az emberek és annak bekövetkezését nem is sejtették, habár benne éltek is. Ugy látszik, hogy a fény és árny helyes megítélésére bizonyos történeti vagy legalább statisztikai távlatra van szükségünk, míg a rendszerint elégedetlen kortársak mindig inkább a pesszimiztikus fölfogás felé hajolnak. Ezen hibát természetesen a jelen vállalat sem fogja egészen elkerülhetni. Igyekeztünk azt legalább annyiban gyengíteni, hogy az egyes monografiák elkészítésére oly egyéneket nyertünk meg és igyekszünk majd ezentúl is megnyerni, a kiknek ítélete nemcsak vidéküknek az életben és a közvetlen szemléletben gyökerező ismeretében, hanem magasabb tudományos fölfogásban is gyökerezik.

Még csak néhány szót e vállalat keletkezéséről és be rendezéséről.

A magyar tudományos akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága, 1887. jun. 17-iki ülésében, alulírt elő-

adó indítványára elhatározta, hogy hazánk egyes részeinek mezőgazdasági, iparos és kereskedelmi viszonyait, általános jólétét, valamint közegészségi, nemzetiségi és művelődési állapotait, egyes felolvasásokban fogja ismertetni és hogy ezen honismertető monografiák szerkesztésére, hazánk illető részeinek állapotát tapasztalatból ismerő szakférfiakat fog felkérni.

Kezdetben az volt a szándék, hogy az egyes megyék, a felföldieken kezdve, földrajzi egymásutánban következzenek. Ezen szándék azonban nem volt valósítható, mivel a midőn valamely megye leírására illetékes szakférfi vállalkozott, nem lehetett az ilyen, sok fáradozással járó hazafias vállalkozás elfogadását, csakis a földrajzi sorrend érdekében elhalasztani és így — esetleg sok évvel is — késleltetni.

Tekintettel a monografiáknak egységes terv szerint való készülésére, ezek szempontjait a következő utasítás foglalta össze:

A munka fősúlya a jelen közgazdasági állapotok és a létrejöttükön közreműködő okok előadására fektetendő. A tárgyalandó szempontok a következők: a földrajzi és népességi állapotnak, bevezetésül szolgáló, rövid ismertetése; a földmívelés helyzete és jövedelmezősége, a napszámok és bérek magassága, a divó gazdasági rendszerek jelzése, egyes mintagazdaságok említésével, esetleg rövid leírásukkal; a tejgazdaság és az állattenyésztés állapota, az erdőmívelés módja, jövedelmezősége és helyzete; a bányászat helyzete és annak kilátásai; a megyében virágzó kis (illetőleg házi) ipar székhelyeinek és jelentőségének ismertetése; a nagyiparban fennálló munkabérek és munkásviszonyok, a nevezetesebb gyáraknak esetleges rövid leírásával, főgyártmányaiknak, valamint — ha lehetséges — eladási piacuknak fölemlítésével; az ipartörvény hatása az iparra és az iparosokra, különösen a munkásokra; a kereskedelem állapota, tárgya és terjedelme; bankok és takarékpénztárak működése; az uzsora és az uzsoratórvény hatása. Ezeken felül még kíváncsnak látszik, hogy e monografiák kiterjedjenek a közigazgatás általános állapotára, különösen pedig

az iskolaügyre és az igazságszolgáltatásra, valamint a közegészségügyi viszonyok rövid jellemzésére, mi mellett feltűnő állapotok lehetőleg okaikra visszavezetendők. Végül figyelmet érdemelnek még az általános néprajzi és közerkölcsi szempontok, valamint a nemzetiségi állapotok is, de mellőzésével minden a napi politikába vágó fejtegetéseknek. Egészben véve válasz és felvilágosítás volna nyújtandó az iránt, vajjon a népesség anyagi és művelődési állapota a két utolsó évtizedben emelkedett-e, avagy hanyatlott és miben rejlik e változások oka? (Budapest fővárosának leírása egyes szakok szerint volna készítendő).

Látnivaló, hogy a programm eléggé bő és hogy az eléggé nagy igényeket támaszt a munkatársak hazafias érdeklődése és munkakedve iránt.

Ép azért különös hálával is tartozik a bizottság mindazon kiváló szakférfiaknak, kik a szem előtt lebegő fontos czél kedvéért szivesek voltak ezen közhasznú és ugy tudományos, mint gyakorlati tekintetben szép reményekkel kecsegtető vállalat létesítését fáradságos közreműködésükkel lehetővé tenni.

A honismertetőnek jelen első kötetében a következő munkatársak működtek közre:

1. † GRÜNWARD BÉLA, a magy. tud. Akadémia I. tagja, országos képviselő, Zólyom megye volt alispánja: ismerteti Zólyom megyét (felolvastatott a bizottság 1887. márczius 22-iki ülésében).

2. DR. PISZTÓRY MÓR, a bizottság tagja, a pozsonyi jogakadémia tanára: ismerteti Pozsony városát (felolvastatott a bizottság 1887. április 5-iki ülésében).

3. SZMRECSÁNYI ARISZTID, Liptó megye közigazgatási bizottságának tagja: ismerteti Liptó megyét (felolvastatott a bizottság 1888. április hó 7-én tartott ülésében).

4. SVÁBY FRIGYES, Szepes megye levéltárnoka: ismerteti Szepes megyét (felolvastatott a bizottság 1888. április hó 29-ik ülésében).

5. IFJ. KUBINYI MIKLÓS, az árvai uradalom ügyésze: ismer-teti Árva megyét (felolvastatott a bizottság 1891. április 20-iki ülésében).

Ezeken kívül egyelőre még a következő urak voltak szivesek megyéjük ismertetésének szerkesztését biztos kilátásba helyezni:

6. BALÁS ÁRPÁD, kir. tanácsos, a m.-óvári gazdasági akadémia igazgatója: Moson megye.

7. DR. BERNÁT ISTVÁN, orsz. tanoncziskolai felügyelő: Gömör megye.

8—10. GAÁL JENŐ, országos képviselő:

Arad megye és városa.

Békés megye.

Csanád megye

Hunyad megye.

11. GALGÓCZY KÁROLY, a m. tud. Akadémia lev. tagja: Pest megye.

12. GÁMÁN ZSIGMOND, a kolozsvári kereskedelmi kamara titkára: Kolozs megye és Kolozsvár városa.

13. DR. KIRÁLY FERENCZ, országos képviselő: Hajdú megye és Debreczen városa.

14. DR. KOVÁCS GYULA, miniszteri titkár: Borsod megye.

15. KÖRÖSI JÓZSEF, a m. tud. Akadémia lev. tagja, a főv. statisztikai hivatal igazgatója: a fővárosi részvénytársaságok.

16. MELTZL OSZKÁR, országos képviselő, a nagyszombati kereskedelmi kamara titkára: Brassó, Szeben és Nagy-Küküllő megyék.

17. MUDRONY SOMA, országos képviselő, az orsz. ipar-egyesület igazgatója: Budapest kisipara.

18. PEKÁR GYULA, a magyar leszámítoló bank igazga-tója: Budapest gabonakereskedése és malomipara.

19. DR. PISZTÓRY MÓR, jogakadémiai tanár Pozsonyban: Pozsony megye.

20. BÁRÓ ROSZNER ERVIN, Hont megye főispánja: Hont megye.

21. RUDNAY BÉLA, Nyitra megye főjegyzője: Nyitra megye.

22. DR. SMIALOVSKY VALÉR, országos képviselő: Trencsén megye.

23. GRÓF SZÉCHÉNYI IMRE: Somogy megye.

24. SZEDERKÉNYI NÁNDOR, országos képviselő: Heves megye.

Nem valószínű, de nem is szükséges, hogy az ország minden egyes megyéjére terjeszkedjünk ki: hazánk jelen gazdasági állapotáról az esetben is teljesen tájékoztató képet nyerünk, ha a megyéknek csak felét, vagy akár csak harmadrészét sikerülne felkarolnunk. Ez esetben is, ezen sokféle vizsgálódással és tömérdek munkával járó gyűjteményes munka befejezése néhány évet fog még igénybe venni és így alig fog e század vége előtt befejeztetni. Bár sikerülne e munkával utódainknak némileg hű képét átadnunk azon gazdasági fejlődésnek és azon anyagi állapotoknak, melyeket nemzetünknek, a XIX. század végén és a magyar állam fennállásának ezredik évfordulója idejében, elérnie sikerült.

I.

ZÓLYOM MEGYE.

IRTA

GRÜNWALD BÉLA.

Felolvastatott a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai
és Nemzetgazdasági Bizottságában 1887. márczius 22-én.

I

NOTION MUGBY

BRUNWALD BELL

THESE ARE THE NAMES OF THE AUTHORS OF THE
THESE ARE THE NAMES OF THE AUTHORS OF THE

Zólyommegye kiterjedése 50 □-mértföld s e területen 103,285 lakos él s dolgozik a gazdaság különféle ágaiban, melyeknek sokfélesége s a fejlődés fokainak különböző volta érdekes képet tár a szemlélő elé.

A megye mint táj is vonzó. Tölgygyel, bükkal s nagyobb-részt fenyővel borított hegyek, égbe nyúló sziklák, kopár havasok emelkednek a magasba s emelik magokkal az ember lelkét; míg a hegyek tövében fakadó források vize apró patakokká gyűlve, a szűk völgyssorosokban sziklákba ütődve, tajtékozva s zúgva rohannak lefelé, hol azután egy nagyobb, higgadtabb folyású patakkal vagy folyóval egyesülve, szélesebb, kies völgyekbe érnek s falvak és városok határaitban az emberi élet prózai céljainak eszközévé válnak.

De a ki a költői hangulat mellett helyet enged a gyakorlatias, a hasznosságra tekintő felfogásnak is, az sajnálkozással látja, mily kevéssé használták fel az emberek e természeti erőt az ipar céljaira, s mennyi érték veszett már el haszontalanul az emberek vállalkozó szellemének hiánya s a kedvezőtlen viszonyok hatása következtében.

Széles völgy s nagyobb folyóvíz azonban kevés van. A megye északi csücsán a Garam folyó lép a megye területére s déli irányban hömpölyög rajta keresztül, míg végre Zólyom városát érintve, keletnek fordul s Barsmegyében folytatja útját a Duna felé. Egy másik völgyben a Szalatna vize folydogál nyugatról keletnek, buja rétek között, s Zólyom városa mellett ömlik a Garamba. A harmadik völgyben a Nyeresznyicza patak dél felől foly a Garamba. A negyedik völgyben a Bisztricza patak foly, mely Liptómege határához közel eső hegységből ered s Besztercebánya mellett vesz a Garamba.

E völgyekben, melyeknek egyike sem szélesebb két kilométernél, foly az eleven gazdasági élet. Itt vannak a legtermékenyebb szántóföldek, rétek; s a patakok s folyók mentében telepedett le az ipar és kereskedelem s hozott létre gyárakat és virágzó városi életet.

A félreeső helyeken, völgykatlanokba szorúlt, vagy őserdők közepében irtványokból alakult faluk, ha vagyonosak is, a gazdaság alsó foglalkozásaira vannak utalva. Marha- és juhtenyésztés, pásztori élet, kezdetleges mezőgazdaság jellemzi őket. A belterjesebb, okszerűbb mezőgazdaság, számítás és élelmesség az elevenebb forgalmú, a műveltség magasabb fokára jutott s a városokkal gyakrabban érintkező lakossággal bíró völgyekben fejlődött ki.

Itt vannak a fő közlekedési eszközök is, melyek a forgalmat közvetítik. A Garam folyó, ha nem hajózható is, a megye északi szélétől kezdve tutajozható s a kivitt faárúk nagy részét talpakon szállítják. A fő kőútvonalak, melyek részint állami, részint megyei kezelés alatt vannak s néhány részletet kivéve, kitűnők, szintén a völgyek irányát követik s e fővonalak fentartására fordítják a legnagyobb gondot. Végre e fő völgyeken épültek a vasútak is, nevezetesen a magyar államvasút északi vonala Nógrádmegye határától Barsmegye határáig szeli át a megyét s a Zólyomtól a brezovai kincstári vasgyárig épült vasút a Garamvölgy lakosságát részesíti a vasúti közlekedés előnyeiben. — Mind e közlekedési eszközökön nagyon eleven a forgalom. Mikor a víz-állás megengedi, leginkább ősszel és tavasszal, fával megrakott tutajok szakadatlanul sietnek a Garamon lefelé; a kőúton folyton fával, vassal s egyéb árukkal megrakott fuvaros szekerekkel találkozunk az utazó; a vasúton pedig naponként 6 vonat robogja végig a megyét különböző irányban, megrakva emberrel és áruval.

Zólyommegye lakossága, a mennyiben *állattenyésztéssel* foglalkozik, e téren nem mutathat fel semmi kiválót se mennyiség, se minőség tekintetében.

A *szarvasmarha*-tenyésztés, mint a mezőgazdaság melléke, fordúl elő. A fajta a legközhűségesebb. A vonómarha apró, gyenge, mert korán fogják; a tehének a tejelés szempontjából silányak, a tenyésztésnél pedig nincsenek tekintettel a faj nemesítésére. Csak a nagyobb birtokosok s városok magasabb

értelmiségű lakossága fogja fel a faj nemesítéséből eredő gazdasági hasznot, a mire a tót paraszt a legritkább esetben képes.

A *lőtenyésztés* állapota ép oly kevéssé elégíthet ki. Van ugyan a megyében u. n. »fedező állomás«, a hol bábolnai és mezőhegyesi ménnek állnak rendelkezésére s van alkalom a lőnemesítésre. De az erre való törekvés csak az értelmiség körében tapasztalható. A parasztgazda nem tudja megbecsülni a jobb lovat s a saját nevelésével sem képes okoszerűen bánni. Nem tudja bevárni az állat teljes kifejlődését, idő előtt fogja s nincs benne kimélet az állat iránt. Rosszúl táplálja, aránytalanul nagy terhet rak szekerére, hogy néhány krajczárral többet keressen; nem szereti lovát s kegyetlenül kínozza. Ez okozza, hogy a paraszt lova hitvány, kidomborodó hasával, nagy fejével idomtalan, elhanyagolt, kimerül és lomha s a megszokott ostorcsapások iránt érzéketlen. Ily bánásmód a legnemesebb származású állatot is csakhamar tönkretenné.

Az állattenyésztés körében legjelentékenyebb a *juh-tenyésztés*. A tenyésztett fajta általában a közönséges hegyi juh, mely kiállja az itteni zord éghajlatot. Az úrbéri birtokrendezés előtt a paraszt is nagyobb számmal tarthatott juhot, mert nagyobb legelőterület állott rendelkezésére. Azóta a paraszt juha a községi legelőre van szorítva s így oly helyeken, hol a község legelőt nem kapott bérbe, le kellett szállítani a juhállományt is. A megye északi részében, a kitünő havasi legelőkön, most is nagy juhnyájak legelnek, melyeknek zsíros tejéből készül egyike a legkitünőbb sajtoknak, melynek legjavát a környékeliek kapkodják szét s csak a középszerű minőség kerül a kereskedésbe lipitói túró név alatt, mely azonban külföldre nem jut Ausztrián túl.

De a megye déli részén, a roppant terjedelmű, ezelőtt hg. Eszterházy — most nemeskéri Kiss Miklós-féle véglesi uradalom területén jelentékenyen megfogyott a juhok száma. Itt ugyanis az úrbéresek s a még nagyobb számú irtványosok, a kik elszórva egyes házakban vagy legfeljebb kisebb ház-csoportokban laknak az erdőségben, majdnem szabadon legeltették juhaikat nagy terjedelmű területeken. Minthogy azt látták, hogy a juhtenyésztés több hasznot hajt s könnyebb foglalkozás, mint a fáradságos földművelés, egészen az előbbire adták magokat s elhanyagolták a földművelést. De mióta az

úrbéri birtokviszonyokat rendezték s az irtványosok szabad legeltetését is már az okszerű erdőgazdaság miatt is, megszorították, azóta ezeknek az embereknek juhtenyésztése is szűkebb körre szorult, s minthogy most már lehetetlen 200–300 juhot tartani s ebből megélni, vagy elvándorolnak, vagy visszatérnek az előbb elhanyagolt mezőgazdaságra.

Ez az irtványos lakosság egyik különlegessége Zólyom-megyének, melyet nem hagyhatok említetlen, mert sajátosságai egyenesen gazdasági viszonyokra vezethetők vissza s mert keletkezése jellemzi a mult századok gazdasági gondatlanságát.

A véglesi uradalom területén az irtványos lakosság száma 15 ezerre tehető s e nagy számot csakis az uradalom nagy terjedelme, körülbelül 12 □-mértföld, magyarázza meg, mert kisebb birtokon ez a jelenség lehetetlen volt. A mult századokban, mikor az uradalom területét legnagyobb részben őserdők borították, a jobbágy-lakosság szaporodása következtében, a kinek nem jutott telek a községben, az uradalom tisztjeinek engedelmével vagy a nélkül, kiment az erdőbe, ott földet irtott magának, fából készült s szalmával fedett házat s csűrűt épített s ott igyekezett megélni. Tűzelő fát bőven adott a környező erdő, melynek akkor nem is volt értéke. Az irtványosok száma folytonosan szaporodott s abban az arányban fogyott az erdő. De az uradalom tisztjei nem gondoltak vele. Idővel számtalan ezer hold erdőt irtottak ki, részint hogy szántóföldre, rétre s legelőre tegyenek szert, részint mert sok tűzifát fogyasztottak. Így alakultak azok a kopár hegységek, melyek a vasútról is láthatók, melyek alkalmatlanokká váltak az erdőművelésre s melyeket nem lehetett használni a mezőgazdaság céljaira sem. Néhol ezekből az irtványosokból egész községek alakultak, de a lakosság nagyobb része elszigetelve, az év legnagyobb részében emberekkel nem érintkezve, egyes házakban lakik, melyek félórányi távolságban vannak egymástól s több órányi távolságra az anyaközségtől. E félvad emberek a civilizáció összes élvezeteiből csak az alkoholt ismerik, mely e szálás, ép férfiakról s asszonyairól híres lakosságot testileg megrontja. A legközelebb található korcsma bérlője szolgáltatja neki az italt, a ki egyúttal bankárja, gypjának s egyéb terményeinek vevője. Templomba csak sátoros ünnepeken jár le a községbe s gyermekei nem részesülhetnek az elemi oktatásban sem, a nagy távolság s

télen a nagy hó miatt. Az igazságszolgáltatás s közigazgatás sem férhet hozzá. Az irtványos rendszeren egy kimagasló dombra építette házáat, honnan messze ellát a vidéken s már messziről megpillanthatja a csendőrt vagy a végrehajtót. Míg csak hozzáérnek, van ideje elrejtteni holmiját, elhajtani marháját a legközelebbi erdőbe, eltávozni hazulról vagy elrejtteni a hadköteles legényt. Azért rendszeren éjnek idején szokták őket meglepni a közbiztosság közegei. Így megmaradtak vadságukban ma is, s habár azóta 11 iskolát állítottak az irtványosok által lakott területen s a fiatalság nagy része a katonai szolgálatban tölt néhány évet, még sem érezhető rajtok a polgáriasodás hatása. Hajukat varkocsba fonják, mely czifra szíjban végződik s ezt tartják a férfi fő díszének s szerencsétlenek, ha az ujonczozásnál megfosztja őket tőle a katonaság kérlelhetlen ollója. Majdnem kivétel nélkül tolvaj valamennyi, részint szükségből, részint mert kedvök telik benne, mint valami kellemes szórakozásban. Valamennyi verekedő s több esetben mulatságból késelik vagy verik agyon egymást, mint ellenséges indulatból. A ki valamely — a mi fogalmaink szerint — bűntény miatt nem volt elítélve s bizonyos ideig nem ült a megye házában, annak nincs is nagy becsülete. Az a legény, a ki ezen keresztül nem esett, gúny tárgya s nem is igen kap szeretőt az irtványos hölgyek között. E lakosság kulturai állapota, mely a kedvezőtlen gazdasági viszonyok eredménye, valóságos kalamitás a közigazgatásra s igazságszolgáltatásra nézve, mely nem is fog megszűnni, míg így elszigetelve, az emberek rendezettebb közösségétől távol fognak élni erdők között fekvő irtványokon.

A mi a *mezőgazdaságot* illeti, e téren tekintélyes gazdák határozott haladást tapasztalnak a parasztság körében is. Gazdálkodásuk belterjesebb, a földet trágyázzák, mélyebben szántják, gondosabban művelik, takarmányfüvet termelnek, sőt néhol kisebb gazdasági gépeket is szereznek. Ezt az örömdetes jelenséget annak tulajdonítják, hogy a parasztok közt is terjed a belátás s a gazdasági érdekek felismerése; továbbá, hogy a szükség is kényszeríti reá, mert nagy részének életviszonyai is megváltoztak. A vasutak kiépítése előtt a megye parasztságának nagyobb része fuvarozással foglalkozott s Budapest és Bécs s a felvidék közt közvetítették

a közlekedést. Mikor ez megszűnt, kénytelenek voltak az elhanyagolt mezőgazdasággal foglalkozni, mert ez lett majdnem kizárólag jövedelmi forrásuk.

Különben a mezőgazdaság belterjessége annál nagyobb, mennél közelebb esik valamely vidék egy fogyasztó városhoz, melynek piacznán könnyen és biztosan értékesítheti terményeit. A városhoz közel eső falvakban fejlődik ki a kertgazdaság is, ezek látják el a városokat tejjel, vajjal, baromfival. A város hatása egyébként is nyilvánul a közelebb fekvő falvak lakosságára. Nemcsak élelmesebbek, hanem finomabbak, tisztábbak is lakásban és ruházatban a távol eső falvak lakóinál s még arcuk, mozdulataik is elvesztik a nyersség bélyegét, mely utóbbi jelenséget sokan egészen más mint gazdasági okokkal igyekeznek megmagyarázni.

De azért a gazdák helyzete az utolsó években határozottan rosszabbra fordult. Ennek oka nem annyira a termények árának hanyatlásában, mint inkább a két utolsó év rossz termésében található fel. Súlyosította a gazdák helyzetét a felette gyenge takarmánytermés is, melynek következménye a marhaállomány leszállítása s a gazdaközönség nem jelentéktelen jövedelmi forrásának apadása volt.

A földműves bérek most egy ígás napszámért 2—2 frt 50 kr., egy férfi napszám 40—50 kr. s egy női napszám 24—28 kr.

Az általános irányzat alól, mely a belterjes gazdálkodás felé vezet, a parasztság körében is, kivétel sz. k. Breznóbánya városa, mely város létére az elmaradás és kezdetlegesség meglepő jelenségeit tárja elénk. E város nagy területén, eredetileg 9 □-mf. volt, egy kis 3500 lakosú község fejlődött csak, igazi városi jelleg nélkül. Vannak iparosai, de ezek első sorban földművelők s az ipar nagyobbbrészt csak mellékfoglalkozás rájuk nézve. Szántóföld sok van ugyan, de azért e nagy területen, mely a város rendelkezésére állott, még több a kövér legelő s azért a marha- és juhtenyésztés jelentősége nagyobb maradt ma is, mint a földművelésé s minden amannak van alárendelve. Azért a város értelmesebb polgársága mai napig sem volt képes a tagosítást kivinni, hogy a gazdának a város nagy határában szétszórt parcelláit egyesítse és belterjesebb megművelésüket lehetőségessé tegye, ha földje egy tagban van egyesítve. A teljes egyéni tulajdon a

földbirtokra nézve csak jogilag van meg, de nem gazdasági tekintetben. A marha- és juhlegelés kedvéért nem engedik meg a földbirtok elkerítését s a tulajdonos érdeke szerinti gazdálkodást sem s ha földjéről termését egy bizonyos napig el nem takarította, eltiporják s megsemmisítik a lakosság gulyái és nyájai. Ily viszonyok között belterjes gazdálkodásról szó sem lehet. Itt az állattenyésztés az uralkodó tekintet, melynek a földművelés érdekei alá vannak rendelve s különösen érdekelve vannak a kérdésnél a szegényebb polgárok, kik aránytalanul sok marhát tartanak csekély földbirtokukhoz képest s azért azonnal zavargások ütnek ki e kérdés megpendítésénél, mely egyik fő jövedelmi forrásukat veszélyezteti s azért a vagyonosabb s értelmesebb rész már a tagosítást s a legelési jog megszorítását nem is meri szóba hozni.

Az *erdőgazdaság* Zólyommegyében igen jelentékeny, mert erdőterülete 255.858 kat. hold, tehát a megye területének 56 százalékát teszi. Ebből a kincstár tulajdona 148.441 hold, mely a törvénynek megfelelő okszerű kezelés alatt áll. Magán-erdőbirtok van 32, melyek között legnagyobb a véglesi uradalomé, mely 36.142 hold, melynek tulajdonosa nemeskéri Kiss Miklós nagy gondot fordít a letarolt erdőrészek befásítására. A többi kisebb erdőbirtokokról ez nem mondható négy-ötnek kivételével, mely vagyonosabb családok tulajdona. A magán-erdők nagyobb része ki van pusztítva s ennek oka egyes családok gazdasági hanyatlásában rejlik, melyek az utolsó jövedelmi forrásból meritik fentartásuk eszközeit, fájdalom, oly módon, hogy maga a tőke is megsemmisül. Mert az erdőtörvény a magánbirtokosokat nem gátolja az erdők pusztításában s az erdő megújítására oly hosszú időt szab, hogy az időközben tönkrement birtokos nem is képes a törvényben megszabott s nagy költséggel járó kötelezettségét teljesíteni, még ha a talaj időközben nem veszítette volna el képességét arra, hogy egy új erdő nőjön ki belőle. A községi és testületi erdők állapota kielégítő, mert szigorúbb ellenőrzés alá helyezte a törvény s az erdő pusztítása csak ott tapasztalható, a hol az urbéreseknak legelő fejében erdőterületet osztottak ki.

A *bányászatnak*, mely már a XIII. század végén nagy lendületet vett Zólyommegyében s századokon keresztül virágzott s királyaink jövedelmeinek s a Thurzók és Fuggerek gazdagságának egyik jelentékeny forrása volt, ma már csak

szomorú maradványai vannak meg. Van még néhány művelés alatt álló bánya Urvölgyön, Homokhegyen, Óhegyen, Libetbányán és Kozelnikon, melyekben ezüstöt, rezet, vasat és kobaltot termelnek. De a bányászat évek óta veszteséggel járt s azért Besztercebánya, Libetbánya s a kincstár is mindenütt csökkentik a munkások számát s kevesebb pénzt fektetnek be a bányaművelésbe, a mi csak átmenet a bányaművelés teljes megszüntetésére, mely csak a szegény bányáslakosságra való tekintettel történik elismerésre méltó kimélettél. A bányaművelés elhanyagolása a bányavidéken régi időkben letelepedett német eredetű lakosságra is súlyosan nehezedik, mert itt keresetet nem találván, kénytelenek elvándorolni. Legnagyobb része Selmeczbányára, Salgótarjánba, Zólyom-Brezóra s különösen az osztrák-magyar államvasút bánya- és vasműtelepeire költöznek, sok esetben családjuk nélkül s ott keresnek foglalkozást. Külföldre vagy éppen Amerikába való kivándorlás esetei eddig nem fordultak elő.

Ha már most az *ipart* vesszük szemügyre, elég érdekes jelenséget találunk. Valaha Zólyom megyében virágzó ipar volt. Kisipart nemcsak a városban, de még a falukban is találunk s eredetileg jobbágy faluk iparos községekké alakultak át. Nagyipar pedig már a XVII. század óta található a megye területén.

A *kis ipar* hanyatlása a felvidéken már a múlt században kezdődik s következménye a gazdasági háborúnak, melyet Ausztria ellenünk folytatott. A fejlettebb osztrák gyáriparral a mi iparunk nem versenyezhetett s így következett a sok virágzó iparág hervadása s lassú elhalása. A mi még megmaradt, az is a hanyatlás képét mutatja, mert nem képes versenyezni a fejlettebb ipar termékeivel, de meg azért is, mert maga az iparos osztály is súlyod minden tekintetben. A kis iparos még mindig a czéhek hagyományainak hatása alatt él, mikor még a fennálló rendszer óvta őt mások versenyétől. A mester azt hiszi, hogy tartozik magának s állásának azzal, hogy jól éljen, mint a régiek, bizonyos napokon nem lehet el malacz, liba s egyéb sülték nélkül s az utolsó pénzt adja ki, hogy e drága élvezetet megszerezhesse. Mesterségét a régi mód szerint folytatja, nem tanul, nem halad s ha nincs keresete, zugolódik s panaszkodik a rossz időkre. A kézművesek nagy tömege nem szorgalmas, iparkodó, hanem

minden alkalmat megragadnak, hogy ne kelljen dolgozniok. A szombatot már fél vasárnapnak tekintik, a vasárnap egészen az élvezetnek van szentelve, a hétfőt tétlenül töltik, ép úgy a heti vásárok napjait, ezenkívül minden temetés ürügy, abba hagyni a munkát és sietnek elinni azt a két forintot, melyet a »czéhek« a temetésen való megjelenésért s dísz emeléséért szokott kapni. Ha azután egyik-másik kiválik közülök jó munkával, szorgalommal s a közönség ezt keresi s ez vagyonra tesz szert, akkor irigységgel tekintenek reá s vagyonát vagy meg nem engedett szerzés módra vagy kincstalálásra vezetik vissza. A régi czéhek reminiscenziaja az a kasztszerű elkülönzés, melyben az egyes iparágak képviselői élnek. Egész rangfokozat van közöttük s a fellebbálló kézművesek gögös megvetést mutatnak az alsóbbak iránt. A suszter a világért sem érintkezik a csizmadiával, a kit szíve mélyéből megvet s ki iránt öröklött ellenszenvet és megvetést táplál lelkében. Egyszer egy versenytárgyalás alkalmával suszterek és csizmadiák együtt pályáztak s egy helyiségben gyűltek össze. A suszterek a csizmadiákat látva, visszavonták ajánlataikat s azt nyilatkoztatták ki, hogy ők csizmadiákkal együtt nem pályáznak, mert ez nem fér meg a suszterek méltóságával s tüntetve, a legnagyobb megvetéssel arcukon, hagyták el a helyiséget.

A zólyommegyei kézművesek között fentartották magukat oly mesterségek maradványai, melyek régen nagy virágzásban voltak. A radváni posztósok ma is dolgoznak, új gépeket szereznek s kitűnő vastag és vékony posztót készítenek, mely azonban drágább lévén az osztrák rosszabb minőségű posztónál, melyet a tájékozatlan közönség inkább vásárol, nem képesek sikerrel versenyezni. Ily posztós még 24—30 van a megyében s összesen 80 ezer méter posztót készítenek.

Fennmaradtak továbbá a fésűsök is, számszerint tizen, ezen iparosok 200 év óta nem haladtak mesterségükben egy lépést sem, de szerencséjük, hogy a paraszt s a házaló veszi árúikat. Termelésöket 25.000 tuczatra teszik, de kétségtelen, hogy ez az iparág nemsokára el fog enyészni.

Érdekesekek a zólyommegyei késesek is, kiknek számát 43-ra teszik. Ezek is a régi mód szerint dolgoznak, de van még közönségök, habár árúik nem a legjobbak is. Termelésök: 15.000 darab konyha- és mészáros-kés, 12.000 tuczat gyapju-

nyíró olló, 3600 tuczat bicska és 500 tuczat zsebkés. E készítmények egy részét a vásárokon adják el, egy másik részét a házalók viszik szét, jó részök azután nagy ládába rakva Bécsbe megy, hol a kereskedő szépen becsomagolva, mint osztrák árút drágább áron adja el a magyar fogyasztónak a zólyomi késeket és ollókat. Ezeken kívül fenmaradtak még a lakatkészítők, csengetyűgyárosok és fémöntők. Ezek az iparágak a nagy fémgyárak közelében fejlődtek s nagy kár lesz, ha csak a kisiparosok ki fognak veszni. Ma még találunk munkásokat a megfelelő gyárak létesítésére, ha elpusztulnak, egy akadálylyal többre fog ütközni a gyáripár fejlesztése.

Említést érdemel még az asztalos-ipar is, mely nemcsak a városokban, hanem kisebb községekben is virágzik, például Radvánban és Lipcsén. Ez utóbbi helyen lakó asztalosok Budapestre dolgoznak. A kézműves itt olcsóbban él s azért olcsóbban dolgozhat. Hogy az iparosok viszonyairól mily keveset tudnak gyakran a helyben lakók is, bizonyítja egy példa. Egy ismerősöm Lipcsén lakott évtizedek óta és sejtelve sem volt, hogy itt kitűnő asztalosok vannak, a kik a fővárosi raktárak számára dolgoznak. Egyszer egy finom butordarab, melyet Pesten vett, eltört. Egy asztalost hivatott s kérdezte tőle: képes lesz-e kijavítani? Az asztalos megnézte a butordarabot s mosolyogva mondta, »hogyne, hisz ezt én csináltam!« Az ismerősöm bámulva tekintett reá, de az asztalos csakugyan bebizonyította butordarabra tett jegyével s levelekkel, hogy az asztalos-munkát ő szállította annak a raktárnak, melyből a butordarab kikerült.

E helyen meg kell említenem a házi ipart is, mely a megyében nem jelentéktelen. Kiváló a csipkekészítés Óhegyen, Urvölgyön s vidékén, a szegény bányásznép között, melynek fejlesztésére a kormány egy tanítónő alkalmazása s iparműhely felállítása által akar hatni. A csipke szép és olcsó s nagy mennyiségben kel el részint házalók, részint rendes kereskedők közvetítésével. A városoktól távolabb eső vidékeken még ős eredeti himzések maradtak fenn, melyek a ruházat díszítésére szolgálnak, de kereskedésbe nem jutnak.

A nagy ipar azonban örvendeztetőbb képet mutat. Ez Zólyom megyében határozottan fejlődik. Olcsó munkaerő, kimeríthetetlen vízi erő, könnyű közlekedés, az ipar fejlődésének feltételei mind meg vannak itt s csak az a feltűnő,

hogy már eddig nem alakult több gyár a megye területén.

A megye nevezetesebb gyárai:

1. A hermaneczi papírgyár, mely híres az országban s a legmagasabb igények kielégítésére képes. Már 1829 óta áll fenn, de csak a két utolsó évtizedben fejlődött azzá a jelentékeny s terjedelmes iparteleppé, a minőnek ma látjuk. Ennek melléktelepei még a jakabfalvi csomagoló papir- s az olmányfalvi faköszörülő s fakarton gyár. E gyár a csomagoló papirtól a legfinomabb okmány és levélpapirosig mindent készít és pedig évenként 1,500.000 kilo súlyút, melynek legnagyobb részét a belföld fogyasztja el, körülbelül 300.000 kilo Szerbiába, és egyéb keleti tartományokba megy ki.

A gyár virágzó és jövedelmező s tulajdonosa, Stadler Tófor ur körültekintő vezetése alatt évről-évre terjeszkedik. A gyárban a napi bérek a munka neme szerint különbözők, 20 krajczártól 2 forintig emelkednek. A gyár hivatalnokai és munkásai nyugdíjalapot alkottak, melyet maguk kezelnek. A betegek számára külön berendezett helyiség van, a gyermekek számára pedig a gyárban iskola és gyermekkert; mind oly berendezések, melyek a tulajdonos nemes szívének s áldozatkészségének köszönhetők.

2. A beszterczebányai Harnisch-féle hajlitott fa-butorgyár, mely 1874-ben keletkezett. A gyár mint iparvállalat virágzó, habár tulajdonosai tönkrementek is. Piacza a belföld, 15—20.000 db. leginkább azonban a külföld, Spanyolország, Amerika és Ausztrália, hova 130—140.000 darabot szállit.

E gyárban a napi bérek 70 krajczár és 1 frt 30 kr. közt váltakoznak a munka neme szerint. De e gyár nemcsak a gyárban alkalmazott munkásoknak ad keresetet, hanem az egész környék lakosságának is; a midőn 1885-ben leégett, felépítése idejéig, súlyosan érezte a szegényebb nép a gyári munka szünetelését.

3. Egy másik hajlitottfa-butorgyár, a Swoboda János uré, áll fenn Zólyomban 1876 óta, mely szintén nyereséggel dolgozik s gyarapodik. Készit évenként körülbelül 22 ezer db. teljesen kész s 20.000 db. nyers széket s 2000 □-méter padolatot. Piacza Bécs, Csehország és Oroszország. A napi bér e gyárban 30—1 frt 60 kr., s a munkásokra nézve csupán annyi-

ról van gondoskodva, hogy betegség esetében ingyen ápolásban s gyógyszerekkel való ellátásban részesülnek.

4. A *nagy posztóipar* keletkezését nagyon megkönnyíti az új olcsó hajtó erő, az olcsó és gyakorlott munkás kéz, melyet a kis posztóipar szolgáltató s e kedvező viszonyok között jött létre 1884-ben a beszterczebányai posztó-gyár, melynek tőkéjét részvényesek adták össze s tapasztalt szakvezetés alatt áll. A kormány 4000 frttal járult a vállalatához és pedig oly feltétel mellett, hogy ha a posztógyártást 6 évig fentartják, ez esetben a 4000 frtot visszafizetni nem tartoznak. A legújabb igényeknek megfelelő gyár készít szűrposztót, pokróczot, takarókat és sima félfinom egyszínű posztót. Eddigi termelése 30.000 méter, termelőképessége 70.000 méter. Piacza az ország felső vidéke s az alsó Duna vidéke. A napi bérek 30 krtól 2 forintig.

5. 1878-ban részvényesek alapították a beszterczebányai henger- és mű-malmot, mely 1885-ben újonnan szereltetett fel s nagyobbítottatott s most vízi és gőzerőre van berendezve. A malmom őrlőképessége 50—90.000 métermázsa búza, melynek egy nyolczadrésze megyebeli. Piacza Morvaország, Szilézia, Csehország, Porosz-Szilézia, Poroszország, Galiczia, Anglia körülbelül 60%-kal, a többi Felső-Magyarországon kel el. Napi bér 60—1 frt 30 kr. A munkásoknak egy betegalapot alkottak, melyből betegség esetén orvosságot és segélyt kapnak.

6. Zólyomban egy pipagyár áll fenn, mely Takács Vendel tulajdona, melyben ugynevezett selmeczi pipákat készítenek. E gyár 1830 óta áll fenn s termel évenként körülbelül 100.000 db. pipaszárat és 400.000 db. pipát. Piacza Ausztria-Magyarország, Németország, Olasz- és Oláhország.

7. Ez évtized kezdetén alakult egy majolikagyár Farkasfalván s egy másik 3 évvel ezelőtt Hajnikon. Az előbbi kitűnő agyagrétegek közelében épült, melyeket ahhoz értők nagy ritkaságnak tartanak. Mind a kettő el volt árasztva megrendelésekkel, melyeknek alig győztek eleget tenni. De a farkasfalvi gyár már megszűnt, csupán azért, mert a tulajdonosok nem rendelkeztek megfelelő pénztőkével, a másik az egyik tulajdonos halála következtében most jutott válságba, mely valószínűleg a gyár megszűnését fogja maga után vonni. A farkasfalvi gyár alapításánál egy érdekes szocialis epizód folyt le. Itt ugyanis a kitűnő agyag alapja volt néhány faze-

kas család keresetének, a kik kezdetleges módon parasztedényeket készítettek s naponként átlag 40 krt kerestek. A gyár felállításakor felhívták őket, hogy mint munkások lépjenek be és sokkal nagyobb bért ígértek nekik. A fazekasok indignációval utasították vissza ezt az ajánlatot s önérzetesen hivatkoztak arra, hogy ők fazekasmesterek s nem fognak napszámosoknak beállani. De a gyár szintén készített közönséges agyagedényeket s olcsóbban adta mint ők. Minek következménye az lett, hogy a fazekasok elestek keresetöktől s kénytelenek voltak önállóságukat földadni s a gyárba munkásokul beállani. A gyár megszűnése visszaadta önállóságukat, de egyszersmind nyomorúságukat is.

8. Zólyommegyének üvegyárai is vannak és pedig Hrinjován, Sziklán és Péteriben.

Még a XVIII. században keletkezett egy üvegyár Miklósfalván, mely, miután az erdőt köröskörül kipusztították, 1826-ban Hrinjovára költözött. Itt fa és kvarcz együtt volt található s azért kedvező viszonyok állottak fenn az üvegyártásra nézve. A munkások Cseh- és Morvaországból jöttek s a Miklósfalván maradtak tót paraszttokká váltak. A mostani munkások a hrinjovai gyárban a bevándorolt csehek és morvák utódai vagy újonnan behozott csehek és morvák, egy része a tót parasztból alakult munkás, ki az üvegyárban alkalmazva, megtanulta a mesterséget.

A hrinjovai gyárban készítenek táblaüveget, ezenkívül öblös üveget közönségeset ép úgy, mint finomabbat s a technika ugyanaz, mint Csehországban s ugyanaz a minőség is, csak a legfinomabb fényüzési üveget nem készítik. Az évi termelés 10.000 métermázsa 150.000 frt értékben. A gyár piacza a belföld, Szerbia, hova körülbelül 30.000 frt árú üveget visznek ki; a kivitel Bolgárországba s Romániába a kedvezőtlen politikai viszonyok miatt majdnem teljesen megszűnt, ugyszintén a magas agio miatt déli Oroszországba, Odesszába, Kievbe stb. is.

A munkások napi bére magasabb mint Morva-, Cseh- és Németsországban. A munkás kap szabad lakást, földet, rétet s az üvegesináló havonként 80—100 frtot keres, mely összegből azonban segédet és szerszámot is kell tartania. A napszám 30—60 kr. A kétlovas fuvaros 2—2 frt 50 kr. közt keres naponként. A munkástelep 350 főnyi lakosságból áll.

A sziklai üveggyár 1744-ben keletkezett s 1868-ban alakították át. Ez kizárólag táblaüveget készít körülbelül 4000 métermázsát, 40—50 frt értékben. A munkások száma 30—35.

Péteriben 1884-ben keletkezett egy új üveggyár, kimen-zéje az u. n. regeneratív rendszer szerint készült s kizárólag táblaüveget készít 20—25.000 frtnyi értékben.

Minde gyárakban nincs gondoskodva a munkásokról betegség, megsérülés eseteiben.

9. Zólyommegyében a vasipar már a régi időkben meghonosult. A rónicz-brezói kincstári vastelep Magyarország első vasgyárai egyike s a termelt vasfajták különféleségét tekintve, első helyen áll.

A róniczi vasműveket a kincstár 1580-ban vette át egy magángyárostól s a gyár a kincstár birtokában gyarapodott, a régi u. n. paraszt pesteket a tömeges nyers vasgyártásra berendezett modern nagyolvasztók szorították ki s ilyenek nemcsak Róniczon, hanem Libetbányán, Mihálytelkén, Háromvizen és Pónikon is keletkeztek.

A nagymennyiségű nyers vastermelés következése volt, hogy finomítására s feldolgozására a nagy olvasztók körül a Garam mentén s számos mellékvölgyeiben, melyeknek természetes vizerejét felhasználták, kisebb-nagyobb vashámorok keletkeztek. Így jött létre a bikási vashámor, mely leginkább a Koháry-család nyersvasát dolgozta fel, azután a sebeséri, fejkövi, jeszenyei, vendégfalvi s besztercebányai vashámorok.

A besztercze- és körmöczvidéki s később selmeczvidéki fémbányászat haladásával s az említett olvasztó telepek és hámorok keletkezésével az ezeknél szükséges gépek készítésére Róniczon gép- és szerkovácműhely keletkezett. Végre e század első felében a harminczas évek körül az európai vasutak építése következtében az egyesített fejr és fekete Garam vizét felhasználva, Zólyom-Brezón vashengermű keletkezett s ez volt ugyszólván az első, mely az osztrák-magyar vasutaknak vaspályasíneket szállított.

Végre ezelőtt 16 évvel keletkezett a zólyomi »Unio« lemezgyár.

A közlekedési eszközök fejlődésével s a technika s a kereskedelem terén keletkezett lendület, nevezetesen az ős-

erdőkből nyert fának más módon lehetővé vált értékesítése következtében a Zólyom vármegye területén levő vasgyáraknak is át kellett alakulniok s ennek következtése volt, hogy a körülbelül 100—150 év előtt keletkezett mihályfalvi, póniki s háromvizi nagy olvasztótelepek, ugyancsak a sebesi, jeszenyei, vendégfalvi s beszterczebányai vashámorok megszűntek s ezek helyett a kincstár a rónicz-brezói és libetbányai, a magániparosok pedig a bikási és zólyomi gyárakat rendezték be a megváltozott viszonyoknak megfelelően.

Ezek a tapasztalt szükségletet tartva szem előtt, oly árúk gyártására vannak berendezve, melyeket eddig a külföldről kellett az országba hozni s az új iparcikkek gyártásában oly haladást mutathattak fel, hogy a bécsi piacon is megtartották keletöket az osztrák s németországi verseny ellenére is.

A vasipar-telepek jelenleg a bikási, brezói és zólyomi hengerművekkel körülbelül 250.000 métermázsa kereskedelmi és gépvasat s lemezeket gyártanak; ezenkívül a róniczi és libetbányai öntőművek körülbelül 20.000 mm. öntött vasárút; ezek között 8.000 mm. öntöttvas zománczott edényt termelnek s végre a róniczi kovács-, gép-, szeg- és reszelőműhelyek körülbelül 12.000 mm. árút állítanak elő.

A rónicz-brezói vasművek terményeiből a bécsi piacra 30—35.000 mm. hengerelt kereskedelmi és gépvas, 6—8000 mm. hengerelt cső és körülbelül 5000 mm. öntött zománczott edény megy. E gyáraknak többi terményei, valamint a bikási és zólyomi hengerművek kereskedelmi vasgyártmányai a honi piacon kelnek el s csekély részben Boszniába és Hercegovinába mennek ki. A Bécsbe szállított árúkért körülbelül 500.000 frt foly az országba s az összes zólyommegyei vas-termelvények értéke pedig 3 millióra tehető.

A vasiparnál közvetlen körülbelül 2500 munkás van alkalmazva, kiknek évi keresete 650—700.000 frtot tesz. A tengelyen való fuvarozásért átlag 100.000 frtot fizetnek.

A kincstári gyárak gondoskodnak az elaggott és keresetképtelen munkásokról s özvegyekről és árváikról, a mennyiben a társláda, mely jelenleg 561 ezer frtnyi tőkével rendelkezik, évenként a kincstár hozzájárulásával 90.000 frtnyi összeggel segíti a munkásokat. Azonkívül gondoskodik a társláda a munkásoknak és hozzájuk tartozóknak ingyenes orvosi ápolá-

sáról s gyógyszerekről s a hol a kincstár a kegyur, ingyenes népoktatásról is gondoskodik. Vannak még ezenkívül kincstári kohók, nevezetesen az óhegyi rézkohó, honnan a réz további feldolgozás végett a tajovai kohóba megy. Ide küldik a selmeczbányai kohónak réztartalmú termékeit is, melyekből az ezüstöt itt választják el. Évi termelése 200 kilo ezüst s 900 métermázsa réz. Az ezüstöt a pénzverőbe viszik, a rezet pedig feldolgozás végett a beszterczbányai rézhámorba.

A bécsi. »Union« vas- és lemezgyár Zólyomban gőz- és vízerőre van berendezve. Termel a legkülönbözőbb czélokra szolgáló lemezeket, összesen 27.000 mm. súlyúakat; teljes üzem mellett 80.000 mm. termelhet. Piacza Ausztria-Magyarország.

10. Jelentékeny telepek még a *Herritz-féle sörfőző* Beszterczbányán, mely nemcsak Zólyommegyét, hanem a szomszéd megyéket is ellátja sörrel; ugyszintén 7 *gőzfűrészt*; legnagyobbak a *beszterczbányai Popper-féle* s a *hrinyovai Kiss Miklós-féle*, melyek a faanyagot feldolgozva hozzák forgalomba.

11. Végre érdekesek még a lőpor-malmok, melyek Beszterczbánya s Radvány határában félreeső völgyekben vannak elhelyezve s a mult század eleje óta szállítják a lőport a katonai kincstárnak. Tulajdonosaik meglehetős jólétre tettek szert s minden későbbi nemzedék mai napig folytatja e veszélyes mesterséget. Ma még 15 lőpormalom dolgozik, de csak közönséges nagyszemű lőport s minthogy a katonai kincstár évre-évre csekélyebb mennyiséget rendel még, ez az iparág is hanyatlóban, sőt kihalóban van.

Zólyommegye kereskedése a vasutak kiépítése által jelentékenyen csökkent s különösen Beszterczbánya hajdan virágzó kereskedése érezte meg a változott forgalmi viszonyok hatását. E város felső Magyarország nagy részének emporiuma volt. Ma már alig van nyoma kereskedése fénykorának s inkább csak emléke maradt fenn. A nagykereskedés megszűnt, a vidéki kereskedők is emancipálták magokat a beszterczbányai piactól s még a házaló kereskedők sem itt veszik többé áruikat. E város híres hetivásárai is sokat veszítettek jelentőségökből s évről-évre hanyatlanak. Zólyomnak vannak nagy marhavásárai, melyek jelentőségben növekednek, közel lévén a megye főmarhatenyésztő vidéke. Kirakodó vásárok közt első

a régi időkben is híres radváni vásár, melyre mindig sok ezer ember gyűl össze s pesti kereskedők nagy számmal látogatják. A kirakodó vásárok jelentősége azonban a dolog természeténél fogva évől-évre csökken, a radváni vásár virágzását is inkább a régi megszokás, mint reális szükséglet tartja fenn.

Sajátságos jelenség Zólyommegyében a házaló kereskedés kifejlődése, melynek eredete a XVIII. század elejére vezethető vissza. A megye felső részében, a hol a föld sovány, s nehéz volt a gazdaságból megélni, nem tudni mi módon, a föld népe a kereskedelemre adta magát. A török kiűzése után az ország nagy és termékenyebb részében nem volt ipar és kereskedelem s a paraszt emberek annyira vállalkozók voltak, hogy árukat vásároltak, melyek az alföldön, a bánágban s a határörvidéken hiányoztak, szekerekre rakták s kereskedve bejárták velük a nevezett vidékeket. Eleinte csak egyesek próbálgatták a kereset ez új nemét, de minthogy nyereséges foglalkozás volt, többeket is utánzásra csábított s végre már a múlt század végén Schwartner szerint 1804-ben 19, ma pedig 17 község lakossága foglalkozik házaló kereskedelemmel.

Igen természetes, hogy e házalók, kik az év nagy részét más vidéken töltik, nem művelhetik földjeiket belterjesen, s a gazdaságot a visszamaradt öregek és nők viszik. S minthogy e lakosság túlnyomó többsége megszűnt kizárólag földművelő lenni, az egyesek nagy átalakuláson mentek keresztül. A földhöz kötött parasztból világot látott, élelmes kereskedő lett. Ruházatuk is különbözik a parasztokétól s fehér vagy kék posztóban járnak, nyárban rövid magyar gatyát viselnek s magyar módra a pörge kalapot darutollal vagy árvalányhajjal diszítve, hetykén vágják a szemökbe, magyarul valamennyi tud s a legények a korcsmában jó kedvükben magyar népdalokat énekelnek, melyeket az alföldön tanultak meg. Megtanulnak még németül, horvátul, oláhul beszélni, alkalmazkodva a vidék nyelvéhez, melyben kereskedésüket üzik. Mint kereskedők szolidak s a nép szereti őket, mert meg nem csalják. Azért viseltetnek irántuk ellenséges indulattal a letelepedett kereskedők s a kormányt s törvényhozást arra akarják bírni, hogy a házalást, különösen a felvidéki házalók heti vásárokon való megjelenését tiltsa el. S a kormány valóban nagy csapást mért e szegény emberekre, a kik megtalálták a megélhetés módját, s a magyar kormány meg

akarta őket abban akadályozni, hogy megélhessenek. Az ipartörvény szerencsétlen 50. §-a ugyanis világosan kimondja, hogy az ipartörvény nem érinti a házalók viszonyait. Ezen az uton tehát nem lehetett hozzájuk férni. A kereskedelmi miniszterium tehát az évszázadok óta békésen házalókra ráfogta, hogy ezek nem házalók, hogy az 50. §. alapján eltilthassa őket a heti vásárokon való kirakodástól, állítólag oly czélból, hogy a helyi iparosokat és kereskedőket megvédje a házalók versenye ellen. A helyi hatóságok azonnal megtámadták őket, áruikat lefoglalták, őket magukat büntették s mindenképen akadályozták áruik értékesítésében. Hogy a kormánynak ez az intézkedése mennyi kárt okozott a szegény embereknek, még csak megközelítőleg sem lehet megmondani, de kétségtelen, hogy ezáltal a bukás s koldusbotra jutás volt sorsuk, ha a kormány intézkedése tovább is fennáll.

A házalás Zólyommegyében akként fejlődött, hogy a házaló kereskedő jókora szekérrel ment az alföldre s kénytelen volt segédet is vinni magával. Mikor 1851-ben a Bach-kormány házaló pátense megjelent, nagy zavart okozott, mert a házalás forgalmának meghatározása szűkebb volt az ottani viszonyokhoz képest s csak azt tekintette házalónak, a ki háton hordva áruját házról-házra járt. A Bach-kormány hatóságai azonnal figyelmeztették a bécsi kormányt a mi elűtő viszonyainkra, s hogy a pátens ezekre nem alkalmazható, a nép nagy megkárosítása s nagyszámú család tönkretétele nélkül, s a bécsi kormány azonnal sietett figyelembe venni a különleges viszonyokat s a zólyomi házalókra nézve az eddigi gyakorlatot fentartotta. Ugyanezt tette a magyar kormány is s a házalás e módja annyira joga volt a zólyomi házalóknak, hogy nemcsak senki kétségbe nem vonta azt, hogy házalók, de még az 1875: XXXIX. tezik külön intézkedik a házalókról, a kik szekérrel és segédekkel járnak házalni s e keresettől meg is adóztatja őket.

A kereskedelmi miniszterium egy bürokratikus tévedése, mert az illető referens nem volt tájékozva a kérdésben, a miniszter természetesen még kevésbé, — okozta, hogy ezek az emberek annyi kárt szenvedtek. A mit a Bach-kormány elismert s megengedett, azt a jelenlegi kereskedelmi miniszter megtagadta tőlük s visszament a házaló pátensre, melyet a Bach-kormány maga hatályon kívül helyezett a magyar

viszonyokra való méltányos tekintettel. A miniszterium, mikor kiderült, hogy tájékozatlan volt, hogy még csak nem is nézte meg az e kérdésre vonatkozó jogforrásokat, nem akarta bevallani tévedését, mert a bürokrácia azt hiszi, hogy ezt beismerni s okosabbat cselekedni szégyen, inkább arra határozta el magát, hogy a törvénysértés hibájába essék s fentartva nézetét, megengedte a házalást, de nem mint a házalókat megillető jogot, hanem mint kegyet, melyben a törvény megsértésével részesíti őket, holott tényleg az volt a helyes felfogás, hogy nem kell a törvényt megsérteni, mert hisz az világos értelme szerint a házalókra nem is volt alkalmazható. De a látszat a be nem avatottak előtt meg volt mentve s sok háborgatás és károsodás után most már megint akadálytalanul házalhatnak a zólyomi házalók. Reméljük, hogy a magyar kormány nem fogja többé folytatni azt, a mi gazdasági fejletlenségünk mellett megfoghatatlan gazdasági politikát, hogy az állam polgárait megakadályozza a jogos s törvénybe nem ütköző kenyérkeresetben. Sajátszerű, hogy habár a házalás a fejlettebb gazdasági viszonyok hatása alatt nem lehet többé annyira jövedelmező, mint a régibb időkben, a házalók száma nem apad, hanem szaporodik, a mi azt bizonyítja, hogy az emberek nem lehetnek el e keresetforrás nélkül s hogy ez a foglalkozás mégis némi nyereséget nyújt.

Zólyommegyében 6 *hitelintézet* van és pedig:

1. A beszterczebányai takarékpénztár 120.000 frt alaptőkével s 13 millió forgalommal;
2. A beszterczebányai hitelegylet 75.000 frt alaptőkével s 10,800.000 frt forgalommal;
3. A zólyomi takarékpénztár 40.000 frt alaptőkével s 3,740.000 frt forgalommal;
4. A breznóbányai takarékpénztár 45.500 frt alaptőkével s 3,120.000 frt forgalommal;
5. A breznóbányai kölcsönös segélyző szövetkezet 22.825 frt alaptőkével s 105.571 frt forgalommal;
6. A zólyom felső vidéki segélyegylet Péteriben 9780 frt alaptőkével s 28.364 frt forgalommal.

A kamat a betétektől 4—5 $\frac{1}{2}$ %, az intézetek pedig 6—7%-ot szednek az adósoktól.

Az uzsora itt is ismeretes jelenség s különösen a parasztság körében szedi áldozatait. Vannak emberek, a kik a paraszt

váltók girójából jelentékeny jövedelmet húznak. Ez által a parasztra nézve a hitel megdrágul s tönkre megy az aránytalan kamatteher következtében. Az uzsora-törvény s a korcsmai hitelt korlátozó törvény intézkedéseit könnyű kijátszani. Ismeretesekek keresztyén uzsorások is, de legnagyobb mérvben üzik ezt a mesterséget a zsidó regále-bérlők, a kik lelkiismeretlenül használják fel a paraszt tapasztalatlanságát s tönkre teszik.

Ha már most végigmenve a megye összes gazdasági viszonyain és tényezőin, azt kérdezzük, hogy az általános jólét emelkedett-e, határozott nemmel kell felelnünk. A paraszt belterjesebben kezd gazdálkodni, de legnagyobb része el van adósodva, marha- s juhállománya csökken s a kedvezőtlen gazdasági viszonyok nem alkalmasak arra, hogy javulást idézzenek elő. A kisipar körében hanyatlást és pauperismust látunk, lendület és gyarapodás helyett. A kereskedés terén egyik bukás a másikat éri s azelőtt virágzó üzletek, elvesztve a kedvező viszonyok alapját, összeomlanak. A nagy ipar a gazdasági élet egyetlen ága, mely fejlődést s erősödést mutat fel.

A ki különben adókezeléssel foglalkozik, mélyen belepillanthat a gazdasági élet elrejtett zugaiba is s megérzi a vagyonosodást vagy szegényedést az adófizetésnél tapasztalt jelenségekből.

Zólyom megyében az adóhátralék 1886-ban az előírt adó 17%-át tette, a mi az előbbi évekhez képest rosszabbodást mutat. Az adófizetés csak ritka, egyes esetekben történik önként az előírt negyedévi részletekben. A legtöbb esetben az adófizetők ellen kényszerítő eszközöket kell alkalmazni, különösen a végrehajtás második fokát, a zálogolást, az összes adófizetőknek 80%-a ellen kell foganatosítani. Az utolsó fok, az árverés, azonban csak egyes ritka esetekben válik szükségessé.

Azok száma, kik adójukat csak kényszerítő eszközök nyomása alatt fizetik, nem hogy fogyna, hanem szaporodik. A mi világosan azt bizonyítja, hogy a mezőgazdaság s az ipar kedvezőtlen viszonyai miatt az adó fizetése mindinkább terhesebbé válik. Akármit beszéljenek a parlamentben ügyes szónokok vagy miniszterek, az ország gazdasági virágzásáról, az állam adófelügyelője tapasztalja, hogy a vagyonosság csökken, vagy a hol érintetlen marad vagy épen növekszik,

ez nem történik arányban a közterhek növekedésével s ma már világos, hogy az adóteher egészben megszűnt a közvagyonossággal helyes arányban lenni.

Zólyommegye lakosságának jelentékeny része gyári munkásokból áll, de a szocializmus eszméinek hatása s az ebből eredő törekvések és mozgalmak itt ismeretlenek. E jelenség nem azt bizonyítja, hogy a munkásnak nem volna oka a panaszra, hanem azt, hogy távol él az európai munkásmozgalom központjaitól s sokkal műveletlenebb, semhogy öntudatra ébredve, általános eszmék nevében követelne magának nagyobb részt a vállalat nyereségéből, nagyobb befolyást a társadalomban és államban s lemondással nyugszik bele sorsába, melynek megváltoztatását nem tartja lehetségesnek. A tőkéhez, vagyonhoz való jutás, minden egyesnek homályos vágya, de mint az ember önálló létének alapja, az emberi rendeltetés elérésének feltétele nem lebeg szeme előtt. Csekély szükségleteit néha kielégíti, néha nem, de ha nyomorogva is, megél valahogy s a válságos pillanatokban mindig megteszi hatását a hitelbe vett pálinkával szerzett mámor, mely rövid időre elfelejteti vele az élet bajait.

A társadalom tehát nyugodt volna, ha az erdő-kincstár közegei nem teremtenének egy szocialis kérdést, mely már a hatóságok figyelmét is magára vonta s nem hallgathatom el az ügyet, melyre nézve a hivatalos iratokból merítettem tudomást.

A megye északi részében, Breznóbánya városa körül, a XVII., XVIII. században Németországból munkásokat telepítettek, a kik most már teljesen eltótosodtak. Mikor a fentemlített vasművek keletkeztek, nemcsak gyári munkásokat, hanem favágókat, szénégetőket is Németországból hoztak be s ezeknek bizonyos előnyöket, állandó keresetet biztosítottak. A vasműveket akkor inkább a fa értékesítése szempontjából állították fel, mert a fát akkor nem lehetett messzire szállítani. S minthogy a vasművek számára bizonyos fa- és szénmennyiség nélkülözhetetlen volt, biztosítani akarták magoknak az erre szükséges munkaerőt, s egy neme a hűbéri viszonynak keletkezett a kincstár s e munkások között. A munkás kötelessége volt munkaerejét kizárólag a kincstárnak szentelni. Ez pedig ezért kötelezte magát, hogy a munkást a favágásért s szénégetésért munkája arányában fizeti (most 24 kr. egy

méter kemény fa s 22 kr. egy méter puha fa vágásáért), ezenkívül a szakmányos kap egy és fél kilás földet, egy kaszás rétet; továbbá szabad legelőt 2 db. szarvasmarhára; ha 10 évig állott munkában, 3 db. szarvasmarhára és 3 db. juhra; ha 20 éven felül állott szolgálatban, 4 db. szarvasmarhára s 5 db. juhra; s végre fajzási jogban részesül, kap tüzelő- s az építéshez szükséges fát ingyen, ugyszintén ingyenes orvosi s gyógykezelésben részesül. A fajzási s legeltetési jogot s a földilletmény bizonyos részét a munkás keresetképtelensége esetén is megtartja élethossziglan.

Ily telep összesen 21 van 6729 lakossal, a kik összesen 751 házban laknak. Ezek a munkások régibb időkben, mikor még szükségesebbek voltak s jobban fizették őket, némi vagyona is tettek szert, réteket és földeket vettek a körülfekvő községek határaiban. Nagyobb része vagyontalan maradt s most is nyomorban tengetik életüket.

Ujabb időben azonban felette mostohán, sőt kegyetlenül bánnak velök az erdőkinctár közegei, s ez eljárás kétségbeejtővé teszi helyzetöket. Bérök nem felel meg az idők viszonyainak s azt is lejjebb szorítják; legeltetési jogukat korlátozzák vagy rossz legelő kijelölése által teszik képzeletivé; tüzi fát sem kapnak elegendő mennyiségben s ezt és épületi fát is csak úgy kapnak, ha nyilatkozatot állítanak ki, mely szerint a magok és utódaik nevében lemondanak a felépítmény tulajdonjogáról és elismerik, hogy nemcsak a telek, hanem a rajta levő minden épület a kinctár tulajdona, melynek jogában áll az épületre fordított munka értékének megtérítése mellett visszavenni. E munkások teljesen ki vannak szolgáltatva az erdőkinctár alsó közegei elnyomásának s önkényének s bármely ürügy alatt megfoszthatják az őt illető illetmények élvezetétől s ezek az emberek annyira jutottak, hogy rab-szolgákhoz hasonlítanak inkább, mint szabad államban élő polgárokhoz.

De az erdőkinctár a nyomornak ezzel a mértékével sem elégedett meg s megfoghatatlan, mikép telhetik valakinek kedve a nyomor fokozásában.

A Bach-kormány idejében a telepítvényesek egy részének házait a telekkönyvi intézmény életbeléptetésekor a telekkönyvbe mint az illető telepítvényes tulajdonát jegyezték be. A Bach-kormány közegeinek eszébe sem jutott ez ellen ki-

fogást tenni. Ez az eljárás helyes volt a józan közgazdasági és szociális politika szempontjából is. A kincstárnak ugyan kevés haszna lehetett ebből a fából épült házból. De a munkás így elérte azt, a mire a humánus gyártulajdonosok törekse-
nek; tulajdonos lett, volt valamije a világon s az ily munkás biztosabb munkaerő is volt a kincstárra nézve, mert a tulajdon oda kötötte őt ahhoz a helyhez, a hol a kincstárnak reá szükség-
sége volt.

Most azonban az erdőkincstár közegei azt az eljárást követik, hogy a munkás telekkönyvi tulajdonává lett épületekre is követelnek oly nyilatkozatokat, melyekben a munkás tulajdonjogáról lemond, s e nyilatkozatokat a munkás költségén telekkönyvileg bekebleztetik s ha ezt tenni nem akarja, úgy erőszakolják reá, hogy nemcsak a fajzási jogánál fogva őt megillető fát ki nem szolgáltatják, de még készpénzért sem adnak neki. Ennek következménye, hogy minden telepen romba dült házakat láthatni s hogy p. Baczúh telepen egy kis parasztházban 36 egyén lakik. Ez eljárás célja nem a kincstár érdekeinek megóvása, nem is az erdők jövedelmének fokozása, mert hisz a kincstár jövedelme erdeiből feltűnően csekély, hanem az, hogy a telepítvényest házából bármikor kiűzhessék, tehát a következmény egy kétségbeesett proletariátus teremtése. Ez nem állhat a magyar állam érdekében. A kincstárnak e nagyszámú lakosság vagyonosodását kellene előmozdítani s nem megsemmisíteni még a meglevőt is. Reméljük, hogy a kormány meg fogja akadályozni alárendelt közegeinek e kártékony gazdasági és szociális politikáját, mely a kincstár félreértett szűkkeblű érdekei kedvéért feláldozza a magasabb gazdasági s állami szempontokat. Mert hogy lehetne az, hogy az államnak, mint erdőbirtokosnak oly romboló szociális politikája lehessen, mely az államnak, mint az emberi fejlődés előmozdítására hivatott szervezetnek lényegébe, legnemesebb feladatába ütközik?

A *halandóság* rendes viszonyok között, mikor járvány nincsen, az összes lakosság 30/o-a. Járványok idejében a lakosság halandósága 40/o-ra emelkedik. Aránylag nagy a halandóság a gyermekek között 8 éves korukig, azután jelentékenyen apad. A halandóság legfőbb oka az ápolás hiánya volt.

Az egészségügyi viszonyok általában kedvezők. A különös

okok, melyek a nép között kártékonyan hatnak az egészségre, a rossz lakásviszonyok; a házak zsúfoltak, tisztátalanok, nedvesek, szellőztetlenek s igen gyakran lakásul szolgálnak a házi állatoknak is; továbbá a rossz táplálkozás, a főtáplálék a burgonya; s a szesz italok mértéktelen élvezete, mely a gyermekek egészségére is kártékonyan hat s fejlődésüket megakasztja.

A megye ethnografiai viszonyai nagyon érdekesek a multban s a jelenben.

Zólyommegyét ma a tót vármegyék közé sorozzák s méltán, mert a köznép kizárólag a tót nyelvet használja s nincs területén egy magyar vagy német község. De a multban másként volt. A középkorban, IV. Béla uralkodása után, Zólyommegye lakossága, kevés szláv kivételével, német volt.

A szláv lakosság az egész felvidéken igen gyér volt, de különösen az volt Zólyommegyében. Bizonyítja ezt már maga az a jelenség is, hogy nemcsak bányászokat, iparosokat telepítettek ide királyaink, hanem földművelőket is. Ha magyarokat telepítettek volna a megye területére, azt lehetne hinni, — ámbár ez anachronizmus volna — hogy a magyar faj uralmának biztosítására s a létező szláv lakosság elnyomására s fékentartására törekedtek. De hisz egy idegen népfajból eredő lakosságot telepítettek ide s így nagyon természetes, hogy lakatlan vidékeket akartak benépesíteni, mert csak oda szokás telepíteni, a hol emberek nincsenek.

Ha végigtekintünk a német telepeken, azt látjuk, hogy nem a megye szélén vagy félreeső vidéken, hanem a megye közepében, a legtermékenyebb részen, a folyók és patakok mentében keletkeznek, a mi azt bizonyítja, hogy a szláv lakosság nem foglalta el a terület legkönnyebben művelhető s forgalomra legalkalmasabb részét sem. S a legtöbb szláv község csakugyan későbbi eredetű s a legrégebb templomokat a német telepek lakosai építették.

A megye déli csúcsán kezdve a legelső német telep Korpona városa volt. Innen északnak haladva, Zólyom városa felé a Nyeresznyicza völgyében találjuk sorba Bábaszékét, Német-Pelsőczöt, Dobronát, mind szabad falusi községek, melyek 1264-ben IV. Bélától kapták kiváltságait s melyeknek lakossága még a múlt század elején német volt. Azután

következik Mihályfalva s végre Zólyom városa, melyről tudva van, hogy németek lakták. A Garam völgyén felfelé menve, Besztercebányát találjuk tiszta német lakosságával, mely még a múlt században nem fogadott be szlávot a városba. Besztercebányától Liptómegye határáig a Bisztricza mentén a falvak egész sorát találjuk, melyeknek tiszta német lakossága volt. Innen északnak fordúlva, Libethbányát, ezt a jeles német telepet, azután Jeszenye német községet találjuk s végre Breznóbányát az őt környező német telepekkel.

A Szalatnya völgyét őserdő borította s az ott keletkezett falvak későbbi szláv telepek s e vidéken a legrégibb templomok a XVI. század második feléből valók. E vidéken vadászott Mátyás király bölényekre. Csak a Zólyom városhoz közel eső szláv falvakban találunk régibb templomokat, a XV. századból.

A német telepek lakosságának családi nevei mai napig is németek s német a dülők neve is, természetesen a szláv kiejtés által eltorzítva.

A szláv lakosság szaporodásával lassankint eltótosodnak a német falvak, mert az őket környező elemnek nem tudtak ellenállni. Később eltótosodnak a városok is, melyeket különben tovább védett meg a magasabb kultúra s a kiváltságos állás, mely őket a paraszttól megkülönböztette. Midőn a városi német polgárság s Németország között megszakad a kulturai összeköttetés s a polgárság hanyatlik vagyonban és kultúrában, akkor itt is terjed a szláv nyelv használata, melyet a cselédekkel, a városi piacra jövő parasztsággal való érintkezésben már elsajátított s csupán a magasabb műveltségű polgárság családjaiban marad meg a német társalgási nyelvül. Sajátságos és megmagyarázhatatlan jelenség a nagyszámú német elemnek a tótba olvadása. A szomszéd megyében fentartották magukat a német telepek, hol kisebb számmal voltak, mint Turóczban, Barsban is, csak Zólyomban enyésztek el teljesen.

A magyar nyelv használata egészen kivesz még a nemeség köréből is, s e század elején nincs nemesi család, melynek házi nyelve a magyar volna. A közélet nyelve a latin, a társalgás nyelve a német és tót; magyar nyelvű oktatás pedig a régibb időkben az egész országban nem volt.

Ma egy új átalakulást látunk folyamatban. A nép nagy.

tömegét nem fogjuk átalakítani, az nem fogja már elveszíteni szláv jellegét. De a városokban, a forgalom és kultúra központjaiban, a magyar nyelv erősen terjed s a fiatalabb nemzedék házi nyelve a magyar lesz, legalább a műveltebb körökben. Ezt az eredményt annak köszönhetjük, hogy a közelet, a hivatalok, az iskola, az irodalom nyelve a magyar s idővel azzá fog válni a kereskedelem és ipar nyelve is s a következő nemzedék talán megéri, hogy Magyarországnak igazi magyar nyelvű polgársága lesz.

Csak kevés tért szentelhetek e rendkívül fontos kérdésnek, mely azonban feladatom körén kívül esik; úgyszintén a közigazgatás s a kulturális eszközök állapotának is, melyekre nézve csak általános jellemzést, de részletes ismertetést e felolvasás keretében nem adhatok s ez egy külön ismertetés érdekes tárgya lehetne.

A kulturális központoknak tervszerű megmagyarosítása az iskola segítségével, egyike legfontosabb feladatainknak. A köznép megmagyarosítása, a hol a magyarsággal nem érintkezik, a hol a tótságnak nagy tömegekben él együtt, lehetetlen s azért kár is erre törekedni. Erre nézve feladatunk csak az lehet, hogy politikai érzületét ne engedjük megmértelyezni s ne hajtsuk a nácionalisták karjaiba.

E cél elérésére egyedüli eszközök az elemi iskolák felett gyakorolt szigorú felügyelet, hogy az oktatás szelleme összhangban legyen a magyar állam érdekeivel s az iskola ne lehessen eszköz a nácionalisták kezében az ifjúságnak a hazától való elidegenítésére; erkölcsileg tiszta, igazságos, a nép érdekeivel foglalkozó közigazgatás; olcsó és gyors igazságszolgáltatás, a gazdasági fejlődés előmozdítása s a nép szükségtelen megterhelésének, különösen a községi pótlékok útján elkerülése.

Zólyommegye parasztsága, habár itt is érezhetők a kormányzat tökéletlenségeinek következményei, mint az egész országban, még érinthetetlen politikai tekintetben, s a nemzeti-ségi izgatások nem gyakoroltak kártékony befolyást a nép hangulatára. Pedig itt is vannak papok, tanítók s egyéb tényezők, melyek e célra törekszenek évtizedek óta. Ha a nép mégis hazafias érzületű maradt, azt a megyei tisztikarnak, mely a néppel érintkezve, lelkiismeretességével s atyai gondoskodásával, igazságosságával s tisztaságával, s az igazságszol-

gáltatás közegeinek lehet köszönni, a kik hozzáférhetetlenségökkel s erkölcsi tekintélyökkel bizalmat és tiszteletet tudtak kelteni magok iránt a népben s tekintélyt szereztek a magyar államnak. A fennálló közigazgatás s igazságszolgáltatás rendszerének bajait a hatóságok kiváló személyes tulajdonaikkal enyhítik s teszik elviselhetővé.

Az iskolaügy rendkívül fejlődésnek indult 1869 óta. A hol az iskolát csak hiréből ismerték, vagy a hol egy alacsony, nedves, bűzös kamarát neveztek iskolának, hol egy kiszolgált káplárt vagy egy mesterségéből megélni nem tudó szabólegényt czímeztek tanítónak, most díszes, világos s egészséges épületekben képzett tanítók végzik az elemi oktatást, a kor igényeinek megfelelő tanszerekkel s tanrendszer szerint. Néhol az állam maga állított iskolákat, másutt az állam és község együtt, másutt ismét egy-egy hitközség, melyet magával ragadott a többi tényezők példája.

De habár el kell ismernünk, hogy az elemi oktatás rendszere tökéletesebb, a tanítók képzettebbek, az iskolai épületek szebbek, tehát az oktatás külső formái része haladást mutat, nem szabad ezzel az eredménnyel megelégednünk, hanem figyelemmel kell lennünk az oktatás szellemére is. E szellem pedig a megye sok iskolájában nincs harmoniában a magyar állam érdekeivel s fennállásával s egyenesen a panszlavizmus szolgálatában áll.

Iskolákat állítani, gondoskodni, hogy az épület a törvény rendelkezéseinek megfelelő; hogy a tanító képesített legyen stb., nagyon dicséretes törekvés, de még nem elég céljaink elérésére. A kormányzat egyik főfeladata megakadályozni azt, hogy az oktatás szelleme a magyar állam fennállása ellen irányuljon s ellenséget neveljen a hazának. E feladattal szemben a magyar állam teljesen tehetetlen. A törvényben szabályozott felügyeleti jog ugyanis tehetetlenségre kárhuztatja a kormányt s nem adja meg neki az eszközöket, hogy e téren az állam érdekeit megóvja. Az államban még nem valósult meg az az elv, melyet már több mint száz év előtt proklamált Mária Terézia s II. József kormánya, hogy a közoktatás állami feladat, melyre a felekezet nem *proprio jure*, hanem csak mintegy »átruházott hatáskörben«
folylt be. Nálunk ma oly zavaros állapot áll fenn, mely e nagy és helyes elvvel sok tekintetben ellentétben áll s a gyakorlatban

kizárja az állam befolyását az őt megillető jogkörből s gúny tárgyává teszi a legkisebb tanító szemében is.

Az államnak a felekezet által alkalmazott tanítóra nézve nincs meg a megerősítés joga, nincs felette fegyelmi joga s nem távolíthatja fegyelmi úton el az iskolából, ha oktatása ellentétben áll az állam érdekével. A magyar kormány, ha ez irányban el akar érni valamit, kénytelen a felekezeti főhatóságokhoz fordulni a tanító büntetése végett, tehát — s ez a képtelenség a fennálló rendszerben — azokhoz, a kik a hazaellenes oktatást a tanítónak kötelességévé tették s a kik a buzgalmat ez irányban élesztik s jutalmazni szokták. Ha ezt külföldön államférfiak s köztisztviselők, sőt papok és tanférfiak előtt említettem, sohasem akarták elhinni, hogy lehet állam és kormány, mely ezt megtűri, még ha nem is ismerték hazánk nemzetiségi viszonyait; ezeket ismerve, azt hihették volna, hogy a fennálló rendszert azok alkothatták meg, a kik szét akarják bontani Magyarországot, annyira érdekeinkbe ütköző a kormány felügyeleti jogának e példátlan korlátozása.

A magasabb társadalmi osztályok szelleme, néhány egyén kivételével, hazafias, s a magyarosodásra való törekvés önkéntes és hagyományos. A tót elemnek nincs történelme, Zólyom-megyében a lakosság nagyobb része, ha multjába visszatekint, német eredetének kétségtelen s ma is fenmaradt emlékeit találja meg; nincs központja, nincs egysége, tájszólásai annyira különbözők, hogy egyes vidékek lakosai alig értik meg egymást, s földrajzi helyzete sem kedvez a nemzetiségi tudat fejlődésének s megerősödésének.

A középiskola magyar, ép úgy magyar a kormány által felállított felsőbb leányiskola, melynek hivatása a jövő női nemzedék magyar nevelése s így nincs felsőbb tanintézet, melyben az oktatás nyelve a tót volna. S ez nem igazságtalanság, nem elnyomás, mint sokan állítják s tán hiszik is a tájékozatlan magyarok között, hanem szükségesség, mely elől még akkor sem térhetnénk ki, ha magunk másként akarnánk cselekedni.

Ha komolyan akarunk kulturát a felvidéken, az csak magyar lehet, annál az egyszerű oknál fogva, mert a tót elemben nincsenek meg a tót kultúrai fejlődés eszközei. Egy tót középiskola, mely hivatásának megfelelhetne, teljesen lehetetlen, mert nincsen tót irodalom, nincsenek tót írók és tanárok,

nincsenek s nem voltak tót tankönyvek sem a fennállott tót tannyelvű középiskolában s csehnyelvű tankönyveket használtak. S minthogy mi, a kik nem tudunk tótul, nem lehetünk hivatva tót irodalmat csinálni, mely nélkül a tót középiskolának értelme sincsen, nem tehetünk egyebet, minthogy a magyar irodalomra alapított középiskolával mozdítjuk elő a tót elem kultúrai fejlődését, melyre különben ő maga is törekszik.

Nem lehet feladatomban bővebben tárgyalni a nemzetiségi kérdést s megoldásának eszközeit egy felolvasás szűk keretében, mely már úgyis terjedelmesebb lett, mind szabad lett volna. Csak annyit jegyzek meg, hogy a nemzetiségi kérdést nem nemzetiségi törvények alkotásával, hanem a kormányzat eszközeivel lehet csak megoldani. A siker, melyet a nemzetiségi izgatók eddig elértek, nem az ő erejük, hanem a mi gyengeségünk és gondatlanságunk eredménye. Ma csak két szélsőséget ismerünk: a teljes tétlenséget s az erőszakot. Majd ha belátjuk, hogy egy, a nép érdekeivel foglalkozó igazságos, tiszta, komoly kormányzat oly erkölcsi hatalom, mely nélkül állam nem teljesítheti hivatását s nem képes bizalmat, tiszteletet gerjeszteni polgáraiban, hogy csak ezzel lehet egy államot megszilárdítani, csak akkor szólhatunk tervszerű nemzeti politikáról, e nélkül üres szólam s a ki ez eszköz nélkül azt állítja, hogy nemzeti politikát csinál, csak azt bizonyítja, hogy még sejtelve sincs azokról az eszközökről, melyek egy komoly nemzeti politika feltételei.

II.

LIPTÓ MEGYE.

IRTA

SZMRECSÁNYI ARISTID.

Felolvastatott a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai
és Nemzetgazdasági Bizottságában 1888. április 7-én.

A tudomány csak akkor tölti be teljesen magasztos hivatását, ha az emberiség szolgálatába állván, arra képesít, hogy nemzedékről nemzedékre szellemileg s erkölcsileg műveltebb s épebb honpolgárokat neveljünk a hazának, az emberiségnek.

Kétségtelenül a magyar tud. akadémia nemzetgazdasági bizottságát is ezen szándék vezérli, midőn ezen disciplina szakszerű művelői tudományuk magaslatáról leszállnak a köznapi tapasztalás taposottabb mezejére, mely közvetlensége által termékenyítően képes hatni a tudomány továbbfejlesztésére.

Mert ha a tudomány más ágaira is elevenítően hat az étellel való közvetlen érintkezés, a tudomány egy ága sem szorúl annyira a tapasztalás correctivumára, mint a nemzetgazdász, ezen kiválóan empirikus tudomány, mely csak akkor halad helyes irányban, ha nemzeti alapon művelték; csak akkor indul jó úton, ha a helyett, hogy elvont tanok s rendszerek procrustes-ágyára fektetni iparkodnék a nemzet élő s fejlődő testét, magával a nemzeti étellel azonosul; ezt látja el a tudomány fegyvereivel; ennek keres s talál összefüggő, az érdekek összegét átölelő rendszert.

Csakis ezen nézpont birt azon elhatározásra, hogy engedvén a t. ak. biz. felhívásának, ezen, a tudományoknak szentelt helyen ily kiváló hallgatóság előtt tartsam felolvasásomat, én, kit különben semmi a tudomány körül szerzett érdem ezen kitüntetésre fel nem jogosít.

Szerény igényekkel lépek fel szerény tárgyban. — Mindössze szép hazánk egy félreeső kis zugocskájáról, ott a Kárpátok között, akarok egyetmást elmondani; azon nekem kedves vidékről, Liptóról, a hol születtem, növekedtem, a hol 30 év óta gazdálkodván, érdeklődő figyelemmel kísérhettem az ottani állapotokat.

Liptó vidéke, daczára természeti szépségeinek, még rövid husz év előtt alig volt ismeretes az országban. Egyik speciális

termékét: a jó liptói őszi turót szívesen látta ugyan az asztalán a főváros lakója is; de megnézni az Alpesekeket, a hol ez készül, vajmi kevesen tartották érdemesnek.

Most erre sokan, igen sokan, gyönyörrel gondolnak. Legalább is az évnek egy időszakában. — A nagy nyári hőségben, midőn itt a fővárosban még a tehetősök is nem tudnak hova bujni a nap emésztő sugarai előls aranynyal fizetnének meg egy kis üde levegőt: ki ne gondolna ekkor mint paradicsomra, a gyönyörű csorbai tóra, a hol a nap nem éget, de egy főséges alpesi tájt világít meg; hol az ember oly könnyen feledkezik meg ez élet apró gondjairól s üzelmeiről. — De Liptót nemcsak mint üdülési helyet, kellemes oldaláról szándékozom bemutatni.

Míg a fővárosból az üdülést keresők csoportjai a magas Tátra felé veszik utjukat; más csoportokat is láthatunk: munkások csoportjait, kik elhagyván a Kárpátok kies völgyeit, ide a fővárosba költöznek, hogy nyáron át, a mindennapi kenyérért munkálkodván, porban, izzadságban építeni segítség azon palotasorokat, melyekre büszkén tekintünk. Liptó szolgáltatja nagy részét az itteni építkezéseknél alkalmazott kőműveseknek, ácsoknak és napszámosoknak. Ezek közül aztán számosan itt telepednek meg. Mindenesetre figyelemreméltó, hogy a főváros népesedéséhez a távoli Liptó majdnem oly százalékarányban járul, mint Pestmegye, melynek kebelében fekszik. Azt hiszem: már ezen ténykörülmény, hogy Liptó munkásai eddigelé nem a tengeren túl keresik boldogulásukat, de itt hazánk fővárosában csekélyebb, de biztosabb keresményt beérnek, figyelmet s rokonszenves érdeklődést ébreszthet azon vidék iránt, a hova valók.

Liptóról értekezendő, mindenekelőtt ethnografiai tekintetben a rajongó szlávok egy kedves álmát kell megháborítanom; mintha a magyarok beköltözése előtt Swatopluk országát a Kárpátok alatt és között, virágzó culturával bíró, sűrű népességű tót tartomány egészítette volna ki.

Erről, legalább Liptóra nézve, szó sem lehet. — A magyarok beköltözése előtt ennek legnagyobb része erdővel borított vadon volt. A megye területének alsóbb részében lakhattak ugyan szórványosan tót nemzetiségűek, de oly gyéren

és a polgáriasodás oly alacsony fokán, miszerint intensivebb népeletről alig lehet szó.

A magyarok nemcsak elfoglalták ezen vidéket, de telepítették is. — Hogy ezen telepítéshez a magyar elem is nagyban járulhatott, mutatja a sok magyar helynév (Majláth 54 ily magyar helynevet mutat ki). Hogy mily szükséges volt a telepítés, mutatják a nagy német coloniák, melyek az Árpádok korszakában keletkeztek. — Rosenberg (a mai Rózsahegy) vorwerkjeivel, melyek mértföldnyi távolságban övedzik, hajdan hatalmas német colonia volt. Német-Lipcese terjedelmes határával; a régi Geib (most Hybbe mezővárosa) vorwerkjeivel; a három Bocza, Csorba arról tanuskodnak, hogy a német elem Liptó telepítése körül mily fontos tényező volt. De a legmeglepőbb tanubizonyysága az autochton lakosság elégtelen voltának azon tény, miszerint szlávok telepítéséhez is kellett folyamodni, hogy Liptó területe kellően népesítve legyen. Ily szláv (ruthén) telepítvények Vazsecz, Vichodna, mely népes községek lakói még most is úgy dialektusra, mint jellemre nézve még a szomszéd helységek lakóitól is különböznek.

Ha a lármás, erőszakos, könnyelmű, laza erkölcsű, de közlékeny, mindig jó kedvű bon enfant verseczit, a komoly, számítóbb, de zárkózottabb s szűkkeblűbb német eredetű hybbeivel összehasonlítjuk, vagy akár más szláv eredetű községgel; meglepő bizonyítványát kapjuk annak, hogy a faji jelleg, fentartásának kedvezőtlenebb körülményei között is — mert kétségtelenül Liptóban nem tarthatta magát fenn tisztán — századokon át képes érvényesülni.

Liptóban bár, mint említém, a faji jelleg residuumait bőven észlelhetjük; egy tekintetben mégis beállott az uniformitás. Úgy a magyar, mint a német elem nyelvre nézve egészen eltótosodott. Az eltótosodás alkalmasint a XV-ik században, a cseh invasio befolyása alatt következett be. Számos jel arra mutat, hogy ekkor a műveltebb s előkelőbb osztály is társalgási nyelvvül a tótot vette fel; sőt helylyel-közzel magyar vezetékevek tóthangzásúvá változtatásával is találkozunk. — Most e tekintetben új korszak következett be. A magyar nyelv vissza kezdi hódítani jogait, melyek mint államunk nyelvét megilletik. Nem csak az előkelőbb, de a szerényebb állású polgári osztály között is egy évtized óta a magyar nyelv

várákózáson felüli hódítást tett. Ennek főérdeme az állami elemi és polgári iskolákat illeti meg. Kíváncsú is volna, hogy ezek vidékünkön még több tért nyerjenek.

A főtörekvés azonban nem abban kell hogy álljon, miszerint néhány százszal többen tanulják meg a magyar nyelvet; hisz a magyarul beszélők száma beláthatatlan hosszú ideig csak kis töredékét képezheti Liptó lakosságának; a magyarosítás keresztülvitele en masse, képtelenség. Fődolog az, hogy a tót nyelven beszélők lelketlen pánszláv izgatásokra ne hallgassanak s ne viseltessenek ellenszenvvel az állam nyelve ellen. — E tekintetben pedig a köznép felfogásában, lassan bár, de annál alaposabban józan felfogás kezd érvényesülni. A pánszláv izgatók diatribái a magyar nyelv ellen, megtörnek a tények logikáján. A köznép, látván, hogy ugyanazok, kik leginkább prédikálnak a magyar nyelv ellen, gyermekeiket gondosan taníttatják a magyar nyelvre; mindjobban be kezdi látni az efféle izgatás gyűlöletes s félszeg voltát. Mult évben volt alkalmam felső Liptó köznépével a legbehatóbb érintkezésbe lépni s bár ezen érintkezés személyemre nézve nem járt a kívánt eredménnyel, lelki örömmel tapasztaltam mégis, hogy a köznép most kevésbé fogékony a magyar állam s ennek nyelve elleni besugások meghallgatására, mint azelőtt volt. Egészben véve, Liptó lakosságáról el lehet mondani, hogy: szorgalmas, békeszerető s könnyen tud az adott viszonyokhoz alkalmazkodni. — De nézzük Liptó népességét közelebbről, foglalkozási módja, társadalmi rétegei szerint. Vessünk egy pillantást mindenekelőtt az őstermelési ágakra, melyek mindeddig a nép túlnyomó kereseti forrását képezik.

Az őstermelési ágak közül Liptóra nézve kétségtelenül legfontosabb az erdészet. Liptó megye összes terményező területe 372.763 k. hold. Ebből szántóföld 64.229, kert 1683, rét 43.973, legelő 66.641 hold. Erdő 196.234 hold, azaz százkilenczvenhatezer kétszázharmincznégy hold. Tehát az erdő majdnem két annyi tért foglal, mint a szántó és rét összevéve. — De nemcsak a nagy kiterjedés teszi fontossá Liptóra nézve az erdőt. Többnyire értékes fenyves erdő ez, mely nagyobb értéket képvisel, mint a mezőgazdaság céljainak szolgáló terület. Már közvetlenül túlsúlyllyal bír tehát az erdőmívelés a földmívelés fölött: a mezőgazdaság vitelét is előmozdítván, Liptóra nézve még nagyobb jelentőségű. Valóban

csak erdőségei képesítik Liptót arra, hogy mezőgazdaságát jelenlegi terjedelmében s belterjében vihesse. Eltekintve attól, hogy majdnem minden mezőbirtokos erdőbirtokos is s így mezőgazdaságán kívül más jövedelmi forrással is rendelkezik, mi existenciájának bizonyos stabilitást ad: az erdőművelés módot is nyújt a mezőgazdának arra, hogy munkaerejét épen akkor érvényesítse, midőn a mezőgazdasági munka szünetel. Egymást egészíti ki tehát e kettő. — Liptóban a mezei munka rendszeren október közepétől április közepéig teljesen szünetel. De a vetés után s a nyár derekán is vannak időközök, midőn igás-erő a mezőgazdaságban nem értékesíthető. Pedig 60 munkásnapért évente — ennyire tehető egy igásfogat alkalmazhatása a mezőgazdaság körül — rendkívül költséges dolog lenne az igavonó állatok tartása.

Csak az erdészeti nyújt a kis gazdának módot arra, hogy ezt olcsóbbá tegye az által, hogy úgy a maga, mint igás-marhája munkaerejét az év minden szakában és pedig előnyösen értékesíthesse. A tavaszi vetés után lúczfenyőkerget fuvarol; az egész télen át pedig szálfákat hord ki az erdőből a Vág partjaira. Már ebből is látni lehet, mily nagy jótétemény az erdő Liptó lakosságára nézve.

Fájdalom, ki kell mondanom, hogy az erdő, mely nem csak a közvetlen környékre nézve hasznos, de magasabb szempontból véve nemzeti kincsnek mondható, Liptóban oly állapotban van, miszerint aggodalommal töltheti el az erdészt, a nemzetgazdát. — Az erdő pusztul. — Ebben nemcsak mi, kik most élünk, vagyunk hibásak. Sok generatio vétkezett már előttünk. Csakhogy míg őkseink indolenciából s tudatlanságból kezdték meg a devastatiót; mi ezt számos esetben számításból folytatjuk.

Az régi dolog, hogy az erdő sok helyütt természet kijelölte helyéről leszorított. — Hogy az erdő niveauja lejjebb szállt, hogy oly helyen, a hol most henyefenyőt sem látunk, az előtt czirbolyafenyőerdők (*Pinus cembra*) díszlettek: erről fiatal koromban 30 évvel ezelőtt saját szemeimmel meggyőződtem a Szmrecsán felett levő Rásztocha havason. Egy pásztor figyelmeztetett erre. Láttam is még nyomait a hatalmasabb fatörzseknek. A pásztor veresfenyők (*Larix*) nyomainak vélte; a czirbolya eszébe sem jutott, minthogy ezen fanem ezen egész hegycsoporton nem található többé.

De én nem kételkedem, hogy ily magasságban erdőfentartó czirbolyafenyők voltak ezek, melyek, fájdalom, az egész hegycsoportból kivesztek. S ez könnyen megmagyarázható. Kiirtották. A czirbolyafának értékes a fája, igen szép butor készül belőle. A vastagabb törzseket erre használták fel tehát elődeink; aztán jöttek a pásztorok s csináltak a zsengébb példányok igen szépen faragható fájából házieszközöket. Minél inkább gyérült a czirbolyafa, annál keresettebb lett fája, annál gyorsabban következett be teljes kiirtása. A jövőre nem gondolt senki; senki sem gondolt arra, hogy a természet áldásos működésének évszázadokon át felhalmozott kincse prédáltatik el emigy, helyrehozhatlanul. Mert évszázadokon át tartó ernyedetlen gondozás szükséges arra, hogy erdészetünk visszahódítsa a czirbolyafenyőnek elvesztett terét. Ha ez teljes mérvben egyáltalán lehetséges. Ez irányban még mi sem történt. Pedig én azt hiszem, hogy a magyar erdészetnek tenni kellene valamit ez irányban, ha ez közvetlen haszonnal nem is jár s csakis áldozatok hozását követeli. Ezen áldozatnak van egy — igaz, hogy csak immaterialis — ellenértéke, mely nem kicsinylendő. Üdvös benyomást gyakorolnának az ily kulturák a közvéleményre. Figyelmeztetés lenne ez és pedig nem szó- vagy írásbeli, de megkapó tényben nyilvánuló, az erdők jelentőségteljes voltára egy nemzet gazdasági és kulturéletében; meghazudtolása azon cynikus jelszónak: *après nous le déluge*; annak documentálása, hogy mi a *jövő nemzedékre* is gondolunk.

De az erdő feltétlenül megillető helyéről nemcsak *lede fel-felé* is szorítottatott. Több ezer holdnyi területre terjedő kopár terület létezik, főképen a Liptót éjszokról övedző hegylánc lábainál, mely föltétlen erdőtalajnak annyiban mondható, a mennyiben minden más művelési ágra nézve teljesen alkalmatlan s mint legelő minimális, úgyszólván semmi értéket sem képvisel. — Ezen, hajdan erdővel borított terület éppen kedvező lapályos fekvése miatt jött jelenlegi desolált állapotába. Azon humusréteg ugyanis, melylyel az erdő gazdagította ezen, különben terméketlen földfelületet, huzamosb ideig dúsabb fűnövényzetnek adván tápot, ezen területeknek az erdőműveléstől elvonását eredményezte a mult időben. A humusréteg immár teljesen kimerült s a kérdéses területeknek nem veszi hasznát sem az erdő-, sem a mezőgazdaság. Ujra beerdősítésük a

közjó érdekében felette kívánatos; de elmarad, mert ebből a birtokosra nézve nem származhatik haszon. Az erdő természetes felújulásáról ugyanis szó sem lehetvén, mesterséges befásításról kellene gondoskodni; az ezen kulturákra fordított költség pedig messze fölülmulná a csak emberöltők múlva realizálható erdő értékét.

Itt is tehát oly esettel állunk szemben, midőn a magánérdek megszűnt a közérdek előmozdítója lenni s az állam intervenciója nem mellőzhető. Az állam erdészete, a rendelkezésre álló korlátolt eszközökkel törekszik is, mint tudjuk, a kopáron álló területek befásítására díjak kitűzése által. Liptóra nézve azonban mindeddig e téren eredmény nem észlelhető. Mindössze arról tehetek említést, hogy a Rózsahegy közvetlen közelében fekvő kopár Baráthegy befásítása tervezetlik.

Eddig az erdészet számára visszahódítandó területekről szóltam. — A mi a tényleg létező erdőségeket illeti, ezek állapotáról sem mondhatok örömdetést. — A kincstári nagy terjedelmű erdőket kivéve, melyek kifogástalan üzemben állva gondoztatnak, a többi erdő majdnem kivétel nélkül a devastatio igen előrehaladt stadiumában levőnek mondható. A községi erdők maradványaiban a pusztítás megakasztott ugyan, a mennyiben ezek irányában az erdőtörvény erdőfenntartó intézkedései néhány év óta mindjobban érvényesültek s most már teljes szigorukban alkalmaztatnak. — Annál jobban pusztulnak azonban az egyes birtokosok kezén levő erdők. Ezekre nézve az erdőtörvény sem üzemterv szerinti kezelést nem tesz kötelezővé, sem a zsengebb állatok letarolását nem tiltja s mindössze tarvágások felújításáról gondoskodik. Ez pedig erdőfenntartási szempontból nem elégséges.

A zsenge állatok megóvása a tarvágástól, azt hiszem, még fontosabb erdőfenntartási követelmény, mint a felújítás. Az erdőbirtokos önérdeke s hozzá teszem, saját szempontjából jól felfogott önérdeke, a zsengebb állatok letarolását is sok esetben követeli.

Egyáltalán téves nézet az, mintha az országszerte észlelhető erdőpusztítás egyszerűen az erdőbirtokos gazdátlan tékozlására lenne visszavezethető. A való az, hogy ez a birtokosra nézve, adott körülményeink között, legtöbb esetben jövedelmező.

Hogy ezt belássuk, vessünk egy pillantást a kincstári

erdők kezelésére. Ez erdészeti szempontból egészben véve kifogástalannak mondható. Szakértelmes, megbízható erdészek gondozzák s értékesítik az erdőt. És mégis mit látunk? A tiszta jövedelem aligha teszi két százalékát a faállag értékének. — Hogy az erdők az országos kamatlábhoz mérten oly kis jövedelmet hoznak, erről az erdész valóban nem tehet. Mélyebben, a dolog természetében rejlik ez; azon egyszerű tényben, hogy *az erdő növekvése nem tarthat lépést a nagyobb kamatlábbal*. Ezen ténykörülmeny teszi kívánatossá az egyes birtokosra nézve, hogy erdejének faállagát mielőbb értékesítse, az így realizált pénztökét sokkal előnyösebben kamatoztatván.

Ezen mélyreható, nemzetünk általános gazdasági állapotában rejlő okon kívül azonban más ténykörülmenyek is előmozdítják az erdőpusztítást.

Igy a közbirtokossági erdők felosztása az egyes birtokosok között, mely nem volt ugyan az urbéri tagosítás és erdő-elkülönítés szükségszerű természetes következménye, de mely ez által tényleg megkönnyítettett, s napirendre került; az erdő rendkívüli felaprózását vonta maga után, mi által ez helyes erdészeti kezelésre jóformán alkalmatlan lett.

Erre nézve csak egy szembeötlő példát hozok fel. A szent-iványi közbirtokosság 1872-ig közösben birt egy 15,000 kat. holdra terjedő, összefüggő egészset képező erdőbirtokot. Ez mindaddig rendes üzemben, legalább is a fő erdészeti érdekek szemmeltartása mellett kezeltetett. Az erdőfelosztás fogantatásán, minthogy ennél nem az erdészeti, de az értékesítési szempont volt irányadó, az egyes birtokos az állabok kora s minőségére való tekintetből, több darabban kapta ki illetményét, úgy, hogy ezen erdőcomplexus több mint 200 darabra lett szétforgácsolva. — Sik területen ez nem lett volna oly nagy baj. De szakadozott völgyeink s hegyoldalainkon ily apró, gyakran 2—3 holdat tevő darabkák kihasításánál még a fa háborítlan kiszállíthatásáról sem lehet kellően gondoskodni; annál kevésbé érvényesülhettek más erdőművelési tekintetek. — Jelenleg ezen egész terület a tarvágások kietlen képét mutatja, csak elvétve pihenhet meg a szem néhány zsenge állab zöldjén. Hosszú időre vesztett positio ez az erdészetre nézve.

E helyütt a Szent-Iványi családnak tartozom annak fel-

említésével, hogy, mielőtt az erdő-osztályt elhatározta, belátván a következményeket, hajlandó volt erdejét a kincstárnak örök áron eladni és pedig a rendes hozomon, tehát mérsékelt vételár alapján. Ez által a szomszédos lipitújvári kincstári erdők nemcsak kikerekítették volna; de előnyösebben is lettek volna kezelhetők. — Igen sajnálatos, hogy az akkori lázas vasutépítési időszakban pénzügyérünk nem ért rá ezen vétel czélszerűségére gondolni, holott előrelátható volt, hogy ezen erdőségek osztály alá kerülván, múlhatlanul pusztulásnak mennek elébe, mi által úgy a vidékre, mint a közjóra nézve helyrehozhatlan kár származik.

A közbirtokossági erdők ezen — erdészeti szempontból sajnálatos — felosztásának egyik oka az erdőtörvény azon intézkedése is, miszerint a közbirtokossági erdők kezelése jobban korlátoztatik, mint az egyes birtokosok kezén levőké. Ez — tapasztalásból mondhatom — sok esetben első indító oka az erdőközösség megszüntetésének. Az erdőtörvény ezen erdőfentartást célzó intézkedése, a legtöbb esetben, ép ennek ellenkezőjére vezet.

Még egy igen nagy okát a privát erdők pusztulásának kell felhoznom. — *Az erdőnek nincsen hitele.* — A jogtudomány, a törvény az erdőt, míg fennáll, ingatlannak tekinti; ezen ingatlanra azonban legfeljebb drága váltókölcsonnt vehet fel a birtokos: olcsó jelzálogkölcson reá nézve nem létezik. — Pedig természeténél fogva az erdő igényli a legolcsóbb hitelt.

Jól ismerem azon nehézségeket, melyek az ily hitelnyújtás útjában állanak; de ezek nem legyőzhetlenek. Sőt legyőzendők. Nagy érdekkörök jogos hiteligényeinek kielégítése csak így lesz lehetővé téve. A felvidék földbirtokosai, de azt hiszem, az erdélyiek is, méltán panaszkodnak, hogy ingatlan vagyonukhoz képest, melylyel rendelkeznek, a földhitelintézetek részéről igen csekély támogatásban részesülnek. Ez nagyrészt arra vezethető vissza, hogy az erdőérték hypothecaris kölcsönöknél számba sem vétetik, holott a birtokos kezében, mint a mezőgazdaság kiegészítője, ezzel — hogy úgy mondjam — gazdasági egységet képez.

Az erdők hitelképessége főleg országos erdészeti szempontból bir kiváló jelentőséggel. — Hogy a jelenlegi erdő-

törvény nem képes az erdőpusztításnak gátat vetni; ez iránt minden erdész tisztában lehet; de az iránt is tisztában lehet, hogy míg az erdő kielégítő hitelképességéről gondoskodva nincsen, a magánerdők üzemének rendszabályozása nem vezetne másra, mint az erdőbirtokos romlására. Ha egyáltalán keresztülvihető, a miben kétkedem. — *Az erdőbirtokosnak olcsó hitellel való ellátása, előfeltétele* az erdőt épségben fentartó s tartós hozamokat biztosító erdőtörvényhozás sikeres keresztülvitelének. Hogy pedig az erdők fentartása mennyire fekszik az ország érdekében; hogy azon direct nemzetgazdasági haszon kívül, mely az erdők rendszeres, az erdészet követelményeinek megfelelő kezeléséből ered, mekkora azon indirect jótétemény, melyet az erdő fennállása még a tőle távol lakónak is nyújt: a jelenlegi árvizek eléggé illusztrálják.

A mi Liptó vadállományát illeti, ez sokféleségével a vadászat minden nemére alkalmat ad. Medve, zerge, süket- és nyírfajd, őz, császármadár, nyúl és fogoly nem hiányzik. A dúvadak pusztítására azonban kevés gond fordítottván, a vadállomány nem oly nagy, mint lennie kellene. Utóbbi időben a vaddisznó rendkívül felszaporodott, úgy, hogy általa a mezőgazda érzékeny kárt is szenved.

Áttérek az őstermelés más ágaira. — A bányászatról, mely hajdan virágzott, kevés immár a mondani való, hacsak Liptó bányászata emelkedésének s hanyatlásának történetét adni nem akarjuk. — Jelenleg csak Lubellán bányásznak antimont, ezen bánya is hanyatlik; és a magurkai kincstári aranybányában körülbelül 100 hévér dolgozik; az ugyanitt létező részvénytársasági bánya csak két hévért foglalkoztat jogának fentartása miatt. Élénkebb bányamívelésre egyelőre nincs kilátás.

Szóljunk a mezőgazdaságról.

A régi, jónak gúnyolt időben Liptó megyét az akkori helytartótanács mindig a consumens vármegyék közé sorolta, azok közé t. i., melyeknek mezőgazdasága nem képes fedezni a lakosság élelmi szükségletét. Ezért a megye a kormány részéről némi kedvezményekben is részesült, például olcsóbb sőt kapott. — Tény az, hogy azelőtt mindig kellett importálni gabonát a megyébe, messze földről, rossz utakon, mert

csinált út a harminczas évekig nem készült. (Még ekkor is néhány ósdi táblabíró pattogott ezen a localis drágaságot enyhítő rendszabály ellen.) — Ily körülmények között természetesen, hogy Liptóban a gabona ára sokkal magasabb volt, mint másutt; néha kétannyi, mint Miskolczon vagy Rimaszombaton, mely piacokról behozatott. — A gabona ezen permanens localis drágasága, az elégtelen szántóföldek az akkori viszonyokhoz képesti gondos művelését eredményezte. A szántóföld tehát becses és értékes volt s minden művelhető tér, ha csak lehetett, még terméketlenebb helyeken is, erőltetéssel szántófölddé alakíttatott s mint olyan, fentartatott.

Az országutak kiépítése, de főleg a vasut, a termelési viszonyokat Liptóra nézve tetemesen módosította. — Első sorban a rosszabb helyeken fekvő szántóföldek fentartása jövedelmezőtlennek vált, ezért megszűnt. Jól van ez így; ezen elhagyott szántóföldek, ha most szemléljük, csak azon gondolatot ébreszthetnek, hogy nagy lehetett itt hajdan az inség, mely a föld népét ily terméketlen szántóföldek művelésére kényszeríté. — Előre látható, hogy a mostani olcsó gabonaár Liptóban a rosszabb fekvésű szántóföldek elhanyagolását s végtére elhagyását fogja eredményezni.

A jobb közlekedési eszközök a kenyértermény localis drágaságát megszüntetvén, igaz, hogy egy ideig a földbirtokok jövedelmét csökkentették, de magára a földművelésre nem hatottak kártékonyan. Sőt a trágyaerő nem pazaroltatván rossz földekre, a többi jobb minőségű földre koncentrálattott s ezek jobb karban tartását eredményezte. — Más körülmények is hozzájárultak a mezőgazdaság emeléséhez. A burgonyatermelés, melyre nézve úgy a climaticus, mint a talajviszonyok kedvezők, nagy elterjedést nyert. A tized, az urbéri robot megszűnése, a keresztülvitt tagosítás, hozzátehetem, a mezőgazdasággal foglalkozók intelligensebb volta, mindez azt eredményezte, hogy a mezőgazdaság kielégítőbb képet mutat most, mint annak előtte.

Jelenleg, bár a lakosság száma nem apadt, sőt szaporodik, ha lassan is, gabonanemű nem importáltatik többé, sőt középszerű évben rozs és árpa ki is vitetik. Burgonya a belső szükségletre elég terem; ezenkívül az ebből gyártott szesz nemcsak hogy fedezi a szükségletet, de rendszeren exportáltatik is 3.000—5.000 hectoliter. Ennek ellenében

az igaz, jókora rendes lisztbehozatal áll. Mult évben Liptó-Szent-Miklósra vasúton 14.571 métermázsza hozatott be s minthogy Rózsahegyre is körülbelül annyi hozatik be: a lisztimport kitehet évente 30.000 métermázsát. A lisztvételt köznépünk gazdaságosabbnak kezdi tartani, mintsem hogy gabonát vegyen s a primitív berendezésű malmokon drágán s rosszúl öröltesse. A malomregale nálunk már teljesen lejárt magát s alig jövedelmez is valamit. Behozatik tengeri is, de nem nagy mennyiségben. — Egészben véve, közepes évben Liptó körülbelül annyi élelmiszert visz ki, mint a mennyit behoz.

A mi a mezőgazdaság tagolását illeti: már a mezőgazdaság czéljainak szolgáló terület korlátolt voltából könnyen kimagyarázható, hogy mezőgazdasági latifundiumok nem léteznek. A legnagyobb mezőbirtok szántóföld és rétben alig haladja meg a 400 katastrális holdat. 150 holdtól 400 holdig terjedő mezőbirtok van vagy negyven. Ezen birtokokon a gazdálkodás eléggé intensive vitetik. Majd mindenike mezőgazdasági szeszgyárral van ellátva (32 ily szeszgyár van működésben). Az aránylag nagy mennyiségű trágya, mely így nyeretik, ezen gazdaságokra nézve kiadó vetésfordát is tesz lehetővé. Többnyire hatos vetésforda ez: trágyázott ugarba jön őszi rozs, azután burgonya, árpa, lóher, zab. — A kisebb, szeszgyárt nélkülöző gazdaságok nem igen tarthatják be ezen fordát s mezőjük egy részét parlagon hagyni kénytelenek, bár a minél nagyobb trágyaproductióra ezek is nagy súlyt fektetnek.

A mi a középbirtokú osztály tágabb értelemben vett gazdasági viszonyait illeti: azon rohamos elszegényedés és romlás, mely ezek soraiban a hatvanas és hetvenes években mutatkozott, az utolsó évtizedben — hála az uzsoratorvény behozatalának — megállapodásra jutott; bár most ismét a mezőgazdasági termények árhanatlása igen súlyossá teszi helyzetüket.

A kisbirtokosok még többnyire a három nyomású rendszert tartják fenn, habár nem tisztán, mert a legelőnek hagyott mező nagy részét borsóval és burgonyával vetik s ültetik be. — Egészben véve a nagyobb mezőbirtokok okszerűbben s jobban műveltetnek, mint a kis parasztbirtokok. — Ez azonban nem tulajdonítható kis parasztgazdáink közönyének vagy lustaságának. Szorgalmasabb parasztnép kevés van az ország-

ban. Földjéhez való ragaszkodásában pedig alig van párja. A mi parasztunk úgy szereti földjét, mint saját nejét s gyermekeit; sőt bizonyos értelemben mondhatni jobban, mert ezek irányában gyakran mogorva s fukar: földje érdekében mindig áldozatra kész. — Durus arator. Ezen mondattal jellemezhető kis parasztgazdánk. Ha kis földesekéjét megtartani akarja, kell, hogy keményszívű legyen nemcsak mások irányában, de saját családja s önmaga irányában is.

Csakis kisbirtokosaink ezen önmegtagadó ragaszkodásának birtokukhoz köszönhető, hogy kezeik között nemcsak megmarad a föld, de nagyobbodik is a középbirtok rovására. Parasztbirtok Liptó legtöbb vidékén oly nagy áron kelendő, hogy csak paraszt tarthatja előnyösnek megvételét. Az élelmes zsidó nem veszi meg. — Csak egy esetet tudok és pedig Verbicz mezővárosában, hogy kisebb parasztgazdaságokból egy mintegy 150 kat. holdnyi nagyobb birtok keletkezett. Ellenben igen gyakori az eset, hogy nagyobb birtok a parasztok által megvétetvén, feldaraboltatik. — Kisbirtokosaink szorgalmuk és takarékoságuk mellett még jobb módúak lennének, ha három dolog nem rontaná: birtokuk rendkívüli felaprózása, az iszákosság és a per.

Az állattenyésztés, bár Liptóra nézve, úgy a mezőtermények értékesítése, mint a trágyaproductio miatt felette fontos, minőségre való tekintetben nem mondható kielégítőnek. Szarvasmarhából többnyire ide való apróbb hegyi fajta tenyésztetik. Az allgauti fajta, mely annak idején a földművelési miniszterium által jókora áldozatokkal importáltatott s egy időben meglehetősen elterjedt, nem vált be; azt hiszem, az éghajlat zordonsága miatt. Nemesebb fajta tehenészet Liptóban nincsen; alkalmas és kellő számú apaállatokra nem sok gond fordítottik. — Igásőkök többnyire magyar fajta importáltatik s aztán a szeszfőzdekben kihizlaltatván, a bécsi vásárra vitetik. — A lóállomány javult s ez kizárólag a kincstári hágóméneknek köszönhető; a lótenyésztés azonban alkalmas legelő híján nagy lendületet nem vehet. — A juhtenyésztés mind nagyobb kiterjedést nyer, főképen sajt előállítására, mely eddig azon egyetlen mezőgazdasági termék, melynek ára nem hanyatlott. Ez mindig jól értékesíthető sajtkereskedőknél, kik

már gőzerővel is gyurják turóvá s exportálják főkép Gácsországba és Morvaországba; a jobb minőségű őszi turót mindenfelé. Az exportált mennyiség 2.600 mm.-ra tehető. Kizárólag ide való hegyi juhajtát tenyésztnek. Ennek keresztezése Ramaskán-kosokkal minden tekintetben előnyösnek bizonyult. Sajnálatos, hogy ezen keresztezés továbbfejlesztése megakadt, minthogy ennek főelőmozdítója: a lipitújvári földműves-iskola lenni megszűnt. — A sertésenyésztésben némi előmenetel észlelhető, a mennyiben jobb tenyészanyag mind jobban terjed.

Állattenyésztésről szólván, föl kell említenem, hogy legelőben szükség mutatkozik. Tekintve a legelő és szántóföld egymáshoz arányát (66.000 hold legelő csak 64.000 hold szántófölddel áll szemben) ez meglepő. A ki azonban tudja, hogy ezen kimutatott legelőterület nagy része kopárság, mely még a juhnak sem alkalmas legelő s melyen, mint említém, czélszerűen csakis erdőt kellene növelni; a ki továbbá alpesi legelőinket ismeri, melynek gyér fűvén, legjobb esetben, ha az idő kedvez, három hónapig legelhet a marha: ezen nem fog csodálkozni. — A kincstár is nagyban hozzájárult ezen legelőhiány előidézéséhez, az által, hogy nagy terjedelmű alpesi legelőit elvonta a községektől, melyek eddig bérelték; mi által néhány ezernyi szarvasmarha évszázados legeltetési helyétől meg lett fosztva; és a csordák legelővel ellátása körül a legnagyobb zavar állott be, mely részben még most is fennáll.

A gyümölcsenyésztés Liptóban igen jelentéktelen, mi a climaticus viszonyokból könnyen kimagyarázható. Ugyanez áll a méhészetről is.

Mezőgazdasági ipar egy van, mely virágzik: a szeszipar. Mint már említém, 32 mezőgazdasági szeszgyár van működésben. Ezek évi termelése 15.000 hectoliter szeszre tehető. Hogy az így nyert moslék nagyban mozdtítja elő a mezőgazdaságot: magyarázatra nem szorul.

Átmegyek a házi iparra, a mely úgyszólván átmenetet képez a mezőgazdasági foglalkozásból a tulajdonképeni iparra, a mennyiben a mezőgazdasággal foglalkozók üres idejét hasznosan töltheti be. — Ez hajdan jelentékeny volt. Len nagy-

ban természetetett s az ebből házilag készült vászon nemcsak a belszükségletet elégítette ki, de gyolcsosok által összevásároltatván, ki is vitetett. Jelenleg ezen házi iparág az olcsó gyári gyolcsárúk miatt teljesen elvesztette jelentőségét s csak alárendelt szerepet visz még a parasztháztartásban. — Fellevenítése nem járna a kívánt eredménnyel, mert nem lehetne egészséges alapra fektetni. Illetékes kűtfőből tudom, hogy Szepességen, melynek talaj- és gazdasági viszonyai nagyon hasonlítanak a liptóiakhoz: a lentermelés nem birt nagyobb lendületet venni, daczára annak, hogy Kézmárkon egy nagy fonó- s szövőgyár fennáll, mely a lent kitűnően értékesíti: minthogy ott a len nem termelhető oly olcsón, miszerint a Lengyelországból s balti tartományokból importált lennel versenyezhetne. Ha ez áll, ha a lentermelés *mezőgazdaságilag* nem rentabilis: az ezen alapuló házi-ipar, szemben a fonó- s szövőgyárak eclatans fölényével, igen problematikus s nem nagy eredménnyel kecsegtet. — Készül ezenkívül házilag gyapjuból szőtt durva halinaszövet, mely a parasztok rendes öltözékét képezi, s apró gazdasági s házi eszközök. — Helyén való itt nyíltan kimondanom: mit tartok egyáltalán a házi iparról.

Egyes speciális háziipari czikkektől eltekintve, melyek a nagybani gyártásra vagy nem érdemesek vagy nem alkalmasak, azt gondolom, hogy az *önálló házi ipar* ideje lejárt s csak azon neme a házi iparnak néz biztos jövő elé, mely a nagy gyári iparra támaszkodik, ennek kiegészítője s ennek áll szolgálatában. És ha helyesnek tartom is, hogy ott, a hol még fennáll, támogattassék: az *önálló* házi iparnak nemzetünk gazdaságában többé jelentőséget nem bírok tulajdonítani. — Liptóban egy fonó asszony napi keresménye 3—4 krajczár; ügyes szövő nő kereshet 6—8 krajczárt! Hát ilyen vásznat előállító és viselő nemzet csak igen nagy szegénységének és igen nagy elmaradottságának adja tanujelét. — Ezért nem is tartom kívánatosnak, hogy a házi iparra a közvéleményben túl nagy súly fektessék, elterelvén ez által a közfigyelmet attól, a mi hazánkra nézve valóban égetően szükséges, a *tulajdonképeni ipartól*, melyre most áttérek.

E téren bár sok még a kívánni való: örvendetes tényekkel is találkozunk. A kisipar terén kevésbbé, bár itt is némi haladás észlelhető. Kiemelendők ezek között a rézművesek, kik a számos szeszgyárban jó keresetre tesznek szert; katlanokkal pedig nemcsak Liptót látják el, de a szomszéd megyékbe is vásárra viszik. Egészben véve azonban a kisipar csak a localis szükséglet kielégítésére dolgozik.

Nagy lendületet vett azonban a nagyipar egy fontos ága: a bőrgyártás. — Érdekes tudni, mint fejlődött ez jelentéken kisiparból, mondhatni hatalmas gyáriparrá. Örülök rajta, hogy én ezt láttam s elmondhatom.

Liptó-Szent-Miklóson, vagyis helyesebben, a hozzáépült Verbiczhustákon a timárság már rég idő óta üzetett. Az ezzel foglalkozók, egyszerű szerény timárok, relativ jólétnek örvendettek, mit mindenekelőtt annak köszönhettek, hogy meg voltak a mesterségük üzéséhez szükséges előfeltételek.

A víz, ezen ingyen ajándéka a természetnek, melynek minősége azonban a timárságnak egyik fontos tényezője, kiválóan jó, s a cserzőanyag gazdaságosabb felhasználását teszi lehetővé. De a természet még egy más ajándékkal is megáldotta ezen iparágat. Az erdőinkben tömegesen előforduló luczfenyő kérge kitűnő cserző anyagot adott, mely első kézből jutányos áron meg volt szerezhető. Ehhez járultak aztán a szorgalmas takarékos emberek, kik az ipar ezen kedvező feltételeit érvényesítették. Ösmertem őket; egy sorban egymás mellett laktak, egymásra titokban irigykedtek azon gazdaságilag üdvös irigységgel, mely az előrehaladás egyik nagy rugója.

Különben a hol iparuk érdekéről volt szó, összetartottak, s egymástól a segílyt, ha ez kikéretett, meg nem tagadták. Eleinte közönséges bocskorbőrt készítettek a helyi fogyasztás számára. Majd jobb módhoz jutván s üzletüket kiterjesztvén, a helyi fogyasztás szüknek bizonyult; fölkeresték tehát készítményükkel a szomszéd megyék vásárait is, ezt értékesítendő; e mellett műhelyeik mellé kis butikokat állítottak, hogy a bocskorbőrt vásáron kívül is árulhassák.

Ezután csakhamar belátták, hogy ők, kik a bőrhöz értenek, hivatottabbak más fajta finomabb bőrök árusítására is, mint más kereskedő: s lett belőlük valóságos kis bőrkereskedő. E mellett azonban iparukról sem mondtak le, de a

mint módjuk engedte, gyarapították. — Ekkor csak egy lépés kellett, hogy kis iparukból nagy gyáripar váljék. Igaz, hogy nagy lépés.

Ezen lépést Laczkó tette meg 1870 körül. Finomabb felbőröket kezdett gyártani, tökéletlen berendezéssel ugyan; de szorgalma legyőzte a nehézségeket s vállalata sikerült. Peldáját egymásután más módos timárok követték. Az újonnan keletkező gyárak czélszerűebben épültek, s mindig tökéletesebben szereltettek fel, a régiek, hogy el ne maradjanak, gyáraikat nagyobbították, berendezésüket javították, úgy, hogy jelenleg teljesen versenyképes 5 bőrgyár áll fenn, és pedig: Kovács és Sztodola, Hubka, Laczkó testvérek, Pálka és Zsufa testvérek bőrgyárai.

Mily rohamosan fejlődött ezen gyáripar, mutatják a következő adatok:

1867-ben még csak kizárólag boeskorbőr állíttatott elő	60.000	frt értékben
1872-ben, midőn már felbőrök is készültek, az elő-		
állított bőr értéke kitett kerek számban	300.000	frtot
1877-ben	600.000	»
1882-ben	1,275.000	»

Jelenleg az évente előállított bőr értéke meghaladja a két millió frtot. A gyárak képesek évenként 100.000 darab barna felbőrt előállítani, azaz minthogy egy felbőrből 12 pár bakkancs telik: 1,200.000 bakkancsra való felbőrt katonaságunk számára.

Még egynehány, ezen ipar jelentőségét illusztráló adat: a gyárak által évente kifizetett munkásdíj kitesz 160.000 forintot; cserzőanyag kell közel 200.000 frt ára; zsírféle és festék elfogy 100.000 frt ára. — Egy szóval oly gyáripar képét látjuk, mely nemcsak Liptónak válik becsületére, de az országnak is.

A mint azonban ezen ipar rohamosan nőtt, úgy félő, hogy fejlődésében megakad, a mi már is hanyatlás jelének lenne tekinthető. — Említém már, hogy ezen ipar keletkezését s fejlődését leginkább annak köszönheti, hogy a cserkéreg, a bőrgyártásnak ezen nélkülözhetlen segédanyaga, mely a kész bőrnek nevezetes értékalkatrészét képezi, az ipar számára jutányos áron kellő mennyiségben állott rendelkezésre. Ebben most szükség kezd mutatkozni, úgy, hogy a lúczfenyőkéreg ára drágább Liptóban, mint Bécsben; múlt évben

Liptóban egy métermázsza prima lúcfenyőkéreg 3 frt 80 kr. volt, Bécsben 3 frt 40 kr., és a liptói börgyárosok gyakran a sokkal drágább tanninhoz, mely e cserkéregnek csak surrogatuma, kénytelenek folyamodni.

A cserkéregnek, az ipar ezen nélkülözhetlen segédanyagának *drágításához* nagyban hozzájárult azon sajnos tény, hogy 1882-ben a liptóújvári és likavai kincstári uradalom összes erdőiben termelt lúcfenyőkéreg, mely 25.000 métermázsára tehető, egy cserkéreg-spekulánsnak, 20 évre, évenkénti 5600 forintnyi potomáron eladatott. Ezen cserkéregtet, melyre iparukkal egyenest rászorulnak, már most kényszeráron kénytelenek megvásárolni a liptói börgyárosok a bérlőtől. — Életbevágó érdekei ezen teljes ignorálását nem érdemelte meg ezen ipar, mely mindeddig az állam semmi néven nevezendő támogatásában nem részesült és saját erejéből fejlődött. — Azt hiszem, hogy az állam ezen iparnak legalább is annyival *tartozott*, hogy ezen, az ipar üzéséhez nélkülözhetlen segédanyag, mely a gyártmány nevezetes értékalkatrészét képezi, s melynek ára ennél fogva a versenyképességre nézve döntő hatással bír; melylyel az állam közvetlenül s nagy mennyiségben rendelkezik: az ipar számára első kézből, méltányos áron rendelkezésre álljon. — Ezen állapot még súlyosbodott azon conjunctura által, hogy ugyanazon egyén, a ki az említett szerződés következtében megyénknek legnagyobb cserkéregtermelője, egy tanningyár felállítását által ezen cikknek legnagyobb fogyasztója is lett, és így, midőn az ár képzésére úgy a kereslet, mint kínálat tekintetében döntő befolyást gyakorolhat, tényleg dictál a cserkéregpiaczon. Ily hatalommal felruházva, arra kényszeríti a liptói börgyárosokat, hogy a kérget előállítási költsége ötszörös árán tőle megvegyék.

Jól ismerem országos erdészetünk önzetlen törekvéseit a közjó érdekében. Csak sajnálnom lehet tehát, hogy ezen nemzetgazdaságilag helytelen eljárás meggátlása, kellő informatio híján, nem volt módjában.

A gyáripár terén felemlitendő még Schlesinger szövőgyára Liptó-Szent-Miklóson, mely állami kedvezményben részesül. Itt 24 szövőszéken, leginkább mustrás asztalnemű készül. Továbbá a rózsahegyi papírpépgyár, mely egy részvénytársulat tulajdona. Demcsényben szintén ily gyár épül.

Megemlitendő még a Liptó-Szent-Miklós közelében működ

spodium- és csontlisztgyár, mely Ring testvérek tulajdona, s körülbelül 3000 mm. spodiumot és 10,000 mm. csontlisztet gyárt; ennek, fájdalom, legnagyobb része Porosz-Sziléziába vitetik ki.

A kereskedelem Liptóban meglehetősen élénk. Első helyet foglalnak természetesen a fakereskedők; de szeszszel, sajttal, gabonával, liszttel is sokan kereskednek; — szatócsholt pedig talán sok is van.

Liptómegye jólétének emeléséhez hozzájárulnak még a gyógyfürdők és üdülőhelyek is. A regényes fekvésű Koritnicza ismeretes. Lucski, kitűnő vasfürdőjével évről-évre látogatottabb. — A csorbai tavat, a Kárpátok ezen gyöngyét, most már 5—6000 vendég s turista látogatja. Pedig ez még 15 év előtt hozzáférhetetlen vadon volt. Hogy most nemcsak hozzáférhető, de a comfort minden igényének is megfelel: ez id. Szent-Iványi Józsefnek egyedüli érdeme, ki megtett minden lehetőt ezen üdülőhely emelésére; nem utolsó tényező ebben tözsgyökeres magyar vendégszeretete, mely nemcsak itt Magyarországon, de a külföldön is ismeretes.

Végre még egy iparágról kell megemlékeznem, mely nem volt sorolható sem a gyáripar, sem a kisipar, sem a házi ipar közé. Bizvást elkeresztelhetem kóborló iparnak. — Van Liptónak azon hegyek között, melyek Árvamegyétől határolják, két községe, melynek a gyémánt, ezen par excellence fényüzési cikk, a legnélkülözhetlenebb, kenyértadó eszközük. E két község, Hutty és Borove, melyek lakói egytől egyig üvegesek. — Ezek is elmondhatják, hogy nekik a jégeső nem árt, mert határukban, a hol burgonyán s fűvön kívül mi sem terem, nincs mit elvernie; sőt hasznukra válik, a mennyiben iparukat előmozdítja. — Tavaszkor a papot, bírót és kántort, ki egyszersemind harangozó, az aggokat és betegeket kivéve, a férfilakosság mind elhagyja tűzhelyét. Hátán a táblaüveg-tartánynyal, kezében hatalmas vashegyes bottal, mely törékeny terhének támasztéka s védelmi fegyver megátalkodott ellenségei, a kutyák ellen, neki megy a nagy világnak, határozott cél nélkül, bizván a gondviselésben.

Mindig ketten járnak együtt, mert egy nagyon elhagyatottnak érezné magát, a harmadik társ pedig csak az üzletet rontaná. — Ezen megtestesült dualis nem veszi igénybe a modern közlekedési eszközök kényelmét. Az ország- és vasut miatta akár sohasem épülhetett volna. Annál jobban ismeri a gyalog-ösvényeket, főleg a hutákba vezetőket, hol üvegkészletét kiegészítheti. Gyalogszerrel néha messze földre eljut. Sokan közülök látják a balti és északi tengert. Nem jut-e ekkor eszükbe, mily hasonló sorsuk a tengerészéhez? Ez elhagyja hosszú időre családját, hogy a sivár tengeren, melynek haragjával is dacolnia kell, övéinek megkeresse a mindennapi szükségést. — A szegény üvegesnek is, idegen részvétlen nép között, melynek gyakran gúny tárgya, hosszú ideig bolyongania kell, hogy övéi sorsát elviselhetővé tegye. Karácsony előtt, ha Isten is úgy akarja, visszatér családjához, hogy a szent ünnepeket ennek kebelében tölthesse, s kipihen-
vén fáradalmait, friss erőt gyűjtsön új küzdelmeihez a létélért.

Ezekben, ha nem is kimerítő, de azt hiszem, hű képét adtam Liptó gazdasági viszonyainak, melyek, tekintve termőföldje aránylag csekély és sovány voltára, leginkább az emberek szorgalmán, a foglalkozások sokféleségén és fejlődező iparán alapulnak.

Adja Isten, hogy ezen szorgalmas iparkodás kellően istápoltatván, Liptó és magyar hazánk javára még eredménydúsabb legyen.

III.

POZSONY VÁROSA.

IRTA

DR PISZTÓRY MÓR.

Felolvastatott a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai
és Nemzetgazdasági Bizottságában 1887. április 5-én.

I. Általános rész	56	V. Kereskedelem	98
II. Mezőgazdaság	59	VI. Közegészségügy és	
III. Nagyipar	68	szegényügy	116
IV. Kisipar	95	VII. Közművelődés	123

I. Általános rész.

Előadásomat azon őszinte vallomással vagyok kénytelen megkezdeni, hogy a magyar tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága részéről hozzám intézett, nagybecsű fölhívásnak csak részben fogok megfelelni, mert nem Pozsonymegye közgazdasági és közművelődési viszonyairól általában fogok szólni, hanem egyedül Pozsony városának a kívánt szempontoknak megfelelő ismertetésére szorítkozom.

Ugy hiszem, hogy hazánk ős koronázó városa megérdemli, hogy egymaga minden megyei assistencia nélkül legyen bemutatva ezen díszes és előkelő bizottságnak, mert hiszen erre a kitüntetésre már fényes történeti multjánál fogva is igényt tarthat.

A quadok, metanastajászok és szláv népek ezen ősi székhelyén, hova sem a győzelmes római seregek, sem a római kultúra el nem jutottak, a kulturfejlődés csak akkor kezd meggyökerezni, mikor a vár környékén bölcs fejedelmünk, Sz. István király szász és frank iparosokat telepített meg.

Ezen időtől fogva egész napjainkig Pozsonynak jó- és balsorsa elválaszthatatlanul összefügg az ország sorsával. Az Árpád-kori királyok közül III. István, Imre és IV. Béla gyakran megfordultak Pozsonyban; a későbbi fejedelmek egy részének pedig már kedvencz tartózkodási helye volt Pozsony. Itt tanácskozik N. Lajos Károly császárral, Rudolf és Albert osztrák hercegekkel. Itt fogadja Zsigmond király osztrák Vilmos díszes küldöttségét. Itt tartja Zsigmond király pazarló neje királyi udvarát, innen viszi el Albert herceg aráját, Zsigmond király leányát, és itt tartja későbbben ő maga is fényes udvarát.

Itt vette át László király Hunyaditól az ország kormányát és itt ruházza föl a király Hunyadi Lászlót a pozsonyi gróf díszes címével. Mátyás király és Beatrix gyakran és szívesen időznek Pozsonyban. A pozsonyi polgárok még ma is szeretnek vele dicsekedni, hogy Mátyás király szerette őket.

Pozsony falai között ültek tanácsot Miksa német császár és Zsigmond lengyel király Ulászlóval. Itt jött létre a független és önálló Magyarország utolsó királyának házassága osztrák Máriával, a ki a gyászos emlékü mohácsi vész után ide hívta össze az ország rendeit. Itt vetették meg alapját a törökök által földült magyar haza jövő sorsának, megválasztván királylyá a szerencsétlen II. Lajos nővérének férjét: Ferdinandot. Ezen eseménytől fogva őrzi Pozsony fényes és dicső napjainak leggazdagabb emlékét. E naptól fogva 11 király és 6 királyné koronázási szertartásának tanuja, a török hódoltság ideje alatt az ország fővárosa és II. József koráig a legtöbb fő kormányhatóság székhelye volt Pozsony. Mária Terézia nemcsak a magyar nemzetnek örökké nevezetes hódolatát fogadta itt, hanem egyuttal itt alapítá a magyar testőrséget és a szent István-rendet, melynek fényes ünnepélye a még ma is fönálló primási nyári palotában tartatott meg.

Igaz másrészt, hogy az ország viszontagságteljes sorsából is kijut a maga része. A pusztítás művét Henrik német császár hadai kezdik meg, utána a tatárok, azután Frigyes herczeg hadai következnek, a kikről meg van irva, hogy jobban pusztítottak, mint az ázsiai csordahad. Csehek és morvák gyakran kannibali kegyetlenséggel dulkanak a Kis-Kárpátok ormain. Bocskay, Bethlen és Tököly hadai keményen ostromolják Pozsonyt, de a győztes ellenségekpen bevonuló Bethlen kevesebb bajt okoz a városnak, mint a királyi hadvezér Básta zsarló hadai. Pozsony város egész multján, akár áldotta, akár verte a város polgárait a sors keze, mint egy jellemző vonás húzódik végig azon törhetetlen hűség, melylyel a törvényes magyar királyhoz mindenkor ragaszkodtak és melyről IV. Béla, Zsigmond király, Albert özvegye, IV. László és Mátyás király fényes tanuságot tesznek.

Ugy hiszem tehát, hogy a város, melynek ily fényes története van a multban, megérdemli, hogy önálló helyet foglaljon el a tudományos felolvasások azon sorozatában, melyek az ország közgazdasági ismertetését czélozzák.

Pozsony város lakossága időnkint jelentékeny csökkenést mutatott ugyan, így 1780-ban a lakosság száma 29,138 volt, ellenben 1791-ben csak 25,397, azután 1802-ben 29,625 és 1810-ben ismét csak 20,540, de ezen számokba nincs befoglalva a Várhegy és a váralja, mely külön községet képezett és így az

adatok nagyon hiányosak, ha tehát csak azon éveket vesszük, melyekről ezen két külön község adatait is ismerjük és ezekkel együtt vesszük Pozsony lakosságának számát, akkor II. József népszámlálása óta következő volt a lakosság száma:

1785-ben	31,710
1821 »	32,026
1846-ban	37,255
1850-ben	42,238
1857 »	43,863
1870 »	46,540
1880-ban	48,006
illetőleg a katonasággal együtt	50,786

Ezen 50,786 embernek anyagi és szellemi viszonyairól kellene tehát szólanom és így a helyett, hogy Pozsonymegye összes 314,173 lakójára terjeszkedném ki, ezen létszámnak csak 15%-áról beszélek. A lakosság számát tekintve, aránylag igen kevés tehát az, a mit ez alkalommal nyujtok, de ha csak némileg kiterjeszkedni kívánok a részletekre, ha lelki-ismeretesen akarok megfelelni a kitűzött feladatnak, akkor Pozsony város jelentékenyebb ipartelepeinek rövid leírása egymaga betölti azon időt, mely rendelkezésemre áll; ha tehát a gazdaság egyéb ágait és az általános közgazdasági állapot jellemzését egész mellőzni nem akarom, akkor a jelentékenyebb iparvállalatok közül is csak néhányat fogok valamivel részletesebben megismertethetni.

II. Mezőgazdaság.

A kép, melyet Pozsony városa közgazdasági viszonyairól nyujtani óhajtok, hiányos és tökéletlen volna, ha a *mezőgazdaságtól* egészen eltekintenék, mert ha nem is találunk, a fővárost kivéve, egykönnyen olyan várost az országban, melyben a szorosabb értelemben vett városi elem, mint azt alább látni fogjuk, annyira túlnyomó volna, mint Pozsonyban, mégis jelentékeny azon jövedelemforrás, melyet a város lakossága a város területéhez tartozó *földek műveléséből* húz és nem egy család fejének ez képezi egyedüli jövedelemforrását.

Pozsony városának közel 13.000 kat. holdnyi területét rendeltetése szerint megkülönböztetve a város és magánbirtokosok között, ekként oszlik meg:

	városi birtok 1600 □-öles kat. holdakban	magánbirtok		% összesen
Belső telek (ház, utca sat.)				
és utak	365	276	641	4'36
Kert	16	1393	1409	10'80
Szőlő	5	1356	1361	10'61
Szántóföld	210	2873	3083	23'81
Rét	66	560	626	4'84
Legelő	527	60	587	4'54
Erdő	3845	470	4315	33'33
Partok és kőbányák	12	78	90	0'70
Árterek	719	18	737	5'70
Vasutak	—	82	82	0'64
Árkok	5	14	19	0'15
Összesen	5770	7180	12.950	100'00

A város területének 44'6%-a tehát a város birtokát képezi, 55'4% pedig magánosok kezében van. A magánosok tulajdonát képező föld legnagyobb része kert, szőlő és szántóföld, a város birtokát ellenben főleg legelő és erdő képezi. A város *erdői* nemcsak a Kis-Kárpátok díszét, hanem egyuttal a városnak egyik említésre méltó jövedelem-forrását képezik.

Pozsony városa azon 3845 hold erdőterületen kívül, mely a város határán belül fekszik, még a határával szomszédos prácsai és lamacsi határban is bir 1785 kat. holdnyi erdőterületet, tehát összesen 5630 kat. holdat, melynek leltári értékét a főszám-vevőség 563.682 frtra teszi.

A város erdőállományáról e helyütt csak annyit jegyzek meg, hogy annak legnagyobb része lombérfő és pedig túlnyomólag bükkfa; — előfordul még, de inkább csak a sétára szánt helyeken, az erdei fenyő, továbbá szórványosan tölgy-, nyár-, eger-, fűz-, ákác- és szederfa.

Az erdőtvény értelmében készítendő üzemtervek csak most készülnek. A város faállományát kitűnőnek mondják, de erdei az okszerűtlen rablógazdaság miatt, mely azokban a legutóbbi időkig üzetett, sokat szenvedtek, csakis ily gazdálkodás mellett lehetett 10—15 év előtt 50.000 frtnyi évi bevételt elérni, holott azok jövedelme jelenleg okszerű gazdálkodás mellett nem rug többre 20.000 frtnál.

A mi a Pozsony határában fekvő *szántóföldeket* illeti, azoknak több mint 93% magánbirtok és túlnyomólag rossz minőségű kavicsos vagy homokos föld, mindennek dacára azokon elég belterjes gazdaság üzetik, a hogy ez ily nagy városban

természetes is. A pozsonyi szántóföldeken túlnyomólag árpát és rozst termesztenek. Az évi rozstermés 7 – 7500 métermázsát tesz. Termesztetik még őszi búza, zab, tengeri és burgonya nagyobb mennyiségben, a repczetermeléssel ellenben a város területén mindinkább fölhangynak. 1870-ben 125 hold volt bevetve repczével, 1883-ban 46 hold, ellenben 1885-ben az egész területen repczetermés nem fordult elő, mint azt a következő tabella mutatja:

1885-ben bevetve volt katasztrális holdakban:

		A termés minősége	1 hold átlagos termése
Őszi búza	586	közép	4 ²⁵ méterm.
Őszi rozsz	666	röszsz	2 ¹⁰ »
Árpa	1024	jó	7 ⁶⁰ »
Zab	282	jó	6 ⁷⁰ »
Tengeri	146	közép	6 ⁰⁰ »
Burgonya	527	jó	40 ⁰⁰ »
Répa	408	jó	45 ⁰⁰ »

Pozsony városának összes termése gabonaneműekben e szerint alig tehető többre, mint 13.600 métermázsára és így az a lakosság évi szükségletéhez képest igen jelentéktelennek mondható; a Pozsony város területén levő öt gazdasági gőzgép tehát bizonyára nem kizárólag a pozsonyvárosi mezőgazdaság támogatására szolgál. De nemcsak a gabonatermelés, hanem az *állattenyésztés* is sokkal azon mértéken alól marad, melyet a lakosság évi szükségletének fedezése igényelne.

A hasznos házi állatok létszáma volt:

	1857-ben	1869	1880-ban
Ló	728	833	791 *
Szarvasmarha	987	1350	1181
Juh és kecske	102	330	473
Sertés	751	908	1256 *

A szarvasmarha legnagyobb része (973 db.) *tehén*. Leginkább svájcei fajok (808) tartatnak és a tenyésztés túlnyomólag az istállózási rendszer szerint történik. A pozsonyi tehenészet a város tejszükségletét nem képes fedezni és egyáltalán mint önálló keresetforrás, nagyobb jelentőségre, mint például a fővárosban, nem emelkedett.

Pozsonyváros tejszükségletének nagy részét a közelében levő helységekből naponta behozott tejjel fedezi. Ligetfalu, Oroszvár, Récese, Köpcsén, Főrév, Vereknye, Szunyogdi, Püs-

* 1884-ben.

pöki és egy-két alsó-ausztriai falu (Berg) látják el a pozsonyi lakosság nagy részét tejjel. De távolabb fekvő uradalmakból is nagy mennyiségben érkezik a tej vasuton szállítva Pozsonyba. 15-en ezek közül 500 db. tehénnel *tejszövetkezet* alakítottak, mely egészen fővárosi mintára van berendezve. A tej lehűtését, főlözését, turó- és vajjá készítését egy 4 lóerejű gőzgép végzi. A házakhoz a tejet a pesti kocsikhoz hasonló magyar feliratú kocsik szállítják, ezenkívül a tej és egyéb tejárúk eladása 24 fiókéntézetben eszközöltetik. Az üzlet 1886. november 1-én nyílt meg. A teljesen berendezett sajtkészítést eddig nem vették igénybe, mert a tej mindenkor elkelt. Az elért jövedelem az elárusító szövetkezeti tagok részére egy liter után $6\frac{3}{4}$ kr. volt és naponta 2.000 liter tejet adnak el. Minthogy Pozsonyba 2 millió liter tejet hoznak be évente, tehát ezen szövetkezetre az összes bevitelnek több mint $\frac{1}{3}$ része esik.

Pozsonynak egyetlen, már régóta jelentőséggel bíró állattenyésztési ága a *sertésitenyésztés*, mely újabban, mint a fõnt közlõtt adatok mutatják, nem csekély lendületnek indul, mert a sertések száma 1870 óta mintegy 350 darabbal, tehát közel 40%-kal növekedett. A sertéshízlalást különben nagyban csak két sertéskereskedõ üzi, Ludwig és Wellner, kik Kõbányán, a fõvárosban tartják fõtelepüket és Pozsonyban csak a helyi szükségletre fõleg Szlavóniából behozott sertéseket tartanak. Ludwig Gottfrid sertéskereskedése 1840 óta áll fõnn és az Alföld több városában bir sertéstelepekkel.

Pozsonyba 1886-ban 13.266 darab sertés és 15.355 kiló sertéshus hozatott be, holott 1876-ban még 17.872 darabot és 7.000 kiló sertéshúst hoztak be. A sertésitenyésztésnek fõlvirágzása Pozsonyban fõleg a hentesüzlet nagy fejlõdésének köszönhetõ. A hentesek száma 31, kik közül többen jelentékeny mennyiségû sonkát és kolbászt szállítanak osztrák városokba, fõleg Bécsbe és bizony már sokszor megtörtént, hogy a pozsonyi polgár Bécsbõl hozott magának Pozsonyban készült jó fajta »frankfurti«-t.

Két czég a kolbászkesztést gyárilag üzi és pedig *Schweighofer* Ágost a kolbászgyártást gépekkel, melyeket egy 4 lóerejű gőzgép hajt és *Manderla* egy gázmotorral és nagyszámú húsvágó és töltő segédgépekkel üzi. Schweighofer

évenként 1000 darab sertést és 400 bikát öl le és Manderla, a kitől kimutatást nem kaptam, ennél is többet.

Pozsony húskivitele főleg a hentesek készítményeiből, ellenben a bevétel, mely a kivített fölülmulja, marhahús, főleg tehénhús és nyers sertéshúsból áll, mely utóbbi azután Pozsonyban lesz a fogyasztás számára elkészítve. Úgyanis sertés- és egyéb húsból

	behozott:	kivitetett:
1876-ban	203.282 kg.	47.275 kg.
1884-ben	83.445 »	77.998 »
1885-ben	116.724 »	68.833 »
1886-ban	232.081 »	71.019 »

Pozsony állatkereskedése, a marhavásár nélkül, mely a vámvonalon kívül áll és melynek szállítmányai csak az esetre jönnek számításba, ha a pozsonyi vámon behajtottak, — szintén szenvedőleg áll és pedig:

	behozott:		kivitetett:	
	1876-ban	1886-ban	1876-ban	1886-ban
ökör ..	7.031 darab.	16.202 darab.	2.317 darab.	11.394 darab.
tehén ..	1.457 »	1.812 »	264 »	463 »
borjú ..	10.953 »	10.816 »	692 »	571 »
ló	2.159 »	4.469 »	1.743 »	3.391 »
bivaly ..	142 »	329 »	3 »	50 »
sertés ..	17.872 »	13.266 »	10.093 »	6.148 »
malacz ..	3.305 »	4.486 »	691 »	1.081 »
birka ..	20.568 »	32.932 »	18.662 »	29.293 »
bárány ..	3.915 »	2.987 »	1.450 »	439 »

Ezen adatok eléggé mutatják, hogy Pozsony városa, a mi különben városnál nagyon természetes, a hasznos házi- és húsfélék minden fajából jelentékeny bevételre szorul.

Pozsonynak évi fogyasztását a fennebb felsorolt állatokból a következő táblázat mutatja:

	Szarvasmarha	Aprómarha *	Sertés **
1881-ben	5.698 db.	14.674 db.	14.821 db.
1882 »	6.462 »	15.254 »	15.354 »
1883 »	6.501 »	15.541 »	17.063 »
1884 »	6.595 »	15.639 »	15.368 »

E szerint Pozsony 1884-ben összesen 37.602 db. állatot fogyasztott és ezen szükségletének fedezésére ugyancsak 1884-ben a kivétel levonása után a nevezett állatfajokból 29.279 darabot hozott be.

* Borjú, juh és bárány.

** Ártány és sertés.

A mezőgazdaságnak egyetlen, eddig felsorolt ága sem bir tehát mint önálló keresetforrás, nagyobb jelentőséggel, mert még a sertésenyésztésnél is, nem annyira azok tenyésztése, mint inkább a hentesipar, melynek céljaira a sertések jelentékeny része már hizott állapotban hozatik Pozsonyba, — képezi egy jelentékenyebb jövedelmi ág forrását.

Az őstermelési foglalkozások közül e jelentékeny jövedelmi forrást kizárólag a *szőlőművelés és kertészet* képezi.

E két művelési ág együtt 2770 kat. holdat foglal el, melynek közel fele szőlő. Az utolsó 30 év átlaga szerint az évi termés 57.600 akóra tehető, melynek legnagyobb része fehér bor. 1885-ben 1355 holdnyi területen 2919 hektoliter vörös és 17.517 hkl. fehér bor termett, tehát átlag egy holdon 16 hktliter. Ujabban a szőlőeladás és kivitel is nagyobb jelentőségre vergődött, 1885-ben 2100 métermázsa szőlő adott el 21,000 frt értékben.

Egy hold szőlőföld megmunkálása átlag 200 frtba kerül, (vagyis egy napszámé, tagwerk=75 öl 9 frt 30 krba) és így az 1885. évben, melynek termése az átlagon alól maradt, egy hektoliter bor előállításának költsége 12 frt 50 kr, a must átlagos ára szintén annyi, az új boré 14—15 frt volt.

A pozsonyi szőlőbirtokosok összes száma 870 és ezek közül 720 családnak képezi a szőlőművelés egyedüli keresetforrását, tehát legalább is 3000 embernek létfentartását. Ezenfelül a szőlőmunka idején 3300—3400 tót paraszt özönlik a szomszéd falukból Pozsonyba és több napon át jól jövedelmező napszámra tesz szert.

Ez az osztály tehát méltán megérdemli a kormány figyelmét és pártfogását. A pozsonyi szőlőművesek különben is kifogástalan hazafiak, kik mindenkor az intelligenzia és magyar szellem képviselőinek oldalán állanak. Nehéz viszonyokkal kénytelenek ugyan küzdeni, de megélhetésüket a külvárosokban régóta fennálló sajátos bormérési rendszer némileg mégis biztosítja és kár volna annak megszüntetése által őket elpusztulni engedni.

Azon külvárosokban ugyanis, hol a szőlőművesek laknak és saját házzal birnak, rendes kocsmák nincsenek, hanem minden utczában kéthetenként fölváltva évenként többször vagy kevesebbszer, a szerint, mint többen vagy kevesebben vannak az illető utczában, egy másikra jön a sor ülővendé-

gek számára bort mérni, ez ilyenkor kitüzi a czégért, a másik pedig bevonja azt. Ezért van az Ujváros- és Ferdinandvárosban oly sok kurtakoresma zughelyiségek vagy kapuk aljában, de ezekben többnyire hamisítatlan és elég jó minőségű bort mérnek. A Laczikonyha pedig a kapu előtt az utcán van.

Ennek köszönhető egyuttal, hogy Pozsonyban a pálinkaivás csak csekély mértékben van elterjedve, holott a megye felvidékén a lakosság legnagyobb metelyét képezi.

Különös dicséretére legyen mondva ezen osztálynak, hogy az okszerű szőlőművelés és borkezelés őszinte barátja. A czélszerű reformok elől nemcsak el nem zárkoznak ezen foglalkozás üzői, hanem még két egyletük is van, melyek virágzó állapotba ezen emberek életrevalósága mellett tanuskodik.

A pozsonyi szőlőművesek egylete 1861-ben alakult és jelenleg 207 rendes tagja van. Elnökük egy, a szőlőművelés emelését egész odaadással felkaroló fiatal ügyvéd *Fülöp Jónás*. Az egylet alelnökei, egész tisztikara és választmánya kizárólag a szőlőművesek osztályából kerülnek ki. Az egylet tagjai által a budapesti országos kiállításon is részt vett és 200 fajtából álló mintaszerűen rendezett szőlőiért a kiállítási nagy éremmel lett kitüntetve. A szőlőművesek az időjárási viszonyokat és a szüret eredményeit már 1702. óta rendszeren följegyeztetik, és ennek gondját most szintén az egylet vállalta magára. Az egylet közel 4 kat. holdnyi kísérleti teleppel bír, melyen különféle szőlőfajokkal tesz kísérleteket és eddig a legjobb eredményt az olasz rizlinggel érte el, melyből egy 75 öles napszámon az átlagos évi termést kétszeresen meghaladó mennyiség termett. Az egylet, melynek évi bevételei 2587 frtra rugnak, 1885-ben boreladásból 1376 frtot vett be.

Ezen egylet kezdeményezése folytán jött létre 1884-ben a pozsonyi vinczellér-képző iskola, melynek számára többnyire Pozsonyban gyűjtött pénzekből, a pozsonyi hegyekben öt holdnyi szőlőföldet, 2 czélszerű épülettel és berendezéssel mintegy 20.000 frt értékben vásároltak és a dologi kiadások fedezésének nagyrésztét pozsonyi közintézetek és gazdagabb polgárok vállalták magukra. A tanerők fizetését a miniszterium vállalta el, de az intézet egyéb évi kiadásainak fedezéséről a pozsonyi szőlőművelő egyesület köteles gondoskodni. Az intézet felett az ellenőrködést egy a főispán elnöklete alatt 12 tagból álló bizottság gyakorolja. Az iskola leltári vagyona

24.863 frt. Az évi kiadások az állam által kinevezett tanerők (egy igazgató és egy segédtanár) fizetése nélkül 1886-ban 6.619 frttal voltak előirányozva, a bevételek ellenben 5.212 frttal, tehát 1.406 frt fedezetlen hiány maradt, melynek fedezését az egyesület az államtól reméli. Az intézet 14 benlakó növendékre van berendezve.

Végre ugyancsak a szőlőművesek és pedig túlnyomólag a szőlőművesek egyesületének tagjai, a pozsonyi borok nagyobb értékesíthetése céljából egy pincze-egyletet alakítottak, mely 1885-ben 529 hektol. bort adott el 16.231 frt értékben és 1.869 forint tiszta nyeresémet ért el, miből 10.000 frtnyi részvénytőke után 12% osztalékot fizetett ki és a maradékot a tartalékalaphoz csatolva, tartalékalapját 3.155 frtra növelte. Az egyesület vagyona ezenfelül közel 600 hektolnyi borkészletből áll.

A pozsonyi szőlők csaknem egészen kisbirtokosok kezében lévén, sok éven át föntartott ó-borok nem igen fordulnak elő.

A pozsonyi borok értékesítésére nagy befolyással vannak azon nagy borkereskedő üzletek, melyek a pezsgőgyártók nélkül, számra mintegy öten, a városi fogyasztási vámvonalon kívül bírnak nagy telepekkel. Ezek az egész világon bírnak kiviteli piacokkal és csak magába New-Yorkba 2.000 hektoliternél többet szállítanak egy év alatt. Ezen szállítmányoknak 33%-a az egész világon ismeretes Palugyay J. és fiai cégére esik. A cég borkivitelének nagyságára nézve adatokat ugyan nem szerezhettem, de a vállalat nagy terjedelme mellett eléggé bizonyít az a körülmény, hogy a pinczekezelés-, raktározás- és szállítással 65 ember van állandóan elfoglalva. Ezen nagyhirű céget annak a mult évben elhalt főnöke: Palugyay Jakab 1846-ban, mint egészen szegény ember alapította. A pozsonyi borkereskedők főbb piacai: Olaszország, Franciaország, Románia, Török-, Svéd- és Norvégország, Észak-Amerika, Egyiptom, Mexico és Dél-Amerika. Pozsony évi borkivitele, minek nagyrésze a Palugyay cégére esik, 9—10 ezer hektoliter között változik. Nagy befolyással van még a borok értékesítésére a pezsgőgyártás, melyről a nagyobb ipari vállalatok sorában teszünk említést.

A mezőgazdasági ipar másik jelentékeny ága a *gyümölcs- és konyhakertészet*. A kertészet Pozsonyban általában nagyban

és igen okszerűen üzetik. A kertek egy része városi kert, mely inkább csak díszre és üdülésre szolgál, de egész nagy területeken a gyümölcs- és zöldség-termesztés a kereskedés számára történik. A gyümölcstenyésztésre szánt terület mintegy 400 holdra, a konyhakertészeti pedig 100 holdra tehető. Paradicsom, hagyma, saláta, zeller és más zöldségfélék nagy mennyiségben vitetnek Bécs városába, sőt volt idő, mikor egy jeles kertész Párisba is nagy mennyiséget szállított. Sajnos, hogy ezen termékek kivételéről az illetőkhez személyesen intézett kérelem dacára sem lehetett adatokat szerezni. A virágkertészetre nézve legnagyobb telep *Reichsthaler János*-nak 1860-ban alapított mű- és virágkertészete és faiskolája. Kertészeti 10 holdnyi nagyságú területen üzi. Pálmái, gyümölcsfái, coniferái és egyéb díszfái már igen sok elismerésben részesültek. Kiállítások alkalmával 3 díszoklevelet és négy ízben kiállítási érmet kapott. Említést érdemel még Bruckner Mihálynak 10.000 rózsatöbblől álló rózsakertészete, mely valószínű rózsaező látványát nyújtja a rózsavirágzás idején.

Azon termőterület tehát, mely Pozsonyváros területén művelhető, minden tekintetben okszerűen lesz ugyan felhasználva, de egy városi lakosság jövedelemforrásainak mindenére csak kisebb részét teheti az, a mit a föld megmunkálásának és termővé tételének köszön.

Ha egy városban a termőterület csökken, az éppen nem tulajdonítható azon város közigazgatási hanyatlásának, hanem inkább nagyobb ipartelepek és árúraktárak keletkezésének. Ott, ahol ma a pozsonyi közraktár, marhavásár vagy dinamitgyár telepe terül el, még néhány év előtt 100 holdnyi kert, rét, szőlő és szántóföld volt. Az ötvenes évek ideiglenes katasztere szerint a szántóföldek területe 3.968 hold, a rét és legelőké 1.939 holdat tőn, tehát a kettő együtt 1.600 holddal volt több, mint a fenn kimutatott újabb adatok szerint, melyeknél pedig a legutóbbi években történt újabb apadás még nincs föltüntetve.

Azon csökkenés tehát, mely a földadónál az alább közlött adatok szerint 1884. óta beállott, éppen nem tekinthető közigazgatási hátránynak, hanem inkább az ipari fejlődés örvendetes jelének.

Az adóelőírások szerint ugyanis Pozsony földadója az utolsó 10 év alatt következő összegeket mutat:

1877-ben 24.228 frt.	1882-ben 24.238 frt.
1878-ban 24.265 »	1883-ban 24.228 »
1879-ben 24.265 »	1884-ben 20.375 »
1880-ban 24.264 »	1885-ben 20.375 »
1881-ben 24.238 »	1886-ban 20.232 »

A földadó tehát az utolsó 10 év alatt 4.000 frttal csökkent ugyan, de egy város anyagi jóléte, mint már fönnebb említém, nem a földművelés, hanem az *ipar és kereskedelem fejlődésétől* függ.

III. Nagyipar.

Ezen tekintetben Pozsony városa, mint a következőkből kitűnik, az országban csakugyan oly díszes helyet foglal el, hogy az ország fővárosán kívül aligha akad versenytársa. Ha hazánkban még csak 10 oly városa volna, mint Pozsony, akkor népünk adóképesége a nyugoteurópai államok niveaujára emelkednék és a deficit miatt nem igen kellene aggódunk.

III. osztályú keresetadó czimén Pozsonyban 1885-ben 94.339 frt, IV. osztályú keresetadó czimén pedig 9.802 frt lévén előírva, ezen összeg az összes pozsonyi adóelőírásnak (408.074 frtnak) 25⁰/₀-át tette, holott ugyanez évben Budapesten a III. és IV. osztályú keresetadó együtt 1,928.297 frt volt, a mi a fővárosra kivetett összes adónak (10,565.985 frtnak) csak 18⁰/₀-át teszi, ehhez járul még azon körülmény, hogy a IV. osztályú keresetadó, mint a hivatalnokok adója, bizonyára nagyobb aránynyal szerepel a fenti összegben, mint a pozsonyi IV. osztályú adó és így az iparosok, gyárosok, kereskedők, ügyvédek, orvosok, mérnökök és egyéb haszonhajtó foglalkozást űző egyének adója a város összes adószolgáltatásához viszonyítva, *legalább 10⁰/₀-kal magasabb, mint a fővárosban*. Ha csupán az iparosok és kereskedők adóját vesszük, az együtt 70.000 frtot tesz és pedig az iparosok adója 41.800 frt, a kereskedőké 28.200 frt.

Az önálló iparosok közül:

3 frtnál kevesebb adót fizetett	10
3—10 forint adót fizetett	231
6—10 » » » »	521
11—20 » » » »	413
21—50 » » » »	322
51—100 » » » »	123
100 frton felül	48

Az iparosoknak nagyobb fele tehát 10—100 frt adót

fizet, ellenben a tulajdonképeni nagyiparosok közé, kik 100 frtnál is több adót fizetnek, csak 48 számítható. Elég tekintélyes szám, ha azok sorában oly nagyszabású vállalatok szerepelnek, mint a minőkkel alább meg fogunk ismerkedni.

Az 1880. évi népszámlálás szerint volt:

önálló iparos	1.628
segéd	3.006
tanonc	1.032

gyárimunkás 372 férfi és 1.858 nő, összesen 2.230.

Ellenben az iparhatóság 1886. évi adatai szerint volt:

önálló iparos	1.568
segéd és gyári munkás . . .	5.102
tanonc	1.195

Midőn az ipar állapotának ezen általános jellemzése után annak részletesebb ismertetésére kívánok áttérni, első sorban a bizottság azon utasítása lebeg előttem, hogy a gyáripár ismertetése legyen a főczél, tekintettel a jelentékenyebb gyártelepek egyenkénti bemutatására. Az iparhatóság adatai szerint a pozsonyi gyárak száma 28, de az államépítészeti hivatal jegyzékében 32 olyan iparvállalat fordul elő, mely gőzerővel dolgozik, ezenfelül van még több vállalat, mely összesen 17 gázmotorral bír.

A nagyobb iparvállalatok közül többnek 2—3 gőzgépe lévén, a gázmotorokkal együtt 55 azon gőzgépek száma, melyek kizárólag az ipar szolgálatában állanak és a melyek egyhangú mozgása egész seregét a fúróknak, gyaluknak, hengereknek, zúzóknak, kések és fűrészeknek, ráspolyoknak, esztergáknak és mindenféle más segédgépeknek hozza mozgásba. A 40 lóerővel bíró gázmotorokkal együtt az iparnál alkalmazott gépek összes lóereje 654, melyek sok ezer munkás munkaerejét pótolják.

A jelentékenyebb ipartelepek száma Pozsonyban mindenesetre meghaladja a 40-et és így egész sorát mutathatom be azon iparoknak, melyek részint üzletük nagyobb terjedelme, részint készítményeik sajátyszerűsége, részint azon kelendőség szempontjából, melylyel termékeik a külföldi piacon birnak, különös figyelmet érdemelnek.

Mindezen ipartelepeket részint személyesen látogattam meg, részint pedig gyári berendezésük, termelési képességük, nevezetesebb külföldi és Pozsony határán kívül eső hazai

piaczaik, kivitelük nagysága, munkásaik száma és az általuk előállított főbb termékeik megnevezése iránt írásban kérdést intéztem és két vállalat kivételével, a kért fölvilágosításokat valamennyitől megkaptam. *Mindezek alapján azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy 40 nagy vállalat berendezéséről, termelési és kiviteli képességéről és munkásai számáról közölhetek adatokat.* Mellőzve az egyes iparágaknak szokásban levő, de ez esetben a czélnak meg nem felelő részletesebb osztályozását, könnyebb áttekintés végett 3 csoportba osztottam be azokat, a szerint, a mint azok inkább az állat-, növény- vagy ásványvilág termékeit dolgozzák föl.

Az állatvilág termékeinek földolgozása köréből első sorban a különféle állati hulladékokat vagy anyagokat földolgozó és értékesítő vállalatok említendők, ilyenek:

Reitmeyer János enyvfőzése, mely 3 nagy üsttel, a hozzá tartozó présekkel, kádakkal, tűzhelyekkel, szárítóházzal és fehér enyv előállítására két kis üsttel van ellátva. Ezen gyár évenként 400 métermázsa enyvot állít elő 13–14.000 forint értékben. Ezen gyár nemcsak a juh- és ökör lábakat, hanem mindenféle bőr- és bélhulladékokat használ fel enyvfőzésre és ennek folytán ilyenmő hulladékok összegyűjtése nemcsak Pozsonyban, de a környéken is sok szegény embernek nyújt keresetet. Ugyanitt a csontok és kőrmők részint csontliszt számára, részint gombkötők és esztergályosok szükségleteinek megfelelőleg kikészíttetnek és eladatnak. Ezen vállalat termékei főleg Bécs és Brünn városába, továbbá Olaszországba vitetnek.

Steiner, azelőtt Pollák, spodium és vegyészeti termékek gyára egy külön csontőrlő malommal bir. A gyár maga egy 30 lőerejű gőzgéppel dolgozik, mely 12 küllővel ellátott zuzógépet és sok más, összesen 20, segédgépet hoz mozgásba. Egy csontpároló gőzkazánon kívül 10 nyílt kazánnal és 5 szétválasztógéppel bir. A gyár évenként 50.000 métermázsa spodiumot, 50 kocsi csontlisztet, 6 kocsi csontzsirt és egyéb vegyészeti termékeket állíthat elő. A spodium többnyire a cseh és morva czukorgyárakba szállíttatik, a csontliszt, mint trágya Németországba és Ausztriába, a csontzsir pedig a bécsi és pesti szappangyárakba.

Nass Dávid lőszőr-tisztítógyára, mely több mint 50 év óta áll fenn, néhány év előtt kivüle még csak egy ily vállalat

lat létezett Budapesten. Ezen vállalat egyrésről magyar és orosz lőszört dolgoz fel, másrésről sertésszőrök, kefekötő-sörte-hulladék és mindenféle más összegyűjtött szőrhulladék lesz a gőzgépből kijövő gőzzel kifőzve, tisztítógéppel kitisztítva, azután tekercsekbe összesodorva. Évenként mintegy 2000 métermázsa nyers anyag és szőrhulladék lesz ily módon értékesítve és többnyire Bécsben eladva. A tisztító és más segédgépeket egy 4 lóerejű gőzgép hajtja. Munkások száma 10—15.

A *pozsonyi posztógyár* a magyar honvédség fölállításának köszöni keletkezését. Harapat és Skene állították azt föl 1869-ben, mikor meggyőződtek róla, hogy a magyar honvédelmi miniszterium semmi körülmények között sem hajlandó a posztó-szállítást hazánk határain kívül létező gyártelepre bízni. A gyár jelenleg Regenhart és társai tulajdonát képezi. A gyárban 50 lóerejű gőzgép működik. A segédgépek száma légió, a gyapjukelme szövőgépek száma 40, a pamutszövőké 60. A gyár készítményei kizárólag a katonai kincstár szükségletének fedezésére szolgálnak. Katonaposztó és katonai fehérmű számára szükséges pamutszövet (calico) állítatnak elő. A gyárban foglalkozó munkások száma meghaladja a 170-et, ezeknek $\frac{1}{3}$ része nő. Ezenkívül a katonai fehérművek varratását is ez a gyár látja el és e célból a gyáron kívül házilag 200—250 varrónőt foglalkoztat egész éven át. A gyár évi termőképesége 350.000 méter (136 ctm. szélességű) katonai (honvéd és közöshadseregbeli) posztó és 800.000 méter (82 ctm. szélességű) pamutszövet, összesen 1,700.000 forint értékben.

A posztógyártással kapcsolatban a *ruhagyártást* említjük föl, mely Pozsonyban két nagy vállalat által a szó teljes értelmében gyárilag üzetett. Az egyik cég tulajdonosa *Tedesco Lipót és társa*, a másik *Lövy Jónás és társa*. Mind a két vállalat tisztán kivitelre dolgozott, és évenként 1 millió forint értékű ruhát állítottak elő. Tedesco ruhái főleg Egyptom, Görög-, Törökország és részben Elő-Indiába vitettek; Lövy fő kiviteli piaca Románia. A gyárak úgy voltak szervezve, hogy tágas és nagy üzleti helyiségekben a ruhák tömegesen kiszabattak és hozzávalókkal együtt szabóknak adattak ki, kik azt otthon elkészítették; különösen megbízható egyének nagyobb mennyiséget kaptak egyszerre és azokat azután ők részint magok

készítették el, részint pedig másoknak kiadták. Ezeket szakaszmestereknek nevezték. Tedesco üzletének három év előtt még 100 ilyen szakaszmestere volt, ezek közvetítésével a ruha egyes részének megvarrása is a munkafelosztás elve szerint volt szervezve és ez a két vállalat együtt legalább 600 családnak nyújtott a gyáron kívül keresetet. Egy férfi nejjével együtt, ha ügyesek és szorgalmasak, átlag hetenkint 12—15 frtot kereshettek meg. Tedesco vállalatát egészen Bécsbe telepítette át, vele együtt a szabóműhelybe alkalmazott munkások, kiknek 100 frtnál nagyobb havi fizetésök volt, szintén itt hagyták Pozsonyt és sok szegény házi szabó kereset nélkül maradt. Lövy 1884 óta szintén csak egy fióküzletet tart itt, mely még most is 150 családnak nyújt keresetet, ő maga Bécsbe tette át lakását és ott egy nagyszerű szabógéppel berendezett gyárat állított föl. A veszteség, mely ezen két vállalat áttelepülése által a várost érte, szomorú következménye azon antiszemita-mozgalmaknak, melyeknek Pozsony négy év előtt színhelye volt és melyek e két, minden tekintetben humánus vállalkozónak sok kellemetlenséget okoztak.

E két vállalat ép úgy, mint a posztógyár, persze nemcsak gyapju, hanem pamutszövetek földolgozásával is foglalkozik és így csak részben illik be a fölállított csoportba.

Ugy technikai, mint nemzetgazdasági szempontból a legnevezetesebb két vállalat ezen csoportban *Schleiffer Henrik* kalapgyára és *Grüneberg Károly* kefégyára. Mindenik gyár alapítója régi pozsonyi család gyermeke és Pozsony iparosainak vállalkozó szelleme és kiváló ipari szakértelme mellett tesz tanuságot.

Schleiffer Henrik kalaposüzlete már 1840 óta áll fenn és mint szegény kalaposműhely szerepel. Mostani tulajdonosa már 1857-ben Németországban és Franciaországban szerzett tapasztalatok alapján tekintélyesen megnagyobbítá az apjától öröklött üzletet, 1880-ban saját házában egy a technika haladásának megfelelő gyárat rendezett be, de tulajdonképeni, a legújabb találmányú gépekkel ellátott nagyszerű kalapgyárat csak a múlt évben nyitotta meg, mikor egy tönkrement vasbutor-gyár helyiségeit megvásárolta. Itt ezekben a nagy és tágas gyári épületekben állítá föl azon gyárat, mely az egész monarchiában egyetlen a maga nemében. A nyulbőr megnyírásától a legfinomabb formában kiállított kész kalapig minden

munka, hatalmas és egészen új szerkezetű gépekkel végeztetik. 25 lóerejű gőzgép hozza mozgásba a számos segédgépet, melyek a nyulbőrt nyírják, a lenyirt szőrt összekeverik, kitisztítják, a harang-szilolóra fújják, melyek továbbá az ily módon készült szőrnemezt centrifugal mozgással viztartalmától megfosztják, többszöri sodrás és gyurás után, sodró, gyuró és tömörítő gépeken áthajtják, dörzsölőgépeken megtisztítják és simítják, míg végre azután mindenféle ügyes kézi eszközök segítségével a kívánt formát kapják és innét egy külön varróterembe kerülnek, hol azokat a megfelelő kiállítással ellátják.

Ezen gyár működésének legérdekesebb részét a tisztítatlan nyulszőrből alig néhány percz alatt teljesen kitisztított nyulszőrből előálló kész nemezsüveg-hálózat képezi, a *szilológép segítségével*.

Ezen a szilológépcn 30—40 kg. szőrből könnyű szerrel naponkint 500—600 nemezsüveg készíthető egyetlen egy ember segítségével, a kinek nincs más dolga, mint a sziloló fölött álló drót süveg-mintáról a kész nemezsüveget levenni és a drót-süveget visszahelyezni. Ez a kalapgyártásnak azon újabb reformja, mely alig 10 év óta ismeretes és mely Schleiffer vállalatán kívül hazánkban eddig sehol meghonosítva nincs. Ezen derék vállalkozó tehát joggal kérhette óriási áldozatokkal berendezett, egészen új vállalata számára az 1881: 44. t.-cz. által kilátásba helyezett adómentességet már azért is, mert a nemezsüvegeknek ily gépek nélküli előállítása nagyon költséges lévén, azokat, még azon kalaposok is, kik a készítés egyéb nemeiben gyárilag vannak berendezve, a külföldről hozzadják! Kalapokat mi még mindig 5 millió forintot meghaladó értékben vásárolunk Ausztriától és a külföldtől és ennek nagy része fél gyártmány (nemez), — ha tehát ezzel szemben egy vállalat létesült, mely ma már nemcsak a pesti piacz legnagyobb részét Bécestől elhódította, hanem még Németország, Svédország-, Oroszország-, Hollandia- és Norvégiába is tetemes kivittel bir, akkor ez az állam részéről kilátásba helyezett kedvezményt bizonyára a legnagyobb mértékben megérdemli. Épen jelen voltam a gyárban, mikor egy nagyobb szállítmány ment Norvégiába díszes kalapbélésekkel, melyekre az ottani kereskedőnek mint kalaposnak czege volt rányomtatva; a szentpétervári szállítmány pedig londoni kalapnak volt kereszttelve. A gyár kivitelképességét főleg Németország felé néhány évi adómentesség szerfelett fokozná.

Schleiffer gyára 60—80 munkásnak nyújt állandó keresetét és egy évben 150,000—180,000 kalapot készíthet, sőt a gyár termelő képességének teljes igénybevétele mellett még egyszer annyit.

De még ezen vállalatnál is jelentékenyebb *Grüneberg Károly kefégyára*. Az Ujvárosban, az országúton egy emeletes hosszú épület vonja magára figyelmünket. Nagy boltíves ablakai, szépen meszelt fala nem is sejtetnék, hogy óriási gyárhelyiség előtt állunk, ha annak fölirata és a megette égnek miredő két nagy kémény el nem árulná azt, hogy itt Grüneberg szabadalmazott serteáru-gyára van. Ezen díszes épület megett a főépülethez derékszögben futó 16 kisebb-nagyobb épület áll és az ezek között elterülő tágas udvarokat ismét egy, a főépülettel párhuzamosan haladó, nagy épület rekeszti be. Az egész telep 2700 négyszögölnyi területet foglal el.

A falak és udvarok oly szépek, világosak és tiszták, hogy csak a füstölő kémények, a gépek zakatolása és az udvarokon levő sürgés-forgás árulja el, hogy az egész monarchia egyik legnagyobbyszerű gyártelepének területén állunk. A jelenlegi gyártulajdonosok apja 1835-ben egész szerényen kezdte meg ezen a helyen kefékötő-műhelyét, melyet hasonnevű fia 1866-ban vett át és 1870-ben testvérével, Józseffel szövetségbe, tetemesen megnagyobbított. Ekkor a gyárban 60 munkás foglalkozott és a gyártmányok kivitele, azon tanulmányi út után, melyet Károly egész Európában és Éjszak-Amerikában tőn, főleg Románia felé indult meg, honnét mindig nagyobb megrendelések érkeztek. A tengerentuli kivitelle akkor kezdték figyelmüket irányozni, mikor bécsi czégek, melyeknél ők luxuskeféárukat szoktak vásárolni, e célra náluk nagyobb megrendeléseket tettek. Legkeresettebb cikket a lókefék képeztek és a gyár munkásainak száma 150—160-ra szaporodott föl. A gyár készítményei az 1873. évi bécsi és 1878. évi párisi kiállításon a legnagyobb kitüntetésben részesültek. A gyár tulajdonosai pedig egymásután a francia becsületrend lovagkeresztjével (1878), a koronás aranyérmekereszttel (1879) és az országos kiállítás alkalmából a Ferencz-József-rend lovagkeresztjével lettek földíszítve. A gyár öt gyári udvarra oszlik. Az első udvarban van a két gépház, melyek mindenikében egy 16 lóerejű gőzgép van elhelyezve, részint

a fát elkészítő részint a kefe alkatrészeket készítő segédgépek hajtására. A második udvarban van a kefekészítő gépműhely, a gyárnak bizonyára legérdekesebb része, melyet nem is szoktak akárkinek megmutatni, mert az itt működésben levő automatikus kefekészítő-gépek a gyáros ötletei szerint készültek és ilyenek eddig sehol másutt nem működnek. Nyolcz ily automatikus kefekészítő végzi itt nyolcz leány vezetése mellett a csodálatos munkát, melynek elvégzéséhez ezen gépek segítsége nélkül naponta 240 munkás keze munkájára volna szükség. A munka, melyet ez a nyolcz gép végez, bámulatba ejti a nézőt. — Egy nagyobb varrógép terjedelmével bíró gép egyik lapjára egy kefének a falapját fektetik és míg a gép azokon a kefeszőr számára szükséges lyukakat a legnagyobb pontossággal kiüti, azalatt a gép másik felén egy már előbb kiluggatott falapból egy egészen kész kefe kerül elő. Mindenik ilyen gépnél, mely 30 kefekötő munkáját végzi, egy leány áll, kinek nincs más dolga, mint a gép egyik patkájára egy kefe fáját helyezni el, a gép egy másik részébe pedig annyi serteszőrt vagy más anyagot rakni, a mennyi egy keféhez szükséges. A gép munkájának elmondására sem elég annyi idő, a mennyi alatt egy kefe elkészül. Ezen gépek segítségével készülnek azon kefék, melyek az angol kefegyárok gyártmányait saját gyarmataikból, Kelet-India és Ausztráliából csaknem egészen kiszorították. Persze a gyártmányok előbb Angolországba mennek és innét indulnak azután az angol gyarmatokba, hol bámulatos olcsóságuk miatt nagy keletnek örvendenek. Sem az osztrák-magyar monarchia, sem Németország, sem Anglia számára ilyen keféket nem készítenek. Az Európába forgalomba hozott összes kefékbe a sörte ma is női kezek munkájával köttetik bele a kefelapba; az angol piac számára készült hajkefék többnyire olajfából készülnek és igen díszesen állíttatnak ki, az angolok még a csizmatisztító és kocsikerékmosó keféket is politirozva kívánják és kapják.

A 3. udvarban van a csiszolóház, melyben 90 nő foglalkozik a kefelapok kicsiszolása és fénymázolásával.

A 4. gyáruddvar épületében vannak azon nagyszámú gépek, melyek bámulatos gyorsasággal készítik el a kefe alkatrészeit. Reggel még a farakodóban fekszenek a legjobb minőségű hatalmas szálfák és délre már garmada száma

viszik a kész faalkatrészeket a gyár főépületében levő és *az egész első emeletet magában foglaló óriási nagy terembe, hol 200 nő köti be azokba a finom dróttal a sörtét.* Ezenkívül még mintegy 300 nő a házon kívül végez hasonló munkát, a pozsonyi törvényszéki börtön rabjai pedig szintén ezen gyár számára dolgoznak.

A gyáron kívül is tehát mintegy 400 embernek nyújt ezen nagyszerű vállalat házi keresetet, magában a gyárban pedig naponként *400 állandó munkás dolgozik.* A gyári munkásokat, kik veszélyesebb gép mellett dolgoznak, maga a gyár baleset és halál esetére biztosítja. Betegség esetére a munkás az első 6 héten át teljes bérét kapja, ezenkívül ingyen ellátásban és orvosi kezelésben részesül és gyógyszereket kap, további hat hétre teljes ellátást és bérének felét élvezi. Ha sebesülés vagy baleset fordul elő, a gyár az összes költségeket viseli. A gyári munkások jó szellemének és egyuttal elég kedvező helyzetöknek jellemzésére legyen szabad fölemlítenem azon körülményt, hogy a gyár munkásai az épen most épülő díszes virág völgyi katolikus templom számára egy díszes színes gót ablak költségeit ajánlták föl és 600 frtot át is adtak e célra az építő bizottságnak. Bizonyára nem a gyáros terrorizmusa birta őket erre a nemes tényre, mert a gyár ura protestáns, a ki előttem munkásainak ügyességéről és lelkiismeretességéről nagyon elismerőleg nyilatkozott.

Ezen gyári vállalatnál 80 segédgép működik, melyek segítségével a gyár *naponként 1700—2000* darab keféket képes előállítani. A gyártulajdonos nagy szakértelméről és körültekintéséről fényes bizonytságot tesz azon körülmény, hogy az angol piacot a szó teljes értelmében meg tudta hódítani. Mig azelőtt főpiacza Alsó-Ausztria (főleg Bécs), Galiczia és a román királyság volt, addig a román piacoknak részbeni elvesztése után az angol piac igényeit tették a gyártulajdonosok tanulmányuk tárgyává és ma Angolországban, mely gyarmataival együtt évenként 30 millió frtot költ kefékre, az ő keféik a legkedveltebbek közé tartoznak. A gyár egyik legnagyobb épületének egész földszinti része egy óriási nagy csomagoló és szállító raktár, melyben a kefék *12 tuczonként* külön-külön csomagokba rakatnak és a kívánt czég jegyével láttatnak el. Midőn ezen helyiséget megtekintettem, kizárólag Anglia számára történt a csomagolás és a gyár tulaj-

donosa lekötelező készséggel rendelkezésemre bocsájtá az utolsó 3—4 hét alatt eszközölt szállításokról vezetett könyvet, melynek tanúsága szerint rövid idő óta *6080 tuczat kefe lett Anglia következő városaiba elküldve*: Birmingham, Waarington, Liverpool, Blakhorn, Glasgow, Dublin, Bradford, Bristol, Hull, Cambridge, Newcastle, Hartlepool és Melbourne (Ausztráliában). — Épen szombat délután volt, mikor a gyárat megtekintettem, 1700 frt volt készen a heti munkabérek kifizetésére. Ha számításba vesszük, hogy a gyáron kívül épen annyian dolgoznak, mint a gyárban, akkor bizonyára *jóval 100,000 forinton felül megy azon összeg, melyet ezen gyár tulajdonosai egy év alatt munkabér fejében fizetnek*. Azt hiszem tehát, hogy nem éltem tulságos mértékben vissza nagybecsű türelmökkel, mikor Pozsony ezen legnagyobbyszerű gyári vállalatának leírására a szokottnál több időt fordítottam.

Legyen szabad már most a túlnyomólag *növényi alkatrészeket feldolgozó gyári vállalatokra áttérni*.

E nemben első helyen az építő iparnak *faalkatrészeket feldolgozó* ágai említendők. A pozsonyi 5 épületfa-kereskedő és ács közül 3 bir gőzfűrészszettel és a negyediknek gőzgépe most készül egy alább említendő pozsonyi gyárban. A legnagyobbyszerű vállalat *Sprinzel Móré*, a ki 1869. vette át atyjától ezen üzletet és azóta tetemesen kibővítette azt. Az óriási ácsszinen egy 25 lóerejű gőzgép van működésben, mely két nagy nyalábkeret fűrészelt hoz mozgásba, melyek mindegyike 14 fűrészszel bir. Ezenkívül egy gyaluló, 3 körfűrész, 2 amerikai fogazatvágó és egy parquet-géppel van ellátva. E gyár egyik specialis gyártmányát a töltényrekeszek képezik, melyekkel a pozsonyi tölténygyárat és összes honvédséget látja el. Ilyeneket a gyár Görögország számára is készített. *Sprinzel* egyike a legnagyobb vállalkozóknak hazánkban. *Az ő vállalatának óriási munkaképessége tette lehetővé, hogy Pozsony két hét alatt egy hatalmas nemzetközi marhavásárt tudott a puszta földből elővarázsolni*. Ezen vállalatban készültek a dynamitgyár, az új színház, a tölténygyár és a Ludwig-féle óriási gőzmalom összes ácsmunkálatai. A cég tulajdonosa egyuttal jeles technikus és építőmester, mint ilyen ő konstruálta a Ludwig-féle gőzmalmot és a tölténygyárat. A nagyterjedelmű ácterület villamos világításra van berendezve és

e célra egy 2 lóerejű gőzgép által hajtott és Franciaországban készült dynamo-elektrikus gép szolgál.

Nagyberendezésű gőzfűrészettel bírnak még *Haybäck* és *Durway*. Mindenik egy 30 lóerejű gőzgéppel dolgozik, mely két-két nyalábkeret fűrészelt összesen 70 fűrészszel, két gyalulót, 4 körfűrészelt és 2 amerikai fogazatvágót hoz mozgásba. A két vállalat berendezése egészen egyenlő és a vidékről, sőt Alsó-Ausztriából is gyakran nagy megrendeléseket kapnak. E három vállalat együtt mintegy 200 ácsot foglalkoztat. A fát részint Alsó- és Felső-Ausztriából, részint a környékről hozzátják. Legközelebb Hubert vállalata is gőzerőre lesz berendezve.

Az építő-iparhoz sorolandó még *Stauss* és *Melde* egészen új szabadalmazott nádgyékény és nádszövetek gyára. Ezen nádszövetek előnye, hogy az épület padolat velők igen gyorsan benádozható és 40—50%-kal kevesebbe kerül, mint a nádszalaknak szokásos felszegezése. Idejéről még azon körülmény, hogy ezen nádgyékények sokkal egyenletesebbek és tartósabbak, a padolatra pedig igen gyorsan és jól illeszthetők.

Stauss és Melde gyára naponként 3000 □méter ily nádszövetet képes előállítani. Ezen vállalattal közel rokonságban áll *Menzel K. C.* házfedő-papír, facement és elszigetelő-lemez gyára. Ezen gyár, a Csehországban, Weisswasserben 1696 óta fennálló és 350 munkással dolgozó nagyszerű vállalatnak pozsonyi fióktelepe. A pozsonyi gyár 1885-ben állítottatott föl és 4 lóerejű gőzgéppel dolgozik. Segédgépei közül legjelentékenyebb a festékörlő malom, mely naponként 8 métermázsa anyagot képes megörölni. A vállalat naponként 3000 □méter házfedő-papírlemezt, 300 □méter elszigetelő és 60 métermázsa facementet képes előállítani. A papiranyagot saját csehországi papírgyarából hozzátja. A munkások száma jelenleg 10, piacza Budapest, Bécs és Brünn, hova 13.000 □méternyi, összesen 4000 métermázsa súlyú és 23.000 frt értékű házfedőpapír és 800 métermázsa 4000 frt értékű facement vitetik.

A fát feldolgozó nagyobb vállalatok közül különösen két nagy és figyelemre méltó vállalatot említünk még fel, az egyik *Plauk*nak gőzerőre berendezett kádárüzlete, a másik *Marschal Antal*nak nagyszerű kocsigyára. Plauk kádárüzlete 1842 óta áll fenn, egy 6 lóerejű gőzgép fűrészelő, gyaluló és egyéb segédgépeket hajt. Átlagosan 15—20 munkást foglalkoztat és

gyakran kap Budapestről, Frankfurtból és Tirolból megrendeléseket. Pozsony környékére is sok kádármunkát szállít. Készítményei a budapesti és bécsi kiállításon kitüntetésben részesültek.

Marschall Antal kocsigyára az ország legnagyobb ilyenmű vállalatai közé tartozik. Jelenlegi nagyszerűen berendezett gyárát 1882-ben alapította. 8 lőerejű gőzgépe a szíjgyártó-, bogvár- és lakatosműhely számos segédgépeit hajtja. Van külön gépfűrészháza, 5 kovács- és 1 lakatostüze; külön fénymázoló- és kárpitosműhelye. A nyers fatörzsek kikészítésétől a kész hintóig minden a gyár tágas telepén készül és a nagy kocsiszinben rendszeren 35—40 különféle szerkezetű kocsi áll készen. Szép és kitűnő minőségű termékeinek főbb piacai: Felső-Magyarország, az erdélyi megyék, Szerbia, Bajorország és Csehország. Pilsenben állandó kocsiraktárt tart és főleg Marienbad-, Franzensbad- és Karlsbadba kelt el sok kocsija. A gyárban 60—70 munkás talál állandó foglalkozást és a vállalkozó évenként 18.000 forintot fizet munkabér fejében. Föl kell még említenem ezen derék vállalkozóról, a ki egészen iparának él, bár privát vagyonából is szépen meg tudna élni, hogy munkásainak igazi barátja és pártfogója. Munkásai számára külön magyar tanfolyamot tart, melyen munkásaival együtt ő maga is tanul és velük együtt készíti a föladatokat. A hetenkint kétszeri tanítás ideje beszámíttatik a munkaidőbe, tehát munkásai még fizetést is kapnak, a miért magyarul tanulnak.

Helle Károly kötélgyára szintén Pozsony egyik nevezetes iparát képezi. Ezen vállalat 1826 óta áll fenn és jelenlegi tulajdonosa 1860-ban vette át az atyjától. Helle gyára állítólag a monarchia leghosszabb kötélverő pályája, hol saját találmányú és elmés szerkezetű gépei vannak alkalmazásban. Ezek közül legnevezetesebb a gyárosnak szánkó-készülékkel ellátott végtelen kötélhajtógépe, mely a drótkötél használatát teszi nélkülözhetővé és mely szabadalmazva is volt, de szabadalma lejárván, ma már bárki által használható. Helle legnevezetesebb készítménye a bácskai kenderből vagy pamutfonatból drótbetéttel készült hajtószíj, mely az ő rendszere és szabadalma szerint készítve, sokkal czélszerűbb a drága bőrszíjajknál, továbbá az 500 méternél is hosszabbra készíthető elevatorszalagok, melyek Svájcban és Badenben csaknem

minden elevatorban használatban vannak. Ezen készítmények, továbbá a szabadalmazott övek, a mechanikai úton sodort hajókötelek, a kenderfonalból készült vízvedrek még tengerentúli országokba is kivitetnek. Termékeinek főpiacza: Magyarország, Ausztria, Németország, Svájc, és Uruguay Dél-Amerikában. A párisi kiállításon nagy érmet, a bécsi kiállításon pedig haladási érmet nyert.

Ha már most a *fogyasztási cikkek*, névleg italok, tápszerek és élvezeti cikkek gyártására térünk át, akkor első helyen Pozsony egyik régi jóhírű iparával, a *pezsgőbor-gyártással* találkozunk. A magyarországi pezsgőbor-gyártásnak eredeti hazája Pozsony, itt alapítá 1825-ben *Hubert J. E.* azon czéget, mely alatt az utódai kezén levő pezsgőgyár még ma is virágzik és a Pozsonyban fönnálló öt czég összes évi termelésének felét egymaga állítja elő. A gyártás egészen francia módon történik és a jobb minőségű pozsonyi borok e célra igen alkalmasak. Az öt czég mintegy 100.000 palack pezsgőt készít évenként, a melynek 90%-át külföldön fogyasztják. A pozsonyi pezsgőborok főleg a *Dunafejedelemségekbe* mennek, sőt Hubert készítményei »Gentry Club« és »Triple sec« név alatt újabban *Angliában, Egyiptomban és Dél-Amerikában* is mindig nagyobb kelendőségnek örvendenek. Ezen czég Budapestre is nagy mennyiséget szállít. Az öt pozsonyi gyár munkásainak száma meghaladja a 60-at. Ezen életrevaló iparágnak jogos panasza abból áll, hogy míg az új fogyasztási adótörvény a liqueur-gyárosoknak a gyártáshoz szükségelt cukornál adómentességet adott, addig a pezsgőgyártásra, mely oly fontos kiviteli cikket állít elő, semmi tekintettel sem voltak.

A *rosoglió-, liqueur-, rum- és eczetgyártást* Pozsonyban jelenleg 14 czég üzi, ezek közül csak *Szklubek özvegye* dolgozik gőzerővel és mintaszerű berendezéssel bíró vállalata jelenleg az egyetlen szeszgyár Pozsonyban, mely terményadót fizet (évi 4—5000 frtot). 1806 óta áll fönn. A jelenlegi czég 1838 óta bírja a vállalatot, mely egy gőzkazánnal és egy gázmotorral dolgozik. Bir cognacfőző készülékkel és más segédeszközökkel, u. m. cukorfőző- és desztilláló-kazánokkal, présekkel és keverőgépekkel; 12 személy állandóan van alkalmazva, télen és őszkor ezenfelül rendszeren még 8—12 munkás dolgozik. Nagy mennyiségben állít elő égett bort, rosogliót, a legfinomabb liqueuröket, sprit és magyar cognacot, sós bor-

szeszt és esszenciákat. Liqueurjei egész Magyarországon nagy kelendőségnek örvendenek, Cseh-, Lengyel- és Németországban már régóta vannak állandó vevői. A filloxera pusztításai óta pedig nagyobb megrendeléseket kap Bordeauxból.

Sörgyártással Pozsonyban *két nagy vállalat* foglalkozik, az egyik *Stein és Iritzeré*, a másik *Deutsch Hermané*. Stein és Iritzer 1872-ben malátagyárat, 1876-ban pedig sörfőzőgyárat alapított. Két gőzgéppel (20 lóerővel) dolgozik, melyek több segédgépet, névleg egy árpa- és egy malátatisztító gépet hajtanak. A gyárban alkalmazott munkások száma 40, a gyár termelő képessége 150.000 métermázsa maláta és 20.000 hektoliter sör. A maláta nagyobbrésze, 90.000 q. Svájc- és Dél-Németországba vitetik, a többit a gyár maga használja föl. A sör Pozsonyban és környékén fogyasztatik. A trieszti, székesfehérvári, budapesti és párisi kiállításon kitüntetésben részesült.

Deutsch gyára 1854-ben alapított és 1880-ban Pozsonyváros sörgyárat is megvette. 2 gőzgéppel, összesen 16 lóerőre van felszerelve. A munkások száma 30, évi termelése 12—13.000 hektoliter sör, mely főleg helyben, azután Pozsony és Nyitra megyében fogyasztatik. Mind a két vállalatnak, Deutsch nyilatkozata szerint, az a hátránya, hogy ők a magyar korona területén az egyetlenek, kik egy zárt város fogyasztási vonalán belül állították fel gyárukat és ennek folytán véghetetlenül nehézkes és bonyolódott felügyeleti eljárásnak vannak a pénzügyi hatóság részéről alávetve.

Kizárólag *malátagyártásra Weinberger* mintaszerű gyára van berendezve. Helyiségei igen alkalmasak és tágak. A segédgépeket 8 lóerejű gőzgép hajtja. A gyártásnál 17 munkás van elfoglalva, többnyire napszámos, 20 ezer métermázsa árpát dolgoz fel egy évben, a miből 15.000 métermázsa maláta nyeretik és Dél-Németország, Svájc, Olaszország és Franciaországba vitetik. A gyár 1870 óta áll fenn, tulajdonosa ezelőtt Morvaországban birt hasonlító gyárral és arról panaszkodik, hogy a felvidéki és pozsonyi árpa nagyon sovány, a mi a gyártásnak nagy hátrányára van. A czég készítményei a bécsi, párisi, trieszti és budapesti kiállításon kitüntetésben részesültek.

Az élvezeti és fogyasztási czikkek gyártása terén még különös említést érdemel a m. k. kincstár itteni nagy *dohány-*

gyára. Ezen gyárban, mely 1853-ban épült, egy gázmotor dohányvágó gépeket, egy körfűrész és egy köszörűkövet hoz mozgásba. A gyár munkásainak száma 820—830, kiknek legnagyobb része — közel 800 — nő. A nőmunkások átlagos munkabére nem több 50 kr-nál. A gyár évenként mintegy 44—45 millió darab szivart és 10 millió csomag pipadohányt állít elő, mely célra 7—8000 métermázsa dohánylevél használtatik fel évente.

A legfontosabb fogyasztási cikkek egyikének, a *rozslisztnek* előállítására 1881. óta egy nagyszerű gőzmalom létezik, melyet *Ludwig Gottfried*, kiről mint sertéstenyésztőről már fönnebb szólottunk, állított föl. Ezen gőzmalom üzemét *Pozsony leghatalmasabb gőzgépe*, egy Budapesten készült 200 lóerejű sűrítő gőzgép látja el. Ezen gép 10 malomkövet, 20 Ganz-féle hengersizéket, 10 trieurt, 5 daratisztító és sok más segédgépet hajt. Az óriási gyárpépület villamos világításra van berendezve 85 izzólámpával. *A gyár kizárólag rozsliszttel állít elő és e nemben az első és egyetlen a hazában.* A Vágvölgy rozstermésének nagy része itt lesz megőrölve. 24 óra alatt 400 métermázsa rozst képes megőrölni. A rozsliszt és annak melléktermékei főleg Alsó-Ausztriában és Csehországban bírnak nagy kelendőséggel. A gyár évenként 7—800,000 forint értékű gyártmányt visz ki. A gyárnál alkalmazott munkások száma 50.

Tápszerekről s fogyasztási cikkekről lévén szó, nem mellőzhetem Pozsony egyik specialitását, mely tulajdonképen a kisipar keretébe tartozik ugyan, de nagy kivitelképessége érdemessé teszi arra, hogy Pozsony kiváló üzletei sorába vétessék fel. Ez a pozsonyi pékipar két híres termékének, a *pozsonyi kétszersültnek és a pozsonyi mákos és diós patkónak készítőse.* A legrégibb cég *Scheurmanné*, mely 1836. óta áll fenn és főleg a pozsonyi piacot látja el jó hírek örvendő kalácsaival, évi kivitelét ő maga nem sokkal többre becsüli 1000 frtnál. Ennél mindenesetre jelentékenyebb kiviteli cikket képeznek *Kesselbauer György* kétszersültjei, melyek az egész monarchiában oly jó hírek örvendenek, hogy mindenki »pozsonyi kétszersült« elnevezés alatt kínálja mindenféle selejtes sültjeit. A pozsonyi kétszersült nagy hírnevét csaknem kizárólag Kesselbauer György 1843-ban alapított üzletének köszöni. Hazánkban és Ausztriában minden jelentékenyebb

városban árultatnak süteményei annyira, hogy *heti szállítmányai* évekig 24 bécsi mázsára rugtak. Nagy kiviteli üzletének hanyatlását az 1873. évi nagy börzeválságtól számítja, a mikor künn levő követeléseinek majdnem felét elvesztette. Ezen időtől fogva a megrendelők száma is apadni kezdett, de a *Francziaország és Ausztriában* folyton növekvő kereslet pótolta Ausztriában szenvedett veszteségét. Csakhamar azonban mind a két helyen oly magas vámot vetettek szállítmányaira, hogy a kivittel ebbe az irányba egészen föl kellett hagynia. Majd a Duna-fejedelemségekben talált új piacokat, de azon szomorú tapasztalatot kénytelen tenni, hogy mihelyt termékei valamely idegen országban nagyobb kelendőségre tesznek szert, azonnal magasabb behozatali vámokat alkalmaznak azok ellen és a nagy fáradsággal szerzett újabb piacot csakhamar ismét földadni kénytelen. Üzletét nagyon károsítja a cukorfogyasztási adó, mely neki az Ausztriába és külföldre küldött készítményeivel fölhasznált cukormennyisége arányában vissza nem térítették és így az osztrák pékek olcsóbban állíthatják elő áruikat, mint ő. Ezen cég kétszersültjei a bécsi, trieszti, lipcsei, gráci és budapesti kiállításon egyképen ki lettek tüntetve, a mi azok jeles minősége mellett bizonyít. 1880-ban egy újabb ily sütővállalat nyílt meg, *Wendleré*, mely ma már Ausztriában, Németországban, Francziaországban, Svájcban és Romániában bir piacokkal. Pestre minden nap küld egy nagyobb szállítmány friss dióspatkót. Évi kivitele 20.000 darab kalács és mintegy 2000 métermázsa kétszersült. A budapesti kiállításon kitüntetésben részesült.

A jelen csoportban összefoglalt jelentékenyebb iparvállalatok sorában még *Blitz Albert*, ezelőtt Geyduscheck, cukorkák és csokoládé gyára érdemel említést. Egy hosszú emeletes épület kizárólag ezen gyár helyiségeitől szolgál. A pinczében nagy hordókban a narancshéjak és cedri-gyümölcs évekig cukorlében fekszenek és görői módra puhíttatnak. Földszint van az iroda és a raktárak, az egész első emelet pedig a cukorka-készítő műhely, felszerelve a legkülönbözőbb segédeszközök, formák és mintákkal; olvasztó, szárító és pároló helyiségek és készülékekkel, három hatalmas csaksütőhellyel. Legjelentékenyebb termékei a fent említett görői módon készített cukrozott narancshéjak és citrónát, mindenféle cukorkák a legkülönbözőbb formákban. A vállalat 1866.

óta áll fönn és *egy nap 10 métermázsa cukrot* képes a legkülönfélébb czukorkákká átalakítani. A munkások száma a termelési időny szerint 20 és 40 között váltakozik. Főbb kiviteli piacai: az egész magyar korona területe, Ausztria és Szerbia. Az erdélyi megyékben, Horvátország és Szlavoniában sok vevőjük van, de újabban mindig nehezebbé lesz a piacok megtartása a krakkói verseny miatt. Ezen gyárak ugyanis, hogy termékeiket olcsóbban adhassák, jelentékeny mennyiségű földpát és más ásványos földekkel keverik a czukoranyagot, a mi által az nehezebbé és kevésbé élvezhetővé, sőt részben az egészségre is ártalmas hatásúvá lesz ugyan, de mert sokkal olcsóbb, mindig talál kész vevőkre. Külföldi piacot csak ott hódíthat ezen életrevaló vállalat, hol a czukorgyártás még meghonosítva nincs, mert a külföldi országok candidgyárai az adórestituczió folytán még az osztrák és magyar gyárakban termelt czukorhoz is *olcsóbban jutnak*, mint a belföldi gyáros. Minthogy ezen czukorkagyárak is földolgozott cukrot visznek ki, nagyon méltányos azon kívánság, hogy a külföldre küldött áruikért ők is részesüljenek legalább részben az adórestituczió kedvezményében, mint a hogy nekik a fogyasztási adó tényleg vissza is térítettik.

Hátra van még a nagyobb iparosok harmadik, az *ásványanyagokat földolgozó csoportja*.

Ide tartozik *Kiessling testvérek festékgyára*, mely egy igen értelmes és vállalkozási szellemű pozsonyi polgár által oly időben alapított, mikor hazánkban még valóságos esemény volt egy nagyobb iparvállalat létesülése. A jelenlegi tulajdonos apja 1824-ben alapította azt és ő volt egyuttal az első, a ki Magyarországon ugyanazon tágas épületben, hol a vállalat ma is áll, nádcukor-gyártással foglalkozott. Később a répacukor készítésére is kiterjeszté figyelmét, de mert belátta, hogy ezen ipart csak nagyban lehet folytatni, e célra azon nagy épületet emelte, mely ma az állam tulajdona és melyben a nőtanítóképezde van elhelyezve. A czukorgyártást Kiessling ezen épületben azonban még sem kezdette, mert a folyton változó conjuncturák visszajesztették. Minthogy pedig a régi épület, melyben a festékgyár van, igen tág helyiségekkel bírt a festékgyártáshoz, azoknak egy részét búzakeményítőgyártásra rendezte be és úgy ezt, mint a festékgyárat a modern technika haladásának megfelelő segédgépekkel szerelte

föl, melyeket együtt egy 15 lóerejű gőzgép hajt. Keményítő-gyárát jelenleg átalakítja és így tulajdonképen csak a festékgyárról lehet ez idő szerint szó, mely egész Magyarország és Ausztria számára szállít festőanyagokat; Németországban is jelentékeny piacza volt, melyet azonban az újabban behozott magas vámok miatt *teljesen elvesztett*. Említésre méltó, hogy ezen festékgyár az országos magyar iparegyesület kiállításán két egymásután következő esztendőben 1843. és 1844-ben arany éremmel és díszoklevéllel lett kitüntetve. A cég jelenlegi tulajdonosa mind a kettőt becses ereklýe gyanánt őrzi, utóbbin gróf Batthyányi és Kossuth Lajos aláírása látható. Gyártmányai ma ép oly jó hirnek örvendenek, mint a jelen század első felében, de a verseny, a sok hamisított és silány, de olcsó festékekkel, mindig nehezebbé lesz.

Második helyen Pozsonynak világhírű gyártelepét: a *dynamitgyárat* említjük meg. Ezen gyár tulajdonosa azon dynamit-részvénytársaság, melynek feje maga a dynamit föltalálója, a svédországi Nobel Alfréd. Azon 14 gyár közül, melyet ezen részvénytársulat Európa különböző államaiban bír, a pozsonyi a legnagyobb. Ezen gyárban vannak föllállítva mindazon mellékgyárak, melyek részint a dynamitkészítés hulladékainak értékesítésére, részint a dynamitgyártás mellett, mint mellékipar: haszonnal üzhető gyári termékek előállítására szolgálnak. A gyár pozsonyi igazgatója: Siersch Alfréd, Nobel egykori vegyész, maga is jelentékeny találmányokkal tökéletesítette a gyártást, a segédanyagok értékesítése részben az ő találmánya. A gyár Pozsony városától 5 kilométernyire, de még városi területen fekszik és 70 katasztrális holdat foglal el. A gyártelep sínhálózat által van összekötve a gőzhajó-állomással és az osztrák-magyar államvasúttal. A gyár összesen 69 kisebb-nagyobb épületet, névleg raktárakat, munkás- és tisztalakot, gépházakat, 12 tölténykészítő házat stb. foglal magában. Főbb épületei: a tulajdonképeni dynamitgyár, a hulladékokat földolgozó denitrálógyár, a collodium- és lőpor-gyár, a légenysav-, a kénsav- és az ammon-nitratgyárak, a rekeszasztalos-műhely és a gépműhely. Ezen gyárban naponkint 30 métermázsa dynamit állittatik elő, de a gyár jelenlegi berendezésével még egyszer annyit állíthat elő. A kénsavgyárban évenként 1½ millió kg. kénsav, a légenysavgyárban 400.000 mmázsa légenysav, végre az ammon-nitrat gyárban

100.000 kg. termék állittatik elő. A pozsonyi gyár tervezőjének készítője a magyarországi születésű Tranzl Izidor, volt műszaki kapitány és jelenleg Nobel üzlettársa, a ki a torpedó használata terén jelentékeny fölfedezéseket tett és a pozsonyi gyár nagyszerű elővigyázati rendszabályainak szervezője és megvalósítójaként tekintendő. A gépek hajtását 3, összesen 60 lóerővel bíró gőzgép eszközli. A munkások száma 120—140 és egy teljesen szervezett, begyakorolt és minden oltókészülékkel ellátott, 24 emberből álló tűzoltó-csapat veszély esetére mindig készen áll. A munkások anyagi helyzete igen kedvező, a beteg és segélyző pénztár gyarapításához *a gyári vállalat mindenkor annyival járul, a mennyi a munkások évi befizetése.* A beteg és segélyző pénztár évi mérlege 1886. decz. 31-én 11.320 forint pénztári maradvánnyal záratott le. A gyár csaknem kizárólag *hazai nyers anyagot dolgoz föl*, de fejlődésének egyik nagy akadályát abban látja, hogy a dynamit-szállítás formászerűségei nagyon bonyolódottak, hosszadalmasak és *egészen céltalanok, mert minden realiskolai tanuló állíthat elő annyi dynamitot, a mennyi egy merénylet kivételére éppen elegendő*, ilyen célokra tehát a dynamitot amúgy sem a dynamitgyárban veszik. A gyárak dynamitját csak nagyszabású technikai művekhez és főleg a bányászathoz veszik. Az Arlberg-alagút kizárólag Pozsonyban készült dynamittal lett repeesztve.

A pozsonyi tölténygyár, mely egy bécsi czég (Roth G.) tulajdona és a honvédség számára az összes töltényeket készíti, nagyon érdekes berendezéssel bír. A töltény összes alkatrészei itt készülnek. Egy 8 lóerejű gőzgép a segédgépek egész seregét hozza mozgásba, melyek többnyire magának a gyártulajdonosnak találmányait képezik. A gyár sokkal többet képes készíteni, mint a mennyire a honvédségnek szüksége van, azért már többször kapott megrendeléseket a svéd és a görög hadsereg részére és van idő, mikor a gyár 500 nőnek ad keresetet. A rendes munkások minimális száma 100, de időnként 300-ra emelkedik számuk.

A porcellánföld földolgozására és a *porcellánfestészetre* két jeles vállalkozó van városunkban. Az egyik *Lippert Gyula*, a másik *Fleischner*, az országos kiállításon mind a ketten elismerésben részesültek. Mind a kettő jól berendezett porcellánfestészet és égetéssel bír. *Lippert* gyártelepe 1820. óta

áll fenn, jelenlegi tulajdonosa 1878-ban vette át és finom porcellánrajzai, gazdag aranyvésesei, sikerült zománczolása és majolika utánzataiért az 1885. évi országos kiállításon a nagy éremmel lett kitüntetve. Ezen czég a hazánkban annyira elhanyagolt lámpagyártást is nagy sikerrel űzi és e téren szabadalmazott intenzív petroleum lámpái által a lámpaszerkezetek terén jelentékeny haladást mutathat föl. *A légszeszgyártást Pozsonyban* a bécsi légszeszrészvénytársaság űzi. Pozsonynak 1856 óta van légszeszvilágítása. A gyár évenként 1 millió köbméternél több légszeszt képes előállítani és e célra 30–33.000 métermázsa osztrai és porosz kőszénét fogyaszt. A gyár 2 gőzgéppel van ellátva, melyek mindenike két lóerővel bír. A berendezés legjelentékenyebb részei: 7 légszeszkályha és 3 légszesztartó. A vállalatnál alkalmazott munkások száma 50. Pozsonyváros légszeszcső-hálózata 32.235 méter. A lángok száma pedig 11.280, ebből utcái lámpa 489. A légszeszfogyasztás, mely egyuttal az ipar haladásakint vehető, a társulat egész 30 évi fennállása alatt csak kétszer emelkedett 1 millió köbméter évi fogyasztásnál magasabbra, mely esetben a fogyasztók árleengedést élveznek. A légszeszfogyasztásból egyuttal az ipari és általános üzleti haladásra is némi következtetést lehetvén vonni, közöljük az utolsó 10 év adatait, melyekből kitűnik, hogy az 1878–1880. tartó visszaesés után ismét öröndetes növekedés állott be, mely az egész évtizeden át 9·38%-nyi növekedésnek felel meg.

Az évi légszeszfogyasztás volt köbméterekben:

1870—75-ig átlag	802.466,	1880-ban	935.432
1876.	942.361,	1881-ben	947.408
1877.	929.790,	1882-ben	951.364
1878.	1,005.158,	1883-ban	983.710
1879.	950.971,	1884-ben	988.464
		1885-ben	1,002.174

A fémiparáruk terén gyári jellegű vagy nagyobb kiviteli piacokkal bíró iparok:

ifj. *Kragl Károly* elektrotechnika-készülék gyára. Műhelye. melyet apja 1837-ben állított föl, eredetileg a szövőipar gépezekőzeinek készítésére volt berendezve. 1860-ban szabadalmazott gyapotfeldolgozó gépe két külföldi dynamitgyárban van használatban. Elektrotechnikai készülékek előállításával

1874 óta foglalkozik és nemcsak Pozsony összes házi és távíró készülékeit rendezte be, hanem a legtöbb hazai nagyobb városban is többnyire tőle származnak a távírdai felszerelések (így Ujvidék, Varasd, Komárom, Nagy-Szombat stb.) Vállalata egy kovács és egy mechanikai műhelyből és egy jól felszerelt laboratoriumból áll, hol 7—8 távíró gépész nyer állandó keresetet. Ugyancsak Kragl látta el Pozsony városát *telefonhálózattal* és azt szabadalmazott, mágnes nélkül működő telefonkészülékével, mely a bécsi 1883. évi villamos kiállításon elismerő okmánynyal lőn kitüntetve — szerelte föl. Telefonhálózata 1884. június 15-én 16 állomással nyitvatott meg és jelenleg már 73 állomással bír. *Czége igen gyakran kapott már megrendeléseket Csehországból, Németországból, Svédországból és Dániából.* Villamos készülékeiért éremmel lett kitüntetve Liessnig (Németországban), Iglóban, Székesfehérvárott és a pozsonyi országos tűzoltógyűlés alkalmával.

Márton Lajosnak 1851 óta főnnálló lakatos-műhelye egyike Pozsony legnagyobb és legjobb hírnek örvendő ipartelepeinek. Egy 6 lóerejű gőzgép és hat nagy lakatos tűzhely van itt működésben. A gőzgép számos segédgépet, vasmetszőket, furókat, hajlítókat, vasgyalukat és vasesztergákat hoz működésbe. A gyár kiváló munkaképességét legjobban azon nevezetesebb műlakatos munkák hirdetik, melyek ezen vállalatból kerültek ki. Ilyenek: *a budapesti egyetemi könyvtár vasállványai.* József főherczeg alcsuthi üvegházának vasszerkezete, gróf Batthyány ikervári, gr. Esterházy cseklészi, gróf Pálffy János királyfai üvegháza, a pozsonyi főtemplom gótstylű vasrácsa, Aremberg herczeg nagy lámpatartója stb., a kovácsolt vasmunka mindmegannyi remekei. Jelenleg Károlyi Alajos gróf stomfai kastélyához egy nagy torony vasszerkezete és óriási rácsos vaskapuk kovácsolt vasdiszítványokkal, Festetics Taszilló nagyszerű keszthelyi palotájához pedig 20 óriási ily kapu barokstylben kovácsolt vasból készült diszítványokkal van munkában. Ugyanitt készült a pozsonyi új színház kettős lemezű vasfüggönye, saját fiának terve szerint. Az összes eddigi vasfüggönyök csak egyszerű lemezűek lévén, ez az egyetlen kettős lemezű, az egyszerűnél sokkal nagyobb ellentállási képességgel bíró függöny az egész monarchiában. A gyárban jelenleg 38 ember, többnyire ügyes műlakatos dolgozik.

A vasipar terén még említést érdemel *Feitzelmeyer*, kinek saját szerkezetű szőlősajtolói Pozsonyban nagy kelendőségnek örvendenek, — és *Werndorfer* 1877-ben alapított gépgyára.

Werndorfer gyára egy 6 lóerejű gőzgéppel, egy 10 méter és egy 4 méter hosszú vasesztergával és sok más segédgéppel van felszerelve. Ezen kiváló figyelmet érdemlő gépgyárban, legújabban sajnos pangás állott be, mely szintén egyik szomorú következménye azon nyomasztó vámnak, melyekkel az államok egymást kölcsönösen sújtják, mert ezen egészen fiatal vállalat mindjárt kezdetben Olaszországba, Oroszországba, Németországba, sőt még Angliába, a gépgyártás hazájába is szállított gépeket és gépalkatrészeket. A Grüneberg-féle gyár kisebb gőzgépe és fafűrészelő gépei itt készültek. Készített két gőzgépet, két alsó-ausztriai, egy cseh, egy görcei, egy stájer, egy krajnai és egy franciaországi gyár számára (Mandeur). — Bischof Németországban és más államokban szabadalmazott papírhenger készülékeit nála csináltatja. Ily hengereket, melyet a németországi Bischof találmányának czélszerűsége folytán minden nagyobb papírgyárban meghonosítottak, a steiermühli, troytzki (Moszkva mellett), histensteini (Alsó-Ausztria), alvinczi (Erdély), grammat-neusiedeli, hilmi (A.-Ausztria), mandeuri (Franciaország), elbemühli (Csehország), josefsthali (Krajna), polkovai (Görce), voitsbergi és a *szentpétervári orosz állami papírgyár* számára készített. Végre lisztisztító gépei Angliában, Olaszországban és Németországban vannak elterjedve. A gyár teljes üzem mellett 20 munkást foglalkoztat, de ez időszerint csak gépjavításokkal foglalkozik.

Segesváry 1872-ben alapított hasonló üzlete egy 3 lóerejű gőzgéppel és egy segédgéppel dolgozik. A diósgyőri és több hazai nagyobb czukorgyár összes gyári berendezése az ő gyárában készült. Külföldről is kapott már gyakran megrendeléseket, dynamit patrongépeket már többször szállított Franciaország (főleg Páris), Olaszország és Amerikába (névleg San-Franciscoba). A munkások száma 15—20 között változik.

Egészen új, de szép jövőre érdemes vállalat *Frinstacky és Nagel vasbutor-gyára*, mely egy 2 lóerejű gázmotorral dolgozik és izléses, szilárd és olcsó készítményei által gyorsan hódítja hazánk minden vidékén a piacokat. Az ország minden vidékéről kapnak megrendeléseket, sőt már Bécsbe és Zárába

is nagyobb mennyiséget küldöttek. A tevékeny fiatal üzletemberek, főleg a román és bolgár piacokra irányozzák figyelmüket és azt hiszik, hogy itt nagy üzleteket lehetne csinálni, ha magas vámok és zilált politikai viszonyok nem állanak útját és ha értelmes és megbízható ügynököket lehetne kapni. Jelenleg 8 lakatossal és 3 fénymázolóval dolgoznak. Ugyanezen czég egyik tagja, *Frinstacky* egy nagy *vattagyárat* is bir, melyben évenként 30.000 tuczat vattacsomag állittatik elő és az ország minden vidékére szállittatik.

A legjelentékenyebb vállalat ezen csoportban *Kühmayer paszománt-gyára*.

Kühmayer Ferencz pozsonyi iparos 1868-ban egy oly gyári vállalatot alapított, mely hivatva van a katonai egyenruha paszomántjai készítésénél meghonosított reformjai által az egész világpiacot készítményei számára megszerezni. *Kühmayer Ferencz* és társa gyári vállalata nemcsak az arany és ezüstnek beolvasztásától kezdve a legszebb kész paszomántig maga állít elő mindent, hanem még azon gépek és eszközök is, a melyekkel iparát üzi, saját szelleműs találmányát képezik. A paszomántkészítés akként történik, hegy a pinczében, hol egy 10 lóerejű gőzgép és egy sodronyhúzó gép van elhelyezve, az olvasztó kemenczében a nemes fém fölolvasztatik, azután lehűtetik, rúddá kovácsoltatik és egy nem nemes fémrudacska üttetik bele, ezzel együtt azután a sodronygép fogójába helyeztetik és mintegy 3 milliméter átmérőjű ezüstdróttá huzatik. Ezen műtétnek csak az ezüst lesz alávetve, az arany soha. Az ezüst drót azután a tágas és világos gyári helyiségben különböző szilárd fém- és gyémántlyukakon huzatik keresztül 50 orsó működése által. Az ily módon hajtásznál is finomabbra nyújtott ezüstoffonál 5 sodronylapító gép által laposra nyomatik és ezáltal a *Kühmayer* rendszere szerinti aranyozásra alkalmassá tételük. A lapított huzal azután ugyancsak géporsók által egy gálvános fürdőn keresztül huzatik és abból *az egyik felén* megaranyozva jön ki.

Az így elkészített szálakból azután 6 fonógép, melyek mindenike 50 orsóval bir, elkészíti a finom selyemszálakra csavart fonalat, melyből a paszomántszövetek készülnek. A paszomántszövés egy külön teremben négy, 16—32 járatú, gépszövőszékekkel és 4 kézi szövőszékekkel eszközöltetik. A gőzgép, mely a kézi szövőszékek kivételével valamennyi többi

készüléket hajtja, egyuttal az aranyozáshoz szükséges villam-áramot állítja elő és 20 gyémántfurót tart folytonos működésben.

Kühmayer ezen gyártási rendszere a találmányok egész sorát foglalja magában:

1. a vállalat titka azon fémvegyülék, mely az ezüst-rudba öntetik, mielőtt az dróttá huzatik és mely az ezüst-szálat sokkal szilárdabbá és tartósabbá teszi.

2. az ezüstoffonál lapítása és ennek folytán csak a fonál külső felének aranyozása szintén Kühmayer találmánya, mely által 50% arany takarított meg a nélkül, hogy ez a készítmény minőségére hátrányos befolyással lenne;

3. gyémántfurás, melyet a fonálhúzáshoz szükséges gyémántkövek kifurása céljából, saját maga által szerkesztett gyémántfurókkal eszközöl, egyetlen a maga nemében;

4. ennél is jelentékenyebb találmány az ezüst- és aranyfonalak *impregnálása*. Ezen impregnálás a gyáros titkát képezi és hatása meglepő. Az arany- és ezüstpaszomántok ugyanis az időjárás, különféle gőzök és főleg a laboratóriumokban előforduló párák hatása alatt csakhamar oxydálódnak és ez által teljesen elvesztik fényüket. Ezen behatások ellen Kühmayer paszományai az impregnálás által teljesen védve vannak.

Kühmayer készítményei a budapesti országos kiállításon nagy díszoklevelet nyertek kiviteli és versenyképesség-, egy új iparág bevezetése-, valamint haladás és kitűnő munkáért. A gyári vállalatnál 50 munkás van alkalmazva, egy éven át 700 kilogramm ezüst nyújtatik itt hajszálnál is finomabb szá-lakká és naponként 30—40 darab 5 frtos arany használtatik föl azok nagyobb részének megaranyozására. A m. kir. honvédelmi, pénzügyi és közlekedésügyi miniszterek elrendelték, hogy a náluk e cikkekben fölmerülő szükséglet kizárólag ezen gyárnál fedezendő. Valóban jellemző, hogy míg a kormányzás legfőbb vezetői az ipar iránt a legnagyobb elismeréssel vannak, addig a pénzverdei igazgatóság a legalaptalabb beavatkozások és elkobzások által nehezíti a gyárosok helyzetét és oly jogokat arrogál magának az ellenőrzés czímén, melyeket már egy függőben levő birói ítélet is elutasított. Igazán megfoghatatlan, hogy miképen állhatja útját egy államhivatalnok indokolatlan beavatkozás által egy nagy jövőjű iparág fejlődésének akkor, mikor főnöke a pénzügyminiszter többi minisztertásaival együtt vetekedik ezen derék iparos

támogatásában. A gyárosok főleg az iránt panaszkodnak, hogy a pénzverési hivatal igazgatója, téves felfogásához való merev ragaszkodása által, folyton növekedő kiviteli képességüket teszi tönkre. Magyarországon kívül Bécs, Prága, Brünn, Grác és valamennyi nagyobb osztrák város katona-szabói nálók rendelik meg a szükséges zsinórt és paszomántokat. A szerb és orosz hadsereg szükségletét szintén legnagyobb részt az ő árúik fedezik, végre Egyptomba, Törökországba és Kis-Ázsiába nagy mennyiségben szállítják a külön e célra készült és az ottani skófiom-himzéshez használt tengerzöld színű aranyfonalakat.

Ezzel szemlémet azon iparágak fölött, melyek vagy üzemök terjedelmét, vagy kivitelök nagyságát illetőleg a nagyipar csoportjába sorozhatók, — befejeztem volna, ha nem kellene még az ipar általános állapotának jellemzése szempontjából azon nagyobb gyári vállalatokat is fölemlíteni, melyek az *újabb időben megszűntek*.

Szünetel jelenleg egy nagyobb berendezésű gépgyár, mely 50 munkást foglalkoztatott és melynek üzeme a tulajdonos (Weiss Tivadar) halála folytán szűnt meg; az örökösök azt eladásra kínálják; szünetel továbbá egy pozsonyi burgonya-keményítő gyár és dr. Könyöki Alajos földviasz-gyára. Végleg megszűnt Roth pozsonyi szeszgyára, Stitz vasbutor gyára, Tersetyenszky szalaggyára és Mihályi T. E. nagy papirgyára. De ezen vállalatok egyike sem került csődbe; csőd esete a nagyiparosok körében az utóbbi évek alatt egyáltalán nem fordult elő. A szalaggyár tulajdonosa teljesen tönkre ment, mert 10 kézi szövőszékkel folytatott vállalata a gépszövással egyáltalán nem volt képes többé versenyezni, — ellenben Mihályi papirgyára, mely egy 50 lóerejű gőzgéppel és 40 segédgéppel birt, az alkalmas faanyag beszerzésének nehézségei, vizerő hiánya és a román piaczkok elzárása miatt adta föl üzletét. Ezen gyár a külföldre, főleg Romániába évenként 500—600 méter-mázsa szürke itatós és simítatlan csomagoló papirost szállított.

* * *

Egészen véve a nagyipar állapotát nem mondhatjuk kedvezőtlen, vagy épen kétségbeejtőnek, sőt ellenkezőleg örövendetes jelenségnek kell tekintenünk azt, ha a gyárak oly jelentékeny számát tekintve, a szünetelés csak oly kivételesen

fordul elő, mint Pozsonyban. Munkakedv, vállalkozási szellem, szakértelem és egész odaadás a vállalat iránt, jellemzi a pozsonyi nagyiparosokat. A legnagyobb vállalkozókat is többnyire otthon és serény munka mellett találtam. A legtöbb gyár tulajdonosa arról panaszkodik, hogy gyárának teljes munka- és termelési képességét kelendőség hiánya miatt nem veheti igénybe. Általánosságban azt mondhatni, hogy a pozsonyi gyárak berendezésük mértékéhez és arányához képest csak fél erővel dolgoznak, de arról, hogy egyszer megszerzett piaczaikat itt a haza határán belől elvesztették volna, nem igen hallottam panaszt, ellenben annál általánosabb és jogosabb a panasz a miatt, hogy legjobb és legbiztosabb külföldi piaczaikat egymásután elvesztik.

A pozsonyi nagyipar termékei nemcsak egész Magyarországon, Bécsben és a legtöbb ausztriai tartományban vannak elterjedve, hanem, mint az egyes iparágakra vonatkozó részletes adatok bizonyítják, eljutnak azok mind az öt világrészbe, névleg Kis-Ázsiába, Kelet-és Előindia-ba, Egyiptomba, az amerikai unió államaiba, főleg New-York és San-Franciscoba, Dél-Amerikába, névleg Paraguayba és Ausztráliába, névleg Melbourneba. Európának alig van állama, melyben egyik vagy másik ipari terméknek nem volna többé-kevésbé jelentékeny piacza. Pozsonyi iparosok gyakran kapnak, mint láttuk, megrendeléseket, sőt némely czikkből állandó piacczal bírnak Francia-, Német-, Olasz-, Török-, Orosz-, Svéd- és Norvégországban, Dániában, Romániában, Szerbiában, sőt magában a nagyipar ősi hazájában, Angolországban is. De főleg az európai államokban fenyegeti a pozsonyi iparosokat a veszély, hogy nagy fáradsággal szerzett és évtizedeken át megtartott piaczaikat egy szép reggelre elveszi tőlük a magas védvám, melyet a nemzetek egymás ellenében mindig nagyobb mértékben alkalmaznak és mely ma már valóságos irtóháború jellegét ölti magára, minden ellen, a mi nem — »*belföldi*«. Még csak az van hátra, hogy Anglia is a vámretorzió terére lépjen és Pozsony legvirágzóbb ipara tönkre van téve! Azon nagyobb iparosok, kik még az 50—60-as évekből birják vállalataikat, egyhangulag panaszkodnak a német piaczok elveszte fölött és azt épen nem a német ipar előrehaladottabb voltának, vagy olcsóbb termelésének, — hanem *kizárólag a magas vámoknak tulajdonítják!* Szóval a pozsonyi életrevaló és sok-

oldalú ipari tevékenység viszontagságai azzal a nappal kezdődnek, a melyen mi is ráléptünk ama veszedelmes lejtőre, melynek védvám a neve. Még pedig védvám nem is a magyar, hanem az osztrák ipar termékei javára! Valóban jellemző, hogy mentől jobban emelik a népek és nemzetek egymással szemben a vámokat, annál átalánosabb lesz az üzleti pangás. Németország, Franciaország és az osztrák ipar a szabad kereskedelem korszakában éltek aranykorukat és ezt a korszakot a folytonos vámemelések nem lesznek képesek visszavarázsolni, hanem épen ellenkezőleg mindig távolabb vetik tőle! Mindig meg voltam győződve arról, hogy a nemzetközi forgalom mai állapota mellett a védvámok csak arra jók, hogy egyes amugy is létképes iparágakat jogtalan és igazságtalan nyereményben részesítsenek a nagy fogyasztó közönség rovására, de nem arra, hogy az ipart fejlesszék. Nagy megelégedésemre szolgált, hogy a nagyobb ipari vállalatok tulajdonosai közül, — számra nézve mintegy negyvenen, — kikkel részint személyesen, részint levél útján érintkeztem, *egyetlen egy sem beszélt külön vámterületről* és magas védvámról, hanem épen ellenkezőleg arról panaszkodott, hogy valahányszor valahol a külföldön nagy fáradságok és áldozatok árán jó piacokat találnak, azonnal magas vámokkal üzik ki őket onnét. Pozsonynak számos iparága bizonyítja, hogy az életre való ipar még az ellenséges talajon is, sokszor még magas vámok daczára is, tud tért foglalni, azért ha a nemzetek és népek a szabad kereskedelem rendszerének hódolnának, akkor minden nemzetnek lehetne virágzó gyáripara, mert mindent otttermelnének, ahol legolcsóbban lehetne azttermelni és így hazánkban is könnyebb szerrel elérhetnők az iparos állam színvonalát, mert olcsó és kitűnő minőségű nyersterményeinket itthon lehetne földolgozni és mint kész árut kivinni, nem pedig nyers anyag alakjában exportálni és kész árut drága pénzen visszavásárolni. A közönséget végre sem lehet arra kényszeríteni, hogy mit és hol vegyen, sem előítéletét nem lehet egy könnyen legyőzni. Vannak Pozsonyban iparágak, melyeknek készítményei az iparilag előrehaladt államokban is nagy kelendőségnek örvendenek és *magában Pozsonyban gyakran épen azon drúkból rosszabb és drágább bécsi portékákkal van elárasztva a piacz!* A pozsonyi ember nem ritkán Bécsben drágábban veszi meg azt, a mi Pozsonyban készült és még

meg is van győződve róla, hogy az jobb, mint a pozsonyi termék.

A nagyiparnak nem állami gyámkodásra, nem védvámokra, hanem jó kereskedelmi politikára, szabad nemzetközi forgalomra és szabad mozgásra idehaza van szüksége. Tudatlan bürokratizmus, az ipar fontossága iránti érzék és a gazdasági szakértelem teljes hiánya, céltalan zaklatások és illetéktelen beavatkozások fontoskodni akaró államközegek részéről, a kivitelnek mindenféle formaságok által való megnehezítése sokkal többet ártanak egy virágzó iparnak, mint a megnyit a védvám használhat. Ez irányban pedig hallottam panaszt eleget, még pedig olyan iparosoktól, a kiknek nagy érdemeit a kormány is elismerte.

Még csak azt akartam felemlíteni, hogy a nagyobb iparosok többnyire nagy figyelemmel kísérik az aldunai államok gazdasági állapotát. Általános azon nézetük, hogy a román királyság és főleg Bolgárország, igen jó piacok volnának, ha rendezett állapotok és kedvező kereskedelmi szerződések léteznének. Szerbiát rossz piacznak tartják. Romániában azonban igen nehéz megbízható ügynökökre szert tenni, ilyenek nélkül pedig bajos boldogulni. Az ottani állapotok jellemzésére egy iparos fölemlítette, hogy sokat lett volna ugyan képes Romániába eladni, de csaknem minden egyes üzletnél a kereskedelmi konzul közbenjárását kellett igénybe vennie, hogy pénzéhez jusson.

Van tehát a nagyipar terén is baj elég, de az nagyban és egészben mégis halad és a keleti viszonyok rendezettebb volta és konsolidáltabb gazdasági állapotok létrejötte esetén szép jövőt ígérő piacokra remél szert tehetni.

IV. Kisipar.

Kevésbé örvendetést jelenthetek azonban a *kisiparról*. Egészben véve ugyan azt kell mondani, hogy ügyesség és szakértelem nem hiányzik a kisiparosoknál sem, a jó és szolid munka túlnyomó és némely iparág nagy technikai haladást mutat fel. Bécs közelsége sok tekintetben inkább hasznára, mint kárára van a kisiparosnak, ezek Bécestől sokat tanulnak, sokat sajátítanak el és van rá eset nem egy, hogy Bécs számára dolgoznak. Egészben véve mégis azt kell mondanunk, hogy Bécs közelsége a pozsonyi kisiparnak nem esekély

hátrányára van és anyagi helyzetét nehezzé teszi. A pozsonyi iparnak életrevalósága, sokoldalúsága és buzgalma mellett bizonyít az is, hogy a budapesti *országos kiállításon* nem kevesebb, mint 120 kiállító által volt képviselve, kik közül 5 díszoklevelet és 54 nagy kiállítási érmet nyert, 11-en pedig jurytagokká lettek megválasztva, kik közül 3 a Ferencz-József-rend lovagkeresztjével, 3 pedig az arany érdemkereszttel lett fődíszítve.

A pozsonyi kisiparosokat általán a gazdasági viszonyokkal való elégedetlenség jellemzi, panaszkodnak a nagy adó, rossz üzletek és a selejtes olcsó árúk által okozott verseny miatt. Azt hiszem, hogy ezen panaszukkal az országban nem állanak egyedül. Az adót illetőleg nem annyira az egyenes adó nagysága nyom, mint inkább az a véghetetlen sok mindenféle díj, illeték, fogyasztási adó és accisa, melylyel minden lépés és minden nyersanyag beszerzése jár; továbbá a magas vámok a legtöbb cikk után, melyet a kisiparos mint félgyártmányokat használ s több efféle. De bármily jogosak legyenek is ezen panaszok, a kisiparosok nagy része nem kimélhető meg attól a szemrehányástól, hogy szűkkeblű és gyakran saját jól fölfogott érdeke ellen is bizalmatlan és kicsinyes érdekeknek föláldozza saját jövőjét is. E részben néhány szomorú tapasztalatra akarok hivatkozni. A mozgalom az 1872. évi szabadipar rendszere ellen Pozsonyból indult ki, főleg az ipar szabad gyakorlatának korlátozását és a kötelező ipartársulat behozatalát sürgették. Ez utóbbira különösen nagy súlyt fektettek. Mikor azután megvolt a törvény és mód volt nyújtva a kötelező ipartestület megalakítására, akkor ugyanazok, a kik mellette kardoskodtak, ilyen társulat alakítása ellen szólaltak föl és Pozsony csakugyan nem is alapított ily testületet, daczára annak, hogy az országban ma már nem kevesebb, mint 148 ily ipartestület működik.

Még szomorúbb azon tapasztalat, melyet a tanoncziskola felállítását illetőleg a kisiparosoknál észlelni lehetett. Jó, értelmes és megbízható munkás hiánya miatt általános a panasz, de azért a tanoncziskoláknak legnagyobb ellenségei az iparosok körében voltak találhatók. A helyett, hogy a többi adózó polgárok panaszkodtak volna, hogy a tanoncziskola költségeihez az adó arányában ők is kénytelenek járulni, az iparosok egy nagy része nézte rossz szemmel a

polgármester erélyes sürgetéseit egy tanoncziskola fölállítását illetőleg és Pozsony csakugyan azon kötelességének, hogy tanoncziskolát állítson, csak most, január 1-én, tehát harmadfél évvel a törvény szentesítése után tett eleget, mikor az országban már 221 ily iskola létezett.

Pozsonyban 23 ipartársulat létezik és azok pénztárának állapota érdekes és tanulságos fölvilágosítást adhatna az egyes iparágak kedvező vagy kedvezőtlenebb állapotáról, de sem ezeket, sem más adatokat, melyek a kisipar anyagi helyzetét megvilágítanák, nem szerezhettem és így csak egészen általánosságban azon fönn közlött adatokra utalhatok, a melyek szerint az *iparosoknak fele 10 forintnál kevesebb adót fizet, tehát még választási joggal sem bír.*

A kisiparnak ép úgy, mint a kisebb kereskedőknek, anyagi jóléte főleg a *helybeli fogyasztás* mértékétől függ. A kisiparos tehát sokkal inkább megszokja az államtól várni mindent, mint a nagyiparos, vagy nagykereskedő, mert csakugyan az állam van főleg azon helyzetben, hogy a városokban a fogyasztók számát növelje. Egy-egy új hivatal fölállítása számos iparosnak üzletfeleit szaporítja. Az állam által Pozsonyban iskolákra, hivatalokra, honvédségre és közös hadseregre kiadott összegek az 1. sz. tabellá adatai szerint *meghaladják a két és fél millió, a nyugdíjasokkal együtt pedig a 3 millió forintot évenként és így az ipar és kereskedelemnek jelentékeny jövedelemforrások szolgálnak.* Mindennek daczára jogos a nagyobb vidéki városok panasza, hogy igen sok intézmény szervezete nálunk olyan, hogy megvonja a nagyobb vidéki városoktól azt, a mi azokat az egész művelt világon megilleti és a mi főleg a kisiparnak és helyi fogyasztásnak általán nagy lendületet adhatna. Ilyen egy másodfokú főtörvényszék és egy életképes főiskola. Egy nagyobb vidéki városnak ezek igen jelentékeny elemei és ezektől azokat Európa más államai nem fosztják meg. A kulturállamok sorában Magyarország az egyetlen, mely, ha Erdélyt nem számítjuk, mind a kettőt egyetlen egy helyen összepontosítja és ez által a nagyobb vidéki városoktól sok életerőt von el. Oly városok, mint Kassa, Szeged vagy Pozsony, ezen két fontos fogyasztó elemet semmi más államban nem volnának kénytelenek nélkülözni, nálunk mind a kettő hiányzik, mert egy oly főiskola, mely egy szakpályához szükséges elméleti qualificatióról bizo-

nyitványt nem adhat, egészen abban a helyzetben van, mint egy gymnasium, melytől megvonatik a nyilvánosság joga.

Pozsony különben minden eszközt megragad arra, hogy forgalmát emelje, a fogyasztók számát növelje és minél nagyobb vidéket vonhasson be fogyasztási körébe. E részben nem hiányzik a polgároknál a tetterő és erély minden kedvező alkalom fölhasználására. Így például Pozsony polgárai nagy erélyvel karolták föl a pozsony-szombathelyi és a pozsony-soproni vasut eszméjét. Sok reményt kötnek ennek megvalósításához és joggal, mert Pozsony gabonakereskedése és nagy terménykereskedése egészen pusztulásnak indult, mióta Moson-, Győr- és Vas megye Béccsel lettek vasut által összekötve, ezen gazdag vidékek visszahódítása pedig *csak egy állandó hid építése és vasuti összeköttetés létesítése árán érhető el*. Ezen összeköttetés különben nemcsak Pozsony, hanem Mosony és Vas megye fölvirágzására is nagy befolyással lenne, mert közelebb hozná őket a Dunához. Remélem, hogy a kormány egy ily vállalatnak, mely három megye fölvirágzását vonná maga után, — utjába akadályokat gördíteni nem fog.

V. Kereskedelem.

Ha az eddig előadottak után még Pozsony *kereskedelméről és áruforgalmáról* akarunk magunknak általános képet alkotni, hogy abból az anyagi jólét fejlődésére vonhassunk következtetést, akkor e célra az adatoknak egész sora áll rendelkezésünkre, melyek részint egymást kiegészítik, részint az egyik alapon összeállított adatok a másik alapon összeállítottakban benfoglaltatnak és így részben ismétlődnek. Együttvéve mindenesetre tanulságos képet nyújtanak az ipari tevékenység fejlődéséről és eleveenségéről.

Megszereztem magamnak 10 egymásután következő évről mindazon adatokat, melyek Pozsony áruforgalmára vonatkoznak és azok alapján öt külön tabellában összeállítottam az 1877—1886-ig terjedő időre:

1. A vasutak és gőzhajóval Pozsonyba érkezett és ismét tovább szállított *árúk mennyiségét* (2. sz. tabella).

2. A városi vámsorompókon behozott és kivitt mindazon áruk mennyiségét, melyekről itt jegyzék vezetettetik (3. számú tabella).

3. A pozsonyi piacon eladott gabnamennyiséget (4. számú tabella).

4. A pozsonyi piacra 10 éven át hozott főbb élelmiszerek mennyiségét (5. sz. tabella), végre

5. A pozsonyi vámhivatalnak tíz évi adatait azon árúkról, melyek a külföldről ide behozattak és vámolás alá kerültek vagy innét külföldre küldettek (6. sz. tabella).

Ha mindezen általam összeállított adatokból Pozsony város kereskedelmének állapotára akarunk következtetést vonni, akkor egészben véve azt tapasztaljuk, hogy Pozsony gabnapiacza mindinkább vesztő jelentőségét, mert a hetivásárokon eladott gabnamennyiség 1877-től 1886-ig terjedő időben 230.000 métermázsáról 145.000 métermázsára szállott alá. Ellenben a vasutak és gőzhajókon az árúk *behozatala* 747.000 métermázsáról 1.375.649 métermázsára, *kivitele* pedig 496.000 métermázsáról 893.253 métermázsára emelkedett. A piacra hozott árúk mennyisége is inkább növekedett, mint csökkent.

Egészben véve annyit határozottan állíthatunk, hogy Pozsony fogyasztási képessége nem csökkent, hanem az 1877. év óta növekedett, de a növekedés nem volt jelentékeny, egyes években nagy ingadozást mutat és így nem bír az állandóság jellegével. Az 1886. év, ha a vasuti és gőzhajózási forgalmat vesszük, az egész 10 év alatt a legnagyobb árúkivitelt és legnagyobb bevittet mutatja, ellenben azon cikkek egy részénél, melyek a vámsorompókon jegyeztetnek, a behozatal vagy kivitel épen a legutóbbi két évben csökkent. Legnagyobb a csökkenés a gabnaneműeknél és Pozsonyt már komolyan fenyegette a veszély, hogy gabnapiaczat egészen elveszti, ha egyes vállalkozó szellemű nagykereskedők 1884. szeptember havában 80.000 frt alaptőkével egy 93.000 frt értékű, igen czélszerű közraktárt nem állítanak fel, mely hivatva van arra, hogy Pozsonyt, melynek hajdani nagy fontosságát, mint gabnapiacz a pozsonyi mérő általánosan elterjedt használata legjobban bizonyítja, újra a kis magyar róna aratásának megtárává tegye. Az intézmény czélszerűsége mellett annak folyton növekvő használata tesz tanuságot.

Mindjárt az árúraktár megnyitása után átlag 577 métermázsát tett a naponkinti ki- és berakodások összege:

1884. decz. 31-én 14.994 mm. 146.800 frt biztosítási értékben

1885. » » 27.300 » 263.450 » » »

1886. » » 33.000 » 303.000 » » »

volt beraktározva.

Egész éven át:

1885-ben 110.994 mm. 1,002.015 frt értékben

1886-ban 116.153 » 1,046.000 » »

Ezen közraktár, mely minden állam és törvényhatósági támogatás nélkül jött létre és évenként egy millió q. gabnát raktároz, fényes bizonyítéka annak, hogy Pozsonyban még egész épségben megvan a vállalkozási szellem és az életre való vállalat létesítéséhez még meg is kapható a szükséges tőke.

De ennek még sokkal fényesebb bizonyítékát birjuk azon minden tekintetben nagyszabású vállalatban, melynek *pozsonyi marhavásár* a neve és mely iránt az egész országban oly általános volt az érdeklődés, hogy részemről ezen vállalat országos jelentőségének az által kívántam munkámmal és fáradságommal adózni, hogy a pozsonyi marhavásár megnyitásának napjától az 1886. év utolsó napjáig egy nagy statisztikai térképen óhajtottam föltüntetni azon küzdelmet, melyet ezen nemzetközi vásár megszerzéséért és föntartásáért a hatalmas Bécseszel volt kénytelen a vásári konzorcium megvívni és melynek léteért a magyar kormány tekintélyének és igaz jogának egész súlyával volt kénytelen az osztrák kormánygyal szembe szállani. Mindössze öt pozsonyi polgár erélye, vállalkozási képessége, bátorsága és tőkeereje hozta létre azt a hatalmas nemzetközi vásárt, melynek fejlődését és fölhajtásainak számát 1884. április 21-től 1886. december 31-ikig a felolvasásom alkalmával bemutatott két nagy grafikai térkép helyett, mely minden egyes felhajtást külön tüntetett föl Budapest-, Bécs- és Pozsonyra nézve, a 7. sz. tabella mutatja. Az egyik térképen a hetenkint fölhajtott szarvasmarhák, a másikon a juhok száma van föltüntetve. Az egész évi átlagot mutató adatok fényesen bizonyítják, hogy mindazon számtalan kicsinyes ármányok és kifogyhatlan fogások daczára, melyeket a bécsi intéző körök még ma is folyton a pozsonyi vásár megrontására minden alkalommal fölhasználnak, az rendületlenül fönnáll és diadalmasan vívja meg a harczot hatalmas ellenfelével. Még a román vámtárgyalásokat is kedvező alkalomnak tekintik Bécsben Pozsony megrontására. Azon kívánság, hogy a román

marhát csak a fogyasztás helyére szabadjon szállítani, a pozsonyi vásár ellen van irányozva és azt jelentené, hogy román marhát csak Bécsbe szabad szállítani, máshová nem.

Csak a juhvásár mutat sajnos hanyatlást, mely a jelen év kezdetével még inkább mutatkozik, de ennek oka nem Bécs versenye, hanem azon magas vámok, melyeket Franciaország újabb időben a juhokra vetett.

A pozsonyi marhavásár első sorban nemzetközi intézmény ugyan, de azért Pozsony közgazdászati jólétének egy igen jelentékeny tényezője. Már maga annak fölszerelése is a pozsonyi iparnak egyik legszebb diadala. Három héttel a pozsonyi marhavásár megnyitása előtt még nem volt megalkulva a konzorcium, mely a vásárt biztosítsa. A marhahizlálók annak költségeihez nem járultak egy fillérrel sem, öt derék pozsonyi polgár vette kezébe az egész ügyet, előteremtette a telek vásárlásához és az első fölszereléshez szükséges jelentékeny összeget (100.000 forint), két héttel a megnyitás előtt 500, az utolsó napokban 800 ács hozzálátott a munkához és a megnyitás napján 1200 darab marha számára fedett istálló állt készen. A sorompók és korlátok pedig, mint mindmegannyi utcák húzódtak végig egy kezdetben 9, most 22 holdat magában foglaló tágas térségen. Ma ezen sorompók fölött óriási *vastartókon* hatalmas tetők emelkednek és már a távolból hirdetik, hogy itt a világforgalom egy hatalmas piacza van, minők csak nagy világvárosok közelében találhatók. Az egész vásár jelenleg 2200 hizott marha számára bir földött, 1800 db. számára nyitott állóhelyeket és ezenkívül van 8 istálló 2000 marha számára. Minden hétfőn reggel élénk sürgés-forgás, mozgás és élet van ezen a nagy térségen, este felé már üres, csendes és néma itt minden, mert 30 waggont egyszerre lehet a vásárig menő síneken megrakni. A sok marha, mely délelőtt bögésével tölti be Pozsony csendes légkörét, másnap hajnal előtt már Bécsben van. A pozsonyi marhavásár számos keresetforrást nyújtott a vásártér környékén és nem egy iparág veszi hasznát benn a városban is. Hétfőn és csütörtökön a vendéglők és kávéházak szokatlanul megnépesülnek csupa idegenekkel, a kik venni vagy eladni jönnek ide. *A marhavásár maga 6 hivatalnoknak és 45 kezelőnek ad állandó keresetet.* Pozsony város egy állandó vásári biztost tart itt, a vásár ideje alatt pedig még egy kapitány

és 8 kisebb hivatalnok van jelen, az ezzel járó jelentékeny költségek daczára a városi pénztárnak a nagyon mérsékelt helypénzekből 7000 forint tiszta jövedelme van.

Azon erély és ügyesség, melylyel néhány nagyobb kereskedő Pozsony számára ezt a jelentékeny intézményt megteremtette és azon óvatos körütekintés, melylyel azt föntartja, fényes bizonytságot tesznek arról, hogy Pozsony polgáraiban megvan az akarat és a képesség városukat a virágzás magas fokára emelni, még pedig *nem* állami segélylyel, hanem saját erejükkel, a kormánytól nem várnak és nem kérnek mást, csak azt, hogy elhárítsa azon akadályokat, melyek útjába gördülnek és ne akadályozza tetteirejüket terveik kivitelében. Hagyja nyitva a kormány Pozsony számára a szabad cselekvés útját és a város saját erejéből fog egy hatalmas anyagi jólét központjává válni! — A bécsi mészáros-czéh mestere a pozsonyi marhavásár megnyitása napján azt válaszolta a polgármesternek, hogy »egy kormány elől, mely a szabad kereskedelem és forgalom útjáról mindinkább letér, menekültek ide a szép magyar hazába, mely szerencsés oly kormányt birni, a mely a szabadság zászlaját fönnen lobogtatja«. Így legyen a jövőben is és akkor Pozsony jövője miatt nem kell aggódnunk.

Ha a kormány nem fogja útját állani, úgy a szombat-helyi vasut nemsokára kiépül és Pozsony gazdag vármegyét von be fogyasztási körébe.

Pozsony különben nincs híjával azon *pénzforrásoknak* sem, melyek a reális vállalkozási szellem támogatására szükségesek.

A pozsonyi I-ső takarékpénztár egymaga, mint az alább közlött adatok mutatják, 13—14 millió forint betét fölött rendelkezik.

A pozsonyi kereskedő-osztályról tehát, mint az itt előadott tevékenység jellemzéséből is látható, általában sokkal kedvezőbb ítéletet mondhatunk, mint a pozsonyi kisiparról.

A kereskedők összes száma 650, ezeknek több mint 70%-a 10 forinton felül, több mint egy ötödrésze 50 forinton felül fizet adót. Egészben véve tehát a kereskedő-osztály helyzete kedvezőbbnek mondható, mint az iparosé. Egyéb tekintetben is sokkal dicséretesebben nyilatkozhatunk róla, mint a kisiparról. Jobban tudja fölhasználni a hitelt és tud alkalmazkodni a viszonyokhoz, mit eléggé bizonyít azon körül-

mény, hogy 1884 óta Pozsonyban csőd esete egyáltalán nem fordult elő. Pozsony nagyobb kereskedői különben nemcsak üzleti tevékenységük és szakértelmük miatt érdemelnek elismerést, hanem egyéb téren is ők és a nagyiparosok a kezdeményezők. A marhavásár és közraktár létrejötte kizárólag nekik tulajdonítható és sok hasznos intézkedés és reform a közelet terén nekik köszöni lételét. Kereskedői körökből indult ki és azok áldozatkészségének köszönhető a *kereskedelmi akadémia* létrejötte, mely aránylag igen csekély (3000 frt) állami segély mellett nagy áldozatokkal tartatik fenn és daczára annak, hogy a fizetendő tandíj az összes ilyenmű intézetek közül a budapesti után legmagasabb, mégis igen nagy látogatásnak örvend, úgy hogy parallel-osztályokkal kezdette meg és folytatja ma is működését.

Ha mindezek után még a Pozsonyban rendelkezésre álló *hiteleszközöket* említem föl, akkor úgy hiszem, elég hű és részletes képét adtam a közgazdasági jólét állapotának.

Azon 7 pénzintézet, melynek a hitel támogatására vonatkozó működése 1867-ről 1885-re a 8. sz. tabellán van föltüntetve, 1885-ben összesen

leszámított	13.249,000 frt értékű váltót,
kézi zálogra adott	4.532,000 frt.
jelzálogra	6.834,500 »
tehát egy évben	24.615.500 frt.

1886-ban pedig több, mint 25 millió frt értékű hitelt nyújtott a pozsonyi piacznak.

Mindezek után Pozsony népességének általános jólétéről, annak mily irányban és mily okoknál fogva beálló haladásáról, vagy hanyatlásáról kellene felvilágosítást adnom. A menyiben az eddig mondottakból általános következtetést vonhatni, azt lehet mondani, hogy Pozsony legjelentékenyebb termelő osztályai közül, a szőlőművesek osztályának, ha elemi csapások nem sújtják, létalapja még nem rendült meg és bár kemény harcztot vív ezen osztály léteért, magát föntartani mégis képes. A nagyipart a közgazdasági reakció, a minden oldalról útját álló védvámok a legkomolyabb veszélylyel fenyegetik, *nekik, mint mindennek a mi jó és életre való, szabadságra*, a nemzetközi kereskedelem és világforgalom szabadságára van szükségük; a kisipar ellenben legsúlyosabban érzi nemzeti politikánknak egyik legferdebb kinövését, azon merev cenzuralizációt, mely legeklatánsabban a főtörvényszékek és a

tudományos egyetemi életnek egyetlen egy központba való összeszerítésében nyilvánul és mely politika egyrészről mint valami erős vasgyűrű, egy természetellenes szűk körre *szorítja össze* ezen intézményeket és azok ép fejlődését ily módon lehetetlenné téve, agyonnyomja azokat; másrészről elvonja ezáltal a nagyobb vidéki városoktól azon éltető elemet, mely magas intelligenciája és nagyobb fogyasztási képessége által azokat magasabb színvonalra van hivatva emelni. Ezen osztály legsúlyosabban érzi nemzeti politikánk azon egészségtelen irányának következményeit, mely mindjárt állami életünk újjáalakulása alkalmával inauguráltatott és melyet nagyon tanulságos módon világít meg azon számokban kifejezett tény, hogy Budapest az ország lakosságának csak 2·7%-át teszi ugyan, annak adószolgáltatása *mégis* az ország összes adójának 13%-a, ellenben Pozsonyváros az ország lakosságának 0·3%-át, az ország adójának pedig 0·6%-át szolgáltatja, *vagyis Budapest lakossága csak 8-szor akkora, mint Pozsonyé, adója ellenben 20-szor akkora.* Ezen aránytalanságban véljük a kisipar helyzetének mostohább voltát föllelhetni és annak megszüntetése által helyzetét javíthatnák.

Ezzel szemben a kereskedők egészben véve saját jó tulajdonaiknak és az elég bő hitelforrásoknak köszönik megélhetésüket. Egy szabadabb kereskedelmi politika első sorban nekik válnék hasznukra, a kisiparosok pedig csakhamar meggyőződénének róla, hogy a gazdasági szabadság többet használ nekik, mint csehbeli eszméknek mindenféle formákban való föllelvenítése.

Ha már most Pozsony város lakosságának 10 esztendőre összeállított és a 9. sz. tabellában kimutatott adószolgáltatását, nemkülönben a 10. sz. táblán 20 évre összeállított városi kiadásokat és bevételeket, továbbá a város cselekvő és szenvedő állapotát föltüntető adatokat tekintjük, akkor ezek alapján egészben véve azt kell mondanunk, hogy Pozsony a virágzás és fejlődés számos egészséges gyökerét rejtí ugyan magában, de fejlődése oly sokféle nehézség és akadályba ütközik, hogy ez idő szerint a *stagnatio* állapotában találjuk, a melyből, ha a jövő kedvezni fog, — virágzás, — ha nem, akkor hanyatlás lesz Pozsony város anyagi lételének jövő sorsa.

Ha a 9. sz. tabellában közlött adószolgáltatás alapján még Pozsony város összes lakossága évi jövedelmének megállapítására

vállalkoztam egy gyarló kísérletet tenni, úgy szolgáljon mentségemre, hogy az e célra szolgáló adatok hiányossága daczára oly kitűnő szakemberek, mint *Engel, Leone Levi, Giffen, Wolowski, Foville, Soetbeer, Fillunger, Neumann-Spallart* és mások sem állhatták meg, hogy egész nagy birodalmak népeinek évi jövedelmét ne kísértsek meg számokban kifejezni, daczára annak, hogy ily célra még sokkal hiányosabb adatok állottak rendelkezésre, mint azok, melyeket számomra a pozsonyvárosi adóhivatal igazgatója 10 évre kiváló gonddal és pontossággal állított össze. Nem mulaszthatom el e helyütt *Andrássy Aurél* tanácsnok és adóigazgatónak, továbbá *Heybl Imre* főszámvevőnek a nagy gonddal összeállított és rendelkezésemre bocsátott adatokért szíves köszönetet mondani.

Az egyes adónemeknél az adókulesot véve alapul, Pozsony város összes adózó polgárainak megadóztatás alá eső évi jövedelmét 5 millió forintba, tehát fejenként mintegy 104 frtra, családonként 520 forintba tehetjük. Ha meggondoljuk, hogy éppen a városokban nagy azok száma, a kik mint tanulók, napszámosok vagy közsegélyből élők szaporítják a lakosság számát, hogy továbbá hasonló számművelet alapján *Soetbeer* számítása szerint Poroszországban is csak 160 frt esik átlag egy lakóra, végre hogy az ily uton nyert jövedelem sokkal kisebb szokott lenni a valónál, akkor egészben véve nem éppen kedvezőtlen az átlag egy lakóra eső jövedelmi arány.

Ezzel a város közgazdasági állapotára vonatkozó tapasztalatokat és adatokat a lehető legnagyobb részletességgel tárgyalva, feladatomban második részére: a közművelődési és közegészségügyi állapot rövid jellemzésére fogok áttérni.

Táblás kimutatások a szövegben előforduló főbb adatokhoz.

I. SZ. TÁBLA.

Az állam által Pozsonyban kiadott összegek kimutatása.

1. Pénzügyi igazgatás. Igazgatóság és egyéb pénzügyi közlegek ..	104.000	frt.
2. Kataster ..	133.000	»
3. Dohánygyár ..	173.000	»
4. Biróságok ..	205.000	»
5. Pozsonymegye közigazgatási költsége (központi) ..	76.000	»
6. Országos kórház ..	120.000	»
7. Honvédség és csendőrség ..	350.000	»
8. Vallás- és oktatásügyi tárcza ..	108.550	»
9. Erdőfelügyelőség ..	9.400	»
10. Államépítészeti hivatal ..	9.500	»
11. Távirida ..	16.000	»
12. Posta ..	65.000	»
13. Közös hadsereg (nyugdíjak nélkül) ..	1,151.400	»
Összesen ..	5,530.850	frt.
14. Ehhez járul az állam által 769 egyén részére fizetett egy évi nyugdíjak összege (minek 48.6%-a katonai) ..	715.800	»
Tehát összesen ..	3,246.650	frt.

II. SZ. TÁBLA.

Pozsony város árú- és személyforgalma vasuton és gőzhajón 1877—1886-ig.

Érkezett:			Elszállított:	
Év	Árú méter- mázsákban	Személy	Árú méter- mázsákban	Személy
1877	922.060		590.840	
1878	747.404	199.150	496.014	190.886
1879	848.584	184.978	522.180	180.254
1880	1,065.034	150.797	538.590	142.734
1881	1,135.698	151.093	474.337	156.184
1882	1,017.371	177.632	518.536	172.576
1883	1,109.221	185.133	538.240	181.850
1884	1,320.735	214.503	823.329	202.765
1885	1,175.626	204.776	706.183	201.314
1886	1,375.649	209.686	893.253	207.453
10 évi átlag	1,071.738		610.150	

Az összes áruforgalomnak 18%-a gőzhajón szállított.

A városi fogyasztási vámvonalon behozott és kivitt cikkek mennyisége. 1877—1886-ig.

A) **B e h o z a t o t t:**

		1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886
Liszt	klgr.	654.217	592.523	357.937	318.564	238.312	199.335	145.585	1.169.111	56.334	43.074
Hus	»	146.609	115.177	164.781	143.135	120.640	128.413	118.201	83.445	116.724	232.081
Tej	liter	1,702.336	1,575.471	1,757.230	1,526.981	1,857.471	1,931.926	1,834.953	1,921.750	2,047.178	1,894.703
Ökör, bivaly	db	8.099	7.247	8.643	5.628	5.814	7.170	7.076	14.853	13.607	16.531
Tehén	»	1.806	1.797	2.143	1.822	1.447	2.354	2.458	2.130	2.218	1.812
Borjú	»	10.249	9.522	9.834	9.707	8.452	8.828	9.202	8.628	9.375	10.816
Bárány	»	5.429	6.834	5.837	3.813	3.210	3.884	2.699	3.040	3.044	2.987
Birka	»	22.228	11.386	29.438	18.033	9.619	24.453	23.352	30.169	27.082	32.932
Sertés	»	12.141	8.753	16.324	11.072	10.007	11.255	10.523	11.791	12.675	13.266
Malac	»	5.401	8.590	6.489	7.125	4.594	5.257	5.141	5.753	4.950	4.486
Bor	hkt.	6.142	16.769	13.074	10.596	19.652	17.260	14.235	16.776	13.497	13.873
Sör	»	3.175	2.776	2.167	2.807	2.150	2.222	4.497	3.726	2.584	2.499
Szesz	»	292	206	574	431	244	216	112	89	66	194

B) **K i v i t e t e t t:**

		1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886
Liszt	klg.	1,684.310	1,567.117	2,034.129	2,593.820	2,475.774	2,653.633	2,892.352	3,316.086	3,264.415	2,919.921
Hus	»	53.566	50.446	58.546	59.331	51.523	70.073	67.232	77.998	68.833	71.019
Tej	liter	40.452	34.660	23.855	22.096	26.293	31.684	28.972	32.048	21.241	19.719
Ökör, bivaly	db.	3.353	2.557	3.469	1.284	1.956	2.929	2.657	10.187	8.723	11.444
Tehén	»	379	475	1.478	548	330	1.144	1.127	706	826	473
Borjú	»	582	533	795	625	383	673	630	507	465	571
Bárány	»	2.888	7.492	1.551	1.752	1.335	1.835	1.161	1.364	1.135	439
Birka	»	25.373	4.135	8.420	15.134	1.317	15.476	15.960	25.905	22.869	29.293
Sertés	»	8.262	6.331	11.094	6.360	4.855	6.024	5.507	6.309	6.135	6.148
Malac	»	1.686	1.993	1.587	2.134	1.640	2.111	1.740	2.107	1.423	1.081
Bor	hkt.	9.145	19.199	22.273	20.044	18.549	15.995	17.116	16.716	12.229	8.993
Sör	»	2.061	4.065	3.994	3.127	3.615	4.115	8.118	9.207	7.592	7.999
Szesz	»	2.654	4.159	4.976	2.756	2.706	3.240	2.942	2.688	2.640	2.494

IV. SZ. TÁBLA.

**A pozsonyi heti vásárokon eladott gabnamennyiség
1877—1886-ig.**

Métermázsákban.

1877-ben	230.662	1882-ben	187.709
1878-ban	175.845	1883-ban	123.321
1879-ben	152.582	1884-ban	150.144
1880-ban	139.851	1885-ben	149.957
1881-ben	159.683	1886-ban	104.791

V. SZ. TÁBLA.

A pozsonyi hetivásárokra hozott főbb cikkek mennyisége és ára.

Árú neve	1877			1877-1886 évi átl.		1886	
	Egység	Mennyiség	oé. frt	Mennyiség	oé. frt	Mennyiség	oé. frt
Borju.....	darab	7.926	12'53	7.566	18'54	8.576	19'
Bárány.....	»	2.152	3'25	1.656	3'51	1.897	3'57
Birka.....	»	3.230	9'27	2.941	9'20	3.656	6'80
Sertés.....	kilo	8.165	0'59	9.993	0'55	16.660	0'52
Malac.....	darab	1.222	2'50	2.022	2'56	1.480	2'52
Nyul.....	»	7.243	1'24	5.488	1'20	5.110	1'20
			44 db.		41 db.		41 db.
Tojás.....	»	2,963.674	1'00	2,184.975	1'	2,423.208	1'00
Tyuk.....	»	18.086	0'50	23.863	0'74	27.032	0'78
Kappan.....	»	2.279	1'17	3.414	1'21	1.878	1'75
Pulyka.....	»	2.002	2'25	5.602	2'52	1.848	2'39
Lud.....	»	42.354	1'55	48.937	1'65	57.857	2'00
Réce.....	»	37.653	1'40	34.273	1'02	26.670	1'00
Csibe.....	»	130.142	0'25	156.832	0'32	165.773	0'36
Ponty.....	kilo	10.243	1'10	29.326	0'92	48.500	0'90
Csuka.....	»	4.280	1'	8.461	0'77	5.600	0'80

VI. SZ. TÁBLA.

Pozsony város forgalma a külfölddel.

A pozsonyi m. kir. fővámhivatal adatai szerint.

Külföldről Pozsonyba		Pozsonyból külföldre
érkezett		elküldött
árúk mennyisége		métermázsákban
1861—4. évi átlag	11.680	1.618
1877-ben »	9.366	696
1878-ban »	14.923	6.947
1879-ben »	6.582	11.227
1880-ban »	8.169	11.993
1881-ben »	16.522	8.676
1882-ben »	11.910	9.513
1883-ban »	13.587	8.539
1884-ben »	18.108	7.998
1885-ben »	24.821	7.367
1886-ban »	6.065	6.039

A Pozsonyba *érkezett áruk*ból *kiemelendő*: kávé (2023 mm.), apró és mazsolaszőlő 384, ásványolaj 374, sörte és sörtehulladék 166, rizs 161, citrom és narancs 156, gépek 151, ásványvíz 106, sajt 100, könyv és nyomtatványok 96 métermázsa sat. Ezen áruk egy része innét ismét a környékre kerül.

A *kivitt áruk* közül *kiemelendő*: bor 3273, árpa 1232, vasgálicz 754, rongyok 603, csomagoló papir 570, fedőpapir és kátrányos papirlemezek 384, fabutor és butor-alkatrészek 224, pezsgő borok 188, eledelek 139, kátrány 94, kefék 75 métermázsa. A rongyok kivitele a vám folytán 59 mmázsára szállott alá, a papirkivitel pedig, Mihályi papirgyárának megszűnése folytán, egészen megszűnt.

VII. SZ. TÁBLA.

A pozsonyi, bécsi és budapesti marhavásár heti fölajtásai.**Fölhajtattott:**

A vásár minősége és helye	Egy év alatt összesen	Átlag egyheti föl-hajtás	A legnagyobb föl-hajtás		A legkisebb föl-hajtás		
			napja	összege	napja	összege	
I. Szarvasmarha.							
1. Pozsonyba.							
1884. ápr. 21-től							
decz. 31.	60.423	1.725	jun. 9.	3.323	decz. 29.	909	
1885	74.595	1.434	márcz. 23.	1.829	decz. 7.	1.010	
1886	77.025	1.487	máj. 10.	1.923	decz. 6.	997	
2. Bécsbe.							
1884. ápr. 21-től							
decz. 31-ig	75.098	2.182	szept. 9.	3.161	jun. 3.	945	
1885	114.783	2.207	máj. 18.	3.269	márcz. 30.	1.213	
1886	122.420	2.354	máj. 17.	3.314	ápr. 27.	1.326	
3. Budapestre.							
1884. ápr. 21-től							
decz. 31-ig	79.452	2.207	aug. 17.	5.371	nov. 9.	1.384	
1885	99.820	1.919	» 27.	3.469	ápr. 9.	900	
1886	132.008	2.538	okt. 14.	3.897	márcz. 24.	1.708	
II. J u h.							
1. Pozsonyba.							
1884. ápr. 24-től							
decz. 31-ig.	137.879	3.829	aug. 14.	8.600	máj. 15.	969	
1885	217.757	4.187	okt. 8.	9.827	jul. 16.	872	
1886	169.362	3.256	szept. 16.	10.095	máj. 20.	883	
2. Bécsbe.							
1884. ápr. 24-től							
decz. 31-ig.	—	—	—	—	—	—	
1885	168.525	3.240	aug. 27.	110.007	decz. 10.	144	
1886	172.565	3.318	» 23.	8.965	máj. 27.	632	
3. Budapestre.							
1884. ápr. —-től							
decz. 31-ig.	67.308	1.872	szept. 26.	5.452	jun. 1.	6	
1885	118.500	2.275	» 27.	7.871	máj. 26.	44	
1886	115.471	2.220	» 28.	6.500	decz. 9.	43	

A VII. SZ. TÁBLÁHOZ.

A pozsonyi marhavásárra hajtott állatok származása:

	1886-ban		1885-ben	
	szarvasmarha	juh	szarvasmarha	juh
Dunáninneni megyékből	26.914	112.019	24.295	116.180
Dunántúli »	4.363	24.516	2.096	27.056
Tiszaninneni »	3.810	18.916	2.563	17.760
Tiszántúli »	26.364	41.733	28.887	31.734
Erdélyi »	8.995	5.161	10.182	9.990
Alsó-Ausztriából	664	3.632	844	6.470
Cseh- és Morvaországból	445	—	687	639
Gácsországból	162	70	1.260	272
Horváthmegyékből	1.573	1.263	1.289	1.185
Szerbiai	959	—	325	—
Korintusi	32	—	109	—

Árak egész évi átlagban:

	1886	1885
Hízott ökör métermázsája	56 frt.	60 frt.
Tehén-levágásra »	47 »	50 »
Bivaly »	41 »	50 »
Hízott bika darabja	148 »	150 »
Tenyészbika »	121 »	140 »
Borjú darabja	18 »	20 »
Fejős tehén párja	210 »	300 »
Tenyészökör párja	267 »	360 »
Birka »	17 »	18 »
Bárány »	5 »	— »

VIII. SZÁMÚ TÁBLA.

A pénzüintézet címe	Keletkezési éve	Váltóleszámitolás		Lombardüzlet		Jelzáloghitel		Takarékbetét	
		1867	1885	1867	1885	1867	1885	1867	1885
1. Pozsonyi I. takarékpénztár	1842	1,511.000	5,580.000	3,035.000	1,500.000	1,159.000	6,676.000	5,350.000	13.000,000 ¹⁾
2. Pozsonyi iparbank ..	1867	83.000	1,063.000	65.000	63.000	—	—	68.000	—
3. Pozsonyi bankfiók ..	1879	—	4,066.000	—	2,600.000	—	—	—	—
4. II. kerületi takarékpénztár	1869	—	2,013.000	—	142.000	—	93.000	—	903.000 ²⁾
5. Önségélyző egyesület...	1872	—	84.000	—	—	—	46.500	—	19.000
6. Forgalmi bank.....	1881	—	443.000	—	227.000	—	—	—	—
Tehát összesen		1,594.000	1,3249.000	3,100.000	4,532.000	1,159.000	6,834.500	5,418.000	14,971.000
vagyis +		—	+ 1,1655.000	—	+ 1,432.000	—	+ 5,675.500	+ 9,552.000

¹⁾ A pozsonyi I. takarékpénztár betétei 1883-ban már 14.000,210-re emelkedtek. A betevők száma 1885-ben 15,294-et tőn, s így egy betevőre átlag 850 frt esett. A betevők 64%-ának betéte 500 frtnál kevesebb.

²⁾ 1886-ban 695.842 frt.

IX. SZÁMU TÁBLA.

A d ó e l ő í r á s 1876--1886-ig																		Befizetés						
földadó		házadó		I. és II. osztályu ker. adó		III. oszt. kereset-adó		IV. oszt. ker. adó		tőke kamat-adó		ált. jövedelmi pótdadó		nyilv. számad. kötelezett intézetek adója		összesen		városi pótdadó		állami adóra		községi pótlékra		
frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	
1876	24.223	15	229.264	24	48.338	75	89.063	91	9.837	88	23.014	60	57.751	74	9.844	99	491.439	26	209.394	49	402.814	68	175.733	60
1877	24.238	73	230.895	88	46.606	25	88.529	44	10.394	—	25.654	90	57.792	22	8.719	53	492.830	95	207.738	15	419.074	21	201.844	07
1878	24.265	88	232.474	03	44.775	25	88.995	29	10.943	—	25.675	08	59.023	57	9.448	70	495.600	30	210.396	76	439.656	05	203.217	43
1879	24.265	38	228.477	44	45.829	—	89.616	90	11.336	—	22.797	76	60.486	36	12.117	01	494.925	85	210.108	81	436.308	48	199.171	16
1880	24.264	21	226.068	96	45.293	50	97.676	36	8.732	—	25.652	60	58.945	21	12.715	70	499.349	54	220.506	16	421.534	93	195.864	51
1881	24.238	85	227.084	64	45.353	50	87.473	17	8.539	—	26.781	12	59.736	41	12.630	14	491.836	84	215.334	78	403.013	89	197.004	47
1882	24.233	78	228.112	64	44.967	—	88.082	61	9.412	—	24.899	38	59.905	09	13.058	70	492.671	21	217.047	16	398.504	87	201.844	07
1883	28.228	71	229.552	—	38.125 ¹⁾	—	87.270	17	9.894	50	23.521	98	60.247	18	12.363	43	485.202	97	247.069	89	395.897	28	233.318	88
1884	20.375	10	223.083	75	39.043	—	86.749	46	10.123	—	22.347	07	98.909	30	12.034	10	513.051	78	250.709	91	412.978	25	235.556	82
1885	20.375	—	222.515	28	39.042	50	94.339	34	9.802	—	18.692	23	99.563	52	12.306	73	516.636	60	253.933	51	408.074	37	238.243	27
1886	20.232	54	222.615	30	38.697	50	86.768	71	10.145	—	14.968	73	94.034	95	12.988	39	500.451	12	247.931	86	400.589	47	237.582	95

1) A napszámosok adójának megszüntése folytán. 2) A házhasznosítókéknak 5-7% ra emelése.

¹⁾ A napszámosok adójának megszűnése folytán. ²⁾ A házbérkrajczároknak 5—7%-ra emelése.

X. SZ. TÁBLA.

Pozsony sz. k. város háztartása.

A) A város tényleges kiadásai, bevételei és adóssága 1867—1886.

	Összes bevétel ¹⁾		Összes kiadás ²⁾		Adósság az év végén	
	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
1867	667.803	80	667.336	39	803.277	19
1868	1,104.916	34	2,099.028	67 ¹ / ₂	967.558	60
1869	728.368	33	690.014	97 ¹ / ₂	941.338	60
1870	788.631	71	776.976	61 ¹ / ₂	997.579	75 ¹ / ₂
1871	708.132	22	671.276	85	976.004	75 ¹ / ₂
1872	764.350	83 ¹ / ₂	748.788	73 ¹ / ₂	1,010.672	72
1873	817.285	47 ¹ / ₂	792.628	52 ¹ / ₂	1,070.739	70
1874	823.437	32	790.668	15	1,214.259	70
1875	696.868	86 ¹ / ₂	687.732	41 ¹ / ₂	1,198.835	47
1876	701.394	41 ¹ / ₂	698.043	59	1,191.660	94 ¹ / ₂
1877	679.225	58	678.949	27 ¹ / ₂	1,182.260	94 ¹ / ₂
1878	711.478	58	707.824	10 ¹ / ₂	1,163.880	94 ¹ / ₂
1879	615.062	65	614.575	39 ¹ / ₂	1,163.700	94 ¹ / ₂
1880	659.034	47	657.463	48	1,142.500	94 ¹ / ₂
1881	744.481	47	735.253	30 ¹ / ₂	1,141.642	94 ¹ / ₂
1882	723.699	88 ¹ / ₂	719.162	98	1,142.928	44 ¹ / ₂
1883	784.754	48 ¹ / ₂	774.252	57 ¹ / ₂	1,129.641	17 ¹ / ₂
1884	699.907	27 ¹ / ₂	699.115	10	1,102.048	95 ¹ / ₂
1885	855.924	54 ¹ / ₂	851.119	60	1,261.920	75
1886	1,509.778	87 ¹ / ₂ ³⁾	1,472.641	05 ¹ / ₂ ³⁾	1,405.716	80

¹⁾ Brutto kiadás, az illető években fölvett kölcsönökkel együtt²⁾ Adósságok convertálása.³⁾ Színház építési költségekkel együtt (330.000 frt).

B) A városi adósság növekedése és felhasználása 1585. óta.

	I. 1585—1848		II. 1849—1867		III. 1868—1886		VI. Összesen	
	oé. frt	kr.	oé. frt	kr.	oé. frt	kr.	oé. frt	kr.
A városnál tőkésítve	840	—	37.273	22	8.200	—	46.313	22
Beruházásokra	49.160	54 ³	8.640	36	776.149	30	833.950	20 ³
A francia háború korában	255.328	72 ¹	—	—	—	—	255.328	72 ¹
Országgyűlés és ko- ronázás	98.741	84 ⁴	59.866	—	—	—	159.607	84 ⁴
Vizár és elemi károk	23.620	30	28.199	76 ¹	54.656	62	106.476	68 ⁵
Cholera	28.430	29 ¹	—	—	—	—	28.430	29 ⁵
Partvédekre	26.920	52 ⁴	8.115	—	—	—	35.035	99 ⁴
1848. évi márcziusi kiadások	—	—	10.500	—	—	—	10.500	—
Hidfentartás	—	—	29.942	95	—	—	29.942	95
Honvédelemre	—	—	71.420	23	—	—	71.420	23
Katonai elszállásolás	10.827	13 ⁶	63.555	53	—	—	74.382	66 ⁶
Különböző czélokra	16.990	77	38.403	57	29.297	46	84.691	80
Összesen	522.360	13	345.417	09	868.303	38	1.736.080	60
Ebből törlesztetett 1585. óta ..							330.363	80
Marad az 1886. év végén							1.405.716	80

C) Ezzel szemben cselekvő állapot:

Földbirtok	369.159 frt 27 kr.
Erdők	563.682 » 83 »
Épületek	1,006.839 » — »
Butorok és felszerelés	159.336 » 29 »
Anyagok és természetmények	26.147 » 52 »
Cselekvő tőkék	92.072 » 65 »
Cselekvő hátralékok	150.162 » 50 »
Haszonvételi jogok ¹	2,604.114 » 30 »
Pénzkészlet	37.137 » 82 »
	<hr/> 5,008.652 frt 18 kr.

¹ E czímen azonban az állami fogyasztási adó utáni pótlék is tőkésítve van!

VI. Közegészségügy és szegényügy.

Pozsony város közgazdasági állapotát a statisztikai adatok egész sorával igyekeztem ugyan megvilágítani, de bármennyire szaporítanám is azon adatok és számműveletek sorát, melyek a vagyoni állapotra vonatkoznak, a legbecsesebb emberi vagyonról, az *egészségről és az életéről* még sem fognak adni fölvilágosítást, pedig jól mondja Engel, hogy »mennél több az élet, annál nagyobb a gazdagság, mennél több a kioltott élet, annál nagyobb a szegénység, a ki életet dúl szét, az nyomort teremte«.

Épen Pozsony városában mondotta ki Magyarországnak érdemekben oly gazdag vallás- és oktatástügyministere, *Trefort Ágost* azt a nagy szót, hogy minden nemzet fölvirágozásához három tényező szükséges: »*egészség, tudomány és vagyon!*« Egyik szüli a másikat és egymással úgy összeforrnak, hogy egymástól elválasztva nem is képzelhetők.

Ép azért egészen természetesnek találom, hogy ezen nagytekintélyű bizottság akkor, mikor az ország egyes részeinek közgazdászati állapotáról kér fölvilágosítást, betekinteni kíván »azon konkrét okokba, melyek az e téren észlelhető jelenségeket előidézik.« Ezen föladat megoldását megkönnyíti egy nevezetes esemény, mely annak idején az egész országban nagy figyelmet keltett, csak az sajnos, hogy utánzásra nem talált.

Trefort Ágoston három év előtt Pozsony város I. választókerületének képviselőjévé választatván, első gondját új választókerületének egészségi állapotának alapos megismerése képezte. Hazánk egyik legjelesebb szakemberét, dr. *Rózsahegyi Aladárt*, küldte Pozsonyba, hogy a város egészségi állapotát

tanulmányozza. A város kedvezőtlen egészségi állapota, helyesebben mondva, annak nagy halálozása a város lakossága előtt nem volt ismeretlen. Egy fiatal pozsonyi orvos, dr. Bugél, már 1881-ben egy sok port vert röpiratban hívta föl Pozsony egészségi állapotára a polgárság figyelmét. Sokat vitatkoztak akkor a fölött, vajjon csakugyan oly nagy-e Pozsony halandósága, mint a statisztikusok számítják? — Azután maradt minden a réginél! A többség legkényelmesebbnek találta a számoknak egész egyszerűen hitelt nem adni.

Rózsahegy Aladár az 1884. év őszén közel három hónapon át a legnagyobb lelkiismeretességgel tanulmányozta a város közegészségügyi állapotát és következő eredményre jutott: 1. Pozsony város halálozása csakugyan nagy, 2. a halálozások tetemesen meghaladják a születéseket, 3. azon csekély, mindössze $3.15^0\%$ szaporodás, mennyivel Pozsony lakossága 1869-től 1880-ig szaporodott, túlnyomólag a nem pozsonyi származásúak telepedésének eredménye. 1869-ben a helybeliek a lakoságnak $76.4^0\%$ -kát, 1880-ban már csak $57.8^0\%$ -át tették, az idegen elem tehát a lakosság $42.2^0\%$ -át teszi, ennél nagyobb százalék csak a fővárosban található.

Rózsahegy észleletei az 1875—1882. terjedő hét évet ölelik föl, én ennél sokkal nagyobb körre terjesztém ki megfigyeléseimet, azok eredményét a 11. számú A., B. és C. alatti tabellában és két grafikai rajzban mutatom be.

A 11. sz. tabella az évi születések és halálozások arányát 1875—1886-ig, továbbá a törvénytelen születések számát és százalékát, a kórházban elhunytak számát, a tüdőkörok által okozott halálozások számát és százalékát, végre a nem, kor szerinti és a tüdőkörok által okozott halálozás 10 évi átlagát mutatja.

Ezen tabella adatai szerint 1875—1884-ig átlag 1.687 születés és 1.862 haláleset fordult elő Pozsonyban, tehát a halálesetek a születéseket átlag évenként 175-tel, 1885—86-ban pedig összesen 236-tal multák felül, vagyis 12 év alatt kétezer emberrel több halt meg, mint született.

Az első grafikai tabella fehér és fekete oszlopokkal a születés és halálozás 30 évi ingadozását tünteti föl. A halált jelentő fekete oszlopok ezen rajzban mindig erősebben emelkednek a születést jelentő fehér oszlopok fölé és ez főleg az

1865. évtől kezdve, — a mikor az országos kórház teljes működését kezdette meg, — konstatálható.

A születések az egész 30 évi idő alatt a halálozásokat nem is egészen 300-zal mulják felül még akkor is, ha a kórházakban meghalt vidéki betegeket levonjuk, ennélkül pedig *az egész 30 év átlaga szerint 1.000 lakóra 35³ születés, 38³ halálozás esik.*

A második grafikai tabella fekete oszlopai a hagymáz, dyphteritis-, vörheny-, kanyaró- és himlőben elhaltak számát mutatja 1875—1886-ig.

Mindezen adatok alapján, melyek tekintélyes észlelési időre terjednek, Pozsony város lakosságának nagy halálozása és csekély születési aránya konstatálva van és így csak még *azon okokról* kell említést tenni, melyek ezen állapotot előidézik.

A nagy halálozás egyik oka a *nagy gyermekhalálozás*. 1875—1886-ig átlag az újonnan született gyermekek 47⁶³%-a meghalt, mielőtt az 5-ik évét betöltte. A 10 éven át évenként átlag meghaltak közül pedig a 11. sz. tabella tanúsága szerint a finemnél 45²%, a nőnemnél 43⁵% esik az öt éven aluli korra. De a gyermekhalálozást még sem tekinthetjük a nagy halálozási arány főokának, mert hazánkban a gyermekhalálozás átlaga még nagyobb, mint Pozsonyban, az összes halálozás aránya azonban kisebb. A rendezett tanácsú városokban a gyermekhalálozás 51%-ot, a 24 önálló törvényhatósági joggal bíró városokban pedig 52%-ot tesz.

Pozsony halálozásának *két főokát* a tüdőkörok által okozott nagy számú halálozásban és a városnak a járvány-betegségek iránti abszolút fogékonyságában kell keresnünk.

A *tüdőkór* azon négy neme, t. i. a tüdőgümőkór, tüdőlob, hörglob és mellhártyalob, — melyeknek halálozási arányát a 11. számú tabella feltünteti, 10 év alatt átlag a meghaltak 25%-át, 1885-ben pedig 31⁷% és 1886-ban 31%-át tette. Ezen kórok együtt még Budapesten is csak 23%-át teszik az összes halandóságnak. Azon 25 nagyobb európai város közül pedig, melyeknek ezen betegség által okozott halálozását *Kőrösi* a főváros halandóságáról irt nagyérdekű művében felsorolja, csak Krakkó és Lemberg mutatnak magasabb tüdőkór-halálozást.

A mi továbbá Pozsonynak a járványokra való nagy hajlandóságát illeti — az már az első grafikai tabellán az 1873. évi cholera által okozott nagy halálozásból kitűnik, de még inkább bizonyítja ezt a 2. grafikai tabella fekete oszlopai, melyek szerint 1881 ben a himlőhalálozás egymaga az összes halálozásnak $7\frac{1}{2}\%$ -át tette, az ott kimutatott öt járványbetegség együttvéve pedig 10 év átlagos halálozásának szintén $7\frac{1}{2}\%$ -át képezi.

Rózsahegyi a magas gyermekhalálozás okát főleg a törvénytelen gyermekek nagy számában és abban kereste, hogy a meghalt gyermekek $13\text{—}15\%$ -a nem részesül orvosi segélyben. A törvénytelen gyermekek száma Pozsonyban a 11. sz. tabella tanúsága szerint a születéseknek $22\frac{5}{10}\%$ -át teszi és azoknak halálozása az öt éven alóli korban (54%) csakugyan $7\text{—}8\%$ -kal nagyobb, mint a törvénytelen gyermekek halálozása.

A tüdőkörok és járványok által okozott nagyobb halandóságot Rózsahegyi főleg a nagymérvű talajfertőzésnek, melyre nézve igen részletes és beható tanulmányokat tett — tulajdonítja. Sajnos, hogy ez irányban tett tanulmányai eddig nyilvánosságra nem hozattak.

Pozsony város talajának rothadó organikus anyagok általi nagy mérvben megfertőztetett voltát nem vonom kétségbe, de főleg a tüdőkörok által okozott nagy halálozás megmagyarázására két körülményt kívánok még fölemlíteni, melyekre Rózsahegyi nem terjeszté ki figyelmét és melyek legalább részben ezen kór elterjedt voltának oly magyarázatát adják, mely a kies fekvésű és üde léggel bíró Pozsonynak kevésbé szól hátrányára, mint az általa konstataált talajfertőzés. Ez az országos kórház befolyása a halálózásra és — Pozsonyváros »*pansiópolis*« jellege.

A kórházak, főleg az országos kórház, a vidékről hozott betegeket is fölveszik és ezek halálozása a kórházi halálozásnak közel $\frac{1}{3}$ -dát teszi. A kórházi halálozás pedig az összes halálozásnak 28% -át, úgy, hogy a grafikai tabellán kimutatott 30 év halálozása ezer után 4-gyel kisebb lesz, vagyis ezer után 35, ha vidékről betegen hozott kórházi halottakat levonjuk. A tüdőkörok által okozott kórházi halálozás azonban az e nemű halálozásnak csak $10\text{—}12\%$ -át teszi. Ezen kór nagy elterjedésének tulajdonképeni okát tehát mégis a város

pansiopolis jellegében kell keresnünk. Pozsonyban ugyanis 800 család nyugdíjból él, ezenfelül nagy számmal keresik föl a várost a magánzók, a kik mind *csak öreg napjaikra jönnek Pozsonyba* és már néhány évi ittlakás után szaporítják a halottak számát.

Mennyire módosító befolyást gyakorol ezen körülmény a város összes egészségügyi viszonyaira, eléggé mutatja azon tény, hogy egész Magyarországon *sehol sincsnek a 70 évnél öreg emberek oly nagy számmal, mint az egészségügy tekintetében oly rossz-hirben álló városban*. Ezek száma Budapesten a lakosságnak csak 1·5°/o-át, a 25 municipális városban átlag 2°/o-át, az egész országban 1·8°/o-át, ellenben Pozsonyban 3°/o-át teszik! Ezen körülmény adja főleg magyarázatát Pozsony csekélyebb születési arányának és nagyobb halálozási-túlsúlyának.

Annak igazolására továbbá, hogy mily különbözők azon okok, melyek még egy és ugyanazon város határán belül is a halálózásra befolyanak, szolgáljanak a következő adatok, melyeket a pozsonyi statisztikai hivatal derék vezetője, *Kosztolányi Alajos*, 1885 óta oly módon állít össze, hogy a Pozsonyban lakott kórházi halottakat azon városrészhez adja, melyből betegen a kórházba vitettek, a többi kórházi halottakat pedig elhagyja, E szerint *1000 lakó után*:

		1885.		1886.	
	Lakószám	Született	Meghalt	Született	Meghalt
1. Az ó-városban	8.300	15·4	18·7	20·1	20·7
2. Nándorvárosban . . .	10.000	47·5	32·5	46·3	33·0
3. F. Józsefvárosban . .	8.100	20·3	27·1	23·4	28·5
4. Terézvárosban	9.500	40·7	44·2	43·4	46·8
5. Ujvárosban	12.100	42·9	39·6	46·2	40·3

A mi *az egészségügyi állapot javítására célzó törekvéseket illeti*, úgy e téren az első és legnehezebb lépés Trefort miniszter ur fönnemlített jóakarató intézkedése által eszközöltetett, mert ez törte meg az egészségügyi állapotok minden javításának legkonokabb ellenségét, — az indolenciát! Pozsony város összes egészségügyi reformjai ezen idő óta valósultak meg. Ilyenek: két egészségügyi rendőri, illetőleg szolgál állomásnak szervezése (Sanitäts-Diener) és a főorvosi hivatal rendelkezésére bocsátása, két kerületi orvosi állomás föllállítása, a csatornák cementírozása és czélszerűbb építése és a *vízvezeték életbeléptetése*.

A vízvezetéki intézmény meghonosítása még csaknem mindenütt az egészségi állapot javulását eredményezte, annak jó hatása tehát Pozsonyban annál kevésbé fog elmaradni, mert épen róla konstataulta Rózsahegy, hogy talaja annyira inficiálva van, mint egyetlen városé sem, melyről adatai vannak; ez a talajfertőzés pedig a kutak vizének megrontása által lesz a hagymáz és egyéb rokon betegségek szülőanyjává, ez ellen tehát a vízvezeték biztos óvszert fog képezni.

A vízvezeték vize egy Pozsony fölött fekvő Duna-szigeten ásott kútból fakad, mely naponta 6000 m³ tiszta, egészséges és üde vizet képes szolgáltatni, melynek hőfoka egy egész év megfigyelései alapján 8.5—11.4 C° között ingadozott.

A vízvezeték eddig 1033 épületbe, 18.000 lakrészszel van bevezetve és az egy napi vízfogyasztás télen 800, nyáron 1200 m³ volt az első esztendőben. A vízvezeték napról-napra terjed és csak az kár, hogy nem a város maga állította azt föl és hogy az egy helyiség után fizetendő 1 frt 50 kr. alapidíjon felül, a túlfogyasztásért még külön 15 kr. fizetendő 1 m³ után, a mi már a vízmérczék czélszerűtlensége miatt is sok surlódásra szolgáltat okot a vállalat létesítői és a lakosság között.

Azon tényezők sorában, melyek az egészségügyi állapot javítására szolgálnak, még különös említést érdemelnek azon intézmények, melyek a *szegénység nyomorának enyhítésére szolgálnak*. E téren Pozsony valóban oly tevékenységet fejt ki, mely messze túlhaladja azon mértéket, melyet egy 48.000 lakóval bíró városnál keresni jogunk van. Pozsonyban egész sora van a legkülönbélebb jótékony intézeteknek, melyek a legszegényebb néposztályok helyzetének javítására, az inség és nyomor enyhítésére szolgálnak. E téren a társadalom maga többet tesz, mint tőle várni és kívánni lehet. Az e célra szolgáló egyletek többnyire kedvező anyagi helyzetnek örvendenek és kitűnő kezelés által tűnnek ki.

A *pozsonyi jótékony nőegylet*, melynek alapítása az óvodák alapítónőjének, Brunswick Teréz grófnénak nevéhez fűződik, évenként 6—7000 forintot költ bölcsődék, kiseddóvok és egy gyermekkórház föntartására. Alaptőkéje 127.000 frt.

A *népkonyha* 10 év óta áll fönn, költségeit fedezi és egy éven át 1/2 millió adag egészséges és izletes ételt nyújt rend-

kivül csekély összegekért a szegény osztálynak. Szervezete oly mintaszerű, hogy más városokból már gyakran eljöttek annak megtekintésére és tanulmányozására.

A *katholikus polgári ápolda* már 1397 óta áll fenn, jelenleg külön nagy épülettel, melyben 40 áponcz lakik és 200.000 frt alaptőkével bír. Évi kiadásai 12.000 frtot tesznek.

A »*Humanitas*« évenként 6—700 frtot költ szegény iskolába járó gyermekek fölruházására; a *Stefánia fhnéről nevezett árvaház* új épületével 60 gyermek számára van berendezve; a *Szt. István*-bölcsőde a legszegényebb külvárosban 90 gyermek gondozását és ellátását vállalja magára reggeltől estig.

Ide sorolandók még az iskolai segélyegyletek, a betegsegélyző, temetkezési és más jótékonyági egyesületek. Összesen 24 különböző jótékonyági egylettől sikerült az évi segélyösszegekről és azok alaptőkéjéről adatokat szerezni.

Mindezek együtt 700.000 forintot meghaladó tőke fölött rendelkeznek és 60—65.000 forintot fordítanak különböző jótékony czélokra.

Ezenfelül a káptalan is kezel többrendű jótékonyági és szegénységélyezési alapokat, melyeknek évi jövedelme 2000 frt és mely pozsonyi szegények segélyezésére fordíttatik. Hasonló czélra szolgálnak az itteni ágostai evangélika egyház többrendű alapítványai, melyek 1867—1886-ig 305.000-ról 595.000-re szaporodtak; ezenfelül az izraeliták 25 különböző jótékonyági egylettel bírnak, melyek együtt 2000 tagot számlálnak, de melyeknek anyagi viszonyairól tudomást szerezni nem sikerült.

Végre maga a városi hatóság, a Stefánia-árvaház főnemlített (159.945 frtnyi) alaptőkéjével együtt, az 1886. évi zárszámadások kimutatása szerint 1,121.727 frtot kezel, mint alapítványi tőkét, holott 1867-ben ezen alapok még csak 416.500 frtot tevének.

Azon évi összeget tehát, melylyel a társadalom adózik a szegényügynek, a városnál levő alapok jövedelme egy részének hozzászámításával és a 12. sz. tabella kimutatása szerint évenként közel 60.000 frtra rugó szegényügyi kiadások *nélkül*, bátran tehetjük 100.000 frtra. Pozsony városának a szegényügy terén kifejtett tevékenységét 1877—1886-ig, a 12. sz. a. idemellékelt, a városi szegényügy vezetője (Schindler) által nagy gonddal összeállított érdekes adatok mutatják.

A szegények segélyére szolgáló másfél milliót meghaladó összegekben nincs számítva a pozsonyi *kórházak évi kiadása*, mely szintén igen jelentékeny, miután az 1864. október havában megnyílt országos kórház egymaga 400 ágyra van berendezve, évi betegforgalma 4000-re tehető, évi kiadásai pedig 50—60.000 frtot tesznek. Ezenfelül van még Pozsonyban 5, többnyire jelentékenyebb kegyes alapítványokkal bíró magánkórház és egy katonai kórház, összesen 400 ágygyal és így mindössze 800 beteg részesülhet Pozsonyban kórházi ápolásban.

VII. Közművelődés.

Ezzel egyuttal eljutottam volna földadatom végső céljához: *a nemzetiségi és művelődési állapotok ismertetéséhez*. A nemzetiségi állapotok ismertetése nem sokból áll. Hiteles adatokat arra nézve, hogy az egyes nemzetiségek milyen arányban voltak Pozsonyban az 1880. évi népszámlálás előtt képviselve, szerezni nem tudtam és így legfeljebb azt említhetem föl, hogy Pozsony város lakosságából anyanyelv szerint jut:

a németekre 30.440 lakó = 63%

a magyarokra 7.270 » = 15%

a tótokra 6.273 » = 13%.

Anyanyelvén kívül magyarul beszél 6899 ember, tehát összesen a lakosság 28%-a beszél Pozsonyban magyarul. Pozsony város magyarosodása a legszorosabban összefügg ma már a város közművelődési állapotával, a mi bizonyára a legörvendetesebb jelenség.

Pozsony és Sopron az ország két legműveltebb városa. Sopronban a finemű lakosság 90,5%-a, a nőnemű lakosság 83%-a, Pozsonyban 90 és 73%-a, Budapesten 89,2 és 70,8%-a tud írni és olvasni.

Az elemi oktatásra nagy gond fordítatik. A statisztikai hivatal a legnagyobb pontossággal gyűjti össze a tanköteles gyermekekre vonatkozó adatokat. Azok száma házról-házra eszközölt összeírások által derítették ki és az iskolától való elvonás esetén a szülők megbírságotlatnak. A 6—12 éves tankötelesek száma a múlt évben 2515 fiú és 2337 leány, a fiuk közül csak 30 nem járt iskolába, 8 törvényes mentséggel birt és 22 megbírságotlatott. A leányoknál pedig csak öt nem tudott törvényes okot fölhozni és mind az ötnek szülei meg is bírságotlattak.

Az elemi tanítás Pozsonyban egészen a felekezetek és nyilvánossági joggal fölruházott magánintézetekre van bízva, de hogy a felekezetek ebbeli kötelességüknek mily lelkiismeretesen felelnek meg, azt legjobban a következő összehasonlító tabella bizonyítja:

a) A katolikus népiskolában volt:

	1867.	1885.	növekedés %-ban
tanterem	21	36	71 ⁵ / ₆
tanító és hitoktató ..	35	62	72 ⁴ / ₅ »
tanuló	2.582	3.522	36 ⁴ / ₅ »
ismétlő iskolában ..	557	787	41 ¹ / ₅ »
egy tanítóra tanuló ..	89	70	—

b) Az ágostai evangélikusoknál:

osztályok	12	18	50 %
tanítók	9	13	44 ⁴ / ₅ »
tanuló	700	787	12 ⁴ / ₅ »
egy tanítóra tanuló ..	78	61	—

A növekedés főleg a leánygyermekeknél nagy és a katolikusoknál 50⁰-ot tesz.

A katolikus iskolákat a katolikus vallású városi bizottsági tagok kezelik, mint autonom kegyuri hatóság. A költségek a katolikusokra kivetett pótdóból fedeztetnek és mily nagy a katolikus polgárság áldozatkészsége, azt legjobban bizonyítja azon körülmény, hogy iskolaépületek emelésére 1867. óta nem kevesebb, mint 136.000 forint fordítatott. Ugyanezen idő alatt az evangélikusok is emeltek az elemi oktatás számára egy nagy és díszes kétemeletes épületet. A népoktatásnak ezen nagy haladása annál örömdetesebb, mert vele együtt Pozsony magyarsága is folyton terjed. Az iskolák többnyire vegyes nyelvűek és a 3-ik osztálytól kezdve a tárgyak fele már magyar nyelven tanulandó. A haladás, melyet a magyar nyelvben tesznek, a legtöbb osztályban meglepőnek mondható.

Pozsony városában a tanügy általában igen magas fokon áll. Van két főgymnáziuma, egy főreáltanodája és egy kereskedelmi akadémiaja, kir. jog és bölcsészeti és evang. theológiai akadémiaja, melyeket összesen *ezernél több* tanuló látogat évente. Tanár és tanító volt az 1880. népszámlálás szerint összesen 148.

Ezeket csak a művelődési állapot jellemzésére említem föl, mert az oktatásügy állapotáról Pozsonyra nézve ép úgy, mint az ország minden egyéb lakóhelyére nézve, kimerítő és részletes fölvilágosítást nyújt a vallás- és oktatásügyi miniszternek évenként a parlament elé terjesztett nagybecsű jelentése.

A tanügy fejlődésének magas színvonalával jár karöltve Pozsony szellemi élete, mely annyira, mint itt, a fővárost kivéve, sehol kifejlődve nincs.

A *Toldy-kör*, a magyar kör és pozsonyi közművelődési egyesület a szellemi társasáletnek mind megannyi központjai. E három egylet együtt 8.500 frtot fordít évenként céljai elérésére és alaptőkéjük összesen 10.000 frtra rúg.

De Pozsonyban nemcsak ily általánosabb irányú művelődési egyesületekkel találkozunk, melyek közé még különösen az 50 év óta fönnálló »casino«-egyesület sorozandó, hanem szorosabb értelemben vett tudományos irányú szakegyletekkel is, minőka 30 év óta fönnálló 100 taggal bíró természettudományi és orvosegyesület, mely egy igen értékes természettudományi gyűjteménnyel bír és a régészet-történeti egyesület, mely 105 tagot számlál és a 4.152 tárgyat magában foglaló városi muzeum gondozását vállalta magára. Mind a két egyesület tagjai számára fölolvasásokat rendez, a Toldy-kör ellenben a nagy közönség számára szokott télen át minden vasárnapon ismeretterjesztő felolvasásokat rendezni, melyeket nagyszámú diszes hölgy- és férfi-közönség látogat, egy-egy felolvasás hallgatósága átlag 100—150-re tehető. Említést érdemel még a pozsonyi kir. Akadémia jogászhallgatóinak társasköre, mely tagjai számára hetenkint rendez fölolvasásokat és a 42 tagot számláló sz. Istvánról címzett olvasó-egyesület.

Végre Pozsony lakosságának meleg érdeklődését a művészet iránt egy egész sora a virágzó egyesületeknek bizonyítja, ilyenek: 1. a templomi zene-egylet, mely 1833. óta áll fönn 390 fizető taggal; 2. a pozsonyi dalárda 190 taggal; 3. a pozsonyi dalegylet 156 taggal; 4. a szedők dalárdája; 5. a magyar dalkör és 6. a czitera-club. Mindezek együtt 3.400—3.500 frt évi bevétellel rendelkeznek és időnkint nyilvános előadásokat rendeznek.

A művészet és jó izlés szolgálatában állanak továbbá a pozsonyvárosi szépítő-egyesület, mely fönnállása óta 32,000 frtot fordított a város szépítésére; a pozsonyi híres székesegyház

restaurációjára 1863-ban alakult egyesület, mely főnállása óta részint tagdíjakból, részint a vallásalapból és más nagyobb közadakozásokból, 218.500 forintot fordított Magyarország egyik legszebb gót templomának stílszerű helyreállítására; — végre a Frigyes főherceg védelme alatt álló képzőművészeti társulat, mely eddig három kiállítást rendezett és 30 képet vásárolt és sorolt ki.

Mindez, úgy vélem, eléggé mutatja, hogy Pozsonynak nemcsak magas fejlettségű ipara és szilárd alapon nyugvó kereskedelme van, hanem egyuttal olyan eleven szellemi élete, melynek párját a fővároson kívül más városban hiába keresnők, úgy, hogy mindezeket összefoglalva, joggal nevezhetjük Pozsonyt *az ország második városának*, habár a lakosság számát illetőleg csak az ötödik helyen áll. Ezen körülmény szolgáljon egyuttal mentősegre, ha előadásomban az egész Pozsony-megye állapota helyett, kizárólag csak Pozsony városának ismertetésére szorítkoztam.

Ha azt akarjuk, hogy földművelésünk intenzívebb legyen, hogy földünk termékei számára a biztos piacokat, melyeket a külföld sorra elzár előlünk, idehaza teremtsük meg: akkor sokkal nagyobb figyelmet és gondot kell fordítanunk a nagyobb vidéki városok fejlesztésére, mint eddig; akkor azokat mind-megannyi központokká kell tenni az egész környék számára és ezzel el fogjuk érni azt a kettős célt, hogy megizmosodik egyrészt az iparos osztály, másrészt pedig biztos piacok nyílnak meg a mezőgazdák előtt. De a városok anyagi érdekeinek nagyobb mérvű fölkarolása nemcsak a közjólét és adóképeség emeléséhez, hanem *egyuttal egy magyar középosztály megteremtéséhez fog vezetni*, mert ma már Magyarorszáiban a kultúra haladása egyértelmű a magyar nemzetiség gyarapodásával és megizmosodásával. A mi az ország többi városaiban tapasztaltatott, hogy t. i. az újabb generáció mindig magyarrabb lesz az előbbinél, az Pozsonyban is áll.

De ha egy polgári osztályt akarunk teremteni, mely anyagi lételét az ipar- és kereskedelemre alapítsa és mely e mellett magyar is legyen, akkor nem elég minden törekvésünket arra irányozni, hogy egy szegény országnak egyetlen egy nagy és virágzó városa legyen, hanem meg kell nyitni a jelentékenyebb vidéki városok számára is azon források egy részét, melyeket az állam ma még kiválóan a főváros számára

tart fön­n és melyek­nek tulsá­gos köz­pon­to­si­ta­sa egy­rés­zről tul­ten­gést, más­rés­zről pe­dig sor­va­dást fog ere­d­mé­nye­ezni.

Ez­zel nem a­kar­ok kár­hoz­ta­tó íté­le­tet mon­da­ni a­fölött, a mi ed­dig a fő­vá­ros ér­de­ké­ben történt, de elér­kezett ide­je annak, hogy a nem­zet ös­zes anyagi és szel­lemi erőit ne a­kar­juk to­váb­bra is egyet­len egy helyen ös­ze­pon­to­si­tvá, in­ten­zív irány­ban nö­vel­ni és ez által azo­kat oly szűk békák kö­zé szorí­ta­ni, hogy belőlük min­den éle­terő ki­vesz­szén, ha­nem épen ellen­kező­leg te­gyük bi­zo­nyos, erre al­kal­mas állami in­tézmények és funk­ciók de­cen­tra­lizá­ció­ja által a vi­déki na­gyobb vá­ro­so­kat is arány­lag oly virág­zó­vá és ma­gyar jel­legű­vé, mint a mily­enné tettük az or­szág fő­vá­ro­sát.

Ezt az első na­gy lépést, mely­hez nem is annyira pénzre, mint in­kább egy csomó jóa­ka­ra­tra és egy se­reg meggyökere­zett elő­íte­let leküzdésére van szük­ség, — a tör­vényhozás­nak és a kormá­ny­nak kell meg­ten­ni és a mi utána fog kö­vet­kez­ni, az a vi­déki vá­ro­so­k föl­virág­za­sa és az önállós ma­gyar ipar léte­sü­lése leend.

Szerencsés­nek fog­nám ma­ga­mat érez­ni, ha egy ily díszes gyüle­ke­ze­tet, mint a mely­nek színe előtt Pozsony vá­ros köz­gaz­dász­ta­ti és közmű­velődési állapota­ról je­lentést ten­ni szerencsém volt, meggyő­zhettem volna arról, hogy min­den ex­ten­zív irány­ban meginduló állami reform Pozsonyvá­ro­sában ter­mé­keny talajra fog­na hullani és bőven meg fog­ná hoz­ni gyümölcsét.

De akár elértem ezen czélt, akár nem, min­den­kor életem és szerény tudomá­nyos műkö­désem legbecse­sebb emlé­kei kö­zé fogom so­ro­zni a napot, melyen a mélyen tisztelt bi­zo­tt­ság­nak meg­tisztelő bizalmából a ha­zai tudomá­ny leg­ma­ga­sa­bb for­uma előtt mu­ta­thattam be az or­szág második vá­ro­sának köz­gaz­dász­ta­ti és mű­velődési állapota­át.

Fogadjá­ke­zen meg­tiszteltetésért leghálásabb kös­zö­ne­te­met és en­ged­jék meg, hogy itt ezen a helyen is kös­zö­ne­te­tet mon­dassak azon szá­mos derék pozsonyi hi­va­ta­l­nok­nak és ma­gán ember­nek, úgy azon iparosok és ke­res­ke­dők­nek, kik készsé­ges szol­gá­la­taik és föl­vilá­go­si­ta­saik által le­he­te­ző­vé tették a szük­sé­ges anyag be­szerezését és elő­ter­jesztését.

XI. SZÁMÚ TÁBLA.

Az évi születések és halálozások száma és aránya Pozsonyban
1875—1886-ig.

A) Születések.

É v	Összes születések			A tör- vénytelen születé- sek száma	1000 lakó utáni születés	A törvény- telen gyer- mekek ‰-a az összes születések- hez viszo- nyítva
	férfi	nő	összesen			
1875.....	915	854	1769	360	37·5	20·3
1876.....	923	851	1774	341	37·5	19·2
1877.....	842	863	1705	399	37·1	23·4
1878.....	856	773	1629	358	34·2	22·0
1879.....	867	840	1707	356	35·8	21·8
1880.....	841	826	1667	364	35·5	21·9
1881.....	788	775	1563	364	32·6	23·3
1882.....	843	798	1641	416	32·6	25·3
1883.....	832	838	1670	383	34·8	23·0
1884.....	916	835	1751	451	35·4	25·7
10 évi átlag	862	825	1687	379	35·4	22·5
1885.....	846	829	1675	389	34·8	23·2
1886.....	940	852	1792	440	37·7	24·3

B) Halálozás Pozsonyban 1875–1886-ig.

É v	Összes halálozás			Ebből kór- házban	Tüdő- kórok ál- tal okoz- zott halál	Halálozás 1000 lakó után	Tüdő-kórok ‰-a az összes halá- lozáshoz viszonyítva
	férfi	nő	össze- sen				
1875.....	936	818	1754	458	349	37.1	20.0
1876.....	836	835	1671	316	293	35.2	17.5
1877.....	785	742	1527	248	391	32.1	25.7
1878.....	1049	907	1956	583	477	40.9	23.9
1879.....	1040	861	1901	594	529	39.7	27.8
1880.....	1009	927	1936	650	472	40.3	22.4
1881.....	1082	912	1994	662	492	41.3	24.7
1882.....	994	939	1933	594	558	40.0	28.3
1883.....	1029	934	1963	636	558	40.5	28.4
1884.....	1041	948	1989	609	592	41.0	29.7
10 évi átlag	980	882	1862	535	471	38.8	25.0
1885.....	936	870	1086	546	573	37.1	31.6
1886.....	1001	896	1897	605	586	38.9	30.9

C) Halálozás kor szerint 1875–1884-ig átlag.

Kor	A finemnél		A nőnemnél		Kor	A finemnél		A nőnemnél	
	össze- sen	0/0	össze- sen	0/0		össze- sen	0/0	össze- sen	0/0
0—1	305	32.2	251	29.0	41—50	74	7.8	52	6.0
1—5	123	13.0	125	14.5	51—60	84	8.9	75	8.7
6—10	26	2.8	24	3.2	61—70	85	9.1	82	9.5
11—20	34	3.6	37	4.3	71—80	58	6.1	70	8.0
21—30	70	7.4	59	6.9	81—90	16	1.7	29	3.3
31—40	68	7.2	54	6.3	91 túl	1	0.2	2	0.3

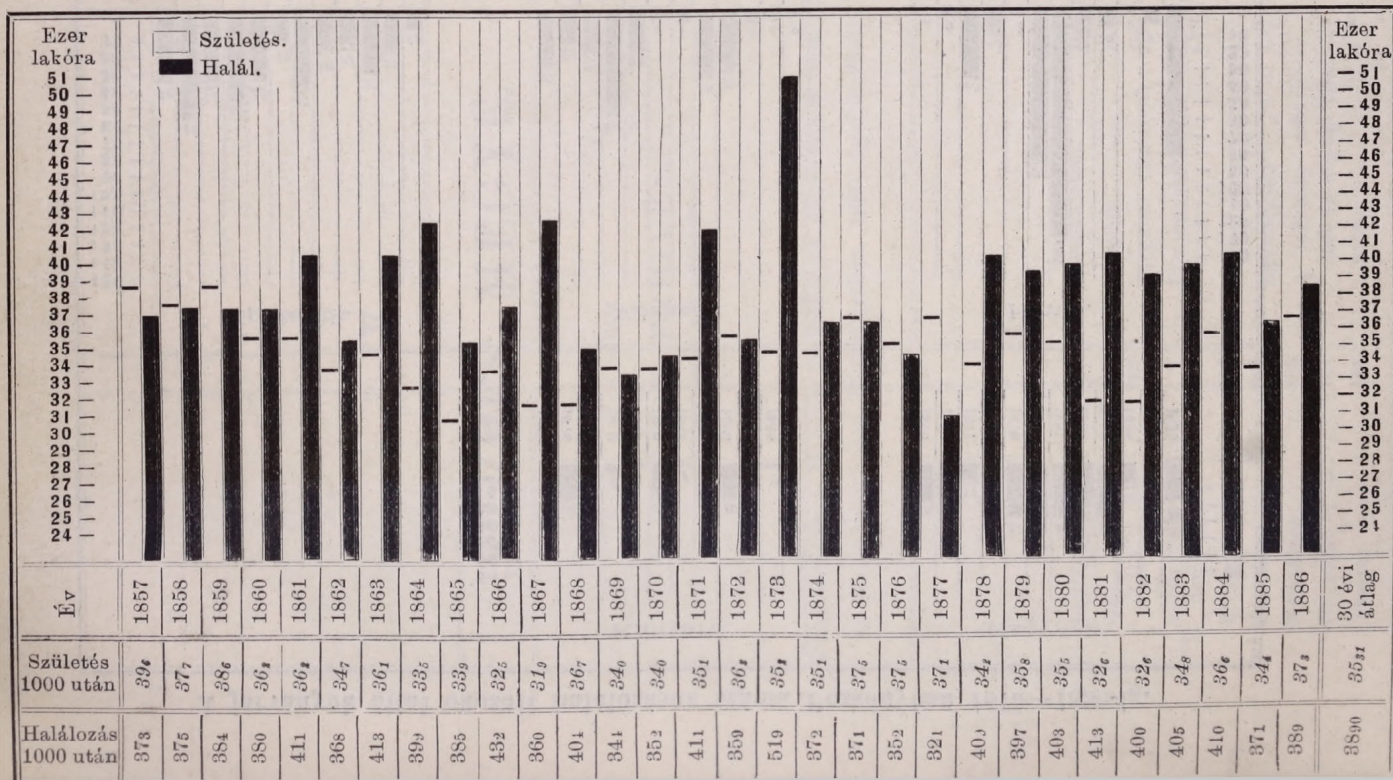
XII. SZÁMÚ TÁBLA.

Pozsonyváros szegényügyi kiadásai 1877—1886-ig.

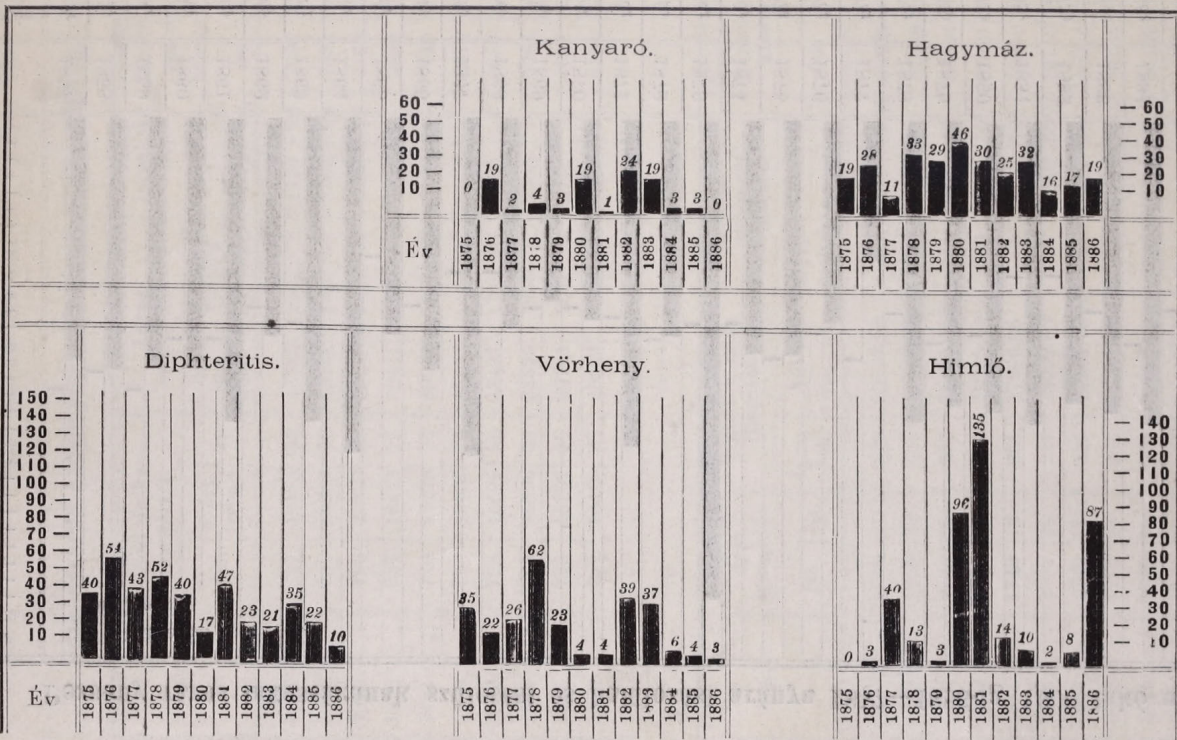
Év	Heti és havi segélyek			Leves- osztó intézet			Izraeliták évi járuléka		Idegen he- lyen ápol- t betegekért	
	száma	o. ért. frtban	kr.	1 lite- res adag	költség		frt	kr.	frt	kr.
					frt	kr.				
1877.....	812	18784	85	45735	1567	78	1703	88	7038	23
1878.....	781	18983	70	45761	1502	57	1703	88	7681	53 ¹ / ₂
1879.....	786	17396	80	39265	1413	70	1703	88	7159	79
1880.....	737	16411	75	59411	2288	77	2500	—	5589	55 ¹ / ₂
1881.....	742	17228	35	39926	1712	42	2500	—	7749	70 ¹ / ₂
1882.....	730	16805	35	35432	1499	13	2500	—	5074	43
1883.....	728	16699	25	43431	1728	67	2500	—	6655	11
1884. ...	704	16106	30	31359	1333	72	2500	—	6044	50 ¹ / ₂
1885.....	728	15757	05	29103	1261	54	2700	—	4997	87
1886.....	742	16410	85	40533	1708	54	2700	—	6598	56

Év	Szegény- ügyi igazgatás		Sintődök háza (Lazareth)			Elhagyott gyermek intézete			Összes sze- gényügyi kiadás	
	frt	kr.	ápon- cok	költség		Gyer- mek	költség		frt	kr.
				frt	kr.		frt	kr.		
1877.....	1749	85 ¹ / ₂	239	16707	02	110	6151	65 ¹ / ₂	53725	43
1878.....	1756	36	221	16441	06	117	6910	52	57065	48 ¹ / ₂
1879 . . .	1769	55	207	17035	69 ¹ / ₂	111	6422	12	56634	14 ¹ / ₂
1880 . . .	1738	60	225	19233	09 ¹ / ₂	109	6375	55 ¹ / ₂	57481	30
1881.....	1748	18	231	17966	06	99	6702	12 ¹ / ₂	58050	70 ¹ / ₂
1882.....	1757	26	217	19099	65	96	8565	33 ¹ / ₂	56750	64 ¹ / ₂
1883. . .	1743	17	227	19284	19 ¹ / ₂	93	7691	69	60220	77 ¹ / ₂
1884 . . .	1773	20	205	17142	38	110	7410	97 ¹ / ₂	56105	35
1885.....	1780	58	216	15457	34	101	8167	63	54138	64
1886.....	1761	71	216	14247	19	100	8434	25 ¹ / ₂	55843	77
10 évi átlag	1757	84	—	17263	36	—	7824	09	56603	62

Pozsony város lakosságának születési és halálozási aránya 1857–1886-ig 1000 lakó után.

A járványok által okozott halálozások száma Pozsonyban 1875—1886-ig.

IV.

SZEPES MEGYE.

IRTA

SVÁBY FRIGYES,

SZEPES MEGYE LEVÉLTÁRNOKA.

Felolvasatott a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai
és Nemzetgazdasági Bizottságában 1889. április 29-én.

Földrajzi helyzet ..	135	Kereskedelem	163
Népesség és nemzeti- ségek	137	Hitelügy	166
Földművelés és kíván- dorlás	139	Forgalmi viszonyok .	169
Erdőgazdaság	146	Közigazgatási viszo- nyok	173
Bányászat	150	Iskolaügy	175
Kézműipar	155	Egészségügy	177
Nagyipar	157	A lakosság művelő- dési és anyagi álla- pota	178
Vasipar	161		

Szepes vármegye, — hazánk e hegyes, völgyes és sok tekintetben érdekes vidéke, eredetileg több, s politikailag egymástól független alkatrészből állott, melyek a mai 3.636 □-kilométer kiterjedésű megyévé csak idővel egyesültek.

A kis megyének is nevezett, külön törvényhatóságot képezett *X. lándzsások széke*, 1801-ben egyesítettett a vármegyével; a *XVI. szepesi városok kerülete*, úgy mint a két szintén független *szabad királyi város* pedig, csak 1876-ban olvasztatott a megyébe.

Az így végleg alakult megye nemcsak közigazgatási tekintetben, de közgazdaságilag és társadalmilag is határozott egységet képez. Eltekintve az elég szabatos geographiai határoktól, a termelési és gazdasági viszonyok, ha sok tekintetben rokonok is a szomszéd vidékéivel, sokban eltérnek egymástól. — Liptó és Gömör vármegyében a lakosság minden rétegeiben más-más a nép faja és szelleme, meg mások a termelési viszonyok és a megélhetés feltételei is. Legtöbb hasonlóságot találunk még, leginkább mezőgazdaság tekintetében, a szomszédos Sáros megye viszonyaival, de nem társadalmi rétegezés dolgában, — minthogy e tekintetben megint nagy különbség van köztünk már azon egy körülménynél fogva is, hogy míg Szepesnek számos elszórt városa, tehát polgári eleme is van, — addig Sáros ez utóbbit érezhetően nélkülözi.

Földrajzi helyzet.

Szepes határai nem mutatnak egyszerű, egyenes irányokat, kivéve az *éjszakit*, mely részben Galiczia felé, a Bialka patak torkolatáig, az ország határát képező Dunajecz folyó által, — részint Ujbéla községnél mesterséges határvonal által, — részint a Dunajecz híres áttörésével a Pienini mészsíklás heggyerinczen át, és végre keleti pontján a

mnisek-leszniczi hegyhát által képeztetik. — A nyugoti, Galiczia felé eső határ egy részét a »Halastóból« kifolyó, kristálytiszt, és gránit-görgetegen folyó Bialka patak, továbbá Liptó felé a Táttra gerinczének egy része és a Fekete-Vág völgye képezi. A déli leghosszabb és legszabálytalanabb — megyénket Gömör és Abauj-Tornától elválasztó — határvonal a Vág völgyéből felhúzódik a Királyhegy egy 1.557 m. magas előhegyére; azután kis részben a Gölnicz pataka, továbbá a Hola hegytől húzódó hegyhátak által képeztetik. Keleten a braniszkói és lubló-jankoveczy hegycsoportok főgerinczei által választatik el Sáros megyétől, és a hol keleten kicsi részben szintén Galicziával határos, ott e határt Mnisek mellett a Poprád folyó képezi.

A megye az ország leghegyesebb vidékeihez számítható, a központi Táttra csúcsai egész 2.663 magasságig (gerlachfalvi csúcs) emelkednek, és területe egész alapzatának oly nagy tengerfeletti magassága van, hogy még ott is csak 288 méterre száll alá, hol a Gölnicz szakad a Hernádba, s a tengerfeletti magasság legkisebb, míg fővölgyeinek tengerszin feletti magassága 400—900 méter között változik. A megyénkben jellemzetesen dél-nyugotról észak-kelet felé húzódó kisebb nagyobb hegylánczok kúpjai pedig nagyrészt 1.000—1.200 m. magasságot érnek el, és a geológiai formatiók nagy változatosságát mutatják.

A »Táttra« óriás gránittömbje, a »Magura« és a »Lőcse-Lublói« csoport eocén homokköve, — a déli és keleti hegylánczok őspalái és mezozóikus mészkőrétegei, melyek mind ugyanazon hegyalkotó erőnek köszönik létüket, magasságuk, rétegeik lejtősege, és anyagukra nézve is, az észlelhető tünetmények véghetetlen változatai által kötik le figyelmünket.

A Szepességnek összes vizei három főfolyó által három völgyben gyűjtetnek egybe. A *Dunajecz*, mely medenczéjével a Galicziában fekvő erdőhegységeket a Táttra magas hegységétől választja el, nekünk csak határfolyó s a Táttra egész éjszaki lejtőjének patakjait veszi magába. A *Poprád* tekintetű megyénk centrális és főfolyójának, és a déli lejtők patakjainak legtöbbjeit veszi magába, végül számos patakot vesz föl mind éjszokról, mind délről a *Hernád* völgye, mely nem egységes alkotású, de inkább több egymáshoz fűződő völgy-katlanból áll. E két utóbbi folyam iránya képviseli

»vizrendszerünket«, melynek vízvásztéka Felső-Sunyava helységben és a hozelecezi fensíkon oly meglepő határozottsággal lép fel, hogy az utóbbi helyen álló úrilak tetőjének egyik oldala ereszeről az esőviz a Poprádba, és azzal együtt a Kárpátokon áttörve, miután a Dunajeczczel egyesült, a Visztulába, s innen a keleti tengerbe folyik, — míg a másik ereszen lefolyó cseppek már a Hernád felé tartanak, hogy azzal a Tisza útján a fekete tengerbe folyjanak.

Mielőtt a Dunajecz a pienini hegyek közé szorul, Fridmann mellett még hazánkban is egy szép völgyet képez, mely azonban kavicsos voltánál fogva kevésbé termékeny, mint a Poprád városánál kiszélesbülő jelentékeny és szép Poprádvölgye, mely Késmárkon alul mindinkább kiterjedvén, a Magura által határolt ritka szépségű és televény földénél fogva termékeny, majd 10 km. széles fensík-félévé alakul. Ez, úgy mint az Igló-Sümegeh és Olaszi mellett legszélesebb, megyénkben legmélyebben fekvő Hernád völgye, lakosságunk legnagyobb részének nyújtja a megélhetésére szolgáló termőföldet, miért is valamennyi műveltebb városunk és legvirágzóbb falvaink vagy a Poprád, vagy a Hernád völgyeiben terülnek el, míg a hegyekre vagy szűkebb mellékvölgyekbe szorult más lakosaink többnyire az elmaradottság jeleit mutatják.

A sok hegység és a felület általános emelkedése okozza a szepesi éghajlat zord és felette rideg voltát, mely még a termékenyebb völgyi talajok megművelését sem teszi valami nagyon dűsan jövedelmezővé, míg a magas hegyeken fekvő némely határok szántóföldjei már oly szegények, hogy az aratás gyakran alig adja vissza a vetőmagot. Vannak dűlők, melyeken még az árpa is csak kivételesen érik meg kalászában. Ily hegyi falvakban, a hol az évi átlagos hőmérsék alig közelíti meg a 6° Celsiust, az időjárás szélsőségei — nyárban a tikkasztó hűség, télen a dermesztő hideg — nagyok és a tavaszi és őszi szélviharok borzasztók. A hol a lakás és táplálkozás szegényes és elégtelen, ott a létért való küzdelem vajmi nehéz, s nem lehet csodálni, hogy a hegyek között szegény és elmaradott népet találunk.

Népesség és nemzetiségek.

E kies, újabb időben idegenek által sokat látogatott vármegyének lakossága az 1881-ik népszámlálás szerint 172.882

lélek volt, mely szám, ha a mind jobban terjedő kivándorlás nem módosítaná különben az eredményt, a népmozgalmi legújabb adatok alapján a természetes szaporodás folytán már 177.567-re volna tehető. E lakosság 66%-a tót-ruthén, 29%-a több fajú német, valamivel több a 2%-nál magyar. Ezen utóbbiak csupán a megye értelmiségéből kerülnek ki, mint-hogy magyar ajkú község egy sincs a megye területén, mind a mellett nincs széles e. hazában nép, melynek hazafias érzelmeihez kevesebb gyanu férne, mint a szepesi tót és németéhez. — Nyoma sem létezik itt valami pánszláv vagy más hazaellenes mozgalomnak, buzgó és lelkes magyarnak tartja és vallja magát minden egyes szepesi, akár tót, akár német.

Nem képzeljük, hogy a népiskolában kötelezőleg behozott magyar oktatás a falusi nép magyarosodására bármi csekély befolyással lenne, ezen eredmény csak magyar lakta vidékek *határain* lévén remélhető. De a nyelv megösmertetésével falusi népünk a magyar szellemmel és magyar állameszmével mind jobban rokonszenvezni tanul. A városok iskolái inkább állanak a magyarosodás hatása alatt; ezek növendékei a magyar közép iskolákba kerülván, azok oktatásának sikeresebb elsajátítására képesíttetnek, s minthogy számos, iparos keréseti ágakra készülő ifjú, polgári iskolák hiányában, a helybeli vagy közel szomszédos középtanodák alsóbb osztályait látogatja, ott majdnem tökéletesen megtanul magyarul. Sokan ismét a magyar alfölddel dívó gyermekesereviszony folytán tanulnak meg magyarul. A magyar nyelv ösmerete, sőt annak a családban való használata évről-évre szélesebb körökben terjed, és pedig fölülről lefelé, a társadalom különböző rétegei szerint. Az u. n. értelmiséget nyelvre nézve máris nagyobbára magyarnak mondhatni s nincs az újabb nemzedékben kereskedő, alig jobbmódú iparos, ki manapság hazai nyelvünket már szóban és írásban nem bírná. A magyarosodás ügyének nagy lendületet adand a jövőben a szerencsés tapintattal Lőcsén föllálitott állami felsőbb leánytanoda, mely, közvetlenül ugyan szintén csak a középrendre hat, de a leendő anya által bizton fogja a családot magyarosíthatni. Meglehetünk győződve, hogy már a legközelebbi 1890-ik népszámlálás is a szepességi magyarság számában tetemes szaporodást fog kitüntetni.

Mig a magyar elem tért hódít, láthatólag, de sőt rohamo-

san száll alá a szepesi németek abszolút és relativ száma, és sajnos, hogy ez eddigelé kizárólag csakis a tótok előnyére történt. A Hernád és Poprád alsó völgyeiben fekvő némely városok és falvak, melyek még egy félszázad előtt tiszta német lakossággal bírtak, most vagy nagy részben, vagy egészen tótok által lakvák. Minthogy a németek eltótosodása itt mindig a katolikusokon kezdődik, mint azt a XVII-ik század ellenreformációjának története is bizonyítja, e tünemény következményeként észlelhetni, hogy a németekkel a protestánsok száma is párhuzamosan fogy. E megfogyásnak több oka van. Így a tót nép szívósabb és szaporább, míg ellenben a németek, sajnos, a *két-gyermek* rendszer hiveihez tartoznak; míg oly német család, melynek 4—6 gyermeke van, nagyon is ritkán akad, addig a kevésbé számító tótoknál gyakran találkozunk még ennél is sokkal nagyobb gyermek-áldással. Ha a kivándorlás és a nagy gyermekhalandóság nem állaná útját, a tótság még jobban fölszaporodnék a megyében. A németek lassankénti eltűnésének egy további oka, hogy módosabbjaik gyermekeiket nagy előszeretettel tudományos pályáknak szentelik, minek következtében a pappá, hivatalnokká vagy ügyvéddé lett családtag megélhetésének keresésére idegen vidékre utaltatik. A mindig gyengülő német elem így az őt mindenünnen környező tót szomszéd által, ki nem szívesen és nehezen sajátítja el a német nyelvet, mindinkább kiszoríttatik helyéből, illetőleg felszivatik általa. Ezen processus szemeink alatt és oly gyorsan történik, hogy nem hiszszük távollevőnek azon időt, midőn a századokon át helyüket jól betöltő szepesi németek végkép eltűnnek, a mi pedig hazánkra semmikép sem lesz hasznos, mert nemcsak tevékeny és életrevaló szorgalmas népfajt veszít benne, de elveszti alkotmányának s magyar nemzetiségének mindenkor megbízható, és itt a merő tótság között kétszeresen fontos hű őrét.

Földművelés és kivándorlás.

A megye férfi-lakosságának 35 százaléka kizárólag a mezőgazdaság és az azzal többé-kevésbé szorosan összekötött kereseti ágak után él. Hagyományos régi szokás nálunk, hogy még a kereskedő, iparos és kishivatalnok is, legszívesebben szántóföldek megszerzésére fordítja megtakarított fillérjeit; sőt, ha nincs módjában akármily kis földbirtokot tulajdon-

jogilag szerezni, akkor legalább bérel a nagyon földarabolt földekből egyet-kettőt, hogy azokat, többnyire sajátkezűleg, gondosan megművelvén, rajtuk a házi szükségletére szolgáló burgonyáját termelje. Elképzelhető tehát, hogy lakosságunk túlnyomó részének jóléte szoros összefüggésben áll a földműveléssel és annak sikeres vagy hanyatló voltával; ez tehát népünk fő és első sorban tárgyalandó foglalkozása és keresetforrása.

Megyénk összes termőterülete	608.469	katasztrális hold,
s ebből szántóföld	207.840	
rét	71.139	
legelő	51.927	
kert	2.801	
erdő	274.762	
összesen ..	608.469	k. hold,
ehhez járul még	43.177	» »
terméketlen, és ezen összes terület	272.749	parcellára földarabolva, 39.080 tulajdonos kezén áll.

Ezen klimánknál és szegényes talajánál fogva nem dús termésű — de birtokosai által gondosan művelt szepesi földterület hajdanta jól fizette a reá fordított munkát, most azonban a közgazdaság többi ágainak hanyatlásával a mezőgazdaság, úgy mint mindenütt, minálunk is nehéz válságos időket él. Sőt a pangás általános okai mellett még egynehány, csakis a Szepességen előforduló specziális hátrányos körülmény is érezteti hatását. Ezek elsejeül, bármily paradoxnak is tűnjék fel állításom, mégis az országos vasuti hálózat kiépítését és vidékünknek abba való bevonatását vélem tekinthetőnek.

A vasuti közlekedés és olcsó szállítás megfosztotta ugyanis gazdáinkat terményeik ezelőtt mindig magasabb árának előnyétől. Megyénk — mint importáló vidék — azelőtt mindig magasabb gabona-áraknak örvendett, annnyival volt t. i. itt egy mérő gabona drágább, a mennyibe annak Kassáról vagy Miskolczról való ide szállítása került; most azonban az alföldnek terményei oly olcsón jutnak hozzánk, hogy piaczaikon az árak jóval alacsonyabbak a budapesti tőzsde jegyzésénél, s így gazdánk az öt rossz terméséért kárpótló praemiumot és e részbeni fölényét is elvesztette az alföld gazdájával szemben — épen most, midőn az alacsony árak a termelési költségeknek is alig felelnek meg.

Egy további, a szepességi mezőgazdasági fejlődésre kiható körülmény a kereseti viszonyoknak gyökeres átalakulásában rejlik. Azelőtt a városok lakossága tulnyomóan, majdnem kizárólag, iparral foglalkozott, nevezetesen kézművességgel; az utolsó évtizedekben azonban a főleg külföldi gyári ipar hatalmas versenye következtében, a legtöbb kézművesség megszűnt jövedelmező keresetnek lenni; ez maga után vonta a városi *törpe mezőgazdaságok* nagy mértékben való elterjedését, mert az előbbeni kézművesek, nem találván többé mesterségök folytatásában a megélhetés feltételeit, de más iparzerű foglalkozást sem, — legnagyobbreszt kénytelenek voltak munkásságukat öröklött vagy kibérelt apró föld parcellák megművelésére fordítani, minek következménye egyideig a városi ingatlanoknak abnormis, és azért egészségtelennek mondható áremelkedése volt, miglen az utolsó lustumban a nagy mezőgazdasági válság következtében ismét reactio nem állott be. Ehez járult még a bányaiparnak, a vas- és fém-termelésnek majdnem teljes pangása, mely a megyebeli lakosság fogyasztási képességének hanyatlását, — és a kivándorlási hajlam növekedését idézte elő. Az ezen körülményekből kifolyó általános elszegényedés a gazdasági felszerelések sok esetben elkerülhetetlen liquidatióját okozta. Ennek folytán a birtokok rövid lejáratú időtartamokra való bérbeadása mind gyakoribb lett. Alig szükséges pedig hangsúlyoznunk, hogy az ilyféle, itt divó, 3—6 évi bérbeadás, a lehető legrosszabb rendszer, mely mellett az amúgy is szegény talaj teljes kimerülése alig kerülhető el. — Mind ezen és a mindenütt érvényesülő más mostoha körülmények nagyon megmagyarázzák, hogy az általános mezőgazdasági válság, valamennyi súlyos és rontó következményeivel, a Szepességen még érezhetőbbé vált.

Állattenyésztés. Legközvetlenebb kifejezést talál ez állítás már a házi állatok létszámának valóban ijesztő mérvű alábbszállásában. Még 1858-ban 4⁴³ ló, 23⁶³ szarvasmarha, 26⁹⁸ juh és 11⁴⁴ sertés esett egy négyszögkilométer területre; de 1884-ben már csak 3³², — 15⁰⁷, — 25³³ — és 6⁶², mi százalékokban kifejezve — a lovaknál 25⁰⁵, a szarvasmarháknál 31⁹⁹, a juhoknál 6¹¹ és a sertéseknél 42¹⁵ százalék kevésbülésnek felel meg.

Minthogy pedig elismert tény, hogy valamely vidék

depeccatiójából mindig és mindenkor annak mezőgazdasági hanyatlására is következtethetünk, nem meglepő, ha hasonló következtetéshez jutunk a Szepességet illetőleg is, melynek népmozgalmi statistikája sem nyújt pedig valami nagyon kedvező eredményt, s melynek lakossága végre a számok szerint biztosan nem ösmert, de mindinkább terjedő kivándorlás által is folyton apad.

Kivándorlás. Az újabban Amerikába vándorlottak nagy számának van különben a mellett, hogy a mezőgazdasági cselédek és munkások béréi a folyton növekedő kiköltözés következtében szertelenül és helyi viszonyaikkal arányban nem álló módon emelkedtek, egy kedvező, a birtok árhanyatlását ellensúlyozó következménye is. Ezrekre tehető már megyénk fiainak azon, napról-napra még szaporodó száma, kik tengeren túl keresik az itthon, Szepesben, kérdéssé lett megélhetést. De azok, kik kivándorolnak, főkép a nemiparosok közül, kik most mint napszámosok, a pennsylvaniai bányákban keresik kenyerüket, nagyrészt azon szándékkal keltek útra, hogy megtakarított pár száz forinttal mentül rövidebb idő mulva ismét hazatérjenek. Ugy is tesznek. Erősen, kimerülésig dolgoznak, s mi fő: az itthon pusztító iszákosságtól tartózkodnak, s egy-két esztendő mulva visszatérve, a magukkal hozott, vagy előbb is haza küldött tőkét adósságaik törlesztésére és telkek vásárlására fordítják.

A posta-hivatalok által szolgáltatott adatok szerint 1887-ben csak a posta útján és declarált küldeményekben 901.324 frt 79 kr. érkezett Amerikából Szepes vármegyébe. Hát a visszatérők közül még hányan hozhattak, és mennyi pénzt magukkal! E tekintélyes pénzösszegek, nem csak a különbeni általános elszegényedés ellensúlyát képezték, de nagy befolyással voltak az ingatlanok áraira is, melyek pedig a gazdasági válság befolyása alatt, mielőtt még az amerikai pénz hatását éreztetheté, oly annyira süllyedtek, hogy voltak helységek, melyekben egy nyolczad telek végrehajtási árverésen 50 frton kelt el, holott most ugyanaz a telek 800 frton is alig volna kapható.

Birtok ára. A kivándorlás következtében beállott tökegyűjtés akadályozta, legalább a paraszt birtoknak további árleszállását, sőt még áremelkedést idézett elő. De nem áll ez a parasztbirtokon kívül az úgynevezett nemesi birtokra, de

még a városi földekre nézve sem, mert ezek vevőjéül a mindig csak falujába visszakiváncosuló amerikai kis tőkepénzes nem lép fel — ő csak szülőfalujának bármi szegényes határában akar földművelő birtokos lenni. És azért az általános, ismert közgazdasági viszonyokból eredő árcsökkenés újabban a Szepességen is nagyon érezhetővé lett, s habár itt, még az egyes községek határain belől is, az e részben való különbségek oly jelentékenyek, hogy csak megközelítőleg sem lehet egy általánosan érvényes árról beszélni, mégis joggal állíthatni, hogy az utolsó öt év óta a nagyobb földbirtokok és városi szántóföldek ára legalább 25 százalékkal szállott alább.

Még inkább alászállottak az ilyen birtokok hasznobérei. Még a 60 és még 70-es években is, nem tartozott a ritka kivételekhez, hogy a városok egyes kedvezően fekvő jó szántóföldjei holdanként 20–30 frtért voltak — legalább egyenként, — bérbeadhatók, és hogy nemesi összesített jószágokért nagyon szívesen fizettek holdanként 10–12 fit évi bért, — sőt többet is. Jelenleg azonban nagyítás nélkül állíthatni, hogy az előbbi bérjövedelemnek alig 60%-a érhető el.

Munkabér. A mezőgazdasági cselédek és] napszámosok bérei, a minálunk is mind gyakrabban elterjedt gépek alkalmazása daczára, tetemesen emelkedtek az utolsó évtizedekben, mit szintén legkivált a kivándorlás magyaráz meg. Ma egy gazdasági cseléd bére, beleértve természetbeli jövedékeit, átlag 160 forintra, a napszám férfinél 70, nőnél pedig 40 krra tehető.

A *birtokviszonyok* faluhelyen, eltekintve az előbb említett városi törpe gazdaságoktól, elég kedvezőknek mondhatók, mert a mint latifundiumok — három négy uradalom kivételével — alig léteznek a megyében, úgy a parasztbirtoknak egy nyolczad telken alóli felosztása is ritkábban történik és a kisbirtok minimuma 10–12 holdra, a középbirtoknál pedig 100–300 holdra (szántó és rét) tehető, miután 500 holdat meghaladó mezőgazdasági terület egy községben és egy tulajdonos kezén, csak kivételesen fordul elő.

Gazdasági rendszer. Faluhelyen és a volt urbéresek közt, kik közös erdő- és legelő-területtel bírnak, valamint a városokban — kivéve azokat, hol más megállapodás jött létre — az ugarrendszer dívik; a váltó-gazdaság a viszonyokhoz képest váltakozó váltó-forgással csak ritka helyütt és következetesen az egész areára, ritkán van alkalmazva. Jóllehet

megyénk mezőgazdasági viszonyai is mindinkább kedvezőtlenebbekké válnak s a földtermények árának nagymérvű csökkenése maholnap alig térítheti meg a termelésökre fordított költségeket és földjáradék czímén tulajdonosának épen alig juttat valamit, nem tagadhatni, hogy úgy közép-, mint kisbirtokosainknál, a belterjes és észszerű gazdálkodásnak nem egy haladást mutató jelensége észlelhető; még a paraszt gazdaságoknál is, a földnek bő trágyázására törekednek. Néha már mesterséges trágyát is alkalmaznak, takarmány-füvet termelnek, idegen vetőmagokkal tesznek kísérleteket, sőt néhol többen együtt kis gazdasági gépeket is vesznek. E tekintetben elismeréssel kell kiemelnünk a főkép német helyeken létező »gazdasági casinókat«, melyek úgy mint a megyei gazdasági egyesület, tenyész-állatok behozatala, gépekkel és vetőmagokkal való kísérletek által nem egy esetben uttörői a hasznos újításoknak.

— Előhaladás tapasztalható névszerint a számban bár megfogyott, de fajban nemesbült marhaállomány körül. A megyében levő fedező állomások a lótenyésztésre már is látható kedvező befolyást gyakoroltak, és német parasztjainknál kiváló lovakat lehet találni. Az allgauti és kuhlandi tenyész-állatok behozatala szarvasmarhánk fajértékét napról-napra emeli; ugyanaz mondható sertés-állományunkról, és még az újabban kevésbé gondozott juhtenyésztésről is.

De mind a mellett vannak megyénknek egyes tájai, úgy mint az elmaradt és szegény Magura vidéke, melyek a műveltebb vidékeken észlelt ez előrehaladás legcsekélyebb nyomait sem mutathatják fel, hol a földművelést épen oly kezdetleges módon üzik, mint ezelőtt száz esztendővel, s a marhatenyésztésen alapuló gazdálkodás ugyanazon satnya és elkorcsosodott állatokkal történik, mint történt régente.

A szépesi gazdaságok főtermelése burgonyára van alapítva, azért a szépesi gazdára nézve életkérdés, termelt burgonyájának a szeszfőzdében előnyös értékesítést biztosítani, és egész jövője attól függ; mennyiben fogja az új szeszadótörvény a hozzá fűzött várákosásokat megvalósítani, mert gazdaságaink nem nélkülözhetik a szeszfőzdekadta takarmány- és trágyatöbbletet: azok nélkül gazdaságaink legnagyobb része észszerűen épen nem és alig volna folytatható; az amúgy is sovány talaj végkimerítése oly gyorsan és biztos állana be,

hogy gazdaságaink egy része, ha a túltermelés okozta alacsony terményárak nem javulnak, talán paragon is maradna.

Gazdáink eddig nem lelték módját, a gazdasági mellék-ipar gyanánt folytatott szeszfőzést valami más iparral vagy termelési ággal helyettesíteni. A szintén burgonyatermelésen alapuló keményítőgyártás, melyre megyénkben három burgonya-keményítő gyár szolgál, a mezőgazdaságtól függetlenül és gyárilag üzetik, sőt még hulladékait sem értékesítik hizlalásra. Minthogy pedig gabonáink hozadéka magban mindig rosszul fizető, szükséges volna jövedelmezőbb termelési ágak után nézni. A Szepességen valaha számot tevő lentermelés újabban tetemesen alábbszállott és kiterjedésre és fontosságra nézve jelentőségét egészen elveszítette.

Egy speciális szepesi produktum az itt jól termő borsó, melynek híre is van, de mely csak kis mennyiségben termelhető, miután nagyobb mennyisége már nem értékesíthető oly könnyen. Kitünő hegyi legelőink mellett többezt ígérhetne a *tejgazdaság*, ha a népesedés csökkenése, valamint a legtöbb keresetforrás megszűntével beállott konzumképesség tetemes apadása a tej értékesítésének útjában nem állana. Nem emelte ezt eddigelé a kárpáti fürdő- és nyaraló helyeken megélénkült idegen forgalom sem, mivel az idény legfeljebb hat nyári hétre szorítkozván, rendes tejgazdaságok létesítésének alapul sem szolgálhat. Ilyenek legfeljebb néhány helyi központ környékén léteznek, így első sorban Lőcse és Igló városok körül, a hol katonák és hivatalnokok tetemes fogyasztó közönséget adnak. A városi központtól távolabb eső némely gazdaságok birtokosai újabban a tejnek sajtkészítés által való értékesítését kísérelték meg, de szintén nem valami fényes sikerrel, minthogy terményeik a svájci és hollandi hírneves árúkkal szemben csak nagyon alacsony árak mellett versenyezhetnek.

Sokkal kedvezőbb eredményt mutathat fel a mi nálunk régi idők óta készített és most épen már nagy hírnevet örvendő *juhsajt*, mely a juhtenyésztés jövedelmének tetemes részét szolgáltatja. Mondhatni, hogy a lipitói sajt neve alatt kereskedelembe jövő terményünk újabban dominálja a piacot és sikerrel kiállja bármely felföldi más vidék terményével a versenyt.

Ha már most a mezőgazdasági állapotainkról és birto-

kosaink viszonyairól elmondott egyes részleteket egy képbe foglaljuk, látjuk, hogy megyénknek a földművelés után élő lakossága szintén küzd azon válsággal, mely az ó-világ valamennyi gazdáira nehezedik, de küzd azonfelül még azon mostoha viszonyokkal is, melyek zord éghajlatunk és szegényes talajunkból folynak. Népünket vasszorgalma, szívós kitaratása, kevés igénye és részben értelmisége képesítik csak e nehéz küzdelemben, úgy a hogy megállani. Ott, a hol megélhetése épen lehetetlen, segít nyomorán az Amerikába való kivándorlás, honnan legtöbb esetben megint bizton még pénzzel is visszatér, hogy ősi drága földjének további műveléséhez lásson. De a magával hozott pénzen felül még tapasztalatokkal is gazdagítva, tágasabb oszmekörrel tér haza. Nem egy helyütt láthatni, hogy az észszerűbben mivelt földet világot látott ember szántja, veti. Mindezeknél fogva a kivándorlás — igénytelen nézetem szerint — nem is megakadályozandó baj, de természetes folyamánya az itteni közgazdasági viszonyoknak, melyek következtében a lakosság azon része, mely itt munkára, keresetre nem talál, másutt keresi megélhetése lehetőségét, minthogy pedig ezek idővel majd mind visszatérnek, az egész áramlat nem károsnak, de inkább előnyösnek mondható.

Erdőgazdaság.

Közgazdasági viszonyainknak fontosságra nézve második tényezője gyanánt tekinthető a tetemes erdőbirtok, mely az összes termő terület 42 százalékát képezi. Hajdanta még több erdők volt, sőt történelmünk első századaiban területünk legnagyobb része erdőségekből állott s a betelepített vendégek királyi adománylevelekben elismert legnagyobb érdeméül az erdőirtás említettik; némely nemes családunk az akkor érdemnek tartott erdőirtás jelképére visszavezethető, egy fát gyökerestül kiragadó, vad embert használ mai napig czímerében.

Azóta nagyot változtak az idők és viszonyok. Az akkor egészen értéktelen erdő, mely kénytelenítve az eke alá való földnek engedett helyet, most a birtok legértékesebb része lett, és mentül kevésbé fizeti a szántóföld a reá fordított munkát, annál szebb és dúsabb jövedelmet biztosít az észszerűleg kezelt erdő, melynek értékesíthetése az egyedüli

gazdasági ág, mely vasutaink megnyitásával előnyösen emelkedett. Mig azelőtt a letarolható erdők vágható fája, mely pedig a legszebb haszonfát adta volna, csak a vasgyárak és kohók szükségletére mint tüzelőfa volt olcsón eladható, — addig most — igaz nagyon megfogyott — szálfáink a számos gőzfűrészmalom által itt dolgoztatnak fel kivitelre, és jó fekvésű, a kifuvározást könnyen eszközölhető pagonyokban, nem ritka eset, hogy a haszonfa köbméterje 6 frttal is értékesíthető. Ha tehát erdőgazdaságunk jobb volna, ha faállományunk már régibb időkben túl nem vágatott volna, ha a minálunk nagyon hosszú időre terjedő fordákra kellő tekintettel volnánk, ha továbbá beerdősítésre és csemetekertek felállítására kellő gond fordíttatnék, s ha végre az erdőtörvény szigorúan kezeltetnék — akkor szép erdeink a mostani nagy kereslet mellett az elért hozadékoknál jóval nagyobb jövedelmet is adhatnának. Erdeink átlagos jövedelme a kataszteri becslés szerint holdankint 74 krra van téve, de szavahihető szakemberektől tudjuk, hogy kedvező fekvésű erdőknél a letarolt faállományért holdanként 600 frtot is fizettek, — mi 80 éves fordá mellett és az állabok kihasználásának folytonosságát feltételezve, 7 frt 50 krnyi évi hozadéknak felel meg. Ez eredmények — ismétlem — csak kedvező fekvés és kellő közlekedési eszközök mellett érhetők el, de ezek híjában is szép jövedelmet biztosít minálunk a kitűnő anyagot szolgáltató erdő, melynek megművelése, ha a talaj egyszer be van erdősítve, úgyszólván semmibe sem kerül, sőt a minálunk könnyen kihasználható legelőjéből éveken át még tekintélyes mellékjövedelmet is ad.

Sajnos, hogy vármegyénk erdei az észszerű gazdálkodás igényeinek alig felelnek meg valahol.

A szepesmegyei erdőterületből 87.535 hold községek tulajdonát képezi; Igló városa 12.766, és Lőcse 10.050 holddal áll a községi birtokok élén, közbirtokosságok és volt urbéresek birnak 29.105, egyháztestületek és személyek 26.384, magánbirtokosok pedig 89.698 holdat, mely utóbbi birtokból megint 55.977 hold oly kisebb birtokokosok kezén áll, kik 1.000 holdon alól, sőt néha csak 1—50 holdig birnak. A többi erdőség az állam, közalapítványok, hitbizományok és részvénytársulatok tulajdonát képezi.

A kisebb községek és volt urbéresek kezén levő erdők

mutatják a legszomorítóbb állapotokat. Ezek még az 1879-ki erdőtörvény életbeléptetését megelőzőt időszakban *szállalási* kihasználás által pusztítottak, és a hol megmaradt is valami, ott az állabok korosztályai minden szabályszerűséget nélkülöznek. Sok helyütt, silány legelő nyerhetése céljából, az egész erdő kiirtatott, mely irtási vandalismus gyakran az által indokoltatott, hogy az urbéresek az összesítésnél legelőjük illendősége fejében szálas erdőket kaptak, melyeket, legelőképen való használat okáért, kiirtani siettek. E bajokon csak a rendszeres üzemtervek következetes betartása és az erdőtörvény szigorú alkalmazása lesz hivatva segíteni, mihez azonban sok idő, az átmeneti forda egész leforgása lesz szükséges.

A kisebb magánbirtokosok erdeinek nagyobb része szintén ki van pusztítva. Ennek oka a birtokosok gazdasági hanyatlásában rejlik, kik ez utolsó jövedelmi forrásból merítik fenttartásuk eszközeit, fájdalom, oly módon, hogy a tőke is megsemmisül. A mindinkább tönkre menő birtokos pedig, ki fájának árával sem segített zilált vagyoni állapotán, nem bir annyi pénzzel, hogy az újból való befásításról gondoskodjék, és idővel lemossa az eső és olvadó hó a többnyire sziklás hegyeken fekvő erdőségünk vékony televény rétegét is, és a szegény talaj végkép és örökre odavész.

Szép és jól kezelt erdőknek mondhatók a nagyobb községek erdei, melyek gazdálkodására az 1879: XXXI-ik t.-cz. tagadhatatlanul üdvös hatást gyakorol; továbbá egyes nagyobb birtokosok erdőtestei, melyek között leggondosabban műveltetik és ennél fogva az egész megye területén legkitünőbb karban is van herczeg Hohenlohe 9.485 holdnyi javorinalandoki erdeje, mely átvételekor szinte túl volt használva, de melynek befásítására sem költséget, sem fáradságot nem kimélnék, úgy, hogy most ez mondható megyénk mintaaerdőkezelésének. Kevésbé kielégítő, sőt részben túlhasználás által pusztított, egyenetlen állabokat mutató állapotban vannak nagobbára az egyházi testületek, és némely hitbizományok erdei is. De minthogy azok ezentúl már szigorúan a jóváhagyott üzemtervek szerint lesznek kezelendők, e hosszabb időszak után ezeken is látható lesz az erdőtörvénynek üdvös hatása.

Észrevehető káros hatása van, az erdőtörvény által kellőleg nem védett, magánbirtokosok kezén levő fiatalabb

erdő-állagokra, a jól fizető értékesítés egy neme: értem a »tannin«-gyártásra keresett *kéreg* eladást, mely arra bírja birtokosainkat, hogy a különben alig fejsze alá való állabokat idő előtt kipusztítsák, mely üzletnek már nem egy 40—50 éves szép fiatal erdő esett áldozatul. A kéreg nyerhetése végett levágatván a faállomány, ez hasábfának ölekbe rakatlik, és mint silány tüzelő anyag, másodszor olcsón értékesítettetik.

Megyénk imént tárgyalt erdei legnagyobb részt és vegyest tűz- és jegenye-fenyőkből állanak, melyek között szórványosan vörös és szurok fenyük is fordulnak elő; — az utóbbiból található zárt és tiszta állományokat is; ritkábban találni ily zárt állományokat vörösfenyőből. És ritka az oly fenyves, mely, eltekintve a ritkább fenyűfa-nemek egyes példányaitól, csak egy fajú fákból állana. Leggyakoribb a vegyes álladék, sőt előfordulnak minden magasságban még lombos fák is. Egész *lomberdők* azonban csakis a megyének délibb részeiben, mint szép *bükkösök* találhatók, kivéve azonban a havasokig nyúló pagonyokat, melyek fenyveseiktől megfosztatván és a talaj szegénysége és gondozás hiánya folytán már csak nyomorék *nyírfáknak* adnak létet. Ezen utóbbi állabok kihasználása azután néhol csakis mint *cserje* vágás történhetik mindaddig, míg a nyírfák között eleinte egyes, később megint sűrűbb fenyűfa-egyedek nem gyökereznek meg.

Mindezen nagyterjedelmű erdőségek, azonkívül hogy lakosságunknak a kemény és rideg éghajlatunk mellett oly fontos tüzelő anyagát szolgáltatják (habár a kőszénfűtés mindinkább tért foglal, tüzelésre mégis leginkább fa használtatik), a szép szálfák földolgozása által is jövedelmeznek. E célra szolgál a megyénk minden vidékén létező összesen 14 gőz- és 55 kisebb-nagyobb vízerejű fűrész. Mennyi köbmétert dolgoznak fel ezek évente, arra nézve nincsenek még megközelítőleg sem megbízható adataink, de tény, hogy a könnyebb közlekedés alkalmat szolgáltatott erdeink nagyban való pusztítására. Erdeinknek általánosságában szomorító állapota, a nélkül, hogy földesuraink helyzetén javított volna, legnagyobb részt a fa árának a 70-es évek elején abnormis módon való emelkedésére és az akkori tömeges faeladásokra vezethető vissza.

Akkor taroltattak le legszebb erdő-állományaink, melyek újból való felfásítására semmi gond sem fordított, s akkor

történt, hogy a védterületre vagy a topographikus fekvésre való tekintet nélkül, legszebb völgyeink némelyikének meredek oldalai megfosztattak növényzetüktől s most mint kopársziklák könnyen a Karst sorsára juthatnak.

Bányászat.

Szepes megye hajdani vagyonos voltának egyik főforrását a századok óta folytatott és újabb korig virágzott bányászat és a vele összefüggésben levő iparágak képezték. És ha e fontos termelési szakok legújában panganak is, sőt oly válságos helyzetbe jutottak, hogy kérdésessé válik, vajjon lehet-e manapság még Szepesben bányászatról csak szó is, nem lehet ez üzemek nagy fontosságát a multa nézve tagadnunk. Meg van állapítva, hogy még a jelenben is 3,592 egyén nyeri a bányászat körül teljesített munkájával mindennapi kenyerét. Ez utóbbi hiteles statisztikai adat már önmagában, de még inkább a bányászatnak a multa való virágzása, elegendőleg fogják igazolni, ha bővebben iparkodom e helyütt azzal foglalkozni.

Árpádkori királyaink azon czélzattal telepítettek Szepesbe Németországból behitt vendégeket, hogy a Táttra és mellék-hegységeink ásvány-kincseit emeljék és kiaknázzák.

Hogy ezt megtették, tudjuk a történelemből, levéltáraink dúsan reánk maradt adataiból, és még a néhány bánya mellett fenmaradt »salakhányókból« (Schlackenfelder), melyek arra engednek következtetést, hogy még mielőtt közös olvasztó-kohók léteztek volna, az érczek kiválasztása a bányák közelében egész kezdetleges módon történt. Tudjuk, hogy a puszkapor feltalálása előtt is — legalább a XIII. század óta — vassal művelték itt a bányákat. Később, a XV. században, a Thurzók és Fuggerek szereztek érdemeket bányászatunk körül, és leginkább azzal is vetették meg fejedelmi vagyonuknak első alapját. És ha azontúl nincs is más példánk oly óriás nagy vagyonok fölhalmozásáról, szerényebb vagyonok gyűjtéséhez bányaiparunk folyton szolgáltatott bő alkalmat, mint azt a Rholl-ok, újabban Probstnerek és más számosak vagyoni gyarapodása mutatja, úgy, hogy mondhatni, miszerint szepeségi gazdag embereink vagyonának keletkezése, talán kilencz-tizedben a bánya-iparra vezethető vissza. És mert a bányajövedelem számtalan kis részletekre oszlott, és egykor alig

volt ember, a ki — úgy mint ma valami sorsjegy birtokára — egy bánya-részlet szerzésére nem törekedett volna, az apró részletekben kijáró osztalékok aránylag a közvagyonosodást is gyarapították.

Bányáink vagy a kincstár vagy bányatársulatok kezén voltak, utóbbiak már régebben a gömöri és abaujvári bányatársulatokkal együtt, a felső-magyarországi bányapolgárság nevén, hatalmassá lett egyesületté alakultak. (Megjegyzendő, hogy a számadatok mindenkor a »bányapolgárság«-hoz tartozó egyes gömöri és abaujvári bányákra is vonatkoznak.) Ez egyesület állított századunk elején közös olvasztó hutákat, melyekben az egyesület bányáiban termelt érczek feldolgoztattak, a haszon az olvasztás költségeinek levonása után, a beváltó bányatársulatok között terményeik arányában felosztatott.

Szepesmegye bányászata, a szerint, a mint különféle érczek termelésére volt irányozva, négy külön termelési ágra oszlott; miveltek ugyanis a) *sárga ércz* és *fakond*, b) *vas*, c) *kénkovand* és d) *antimon* (dárdány) bányákat; azonfelül dúsan adtak a feltárt fakond ércz-telére *ezüstöt* is, és előfordult nem ritkán *higany* is, mely utóbbinak jelenlétét azonban csak 1840. óta ismerik, a mikor annak a más érczekről való elválasztását az óvizi kincstári huta eszközölte.

Mily kiterjedésű és eredménydús volt a sárga ércz és fakond, meg az ezzel járó említett más fémek termelésére irányzott bányaművelés, mutatja már azon egy körülmény, hogy míg azelőtt 5 olvasztó huta állott üzemben, most már csak az egyetlen bányapolgársági Istvánhuta folytatja üzemét, ez is félbeszakításokkal. A legtöbb bánya vagy egészen felhagyatott, vagy csak időzőleg munkáltatik meg. Újabb eredetű nálunk a vaskőbányák művelése, mely a kassa-oderbergi pálya megnyitásával nagy lendületet vett, a midőn kitűnő *vaspát* és *barna vaskő* érceinket a külföldre vitték; de később, a vaskő árának alábbszállásával, ez ág is pangásnak indult. Most csak kivételesen szállítanak még pörkölt vaspátot a külföldre. Jelenleg ez érceket leginkább Albrecht főherczeg és az »osztrák-magyar kohótársulat« birtokába ment vasbányáiban, úgymint a krompachi részvénytársaság és néhány magánosok bányáiban ássák.

A szomolnoki és svedléri bányákban kis mennyiségben

előforduló *antimón* mint nyers és színantimon (*Antimonium crudum* et *Regulus*) jött kereskedésbe, de ezen hajdan virágzó bányászati ág most szintén szünetel.

Megyénk ma egyedül virágzónak mondható bányászata a *kénkovand* nyerése, mely a hatalmas szomolnoki kovand-tömbben nagy mennyiségben van feltárva. E bányászatnak 1870-ig épen nem volt jelentősége, a midőn a kénkovandnak a vasuti szállítással egyszerre nagy kelendősege lett, míg azelőtt csakis a szomolnoki »rézítés«-nél (*Cementatio*) alkalmaztatott, a hol a réztartalmú kovandnak reze vas által leülepttetett, mely művelettel régente nagymennyiségű jó réz állíttatott elő, míg az ma szintén csekély minimumra szállott alá.

Ha most már ezen bányák évi ércztermelését tekintjük, akkor — *Klein J. S.* bányapolgársági főjegyző ur előzékeny szivessége által szolgáltatott — következő nagyon tanulságos számadatokat nyerjük:

az 1886-ik termelés:

sárga érczben 4,504'01 klgr.

fakond érczben 7,750'34 »

tehát összesen . . . 12,254'35 klgr.

a következő fémtartalommal:

1,040'24 klgr. réz 54,681'43 frt értékben

481'28 » ezüst 42,615'80 » »

56'61 » higany 10,820'82 » »

a termelés értéke összesen 108,118.05 frt;

miszerint tehát 1 métermázsa réz 52'73 frt

1 kilogramm ezüst 88'54 »

1 métermázsa higany 193'05 frttalértékesített. Hasonlitsuk össze ez eredményt a kedvező 1866-iki év számadataival.

Az 1866-ik évi termelés:

sárga érczben 67,839'67 klgr.

fakond érczben 42,242'88 »

tehát összesen . . . 110,082'57 kilogramm ércz;

ennek fémtartalma pedig tett:

10,242'31 klgr. réz 1,040,988'57 frt értékben

2,813'81 » ezüst 245,361'73 »

605 » higany 135,272'11 »

a termelés összes értéke tehát 1,421,622'41 frt.

Az árak következők voltak:

1 métermázsa réz 101'64 frt, vagy bécsi mázsája 56'92 frt

1 kilogramm ezüst 87'19 » 25% agio » 108'00 »

1 métermázsa higany 223'59 »

Összehasonlítva húsz év közül a két szélsőt, u. m. az 1886-iki és 1866-ikot, úgy találjuk, hogy

az ércztermelés	97,828 ²² klgr.-al,
réztermelés	9,202 ⁰⁶ »
ezüsttermelés	2,332 ⁵³ »
higanytermelés	549 ³⁹ »

a termelés összes értéke pedig 1.313,504³⁶ forinttal fogyott.

A réz ára pedig volt: 1886. 1866.

métermázsként . .	52 ⁷³ frt	101 ⁶⁴ frt	kevesebb	48 ⁹¹ frt
ezüst klgr.-ként . .	88 ⁵⁴ »	108 ⁰⁰ »	»	19 ⁴⁶ »
higany mm.-ként . .	193 ⁰⁵ »	223 ⁵⁹ »	»	30 ⁵⁴ »

A termelt fémek árának ily nagy hanyatlása mellett könnyen értjük, hogy az érczproductio is nagy mérvben apadt, mert a bányamívelésre fordított tőkék ily ár mellett nem adhatták többé az előbb élvezett hozadékot és ennél fogva a jövedelmezést kereső tőke is mindinkább elvonult a meddőnek mutatkozó bányaipartól.

De bányamívelésünk ily sajnálatos hanyatlására fokonyként még más tényezők is működtek közre, ilyeneknek tekintendők név szerint azon körülmények, hogy:

1-ször, felső-magyarországi bányáink, századok óta műveltetvén, természetesen, hogy eleinte a könnyen hozzáférhető teléreket aknázták ki, miért is akkor az érczek és meddő kőzetek külre szállítása sokkal könnyebb és olcsóbb volt. De idővel szükségessé vált a hegyek belsejébe való behatolás, és költséges *tárnák* és *aknák* építése, melyek a külre szállítást nagyban drágították, hozzá a mélyben a vizekkel is kellett küzködni; mindezen okok annyira növelték az előállítási költséget, hogy az ércznek a hutánál való beváltása alig, vagy éppen nem fedezte a megművelési költségeket. A legérzékenyebb csapást rézbányáink szenvedték.

2-szor a réz árának fent kimutatott oly tetemes alábbszállása által. Egy métermázsa réz ma olcsóbb, mint a milyen azelőtt egy bécsi mázsa ára volt. Ezen azelőtt soha sem tapasztalt árhanyatlást a réznek Amerikából nagy mennyiségben való olcsó behozatala magyarázza meg, mely amerikai rézbányászattal a miénk nem állhatja ki a versenyt, már azért sem, mert ott: például Chiliben a réz mint tiszta fém, úgyszólván minden bányászti munka nélkül, mint a felszínen heverő, vagy legalább nagyon könnyen hozzáférhető ásvány nyeretik. Kártékonyan folyt. be bányászatunkra

3-szor a munkabérek tetemes emelkedése is, mely az utóbbi két évtizedben nagyjában vagy 30%-ra tehető. A termelési mostoha viszonyok dacára, egy vājár havi bére 32—40, egy ácsé 16—20 frt; de még fiatalabb szemelő vagy csatlós és bányakutató is 6—8 frtot, egy csillér pedig 10—12 frtot kereshet havonként. A vasbányáknál, a hol a fizetés mázsánként vagy hektoliterenként történik, a munkás még ennél is többet kereshet. Bányászatunk fejlődésének akadályául szolgál végre:

4-szer azon visszás körülmény, hogy bányáink nem az üzemet rendszeresen folytató egy birtokos, vagy szorosan szövetkezett társulat kezén vannak, de hogy többnyire kis magántársulatok birják azokat, melyek tekintet nélkül az ugyanazon téren levő szomszédjukra, drága — mert többszörözött — igazgatással, minden együttes terv nélkül haladnak tovább, és beállható kedvezőtlen esélyek alkalmával nem birnak elég tőkével, hogy bajaikon czélszerűen segíthessenek, vagy hogy, a mi az üzletvilágban gyakran oly szükséges, egy válságban kitartsanak.

Miután bányászatunk súlyedését a fentebbiekben lehetőleg megokoltam volna, hátra van még az előadottakból a jövőre következtetést vonni; vajjon táplálhatjuk-e azon reményt, hogy ezen hajdan virágzó iparág megint jobb napokat is láthat és vajjon van-e kilátás, hogy az időleges kedvezőtlen viszonyok múltával, itt Felső-Magyarországon még egyszer keletkezhet jövedelmező bányamívelés?

Igénytelen nézetünk szerint, erre kevés kilátás marad fenn. A *vastermelés* a tüzelőanyag drágasága miatt alig fog már újabb lendületet vehetni, mert köszén híjában lévén, a faszén sokkal többbe kerül, semhogy hasznót hajtó intenzívebb üzemre gondolhatnánk. Minden feladatunk csak vas-köveink olcsó elszállítására szorítkozhatik. Legfeljebb a nyers anyagot *finomító* gyári vasiparnak jósolhatunk némi létjogot.

A *réztermelés* pedig, ásványaink csekély fémtartalma, a munkabérek magas, a külre szállítás drága volta mellett, alig versenyezhet a tengerentúli bányákkal. Még akkor sem fog nagyobb mértékben újból felvirágozhatni, ha a réz árának legújabban jelzett azon tetemes javulása, hogy a métermázsa réznek ára fokonyként 90 frtig emelkedett, nem

volna csak — mint szavahihető szakemberektől tudjuk — mesterséges »hausse«, mely, félők vagyunk, ismét rohamos baisse-nek fog helyt engedni. A fent kifejtett birtokviszonyaink is állják részben útját a helyzet tetemes javulásának, mely csak akkor volna várható, ha még értékes bányabirtokunk egy mindenkép hatalmas társulat kezeiben egyesítettnek.

Kézműipar.

Nagy hire volt valaha Szepesmegye kézműiparának országszerte, és a kisiparosok által előállított czikkek nemcsak fedezték saját szükségletünket, de több gyártmány még tetemes kivitelnek is örvendett. A vászonfestők nagy száma, a szücsök, cipészek, timárok, bodnárok, szűrszabók, és a régebben leginkább jóhírű ötvöseink, hazai más vidékekre, de részben a külföldre is kereskedtek saját gyártmányú iparcikkeikkel. A két szabad királyi és a XVI város polgársága, a forradalom előtti időben és még később, leginkább szorgalmasan üzött mesterségek után tett volt szert kielégítő jólétre, sőt vagyonosodásra is. Ha nem is sikerült minden egyes kézművesnek, üzletének nagyobb kiterjedést adni, de minden józan és szorgalmas iparos, a czéhrendszer hathatós, a versenyt kizáró védelme alatt biztos lehetett, munkájával annyit keresni, hogy kis földbirtokának előszeretettel folytatott megművelése mellett, tisztességesen megélhessen, és hogy akkor egyszerűbb életmódot folytatva, még évente pár forintot félre is tehessen. Igazoltnak is tartotta mindenki, a mesterség arany alapjáról szóló, itt oly gyakran hallott közmondást.

Majdnem hihetetleneknek látszanak azonban azon szigorú szűkkeblű és csak a viszonyosság folytán türhető szabályzatok, melyek által 1848-ig minden egyes városnak mesterembere, a más hasonipart üző versenye ellen óvatott. Tilos volt, hogy más város mesteremberénél dolgoztassunk valamit; ilyesmi csak csempészettel volt lehetséges és ha rajta kapatott az áthágó, az árú elkobzásán felől még bírság is várt ugy a mesteremberre, mint a megrendelőre is.

További védelmet adtak a czéhszabályzatok azon szoros körülrít határvonalban, mely az egyik mesterség üzemét a másiktól szigorúan eltiltotta. Nem engedték a timárok,

hogy a csizmadiák maguk cserezzék ki a bőrt, a pékek nem tűrték, hogy valaki kenyeret süssön elárúsításra, sőt a lőcsei takácsok czéhlevele értelmében a háziasszonyoknak és leányaiknak nem volt szabad $\frac{5}{4}$ rőfnél szélesebb vásznat szőniök! Ilyen, az egyéni szabadságot is korlátozó rendelkezéseket érvényben látunk nemcsak a múlt században, de a forradalomig terjedő modern időben is.

Hogy ily hathatós védrendszer nem buzdított haladásra, de még egyes kontár mesterembernek is biztosította a megélhetését, — az nem szorúl bővebb magyarázatra. De ennek uralma alatt polgáraink századokig megéltek, itt-ott jólétre is szert téve és némely kézműiparág még virágzóvá is lehetett.

Annál nagyobb volt a pusztítás, melyet az újabb kornak egészen megváltozott viszonyai okoztak kézműveseink között.

Ha a kézműipar sehol sem tud a mindig több tért foglaló gyáriparral versenyezni, legkevésbé volt erre képes szepesi városaink mesterembere. Mondtuk, hogy nem is egészen mesterségének szentelte magát, hanem mellékesen előszeretettel földművelést űzött, tette pedig azt mestersége nagy hátrányára, melyet gazdasága miatt gyakran elhanyagolt és megsínlette azután ezt közönségesen a nála dolgoztató fél. Egy további, a kézművesség nem előnyére szolgáló körülmény volt, hogy valamennyi, noha csak pár 100 lakossal bíró kis városban, sok volt a rokonság-komaság folytán czéhbe vett mesterember minden egyes szakmából és ha ezek a környékbeli faluk számára is dolgoztak, csekély volt összes munkájuk és többnyire maguk, legfeljebb egy inassal dolgoztak, azaz a mesterséget nagyon is kicsiben űzték. Midőn azután a czéhrendszeradta védelem megszűnt, midőn az ipar-szabadság határtalan versenynek nyitott utat, midőn vasutak és még inkább a postaszállítás oly olcsó volta a termelések központjaihoz közel hozták eddig félreeső vidékünket, midőn még a legkisebb ember is közvetlenül hozathatta szükségletét a produkáló helyről: könnyen érthető, hogy az általános és majdnem valamennyi termelési ágakra kiható válságokhoz hozzájárultak e talán csak nálunk található különlegesek is — és a szepesi kézműves keresete mindinkább apadt, a szegénység terjedt. Ez első sorban a városi földek árának és azok béreinek alábbszállását okozta, úgy hogy sok kézműves, köny-

nyebben jutván vagy földbirtokhoz vagy olcsón ilyen bérletéhez, felhagyott végleg mesterségével és kísérletet sem tett a versenynyel való küzdelemre. Így keletkeztek mind sűrűbben a fentjelzett városi törpegazdaságok és így terjedt el a falvakban kezdődő kivándorlás a városok lakóira is. A kisiparos tökéletesen elszegényedett. Ez okozta aztán, hogy a kivándorlás a városi lakosság közt is kezdett elterjedni. Ezen városi kivándorlás pedig a falusinál sokkal fontosabb és maradandóbb következményekkel bír. Mert a faluhelyekről Amerikába költözők mind visszatérési szándékkal indulnak utra: de nem úgy a városi kézművesek, kiknek ott gyakrabban sikerül existenciájuknak valami biztos alapját megvetni, mire aztán nejeiket vagy jegyeseiket is magok után hozzadják és családjaikkal egyesülve lévén, a visszatérés szándékával végkép felhagynak.

Ezek voltak a szepesi kézműipar újabban észlelt pangásának legfőbb okai, melyek a kézműipar valamennyi ágaira egyaránt kihatottak és nagyrészt tönkre is tették. A helyi szükségletek előállításán felül, több munkással dolgoznak ma még, kivitelre számítva, a Béla városi czipészek a katonai kincstár számára, Késmárk, Podolin és vidékének takácsai asztalneműeket, melyek szépségök miatt jó hírnévnek örvendenek, Leibicz városának egy néhány posztósai és a bányavárosok kapa-, kasza-, szeg- és lánczkovácsai, mely utóbbiak azonban műhelyeikben már inkább gyárilag dolgoztatnak és azért nem is számíthatók tulajdonképen a kisiparosokhoz. Végre sikerrel folytatja mesterségét még néhány felvidéki, az üdülő telepeken mind sűrűbben épülő házaknál dolgozó asztalos, lakatos és általában az építkezési iparnál foglalkozást találó mesterember.

Nagyipar.

Ha a süllyedező kisipar helyébe egy, népünknek keresetet adó virágzó gyáripar lépett volna, akkor közgazdasági fejlődésünknek természetes folyománya, ha forradalomszerű változást is idéz elő nem egy egyéni existenciába, a közjólétre, a vagyonosodásra még sem lehetne hátrányos befolyással. Nagyobb szabású gyáripar nálunk azonban csak lassán fejlődik, ilyennek létezéséről még alig lehet szó, — pedig meg volna itt a szükséges nagy mennyiségű vizerő, elég olcsó

munka és elégséges tőke; de hiányzik a vállalkozási szellem s hiányzik az olcsó tüzelő-anyag, mely nélkül ipar oly nehezen teremthető s talán azért hiúsult meg már nem egy, erre czélzó kísérlet.

Üzemben levő gyáraink felsorolásánál eltekintek az erdőgazdaságnál külön említett, haszonfákat földolgozó fűrészektől és kezdem mindjárt a kiterjedésre és fontosságra nézve is első helyen álló *szeszfőzdek* említésén, melyek ugyan kivétel nélkül mint csak mezőgazdasági főzdek rendezvék be, de úgy tekintélyes számuk, mint a gyártási módszerek tökélyénél fogva, legjelentékenyebb iparunkat képviselik. 115 ilyen szeszfőzde van a megyében, erjűrmértékük a 10—40 hektoliter között váltakozik, ennél nagyobb 80 hl. űrtartalmú csak egy van, a gróf Csáky-féle Görgön. Ezen mezőgazdaságunkra nézve oly fontos iparág jövője a most szőnyegen levő szeszadótörvény hatásától és alkalmazásától fog függni.

Mezőgazdasági egyéb gyáripár, a *Nedeczen, Landokon és Mindszenten* szintén gyárilag termelt *sajt-készítésen* felül, csak az egy márkusfalvi *tengeri-keményítő gyárban* létezik, mely 7000 q. kukoricza földolgozásánál 200 darab marhának nyer elegendő takarmányt.

A hajdanta városainkban bizonyos meghatározott sorrendben minden polgári háznál gyakorlott *sörfőzés*, az ez italhoz kötött magasabb igények és a behozott adóztatási rendszer folytán, a háziipar köréből egészen kivonatott és most 11 serfőzdeben gyárilag üzetik. Az évi termelés 4760 hektoliter, mely mennyiség nem fedezi belsükségletünket, de minőségénél fogva sem alkalmas a budapesti és bécsi gyári nagy sörfőzdek termékével a versenyt kiállani.

Nagy mennyiségű burgonyatermelésünkre alapított, de különben a mezőgazdasággal semmi összeköttetésben nem álló három *burgonya-keményítőgyár* van megyénkben; egy negyedik Iglón, egy esztendei rövid fennállás után, likvidálni volt kénytelen. Ezek közt a *késmárki részvénytársaság* gyára az utolsó évben 42.000 mm. burgonyát, a bélai *Koromzay és társai-féle* gyár ugyanakkor 30.000 mmázsa és a *poprádi részvénytársulati* gyár 16.000 mm. burgonyát dolgozott fel.

A bélai gyár a nyers anyagnak vagy 20%-ából szőlő-cukrot és szörpöt gyártott. E gyárak terményeinek piacza az osztrák-magyar monarchia és kis részben Románia volt.

Jövedelmezőségük, a nyers anyag árától és sok más konjunkturától függő, oly annyira változó, hogy a részvényesek néha 30% és néha semmi osztalékot sem húztak. A gyártás jó takarmányt adó hulladéka mind három gyárnál a környékbeli gazdák által értékesítették, ha pedig vevőjük nem akad, vízbe öntetnek.

Malomipar. Számtalan kisebb-nagyobb patakokkal bíró megyénknek van ugyan 188 vizi malma, mely 529 kövel őrlő népünk gabonáját, de ezek három kivételével legkezdetlegesebb szerkezetűek és újabb időben nélkülözni kezdik az őrlendő gabonát, mert népünk is mindinkább hozzá kezd szokni kenyérének való lisztjét sokkal jobb minőségben, a műmalmoktól beszerezni.

Gőzüzemre is berendezett műmalom csak kettő van megyénkben, u. m. az *iglói műalmi részvénytársulaté* Iglón 192.000 frt alaptőkével és 60.000 mm. lisztelőállítási képességgel és a *hernádvölgyi műmalom* Bethlenfalván 150.000 frt alaptőkével, mely 32.000 mm. gabonát képes megőrölni. Az utóbbinak tulajdonosa három szepesi pénzütemet.

A *fonó- és szövőipar* gyárilag üzött nemei újabban oly sokat ígérő eredménynyel települtek meg minálunk, hogy ezek fejlődésétől sokat várunk és azt hiszszük, hogy hivatvák lehetnének heverő tőkéinknek elhelyezést és munkásainknak foglalkozást adni. Első helyet foglal el ezek sorában:

1. *Regenhart és társa len-, fonó- és szövőgyára* Késmárkon. Eredetileg részvénytársulat tulajdona volt, melyet az egész befektetett tőke vesztével járó likvidációja után, a mostani czég vett át. Termelési képessége, 2.816 orsóval, évente 3.000 hatvanad (Schock) lenfonal, 120—130 ezer forint értékben. Leginkább a m. kir. honvédelmi miniszterium számára dolgozik. Munkabérei 40—90 kr. között váltakoznak.

2. *Wein Károly és társai mű- és mechanikai szövődéje* Késmárkon és Lublón 325 kézi szövőszékkal és 36 vizerőre alkalmazottal dolgoztat és előállít évente 700.000 méter különféle lenszövetet. Kézi szövőszékei közül 325 a vidéken házi ipar üzemében áll. 240 munkásnak ad folytonos foglalkozást, kiknek napi keresete átlag 70 krra tehető.

3. *Szignarovits K. és társa szövődéje* Podolinban, mely 30 Jaquard-féle szövőszéken 40.000 méter többnyire finom, jó hirnek örvendő, asztalneműekből és damasztból álló árút sző.

A méterenként fizetett munkabér egy ügyes, szorgalmas takácsnak 1 frt 20 krtól 1 frt 40 krig napi keresményt biztosít. E jó hírnévnek örvendő cég közvetíti azonfelül a Podolinban dolgozó más 70 damaszk-szövőszék gyártmányának kereskedelembé hozatalát.

4. *Starha Manó szövődéje* Késmárkon gyárt évente 10 szövőszéken 25.000 méter, többnyire egészen finom vásznat és damaszkot.

5. *Polsz testvérek vászonszövődéje* Leibiczon. Évi gyártmánya 10.500 méter vászon és asztalnemű 7.580 frt értékben.

6. *A mechanikai szövőde Bussócson* vizerőre van berendezve, de üzemét a víz befagyása miatt csak 8 hónapig folytathatja. 10 műszéken 25.000 méter egészen finom vásznat sző.

A felsorolt gyártelepeken kívül Podolinban 70, Lublón 50, Leibiczon 26 és Késmárk környékén vagy 70 kézi szövőszéken dolgoznak a vidék asszonyai házi iparként és szöveteik mindinkább növekedő kelendőségnek örvendnek. E virágzásnak induló lenszövő iparnak mintegy alapjául szolgál:

7. *a szepesi vászonfehérítő részvénytársaság* telepe Késmárkon, mely 62.000 forint részvénytőkével alapított, de eddigelé csak a kormány pénzsegélyével állhatott fenn. Az 1887-ik üzleti évben fehérített 134,115 méter vászonműveket és 11.224 kiló fonalat, azonfelül mosott és mán-gorolt még árút és minthogy, ha nem is üzletnyereségben, de földolgozott árú mennyiségben az 1886-ik üzlet eredményéhez képest tetemes szaporodás észlelhető, reményleni lehet, hogy ezen leniparunkra nézve fontos, sőt szükséges vállalat mihamarabb, már a kormány segélyezése nélkül is fenn fog állhatni.

Vászoniparunknál kisebb horderejű, de elég fontos volna *a posztókészítés*, mely gyárilag eddig két cég által üzetik, ugymint:

8. *Lipter testvérek* (azelőtt Fábry) által Késmárkon. Gyáruk vizerőre van berendezve, 20.000 méter 30.000 frt értékű posztót gyártanak évente. A heti munkabér átlag 4 frtot térsen.

9. *Roth Gusztáv* Leibiczon 20 szövőszékkel bír, de jelenleg csak tizenhárommal dolgozik. Az utolsó évben 16.000 m. durva és 4400 m. finom posztó szövetett. Az itt fizetett munkabér napi 1 frtra tehető átlag.

10. E két posztógyáron kívül Késmárkon még egyes posztósok 7 szövöszéken dolgoznak és évente vagy 35.000 méter leginkább durva posztóneműeket készítenek.

Papírgyár három van a megyében: 1. az Igló városi, mely bérbe van adva és évente 3000 mm. rongyot, nagyobb részt csomagoló papírra dolgoz fel; 2. a poprádi Csizer László és 3. a Svedléri Konrád-féle gyárak, az első 600, a második 200 q. kisebb részben merített írópapírt, nagyobbban csomagoló papirokat állít elő.

Egy, szintén a papírgyártással összefüggésben levő, annak t. i. nyersanyagát készítő vállalat a herczeg Hohenlohe által Javorinán állított *fasejt- és papírlemezgyár*. Termel évente 4000 q. papírfalemezt és 2000 q. fasejtanyagot, mire vagy 3600 köbméter lucz- és jegenyefenyőfát dolgoz fel. Gyártmányának piacza az osztrák és porosz nagy papírgyárakban van. A napi bérek 50—90 kr. között váltakoznak.

Egy *gypszmű*, melynek előállítási képessége évi 20.000 q. trágya- és 10.000 q. stukkatur-gipsz, már régebben áll ugyan fenn Iglón, de eddig, habár többször urat is cserélt és a mű ismételve újból és javításokkal berendeztetett, nem volt képes terményének valami jelentékeny kelendőséget szerezni és azért a vállalat fennállhatása is kérdésessé vált, habár gazdáinknak olcsó áron becses trágya-anyagot nyújtana. De sem ezek, sem a fővárosi építészek nem vásárolják kitűnő stukkatur-gypszjét, hanem inkább a drágább külföldi gypszeket használják.

Vasipar.

Szepesmegyében a vasipar valaha szép napokat élt, de most a tüzelő anyag és munkabérek áremelkedése és a bányászat hanyatlásának indokolásánál már felemlített más okoknál fogva a virágzó és nagykiterjedésű ipar már úgyszólván létezni is megszűnt. A legtöbb kohó és hámor elhagyatva romba dől, nincs remény, hogy kedvezőbb körülmények mellett is újlag üzembe vétetnének és kevés mindössze, a mi ilyen vasipar-telepekből máig még üzemben maradt. Első helyen említendő:

1. A *Krompach-Hernádvölgyi vasműbányatársulat*, mely 680.000 frt részvénytőkével alakult, de néhány esztendő óta szintén kárral dolgozik. Van két nagy kohója, de rendszerint

csak egyikük van üzemben. Van gazdasági gépgyára és vagy 4000 mm. zománczozott öntött vasedény megy a bécsi és fővárosi piacra. Foglalkozik külön szabadalmazott kályhák gyártásával, géprészek és csövek előállításával és egészben a modern igényeknek megfelelő felszereléssel ellátott gyárnak mondható. Feldolgozik évente 11.905.000 kilogramm nyers és pörkölt vaskövet. A munkabérek férfiaknál 85—95 kr., nőknél 30 kr., gyermekeknél 20 krra tehetők átlag.

2. *A Práskfalvi vasgyár* gróf Csáky László tulajdona. Évi termelése 950.000 kilogramm nyers, 650.000 kilogramm öntmény, 950.000 kilogramm higgasztott vas. Van egy kohója, négy finomító hámora, egy rúdvas- és bádoghengerműve, egy öntődéje és géplakatos műhelye. Gyártmányai legnagyobbbrészt Gácsországban találnak piacot; öntményei közül némelyek épen műbecsessel is bírnak. Hogy e vasgyár még a jelen mostoha körülményei mellett is sikerrel állhat fenn, ez a jó vezetésen felül azon két kedvező körülménynek tulajdonítható: hogy olcsó faszenet használhat és hogy kitűnő vaskövei szintén olcsón jönnek a közel kohóhoz.

3. Még egy harmadik, a *herczeg Koburg-féle sztraczenai* kohó is áll korlátolt üzemben; azelőtt földolgozott 12.000.000 kilogramm vaskövet, most annak alig egy negyede fog ott feldolgoztatni.

4. *A Mária huttai vasgyárat* összes gazdag vaskőbányaival Göllnicz mellett megvette Albrecht főherczeg, de az ott termelt 6—7 millió kg. vaskő nem itt dolgoztatik föl többé, hanem megpörköltetvén, a főherczeg sziléziai vasműveihez szállíttatik, hogy e nagyterjedelmű gyárakban további földolgozást nyerjen. Érdekes a vaskőbányáknál a siklón járó és gőzerővel hajtott szállító vonat, melyen a vaskő a bányából egyenesen a pörköltő-kemenczéhez hozatik, mi a termelési költségeket legkisebb mértékre redukálja. A főherczegi telepen vagy 200 ember nyer foglalkozást, kik különféle szakmájuk szerint 60—90 kr. napibért kereshetnek.

Ezen négy vastermelési telep felemlítésével már ki is merítettem az ilyenek létező számát. Nagyobb finomító gyár nincs üzemben, de van néhány vas földolgozásával foglalkozó gyár, melyek közül a nevezetesebbek:

1. *Scholcz C. lóvakaró-, pléhárú- és gazdasági gépgyára Matheócson*, melynek jó hírű gyártmányai legfőképp Szerbiában

és Romániában árusíttatnak. Gazdasági gépei azonban inkább a belföldön kelnek el.

2. *Valkó Mihály láncz-, szeg- és vasszerszám-gyára Gölniczen*, 70—75.000 frt értékű árút állít elő, melynek piacza a belföldön van.

3. *Valkó Gábor láncz- és szeggyára Gölniczen*, előállít 30—35.000 frt értékű árút.

4. *Schütz testvérek, láncz- és szeggyára Gölniczen*, 20.000 forint értékű árú gyártásával.

5. *Streck Mihályné láncz- és szeggyára, nemkülönbén vasárú gyára Gölniczen*, mely két külön üzemben levő gyár előállít évente vagy 45.000 frt értékű gyártmányt, nagyrészt a Balkán tartományaiban piacot találva.

6. *Antony Lajos ablak vasazat-gyára Gölniczen*, előállít 30—40.000 ablakvasazat garnitúrát.

7. *Mauritz Mihály mérleg- és lakatosárú gyára Gölniczen*.

8. *Gábrriel Mátyás vasárú gyára Gölniczen*, 20.000 frt értékű vasárú előállításával.

9. *Oehlschlaeger fiai serpenyő- és kapa hámore Merényben*, gyárt évente körülbelül 18.000 frt értékű és Romániában piacot találó árút.

10. *Plander Mihály serpenyő hámore szintén Merényben*, melynek vagy 15.000 frt értékű serpenyői a belföldön és Boszniában meg Szerbiában kelnek el.

Ezen többnyire prakfalvi vasakat földolgozó üzemek, az épen vidékükön elterjedő kivándorlás folytán kénytelenek voltak mind nagyobb munkabéreket fizetni, e körülmény és a nagyobb gyárak versenye nehezítette az utolsó években helyzetüket; máskülönbén a zsenge kezdetből fejlődhetett volna ipar, melynek fölvirágzása az egész vidékre áldásossá válhatott volna.

Kereskedelem.

Szepesmegye hajdani kereskedelméről szólva, nem lehet szándékom e dolgozat szűk keretében azon régen mult idővel foglalkozni, midőn városaink — és ezek között legkivált Lőcse — a többi felföldi városokkal egyetemben, Magyarország majdnem összes kereskedelmét falaik között összpontosították, midőn Kelet-Európának kereskedelmi útjai nyugat és észak felé erre vezettek és midőn a keleti tenger

kikötőivel Danzigig majdnem kizárólag felföldünk közvetítette a kereskedelmi transzaksiókat. Különösen a XV. és XVI. században nagy lendületet vett ez a közvetítő kereskedelem kelet nyers terményei és iparcikkei és a nyugatfeldolgozott áruí között. Lőcsének országos vásárai és áruíraktárai híresek voltak ez időben. A felföldi bányaipar termékei, a Thurzók által behozott új olvasztási és művelési módokzatokkal tökéletesítve, szintén innen és erre lettek a világ piaczaíra szállítva. Boraink, gyapjunk, szappanunk és más termékeink szintén erre kerültek a Kárpátokon át Lengyel- és Északnémet-hon, később Oroszország fogyasztó piaczaíra. Folyton nagy volt a Szépességnek Németországgal való sokféle, de nagyrészt a kereskedelemre visszavezethető érintkezése, mi a fájrokonságból is magyarázható s mi a reformácziónak itt oly gyors elterjedésében is nyert kifejezést. Bensőbb összeköttetését pedig Lengyelországgal és az azzal való élénk kereskedelmi forgalmat, épen még könnyebben érthetőnek fogjuk tartani, ha visszahozzuk emlékezetünkbe azon viszonyt, mely ez ország és az elzálogosított XVI városok között három századnál tovább fennállott. Akkor nemcsak az idő igényeihez képest már is megfelelő utaink, melyekről Simplicius a XVII. században dicsérőleg emlékezik, közvetítették az élénk kereskedelmet, de nyáron tutajozható volt — legalább Podolintól kezdve — a Poprád is, és ezen úsztak le a legbecsesebb tokaji borok. Az imént körvonalo-zott kereskedelem élénk voltát tanúsítja megyénk határan, Lublón és Ó-Falván századok óta fennállott két *harminczad* hivatal, melyek nagy forgalmuk és jövedelmezőségük folytán nem egy egykorú államíratban a magyar kincstár féltett jövedelmi forrásainak tűnnek fel.

E régen mult időkről nem akarok bővebben szólni; szorítokozom csak jelen századunk első felére, midőn hajdani kereskedelmi dicsőségünk-ből még szintén tekintélyes maradványnak örvendtünk.

Az akkor virágzó bánya-ipar- és vasműveink gyártmányai — mindig terjedő műutainkon Galiczia és Északnémethon felé — leginkább Boroszlóba szállítottak. Voltak egyes kereskedő-czégjeink, melyek — mint a tekintélyes Prihradny Elíglói czég — évente egy millió forint értékig menő rezet hoztak a világpiaczra. Szintén tekintélyes czégek jó haszon-

nal kereskedtek Galiczia felé nyers és finomított vassal. Lendületes kereskedelmi czikk volt vásznainknak a magyar alföldre való elszállítása; a debreczeni nagy vásárookra szállító fuvarosok visszajövet szalonnát, hüvelyeseket és más alföldi terményeket hoztak ezt nélkülöző vidékünkre. A magyar alföldnek gyapjú, bőr, zsir, tengeri, liszt stb. feleslege éjszak felé szintén mind erre hatolt át a határon. Végül legvirágzóbb volt a Szepességnek a hegyalji borokkal való közvetítő kereskedelme is. Részint mert sok szepesi birt és művelt a Hegyalján szőlőt, és részint mert a porosz, lengyel és orosz borkereskedők, kényelmi és más okoknál fogva, régi idők óta megszokták nemes borokban való szükségleteiket a Szepességen fedezni, a hegyaljai borok nagyrésze ide szállított, itt pincéztetett, itt kezeltetett, Késmárkon, Váralján, Lőcsén; innen jött azután kereskedelembe és a fogyasztó közönség kezeibe, melynek zöme a fennemlített országok nemességéből és gazdag polgári osztályaiból került, kik azonban, vámpolitikánk ez irányban való szerencsétlen fejlődése folytán, magyar boraink élvezetéről lassanként leszoktak és fogyasztják most a silányabb, de jobban kezelt francia és német borokat.

Mindezen üzletek a vasutak megnyitásával más utakra tereltek, melyek megyénktől egészen félre esnek és a mi megmaradt belőlük, az is csak nyomorúságosan teng.

Hajdan nagyhirű országos és heti vásárjaink legfeljebb helyi jelentőségüket tartották meg. Az iglói és leginkább a késmárki vásár kihatóbb jelentőséggel bírt azelőtt. Galicziának megyénkkel határos kerületei importáló vidékek lévén, gabonaszükségletüket Késmárkon keresték, hová az a kassai és rozsnyói piacokról hozatott. Az összekötő tarnow-eperjesi vasúti vonal megnyitásával hiányukat vagy a termelő vidéken magán keresik, vagy elvárják, hogy az hozzájuk szállíttassék; a késmárki nagyhirű vásárok pedig tönkrementek. Hanyatlott ennek folytán emez emelkedni kezdő kis város is, mely ezen közvetítő kereskedésből sokoldalú hasznot húzott volt.

Kereskedelmünk tehát, többi közgazdasági keresetágainkkal együtt, szintén hátraesést mutat, és köszönjük azt nagyrészt épen annak, hogy a vasúthálózatba, melytől pedig annyit vártunk, fölvéve lettünk; a hol ma kereskedés nálunk

létezik, az legfeljebb a különféle belszükségletek behozatalára és kicsinyben való előrusítására és saját terményeink — úgy mint a szesz, hizlalt marha, borsó, tojás, vaj, sajt és gyümölcs — forgalomba hozatalára szorítkozik.

Hitelügy.

Nem gyakran találni vidéket, melyen, területének kicsiségehez és lakosságának kis számához mérten, annyi pénzintézet volna, mint a mennyi Szepes megyében fennáll és üzlet-eredményeiket tekintve, prosperál is. Lehet, hogy a kereskedéssel gyűjtött tőkék és azoknak a 60-as és 70-es években abból való visszavonása utalta tőkepénzeseinket ez alapításokra. Azon időben az »alapítás« és az abból húzott nagy nyereségek általános vonzerővel birtak és a tőkések a helyett, hogy vagyonukat valami iparvállalatba fektették volna, inkább keresték az ily hitelintézetek felállításával járó, sokkal kényelmesebb tőke-elhelyezéseket. Intézeteink keletkezésének alább kimutatott idejéből látjuk, hogy azok alapítása legnagyobbbrészt épen körülbelül azon időre esik, a mikor a fentjelzett okoknál fogva az ipar és kereskedelem hanyatlása minálunk kezdetét veszi. Az illető adatokból látjuk továbbá, hogy jóllehet a produkeció és a vagyonosodás nem egy kútforrása merült ki egészen, maradtak megyénkben azért tőke-gyűjtők és vagyonosok elég szép számmal, kik pénzüknek elhelyezést keresve, azt szívesen a sok közvetítő pénzintézet kezelésére bízta. Azoknak nagy száma kedvező volt végül lakosságunknak nagyban kifejlesztett takarékosági hajlamára. Csakis ebből magyarázhatni, hogy megyénkben 10 takarékpénztár, 3 hitelbank, 2 elég forgalmat mutató önszegélyző egyesület létezhetik, hogy azon felül az új eredetű postatakarékpénztár intézménye is gyarapodni kezd és hogy ezen 16 hitelintézetben 1887-ki december 31-én összesen 8,214,274 frt mint takarékbetét, 850,423 frt mint részvény és tartalék-tőke kezeltetett és pedig következő tételekben:

Sorszám	A z i n t é z e t			Befizetett részvény- tőke	Tartalék- tőke	Takarék- betétek
	neve	székhelye	alapítási éve			
1	Szepesi takarékpénztár ...	Lőcse	1846	31.500	19.852	768.822
2	Szepesi XVI. vár. takarékpénztár ...	Igló	1846	45.000	18.900	854.460
3	Késmárki takarékpénztár ...	Késmárk	1863	50.000	6.590	785.490
4	Szepesváraljai takarékpénztár ...	Váralja	1868	30.000	30.000	779.823
5	Szepesi VII. bányavár. takarékpénztár ...	Göllnicz	1869	30.000	9.162	335.773
6	Szepesi hitelbank ...	Lőcse	1869	100.000	40.143	1.097.346
7	Öt felföldi városok takarékpénztára ...	Nagy-Szombat	1869	30.000	17.337	599.905
8	Lublói, Podolini, Gnezdai takarékpénztár ...	Lubló	1871	35.000	9.168	314.910
9	Késmárki bank ...	Késmárk	1872	100.000	14.364	666.411
10	Szepes - Olaszi - Krompachi takarékpénztár ...	Olaszi	1872	30.000	9.588	298.849
11	Takarék és hitelintézet ...	Igló	1872	40.000	24.747	995.800
12	Podprád - Felkai takarékpénztár ...	Poprád	1873	30.000	13.335	620.040
13	Szepes - Ófalvi takarékpénztár ...	Ófalu	1886	30.000	—	30.030
14	Késmárki önszegélyző-egylet	Késmárk	1879	34.374	4.113	—
15	Béla » »	Béla	1881	15.010	2.240	23.679
16	Posta-takarékpénztárak ...			—	—	42.936
	Összesen ...			630.884	219.539	8.214.274

E szerint a 8,214.274 frt betétből a lakosság minden egyesére fejenként 47 frt 50 kr. esik, mi mindenestre nagyon is kedvező eredménynek tekintendő. Lényegesen más világításban látjuk azonban a dolgot, ha a tényeknek megfelelőleg azt vesszük tekintetbe, hogy bár sok betevőre oszlik el ezen tetemes tőke, egészen véve mégis szűk azoknak köre, kik itt tőke-gyűjtőkként szerepelnek. Azonban nem mondhatni, hogy a kis ember, a béréből valmit félre tevő cseléd vagy munkás, a kisiparos és a kishivatalnok képezik az intézetek klientéláját, — a mint ez, az efféle intézetek hivatásának megfelelne: az üzletétől visszavonult kereskedő, bérlő vagy a

nyugalmazott hivatalnok és a gyermekeit elhelyezett birtokos, szóval a jobb módú és vagyonos polgár az, a ki pénzét a takarékpénztárba adja; teszi pedig, mert ezt biztos, mindenkor visszavehető és kényelmes elhelyezésnek tartja, mert sajnos, nem bír vállalkozási szellemmel és végre mert az állam- és más értékpapírok iránt nem viseltetik bizalommal — de azok értéke iránt nincs is tájékozva és fél azok áringadozásától.

A mint számos pénzügyintézetünk kétségtelenül előmozdította a takarékoságot, úgy jótékony hatással voltak általában hitelviszonyainkra is. Nagy számuk versenyt létesített és kiirtotta a vagyont pusztító uzsorát: minálunk minden, csak némi hitellel bíró ember, kap 7⁰/₀-re kölcsönt intézetben is és csak egészen elzúllott adósságcsinálók kénytelenítvék ennél nagyobb kamatot fizetni. — Az intézetek betétektől nagyobbára 4⁰/₀-it adnak, kivételkép és hosszabb felmondás kikötésével 4¹/₂⁰/₀-et is.

Az intézetek közül 13 nyereségre alapított részvénytársulat kezén folytatja üzletét. Bár ezek közül nem egy már veszedelmes válságokon is mentát, legnagyobb részük mégis nagy osztalékokat juttat részvényeseinek. Van olyan is, mely 105 frttal befizetett részvény után 50 frtnál is nagyobb osztalékot adott. Legtöbbjei 10—12⁰/₀-et fizetnek a részvény-tőke után. A részvények e dús haszonnak megfelelő árkeletnek örvendenek. A »szepesi takarékpénztár« 105 frttal befizetett részvényei 600 frton is találtak vevőkre.

Utóbbi időben a bőséges pénzkinálat és az amerikai pénz érezhető hatása folytán, ez intézetek jövedelmezősége alább kezd szállani; az igazgatóságok el nem helyezhető pénznek torlódása felett panaszkodnak és vagy ingatlanokat vagy értékpapírokat szereznek, sőt — üzletkörüknön, de néha alapszabályaikon is túlmenő — iparvállalatok alapításához fognak, csakhogy a reájuk bízott pénzeket hasznosíthassák. E bajok valószínűleg első sorban a betétek után fizetendő kamatláb időről-időre való lejjebbzállítását fogják eredményezni — és mert akkor sok betét vissza fog vétetni, hogy valami jobban jövedelmező értékpapírba helyeztessék, közelgni látjuk az időt, midőn pénzügyintézeteink folyton szűkebbülő üzletköre, azok számának korlátozását fogja maga után vonni.

Szintén becületére válik lakosságunknak azon merő bizalmon és a vezér-egyéniségek jó hírnevén alapuló viszony,

mely ez intézetek fölvirágzását lehetővé tette, daczára annak, hogy 8 milliónyi betétek mindössze csak 850 ezer forint részvény- és tartaléktőke által fedezvék; de nem lehet tagadni, hogy kritikus időjárások mellett már ez elégtelen arány magában nagy veszedelmet hozhat nemcsak egyes, valami baj által fenyegetett, de közvetve talán valamennyi létező intézeinkre is.

Forgalmi viszonyok.

Hajózható folyója megyénknek nincsen és tutajozásra is csak a határt képező Dunajecz, Nedecz mellett és a Poprádnak már szintén határunkat képező, Mnisek mellett elfolyó része használható; e két helyről, magasabb vizállás mellett, a környékbeli erdők haszonfája, deszkái és léczjei a Visztula parti tartományokba tutajokon szállítatnak tovább. Úgy látszik, hogy a Poprád és Hernád folyóknak vízbősége újabb időben tetemesen megapadt, az erdő-irtásoknak az éghajlat minőségére és legközvetlenebbül az eső mennyiségére gyakorolt hatása folytán, mert tudomásunk van arról, hogy a Poprád vize Podolinon alól, még a század első tizedeiben is, nagy mértékű tutajozásra használtatott, a midőn leginkább a Varsóba és Danzigba szállított hegyaljai borok onnantól vizek eresztettek. E szállítási mód egészen megszűnt, de a Poprádnak mostani rendes vizállása mellett lehetetlenné is vált.

Szepes megyét csak egy fővasút szeli át, t. i. a Kassa-Oderberginek 83²⁰ kilométer hosszú vonala, a mely Margiczán mellett a Hernád völgyében lép területére, hogy annak déli részén keletről nyugat felé haladva, elébb a Hernád mellett, Gánócz környékén, azután a Poprád völgyébe átkelve, Lucsivna mellett a megyét és egyszersmind a Poprád völgyét is elhagyva, azontúl a Vág völgyébe folytassa Liptóba útját. Helyi érdekű vasútja szintén csak egy van, t. i. a Margiczánból Szomolnokra kiágazó keskeny vágányú 25 km. hosszú szomolnoki szárnyvonal.

Egy másik, az eperjes-tarnowi vasút, nem lép ugyan a megye területére, de közelében kétszer érinti annak határát, egyszer Lubló, másodszor Mnisek mellett, úgy, hogy e vasúti vonal közlekedése is tetemes befolyással volt forgalmunk fejlődésére.

Országutaink nemcsak jók, de országszerte híresek is.

Van összesen 509,025 kilométer, kizárólag csak önerőnkől, közmunkánkkal és az utóbbinak részbeni és köteles megváltása után beszedett pénzünkön fentartott, jól épült, többnyire jól is vezetett és hydrográfiai helyzetünkből magyarázható, sok műépítéssel bíró országútunk. Államútunk egy sincs; a mit az állam útaink érdekében télesen, az mindössze annyiból áll, hogy szűk budgetjének állapota szerint, néha kisebb-nagyobb pénzsegélyvel járul útaink jókarban tartásához és műszaki tárgyait építéséhez.

Nagyok ellenben azon áldozatok, melyeket a megye közönsége évenként utaiért hoz. Természetben leszolgál 25.600 ígás, 72.700 kézi munka napszámot és köteles váltásbérképen 42.800 frtot fizet évente. Azonfelül természetesen fenn kell még tartania a községek közötti számos közlekedési utakat is, mi pedig topográfiai viszonyainkat tekintve, egy lakosságunkra szintén súlyosodó nem csekély teher. Ez utak némelyike, úgy mint a rozsnyó-szandeczi, az eperjes-rózsahegy, s. m. a vasúti közlekedés megnyitását megelőző időben, országunk kereskedelmének főútjait képezték: most elhagyatva befüvesednek s csak a helyi közlekedésnek szolgálnak. Mikor még bánya- és vasiparunk is virágzott és termékei nagy kivitelnek örvendtek: ez utak forgalma rendkívüli nagy volt. Némely vidékek parasztgazdái lendületesen folytatott fuvarozás által annyit szereztek mellékkeresetképen, hogy egyes falvak máig kitűnő vagyonos volta ezen megszűnt keresetforrásra vezethető vissza. Voltak nagyfuvarosaink is, kik mezőgazdaságuktól függetlenül és iparszerűleg folytatták ez üzletet, 20—30 lovat csak e célra tartottak, és egész kocsikaravánokkal szállították az árúk különböző neveit Boroszló, Bécs, Pest, Debreczen és Tokajba, vagy onnan ide, a nevezett helyek lévén leginkább Szepesmegyére nézve kereskedelmi empóriumokul tekinthetők.

Hogy a vasúti hálózatba való bevonatásunk a kereskedelemnek egészen más irányt adott, minket a közvetítő fontos szereptől megfosztott, azt más helyütt mondtam el, mint el is mondtam, hogy vasutunkhoz fűzött vérmes reményeink — közgazdaságunk emelését illetőleg — épen nem teljesültek.

A sok kereseti kútforrás kiapadása fejében csak egy közgazdaságilag számot tevő tényezőnek adott a vasut nálunk életet és napról-napra emelkedő lendületet: értem az idegen

forgalmat, mely most annyi embernek ad kenyeret, annyi vállalat keletkezésére szolgáltatott alapot, és mely talán hivatva lesz minket szenvedett sok más veszteségeinkért kárpótolni. — A hatalmas közép Kárpátok vadregényes szikla-csúcsai, fenyvesekkel borított előhegyei és kies környezetük, a nagy közlekedési utaktól távol maradtak, hozzáférhetetlenek, és azért legújabb időkig a világban úgyszólván ismeretlenek is voltak. Midőn 1872-ben a forgalomnak átadott vasutal vidékünk az európai nagy vasuti hálózatba lépett, a Táttra a legkényesebb touristára nézve is mindenünnen gyorsan és kényelmesen elérhetővé vált. Szerencsés véletlen volt, hogy létezett néhány, eddig ugyan csak a helyi igényekhez idomított gyógyhelyszerű telepünk, melyeket az idegenek már a vasut megnyitásának első évében is sűrűen látogathattak, és melyek azonnal kiindulási pontul szolgálhattak azon mozgalomnak, mely e meglevő és most kibővített telepekből kiindult. A főérdem illeti e tekintetben Tátrafüredet és a Husz-park tulajdonosát. Az idegen forgalom számban és gyorsan növekedett. Nemcsak a közép Táttra terjeszkedő telepei részesültek abban, de megyénk más részeiben régen létezett, és most szintén kibővített kisebb gyógyhelyek, továbbá egyes szebb fekvésű pontokon felépült csinos nyaralók, sőt egyes városok és falvak modern mezbe öltözött szállói is, mindig több idegent vonzottak a Szepességre. A hogy azután a központi, drágább üdülő-telepek mellett, szerényebb igényeknek megfelelő olcsók is keletkeztek, szerényebb állású alföldi és fővárosi családok nemcsak mint touristák, de mint egész évadon nyaralni akarók is jöttek hozzánk. Jobb módúak saját nyaraló-házakat építettek szerzett házhelyeken, és főurainknál mind gyakoribb lett a hajlam, a közép Tátrában egy a környezetnek megfelelő stýlben épült házat birni.

Igy keletkezett elég gyors egymásutánban az eredeti, szintén kibővített ó-tátrafüredi telep mellett: *Új-Tátrafüred* és később *Alsó-Tátrafüred* — *Lucsivna*, — Poprádon a *Huszpark*, és a Virágos völgy telepe. Késmárk mellett *Tátraháza*, benn a városban a *Meese szállója* és kertje, Szalókon a *Vesztér-szálloda*, — Szepes-Szombaton a *Grébpark*, — Felkán a *Krompacher csinos telepe*, — Hunfalu területén *Matlár háza*, — Béla mellett a gyönyörű »*Barlangliget*«, melynek nagy jövőt merünk jósolni, s mely ma is már a Szepesség legtekintélyesebb idegen

kolóniáját gyűjti leirhatatlan bűbájjal bíró völgyébe. E részben egészen új, itt-ott már most nagy kiterjedésű telepeken kívül a meglevő régiak sem késték nagyszabású építkezésekkel több vendég befogadhatására szervezkedni és építkezéseiket úgy felszerelni, hogy azok a nagyobb kényelem igényeinek is eleget tehessenek. Ezt tették első sorban a régi hirrel bíró *lublói* és *gánóczi fürdők*, nemkülönben kisebb mértékben a leibiczi kénfürdő, *Baldóc*, a *Korona-hegyi fürdő*, *Sivabrada*, a *Fekete-hegyi hidegvízgyógyintézet*, még a legelmaradottabb és egészen félreeső *Ruzsbach* is — építkezésre legalább — készült.

Hogy ezen tekintélyes számú, idegenek elszállásolásán alapuló vállalatok, mint szívesen látott fogyasztók, összes termelésünkre nagy befolyást gyakorolni hivatvák, azt a Tátránkat felkereső idegenek még mindig növekedő számából következtethetjük. Nem mondunk nagyot, ha azt állítjuk, hogy 4000-re tehető azok száma, kik, eltekintve az átutazó turistáktól, itt nyaranként huzamosban időznek. Ha szegény vidékünk az ezen idegen forgalomból reá háramló aranyesőt nem érzi még jobban, annak egyik oka abban rejlik, hogy termelőink eddigelé indolenseknek bizonyultak és nem tudnak az idézett forgalomadta igényekhez alkalmazkodni. Nyugodtan nézik, mint hozatják a nagyobb telepek vendégfogadásai a tejet, tojást, borjúkat, szárnyas-állatokat és még a zöldséget is idegen vidékekről, néha nagy távolból, a helyett, hogy mindezen szükségletek idején való termelésére iparkodnának. Ilyen indolencia mellett nem élvezik persze a kínálkozó hasznot sem, holott itt volna útja-módja egész gazdasági rendszerünknek más irányt adni.

Hátrányára van az idegen forgalmunkból húzható haszonnak azon sajnos körülmény is, hogy az idegenekkel érintkező iparosok gyakran azon üzleti elvet követik, mely szerint gyorsan és nagy hasznot keresnek vállalataikból, más szóval drágán akarnak dolgozni — a minnek azután az a következménye, hogy elvégre elijesztik az idegeneket, holott a *sokszoros* forgalom elvén alapuló üzlet sokkal biztosabb, mert tartósabb eredményt ad.

Ebbeli keresetünket csorbítja végül azon inkább előítéleten, mint klímánkon alapuló tény, hogy hagyományos és megrögzött hiedelme, úgy a bel-, mint a külföldi, a Szepességre jövő idegeneknek, hogy itt a kellemes időny csak

julius közepétől, augusztus végéig tartana. Akkor zsufoltak is a nyaralók mind, melyek elébb és utóbb üresen álltak; e rövid értékesíthető indokolja némileg az idényben követelt nagyobb árakat is. Oda kell törekednünk, hogy e rövid idényen kívül is legyenek vendégeink, elérhetjük pedig azt átlagos olcsó árakkal, — mert vendégeinket csak akkor fogjuk bizton ide vonhatni, ha természetes előnyök mellett még kényelmes és olcsó élvezhetőségüket is biztosítjuk nekik.

Midőn oly válságos helyzetben élünk, midőn gazdasági létünk úgyszólván kérdésessé lett, elvégre is csak az idegen forgalomnak gazdasági nagy jelentőségében fogunk ildomos eljárás és egészséges üzleti elvek alkalmazása mellett kárpótlast nyerhetni. Hegyeink vadregényes és klimánk egészséges volta ép úgy lehetnek hivatvák a változott viszonyok által vagyonosodásunkon ejtett csorbák kiköszörülésére, mint tették vagyonosokká Svájcz és Salzkammergut hegyei és völgyei e vidékek lakosait.

Közigazgatási viszonyok.

Nem volt megye, melynek közigazgatási viszonyaiban az 1876-iki XX. és XXXIII. t.-cz. oly gyökeres átalakulást okoztak volna, mint a Szepes megyével a XVI. szepesi városok és a külön törvényhatósági joggal bíró szab. kir. városok beolvasztása alkalmával történt. Ez egyesítés folytán a megyei törvényhatóság egyszerre 43,729-nyi lakossággal szaporodott, és a képviseletével törvény szerint megbízott bizottmány egészen új elemekből alakult, midőn 19 városnak polgárai, kik eddig a megyei hatáskörtől távol maradtak, abba részint mint virilis, részint mint választott tagok beléptek. Önjogára féltékenyen és gyanús szemmel nézett mindkét fél e reá erőszakolt egyesülésre, de a féltett érdek-összeütközések elmaradtak és az egyesülés rövid tizenkét esztendő alatt, oly szorossá vált, hogy ma senki sem gondol többé vissza az elmúlt állapotra, azt bármilyen okból helyreállítva látni óhajtván.

De valamint kimaradtak az egyesülésnél féltett surlódások és érdek-összeütközések, szintűgy nem valósultak eddig az egyesítéstől várt kedvező hatások sem. Nem teljesült különösen azon remény, hogy az értelmesebb városi elem bevonásával ezentúl nagyobb lesz önkormányzatunk iránt az érdeklődés, a mi aztán összes közéletünknek elevenebb len-

dületet, közigazgatásunknak sikeresebb ellenőrzést fogna nyújtani, míg a közgyűlésekben való részvétel által az eddig teljesen nélkülözött kezdeményezés nagyobb lendületet nyerhetne. E várakozás nem teljesült és az új bizottmányi tagok, úgy mint a régiek, csak akkor jelennek meg számosabbban a közgyűlésen, ha választás vagy valami különös helyi érdekek eldöntése áll a kitűzött napirenden.

A megye hatósága és felügyelete alá esett községek beléletére sem gyakorolt az valami nagyon látható befolyást. — Vannak városaink között nagy vagyonnal bíró olyanok is, melyek évi költségvetése megközelíti a 100.000 frtot, — de a megye felügyeleti joga, az e nagy községi vagyonnal való gazdálkodásra sem érvényesül valami kedvező módon; sajnálatosan folyik ott tovább a kotériák által kiaknázott kezelés, a község emelésére mentül kevesebb történik és majdnem minden egyes város lakossága községi tetemes adó-pótlékban érzi atyáinak rossz gazdálkodását.

Hiba volt mindjárt az egyesítésnél, hogy a városok legnagyobb része mint rendezett tanácsú város alakult, milyennek máig is 12 maradt meg. Minthogy a törvényszabta igénynek — a polgármesteri nagyobb fizetést illetően — vagy nem tudtak, vagy nem akartak megfelelni, nyílt titokként azt az expedienst választották, hogy megadták ugyan a polgármesternek a szabályrendeletileg megállapított 1.000 frtnyi fizetést, de azon kikötéssel: hogy a fizetésének egy részét a községi pénztárnak valami cím alatt visszaajándékozza. Kijátszván így a törvényt, nem is nyertek mindenkor az állásoknak megfelelő egyéneket. A »minősítési törvény«, mely a polgármestertől megkívánja az ügyvédi oklevelet, újabb nehézségeket szült a városi önkormányzat terén. Az átmeneti intézkedések kedvezményei folytán, oklevél nélkül is képesített polgármesterek száma megfogyván, nehéz a városoknak alkalmas egyénekre szert tenni, a polgármesteri állások — egyének híjában — éveken át nem tölthetők be — és ez interregnum szinten nem javít a városok amúgy is zilált állapotán.

A mennyiben közigazgatási rendszerünk fogyatékos volta mellett lehetséges, Szepesmegye, a kormányzatának élén levő kiváló férfainak érdemei folytán, mindenesetre a legjobban kormányzott vármegyékhez számítható. Mint a nálunk divó rendszer mellett mindenütt, úgy minálunk is, legkivált két

irányban nyilvánulnak annak árnyoldalai. Először a községi életben, melyben — sajnos — értelmiségünk alig vesz részt, holott a törvény annak elegendő befolyást és nagy hatáskört tartott fenn; de kicsinyelvén a neki kijelölt tért, a döntő szót a kevésbé ítélteképes és nem mindig tiszta kezű elemeknek engedi át. A rossz gazdálkodás és a különböző czímek alatt a községre teherülő pótlékok következtében, a nép máris inkább a községi, mint az országos adók elviselhetlen volta ellen zugolódik. Valóban vannak is községek megyénkben, hol a községi pótlékok az országos adónak 100%-tőlját megközelítik, — és tapasztalásból tudom, hogy az Amerikába kiköltözők a pótlékokat említik leginkább, mint az őket hazájuk elhagyására kényszerítő egyik indokot. Második, sokat panaszlott intézménye közigazgatásunknak, a *körjegyzői* nagy hatáskör. Mostani rendszerünk mellett a körjegyző egyesíti kezeiben a helyi kormányzat minden szálait. Ha az illető egyén lelkiismeretes ember, akkor valóságos jótevője lehet köre egész népének; — de mivel ez nem áll minden esetben s mert a körjegyző, elégtelen ellenőrzés mellett, a tudatlan nép felett majdnem mindenható befolyást gyakorolhat és azzal visszaélhet, a nép jólétének gyarapodása vagy veszte is egészen a körjegyző kisebb-nagyobb tisztességes és megbízható voltától függ. Az ellenőrzésre hivatott községek, a jobb elemek tartózkodása folytán, nem gyakorolják a szükséges felügyeletet, a szolgabírák pedig, ha hivatvák is volnának a felügyeletre, azt (évről-évre kiterjedő munkakörük mellett) mindig kevesebb eredménnyel tehetik.

Iskolaügy.

Középiskola megyénk területén a szükségesnél is több áll fenn. Ezek nagyobb száma vonja el ifjainkat az ipar biztosabb pályáitól és a tanult proletáriátus keserves ösvényeire tereli őket, a nyolcz gimnáziumi osztály bevégezése minálunk oly könnyűvé lévén téve. Van ugyanis 3 főgimnáziumunk: Lőcsén, Iglón és Késmárkon egy-egy; egy négy osztályú algymnázium Podolinban; egy főreáltanoda Lőcsén; azonfelül egy állami tanító-képezde Iglón és egy püspöki Váralján; végül egy középtanoda számba menő 6 osztályú állami felsőbb leányiskola Lőcsén.

Népoktatásunk állapota körül örvendetes haladás észlel-

hető; az iskolák száma az utolsó négy év alatt 9-czel szaporodott, úgy, hogy most már csak 34 községben nincs külön iskola, de ezek is valami szomszéd község iskolájához vannak csatolva. A népiskolák összes száma 246-ra rug 368 tanteremmel és 367 tanítóval. Ezek között van állami 2, községi 13, magán engedélyezett 2 és felekezeti 229. A felekezetiek között van római katolikus 157, görög-katolikus 16, ágostai evangélikus 48 és izraelita 8. Tannyelvre nézve van magyar 13, német 32, tót 117, ruthén 15, német-magyar 42, tót-magyar 22 és német-tót 5. Tanköteles gyermek volt összeírva 32.346 és azok közül csak is 2.200 nem látogatta az utolsó tanévben az iskolákat, mely eredmény úgy a hatóságok erélyére, mint népünk művelődési hajlamára is kedvező világot vet.

Megyénk német és protestáns lakosainak iskolái, régibb időktől fogva — mindig kitűnő állapotban voltak. Legjobban bizonyítják ezt az irni, olvasni tudóknak az 1880-ik népszámlálásból meritett adatai.

Tudott olvasni-irni:

a németek	69 ⁵ / ₀ -je
a tótok	28 ⁵ / ₀ -je
és a ruthenek	14 ⁶ / ₀ -je

Ha pedig a felekezetet vesszük összehasonlítás alapjául, azt találjuk, hogy tudott irni-olvasni:

az evangélikusok	69 ⁷ / ₀ -je
a zsidók	62 ² / ₀ -je
a róm. kath.	32 ⁸ / ₀ -je
és a gör. kath.	13 ⁶ / ₀ -je

Legelől vannak tehát a németekkel párhuzamosan a protestánsok, leghátrább a ruthenek és görög katolikusok, mely két fogalom jóformán egyenértékű, a mennyiben valamennyi ruthén nemzetiségű a gör. kath. egyház hiveihez tartozik. Biztosan várható, hogy a népnevelési újabb törvények hatása az elmaradott felekezetek és nemzetiségek iskoláiról is, már a legközelebbi népszámlálás oly adatokat fog napfényre hozni, melyek egész népünk műveltségi állapotát kedvezőbb világításban fogják kimutatni.

Egészségügy.

Egészségügyi viszonyaink, egészségesnek hitt éghajlatunk daczára, a mint az az évi halandóság számarányából szomorúan kiviláglik, nem mondhatók nagyon kedvezőknek. Szepes megyében ugyanis 1000 lakosra 40 halálozás esik évente, mely szám hazánkban csakis Borsod és Heves vármegyékben nagyobb, a mennyiben ott 43 és 42 halálozás esik 1000 lakosra. Még annál is kedvezőtlenebb eredményhez jutunk, ha csak az ötödik életév végéig elhaltak számarányát tekintjük, ez esetre azt látjuk, hogy az összes elhaltak 55·10⁰/o-je ily kis lényekből kerül ki. A gyermek-halandóság ily szomorító elsőbbségében Szepes megye szintén csak Zólyom, Vas, Doboka, Szabolcs, Somogy, Borsod, Esztergom, Nógrád és Nyitra megyék által előztetik meg.

Ha ezen nagy halandóság okait kutatjuk, kétségkívül klimánkban is találunk néhány ezt magyarázó tényezőt, mint-hogy annak zord volta és a gyorsan váltakozó időjárás szélsőségei nem hatn k előnyösen az idő viszontagságai ellen sem lakás, sem ruházat dolgában kellőleg nem védelmezett szepesi munkás emberre. Népünk silány, legkivált burgonyán alapuló táplálkozását kell továbbá a nagyobb halandóság egyik főokául tekintenünk; a gyermek-halandóságra nézve pedig azon leirhatatlan gondatlanságot, melynek a gyakori járványok alkalmával annyi gyermek esik áldozatul. Orvoshoz nem fordulnak, de a ragály ellen sem védekeznek; ez áll nem csak a falusi lakosról, de a városok munkás osztályáról is. Igaz azonban, hogy e vizsás helyzet javítására a hatóság részéről sem történt eddig sok. Az 1876-ik XIV. t.-cz. sehol sem léptettetett életbe; körorvosi kerületek megalakultak papiron, de orvosa egy körnek sincsen. A megyében van ugyan jelenleg 46 gyakorló orvos, de ezek mind városokban laknak, némelyikben 7—8 is van; de sok helységből több órai útát kellene tenni, míg a beteg az orvossal érintkezhetnék. Azt sem lehet ugyan tagadni, hogy népünk az orvosi tudományhoz legkisebb bizalommal sincs s hogy ha a sok körorvos rendelkezésére is állana és növelné a községi pótlékot — akkor is inkább javas-asszony, mint orvos által gyógykezeltetné magát.

A megyének kórháza nincsen, de van arra szánt alapja és épülete, melyben egyelőre Lőcse városa rendezett be egy 12 ágyas kórházat, mi az egész megyének nagy hasznára van, mert sürgős esetekben ott megyebeli betegeket is lehet elhelyezni s nem fordul elő azon előbb gyakori eset, hogy őrlőgő tébolyodottakat a törvényszéki börtönökbe kellett elhelyezni, míg felvételük valami országos intézetbe ki nem eszközöltetett.

A lakosság művelődési és anyagi állapota.

Ha már most végül népünk művelődési és anyagi állapotának az utolsó húsz év alatt való emelkedését vagy hanyatlását vesszük szemügyre, akkor, hogy a tényeknek megfelelő általános képet nyerjünk, okvetlen szükséges, lakosságunk zömét *kereset és állás szerinti csoportokban* szemügyre venni. Ily csoport négy állítható fel.

Az újabb idő mindenben megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyai ezen csoportok tagjaira egészen különböző befolyást gyakoroltak. Társadalmunk rétegezésének megfelelő, külön hatások alatt álló ilyen osztályoknak nézem: *a városi iparost, a falusi középbirtokost, a földművelő gazdát* és végre a városi vagy mezei *napszámos munkást*.

1. A kézműiparnak az utolsó évtizedekben való hanyatlása oly általános és helytől független, hogy az, mit a szepesi városok iparának hanyatlásáról mondhatni, alkalmazható bár mely más vidékre is, mely nem vala képes kicsiben űzött iparát nagyobb mérvű gyáriparral helyettesíteni. A városi kis polgár, midőn iparát elnyomta a verseny, kénytelen volt azzal vagy egészen felhagyni, vagy legalább üzemét megszorítani és ha az idegen forgalomban nem nyílt meg talán valami új kereset-forrása, vagyonban és jólétben hanyatlott, idővel el is parasztosodott. A városok polgárainak társadalmi tovább súlyedése — daklasszalása — lépést tartott azon nehézségekkel, melyek útjában állottak annak, hogy a fiatal mester-ember mint független iparos megtelepedhessék. Erre, az iparszabadság daczára, annál több tőke kellett, a mentül kevesebb sikerrel kecsegtetett a saját üzlet nyitása. Így mindig több és több tagja az ifju nemzedéknek vagy elhagyta hazáját, vagy ha itthon maradt, szaporította a szántó-vető városi gazdák számát és mindezen egyes tényezők össz-hatása,

természetszerűleg nem lehetett egyéb a művelődés és az anyagi helyzet hanyatlásánál.

2. A falusi közép birtokos osztály — mely újabban »gentrynek« neveztetett el — Szepes megyében mindenkor kevés képviselővel bírt. A számos város nagy határainak területe, két főúri család, egyházi és más testületek nagy kiterjedésű, nagyobbára erdő birtokai, már magukban kizárták volt egy tekintélyesebb földbirtokos nemesség keletkezését. A mi aránylag csekély nemesség Szepesben létezett, az — eltekintve a kevés u. n. radikális családoktól — többnyire földbirtokkal alig bíró armális családokból állott. Őseik nagyrészt mint kitűnő városi polgárok nyerték a mult században nemességüket és csak utódjaik szereztek később házasságok és vételek útján nemes birtokot is. — A többnyire csekély kiterjedésű nemesi birtokok tulajdonosai alig is érezték az úrbéri váltáság máshol bekövetkezett súlyos bajait; sőt a kevés jobbágyáért kapott, bár csekély kárpótlás, sok esetben még helyzetükön javított is, mert ezt vagy adósságaik törlesztésére, vagy beruházás által való belterjesebb gazdálkodásra fordíthatták. Ezen körülmények és az 50-es évek kedvező termelési viszonyai folytán, ez osztály ugyanakkor láthatólag gyarapodott és birtokaik ára nem várt módon és arányban emelkedett. Később, midőn terményeink helyi árai — vasúti hálózatunk kiépítése folytán — mindig alábbszállottak, e gyarapodás és jólét falusi úri házainkban eltűnt: a fekvőségek árai visszamentek, jövedelmeik kisebbedtek és a 150—200 holdas kis birtok tulajdonosa, ki úri módon tovább akart élni, lassankint eladósodott, tönkre ment, vagy ha ő fentarthatta magát, biztosan tönkre mentek gyermekei, kik még e kicsi birtokon is természetben osztozkodtak. Miután pedig a mai gazdasági viszonyok mellett kicsi birtokon úri módon megélni bizonyára nem lehet, a megyénkben kis földbirtokán élő gentry tagjai majdnem mind kipusztultak. Alig maradt hirmondónak az egész megyében 20—25 ilyen gazdálkodó földesúr, holott voltak falvaink, melyek komposzesszorátusa ennél többekből állott. Ez osztály ifjabb nemzedéke tehát más kenyér után nézett s örvendetes jelenség, hogy akadt már nem egy, úgynevezett jó családból való ifjú, ki szakítva a régi előítéletes hagyománnyal, iparos pályára is lépett. A közép-birtokos osztály tehát minálunk jóformán megszűnt

társadalmi tényező lenni. Birtokai bérben vannak, de legnagyobb részt eladásra és paraszt gazdáink kezeire kerültek, mi jó részben a harmadik, általam felállított osztály gyarapodásához járult.

3. A 48-as vívmányok által, a vállaira nehezedett szolgalmányoktól oly rögtön felszabadult földműves gazdák osztálya igaz, hogy nem haladt annyira, mint azt el lehetett volna várni. De tagadhatlan, hogy haladt mindenütt, hol a terjedő iszákosság emelkedésének nem állta útját. Jóllehet földművelőinket nem egy mellék-keresetétől fosztotta meg a bánya-iparnak hanyatlása és a kereskedelmek más utakra való terelése, viszonyai mégis oly előnyösen változtak, terhei annyira megkönnyebbültek — hogy örvendetes haladást látni mindenütt, hol nem pusztított a pálinka és az azzal járó erkölcstelenség, a hol pap, hatóság és hatalmas körjegyző hivatásuknak megfeleltek és a hol a romlás előjeleként fellépő vallástalanság nem érezteté hatását. Oly helyütt a jobb iskola sem maradt hatástalan az ifjabb nemzedékre és vannak falvaink, melyek minden tekintetben a haladás ösvényén levőknek mondhatók. Ha a község — mint az Szepesben gyakran történt — uraságától az erdőt és regále jogot annak idejében még olcsón megvette, ez vagyonosodásának alapját biztosította. Ott azután, mint például Kamjonkán, nincs is községi pótlék, de onnan nem is kerül ki nagy kontingens az Amerikába vándorlók számához. Ilyen, vagyonban és műveltségben láthatóan gyarapodó községet, a Tatraalján és a németek között sűrűbben találhatni, főkép mióta azok lakói az idegen forgalomból kezdenek sokféle hasznót húzni. Legszegényebb és legelmaradottabb vidéke megyénknek a Galicziával határos Magura; de ott is vannak, mint megyénkben mindenütt, egyes helységek, melyek gyarapodó és haladó félben vannak. Másutt ellenben a tökéletesen eladósodott gazdák csakis az Amerikából beszivárgott pénzekkel segítettek úgy magukon, mint közvetve a falu itthon maradt lakóin is az által, hogy az amerikai pénz a fekvőségek árát emelte és hogy népünkben általában egy jobb létre való törekvés terjesztett.

4. Népünk és társadalmunk legszámosabb »negyedik« osztálya, minálunk ugyan még nem ismeri az emancipatója iránt Európaszerte felhangzó segélykiáltást, de jólétben nem

gyarapodott. Legnagyobb része a földművelésnél mint napszámos (zsellér) vagy cseléd keresi kenyerét. Ha a munkabérek emelkedtek is, a nem cselédként alkalmazott mezei munkásnak még sincsen egész éven át keresete és megcsapant ez még a cséplő és más gépek gyakoribb alkalmazásával. Legrosszabb dolguk van a városi kis gazdák munkásainak. De kevés is az, mi munkaadók részéről ezen osztálynak értelmi és anyagi emelése érdekében történik. Kiemelésre méltó ritka példa gróf Csáky Zeno és neje nagylelkű eljárása, kik velbachi birtokukon munkásaik gyermekeinek számára saját költségükön kisededóvodát és gyermekkertet alapítottak. A mezei munkások egy része minálunk munkaadójától földet is kap haszonélvezetre és ezek sorsa mindenesetre a legmegfelelőbb. A bányászat körül alkalmazva volt munkás keresetétől éppen megfosztatott és ezekből, úgy, mint a mezei munkások rosszul situált elzüllő osztályából kerül ki az amerikai emigránsok legnagyobb száma.

De nem valamennyi, itt már megélni nem tudó munkás törekedik Amerika felé. A női cselédek a fővárosba és hazánk más vidékeire szegődnek, — a bányászok és vasgyári munkások Erdélybe és a délmagyarországi kőszénbányák felé irányozzák lépteiket; és a magurai tótok évszakonként mint aratók az alföldre, vagy mint napszámosok a fővárosba költöznek. Szerencsének mondható munkásainkra nézve, hogy a vasút a világ piaczat munkájuk számára megnyitotta, melyen már most versenyre léphetnek munkabíró, szorgalmas kezeikkel, miután kezdetleges s alig meghonosított gyárparunk elég sűrű népességünknek elegendő munkát nem adhatott volna.

Hogy ezen négy csoportban helyt nem foglaló, még más társadalmi elemeink is vannak, melyek megadják Szepesnek éppen jellemző egyedes voltát — tudja mindenki, a ki jó módú és kiválóan művelt úgynevezett »értelmiségi« osztályunkat ismeri. A városainkban élő számos ügyvéd, orvos, pap, hivatalnok, jobbmódú kereskedő és minden üzlettől visszavonult magánzó a magyar és német művelődést magában egyesítvén, talán magasabb fokon áll, mint más vidéken található kartársa. Ez osztálytól származott reánk műveltségünknek elterjedt jó hírveve. Ezek, úgy mint városi polgárainknak felsőbb rétegei, kik takarékoságuk által mindenha kitűntek, hozták

népünket a vagyonosság hírébe is. De minthogy vagyonos voltunk legfőbb kútforrásai megapadtak, e hír ma már alig felel meg a valóságnak. Jelenleg a gazdasági élet minden terén észlelhető oly gyökeres átalakuláson megyünk át, hogy alig mondhatni: megyénkben mi fejleménye lészen e változásoknak, népünk melyik csoportja néz felvirágzásnak és melyik hanyatlásnak eleibe és vajjon közgazdászati viszonyaink alakulására nézve mit rejt méhében már a közel jövő is!

VI.

ÁRVA MEGYE.

IRTA

IFJ. KUBINYI MIKLÓS,

AZ ÁRVAI URADALOM JOGIGAZGATÓJA.

Felolvastatott a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai
és Nemzetgazdasági Bizottságában 1891. április 20-án.

Általános rész	185	VI. Igazságszolgáltatás és hitel	214
I. A nagybirtok	192	VII. Közigazgatás	217
II. A középbirtok és a gentry	193	VIII. Közegészségügy ..	228
III. A kisbirtok és a paraszt	201	IX. Közmívelődési és nemzetiségi álla- potok	234
IV. Állattenyésztés	206		
V. Ipar és kereskedelem	208		

Midőn a magy. tud. Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának megtisztelő felhívására Árvamegye közgazdasági és közművelődési állapotait ismertetni szándékozom, mindenekelőtt elnézést kell kérnem, hogy gyengeségem érzetében egy oly feladat megoldására vállalkoztam, mely alaposabb készültségen kívül bizonyára nagyobb tehetséget is feltételez. E hely méltósága, a nagytekintélyű szakférfiakból álló közönség, mely szavaimat el fogja bírálni, egyaránt elfogulttá tesznek s a tudat, hogy e helyről elmondva, minden szó nagyobb súlylyal esik a mérlegbe; hogy minden kombináció-, minden következtetésért, mely szavaimhoz fűződhetik, a felelősség majdan engem ér, — csak még fokozza bátortalanságomat. De a személyem iránt nyilvánult bizalomnak gyenge tehetségem szerint megfelelni kötelességemnek tartottam. Huszonhat éve lesz, hogy Árvamegyében lakom, hol mint az árvai uradalom jogi igazgatójának s mint a törvényhatósági és közigazgatási bizottság tagjának ezer alkalmam nyílt a megye viszonyaival megismerkednem, azért tehát félretéve az aggodalmakat, ime lehető tárgyilagossággal elő akarom adni nézeteimet Árvamegye közgazdasági és közművelődési állapotairól.

Ha igaz, a mit közönségesen mondanak, hogy a »számok hangosabban szólnak mindennél«, akkor megyénk közgazdasági állapotait ecsetelve, leghelyesebben járnék el, ha a megfelelő statisztikai adatokat egymás mellé állítva, azokból vonnám le következtetéseimet. En azonban a feladatot, melyet a nemzetgazdasági és statisztikai bizottság élém tűzött, másképp fogom fel; Önök Árvamegye közgazdasági és közművelődési állapotáról *közvetlen* megfigyelésen alapuló jelentést kívánnak, s azért — bár fejtegetéseim során folyton figyelemmel leszek a rendelkezésemre álló statisztikai adatokra is — a lehetőség szerint mellőzni akarom a számokat s inkább arra fogom fek-

tetni a súlyt, a mi ezen számok között fekszik, vagyis arra, a mit a hivatalos statisztika által megállapított számokból kiolvasni nem lehet.

Árvamegye hazánk legészakibb csúcsán fekszik. Kiterjedése a legújabb kat. felmérés szerint 2 077⁴² □-kilométer, az 1880. évi ¹⁾ népszámlálás szerint 81.643 lakossal, a kik 6 mezővárosban, 93 faluban és 4 pusztatelepen, 16.016 házban laknak. Esik e szerint egy □-kilométerre 39³⁰, egy-egy községre átlag 811 lélek.

Vallásukra nézve a lakosok közül 71.407 róm. katolikus, 7.272 ágost. hitv. evangélikus, 2.934 zsidó és 30 más felekezetű.

Anyanyelvük szerint 78.592 tót, 2.292 német és csak 368 magyar, a többi 391 egyéb hazai és külföldi nyelvű volt.

Foglalkozására nézve Árvamegye lakosságának túlnyomó többsége földmíves s csak elenyészőleg csekély része iparos és kereskedő. ²⁾

Árvamegye éghajlata általában zord. ³⁾ Három oldalról 6.864 lábig emelkedő magas hegyektől környezve, csakis kelet felé, Gácsország irányában bír egy kis fensikkal.

A megyét keletről nyugatra egy, a Tatra-hegységből kifutó 800—4.258 lábig emelkedő hatalmas hegyláncz (Magura) két részre osztja. Ezen hegyláncz kiváló befolyással bír a megye éghajlatára, míg ugyanis az innenső részt az észak felől jövő hideg szelek ellen némileg óvja, addig viszont akadályul szolgál arra, hogy a dél felől jövő melegebb légáramlatok a hegyeken túl fekvő vidék túlzord éghajlatát enyhítsék. Innen van, hogy itt a megyében is világosan meg szokták különböztetni az *alsó* és *felső* vidéket, a mint hogy a megye négy közigazgatási járása közül is kettő (az alsó-

¹⁾ Az 1890. évi népszámlálás előzetes eredményei szerint Árvavármegye népessége 84.894 lelket tett, tehát a szaporodás a lefolyt évtized alatt 3.251, azaz 3⁹⁸ % volt.

²⁾ Az 1881-ki népszámlálás alkalmával összeíratott a férfi népességből: földmivelő és erdész 21.489, iparos 1.988, kereskedő: 1.015. Vagyis a megye összes férfi lakossága közül 54⁰⁶ % földmivelő és erdész, 5⁰⁷ % iparos és 2³⁰ % kereskedő.

³⁾ Dr. Weszelovszky Károly urad. orvos husz évi észleletei szerint Árvamegye átlagos közép-hőmérséklete + 5³⁷° C. — A legmagasabb hőmérsék 1863. aug. 11-én + 34²⁵° C. volt, a legnagyobb hideg pedig 1864. decz. 20-án — 34³⁷° C. — L. dr. Weszelovszky K.: Éghajlati viszonyok Árva-Váralján.

kubini és vári) *alsó járásnak*, kettő pedig (a trsztenai és námesztói) *felső járásnak* neveztetnek.

A tavasz általában későn nyilik. Mig azonban a szántás Árvamegye alsó részében rendszerint már április hó elején veszi kezdetét, addig Felső-Árvamegyében két-három héttel később s nem ritka eset, hogy a magasabban fekvő községekben a félig megért zabot késő ősszel hó éri s a burgonyát is a fagyott földből ássák.

Ezen kettéosztása a megyének még etnografiai szempontból is kiváló figyelmet érdemel. Mig ugyanis a két alsó járás tót lakossága nyelvi szempontból a szomszéd lipót-, turóc- és trencsénmegyei tótsággal mutat rokonságot, addig a két felső járás lakói, néhány község kivételével, nyilván a szomszéd Gácsországból ide telepített lengyelek. A tájszólásból következtetve, némelyek ezen különbséget a különböző nyelvű szomszédsággal való gyakoribb érintkezésből kívánnák ki-magyarázni — a mint hogy tagadhatatlan is, hogy a tájszólás mint egy árnyékolt vonal északról délnek alig észrevehető átmenetet képez a lengyel és tót nyelv között, — azonban a fajrokonságot a lengyelekkel számos történeti emléken kívül a nép jelleme, szokásai, életmódja, ruházata, szóval egész megjelenése egyaránt elárulják.

Ehhez képest Árvamegye közgazdasági és közművelődési állapotainak ismertetésénél is szükséges, hogy ezen földrajzi, éghajlati és etnografiai momentumokra folyton figyelemmel legyünk. Egy további ténykörülmeny, melyet nem szabad szem elől tévesztenünk, az, hogy 1848-ig Árvamegye 95%-a a néhai gróf Thurzó Györgytől mindkét ágon leszármazó ivadékok osztatlan tulajdonát képező *árvai uradalomhoz* tartozott s csak 5% volt a megye alsó vidékén lakó középnemesi osztály magántulajdona. Innen van, hogy Árvamegyében voltaképen csak egy, még ma is nagykiterjedésű uradalomról és parasztbirtokról lehet szó; mert a már magában véve is csekély nemesi birtok többnyire szintén apróra daraboltatván, a középbirtok elenyészőleg csekély.

A mily hegyes Árvamegye általában, ép oly szegény ásványokban. Ezek közül a vasércz az egyetlen, mely még némi figyelembe jöhetne. Minőség tekintetében azonban ez is oly silány, az érczrétegek oly szegények, hogy az egyetlen vaskohó, melyet az árvai uradalom szintén inkább csak a fa

ezélszerűbb kihasználása kedvéért a harminczas években felállított, még jóformán mielőtt rendes üzembe jött volna, ismét be is szüntettetett.

Ezenkívül a fekete Árva mentén elterülő neogen tegelben helyenkint lignit-rétegekre lehet akadni. A köszén, mely ezen telepekből kikerül, magában véve elég jó, de a rétegek oly csekélyek, hogy a bányaszerű kiaknázás, melyet az 50-es években ugyancsak az árvai uradalom megkezdett, abba-hagyatott.

Nagyobb fontossággal birnak a megye felső vidékén, a Szlanicza és Usztye községek között elterülő rónán, valamint a Jablonka és Chizsne községek mellett találtató tőzegtelepek, melyek az odavaló lakosoknak igen jó tüzelő-anyagot szolgáltatnak.

Több községben a hatalmas rétegekben kitörő kárpáti homokkő kitünő épületkövet szolgáltat, mely Árvamegye alsó részének némely községeiben a lakosok által köszörű- és padló-kövekre feldolgoztatik.

Árvamegye egyetlen nevezetesebb folyója az Árva, mely Trencsénmegye határszélén 930 méter magasságban eredve, Fehér-Árva néven északkeleti irányban folyik ép Szlanicza faluig, honnan délkeleti irányban folytatva útját, Usztya községénél a Fekete-Árvával egyesül. Ez utóbbi Árvamegye északkeleti határán egy nagykiterjedésű tőzegtelep közelében 760 méter magasságban ered. A tőzeg, melyet ezen folyó szel, sötét szint kölcsönöz vizének s innen származik elnevezése is.

Az ekkép egyesült folyó tovább délnyugatnak veszi irányát s az egész megyét hasítva, 50 kilométer távolságban a Vág vizébe ömlik.

Tutajozásra csak a két Árva folyó alkalmas. Ezenkívül mesterséges vízfogók segítségével még az erdődka-zakamenei és a polhori mellékpatakok használtatnak tutajozásra.

Az Árva folyóba szakadó mellékpatakok esése általában igen tetemes s sok közülök iparcélokra is igen jól volna felhasználható. Őrlő-, fűrész- és kalló-malmokon kívül azonban más, vízerőre berendezett ipartelepek Árvában nem találhatók. A korábban fennállott primitív papirmalmok megszűntek s ez a sors vár nemsokára az őrlő-malmokra is, melyek a buda-

pesti hengertermékek lisztgyártmányainak elterjedése következtében már is minden fontosságukat elvesztették.

Nemes halak közül a patakokban helyenkint a pisztráng és a tomolyka, az Árva folyóban pedig a galócza igen jól tenyészhetne, ha a halászati törvény határozmányai szigorúbban betartatnának. Erről azonban nálunk szó sem lehet. A kisebb halakat maguk a halászok pusztítják, a galóczát pedig mindenki — üldözi. Ezen nagy és rendkívül nemes hal ivás idején az Árva-folyó legmagasabban fekvő szakaszaiba, sőt még a mellékpatakokba is eltéved, hol aztán a sekély vízben az ilyenkor szinte elkábult állatot szigonyokkal szűrik le. Az efféle kihágások tavasz elején napirenden vannak; de csak a legritkább esetekben toroltatnak meg. Hiszen a hal, a mint petéjét lerakta, nyílsebességgel ismét visszatér rendes tartózkodási helyeire, az Árva-folyó mélyebb részeibe és a Vágba, hogyan lehetne hát az egyetlen alkalmat elmulasztani, hogy a pompás hal ízletes húsból a mi asztalunkra is jusson valami? Ilyenkor még a megyei főtisztviselők is bőven vannak ellátva galóczával. Gyakran persze megtörténik, hogy ugyanazon hal házról-házra vándorol, míg végül — olykor már nem is egészen friss állapotban — valamelyik nagy úr asztalára kerül. Ily körülmények között nem csoda, ha a kihágások előtt szemet húnyunk.

Nyári időben sekély vizállás mellett ezen halat nagy halókkal csak az árvai uradalom fogatja, mely utóbbi a halászati jogot megveszte a volt urbéres községekben csaknem kizárólag bírja. Kivételt e tekintetben csak a mezővárosok képeznek, melyek a halászati jogot megváltván, azt régi idő óta az árvai uradalommal közösen gyakorolják.

Mesterséges haltenyésztés csupán egy áll fenn, Árva-Váralján. Berendezése azonban ennek is oly primitív, az eddig elért eredmény oly csekély, hogy említésre is alig érdemes.

Gyógyforrásai a megyének nincsenek, hacsak a kútakból meritett polhorai sósvizet és a gyjerovai savanyúvizet ide nem számítjuk. Gyógyászati szempontból csak az előbbi jöhetne figyelembe. Azonban ennek is oly kevés a vize, hogy a primitív berendezésű fürdőben egyidejűleg legfeljebb 10 kád áll a görvélyes, bujakóros fürdővendégek rendelkezésére.

Az ásványország nagy szegénységének tulajdonítandó

főkép, hogy Árvában az iparnak egy neme sem tudott tartós gyökeret verni. A megye egyetlen és főkincse az erdő és a fa, melynek kihasználásával szorosan függ össze maga a földművelés is, lakosságunk eme fő mellékfoglalkozása.

A termőföld Árvaországban összesen 419.688 kat. holdat tesz, melyben 222.888 k. h. szántó, 35.668 k. h. rét, 114.923 k. h. erdő, 1.530 h. kert és 44.679 k. h. legelő.

Az árvai uradalom ebből bir összesen 68.917 holdat.

Ha ez összeget a fentebbi termőföld összegéből levonjuk, marad 350.771 k. hold, melyet a lakosságra (81.643) felosztva, esik a megye minden lakosára 4²/₃ kat. hold.

A kat. tiszta jövedelem Árvaországban összesen 361.989 frtot tesz, melyet a termőföld összegére felosztva a mezőgazdaság átlagos tiszta jövedelme holdankint 86 krt tesz. Esik e szerint a megye minden lakójára a kat. tiszta jövedelemből átlag $4\frac{2}{3} \times 86 = 3$ frt. 61 kr., oly csekély összeg, mely eléggé illusztrálja, hogy Árvaországban a mezőbirtok alig képes a földművelő saját szükségletét fedezni, vagyis, hogy Árvaország már is inkább a fogyasztó, mint a termelő vidékek közé sorozandó.

Még szembeötlőbben kitűnik ez, ha a számítás a többi művelési ágak elhagyásával csakis a szántóföld tiszta jövedelme után eszközöltetik.

A szántóföld 222.888 hold 87 kr. átlagos jövedelemmel 193.912 frt 56 kr. tiszta jövedelmet eredményez, melyet az összes lakókra (81.643) felosztva, esik a megye egy-egy lakójára 2³/₇ kr.

Hazánk többi vidékeivel összehasonlítva a mezőgazdasági birtok csupán három megyében (Csik, Máramaros és Udvarhely) mutat alacsonyabb tiszta jövedelmi fokozatokat. Minél fogva Árvát nagytíz nélkül hazánk legszegényebb vidékei közé sorozhatjuk.¹⁾

A gazdasági termények közül a zab és burgonya s aztán az árpa az, mely meggyeszte meglehetősen eredménnyel termeltetik. Rosszot inkább csak a megye alsó vidékén s itt is csak az Árva-folyó mentén előforduló kisebb aluvialis rónákon

¹⁾ L. Csáka Károly: »Árvaország gazdasági és közművelődési viszonyai« című a trsztenai gymnasium 1836/7. évi »Értesítő«-jében megjelent nagy szorgalommal irt tanulmányát.

vetnek, hol helyes művelés mellett az eredmény is rendszerint kielégítő. *Búza* szintén csak a megye alsó vidékén termeltetik, felette silány eredménynyel. *Hüvelyesekből* borsó vettetik s ez is legfeljebb házi szükségül.

A kerti vetemények közül csupán a *káposzta* bir nagyobb fontossággal, mely a megye egész területén mindenütt megfelelő eredménynyel termeltetik s a burgonyán kívül a lakosság fő élelmi czikkét képezi. Ezen czikk a megye alsó vidékén a házi szükségén fölül is termeltetik s kitünő minőségénél fogva kivitel tárgyát képezhetné, ha az egyedüli piacz (Besztercebánya) nagy távolsága a termelőnek e tekintetben is óvatosságot nem parancsolna.

Az ipari czélokra szolgáló vetemények közül a lakosok *lent* és *kendert* termesztene, melyek közül az előbbi kitünő minőségénél fogva a legnagyobb figyelmet érdemli. 1848-ig s később, míg az országszerte kiépült vaspályák az alvidéket az osztrák gyolcsipar gyárilag előállított czikkeivel el nem árasztották, a lentermelés és a lennek házi feldolgozása felső Árva megye szegény lakosságának egyik fő és igen jövedelmező mellék-kereset forrását képezé. Számos község aránylag nagy jólétnek örvendett, miről a még — bár nagyrészt már csak romladozó állapotban — maig fennálló városi kinézésű lakházak is bizonyosságot tesznek. Ma ezen kézmű-ipar teljesen összezsugorodott s megszűnt a nép keresetforrása lenni. A gyolcs-kereskedés ezen községekben ugyan még ma is, legalább látszólag, némi virágzásnak örvend, de nem támasza többé a kéz-iparnak. Egyesek kezében összpontosul, kik a szomszéd osztrák tartományok gyári iparcikkeit behozzák s országszerte házalva elárusítják. Ezen gyolcskereskedők az egykori gyolcsos községek házaláshoz szokott s telkeik művelésével nem sokat gondoló nagyobbára tönkre ment lakosait zsoldjukba fogadják s elárúsítók (bizományosokul) kocsisokul használva okozzák, hogy ezen nagyobb igényekkel bíró népség valóságos rabszolga-viszonyba jön az árú urához: a gyolcskereskedőhöz, ki a szűkölködő családot előlegekkel ellátva, nemsokára telkéből is kipörli.

Igy látjuk szemlátomást hanyatlani ép azon községeket, melyek csak nemrég a virágzás legmagasabb fokán állottak s összetett kézzel nézzük, mikép megyen tönkre anyagilag és erkölcsileg a vidék legéletrevalóbb lakossága. Pedig mennél

tovább halad ezen kóros állapotok felismerése, annál nehezebb lesz azokat gyökeresen orvosolni. Ma még nem lehetne oly nehéz ezen meddő tevékenységet helyi gyártelepek felállításával a gyolcs-ipar egészséges alapon való fejlesztése által oly irányba terelni, hogy a gyolcskereskedést űző osztály az elkerülhetlen válságtól megóvattassék, holnap ez már késő lehet s oly socialis kérdéssel fogunk szemben állani, melynek megoldása még hazánk legelső nemzetgazdászainak is fejtörést okozhat.

A megye lakosságának viszonylagos jóllétével, vagyis jobban mondva szegénységével egyenes arányban áll a közművelődés. A honorációrok osztályát nagyobbára a megye alsó vidéke szolgáltatja. Itt összpontosul a régi birtokos nemesiség; itt fekszik a megye székvárosa az állami és megyei különféle főhivatalokkal; a kereskedelem, kézmű-ipar, mely különben megyeszerte csak lézeng, itt a megye fővárosában mégis számos egyénnek nyit biztos-keresetforrást. Különben, mint a megye többi részében a kereskedő iparos itt sem élhet kizárólag hivatásának s kisebb-nagyobb mértékben a legtöbben közülök egyidejűleg földműveléssel is foglalkoznak. Végül megemlítendő, hogy itt fekszik az árvai közbirtokossági uradalom igazgatásának székhelye: Árva-Váralja is.

Ezen általános jellemzés után külön-külön fogunk szólni a nagybirtokról, a közép- és kisbirtokról, az állattenyésztésről, az ipar- és kereskedelemről, az igazságszolgáltatás- és közigazgatásról, közegészségügyről és végül a megye közművelődési állapotáról.

I. A NAGYBIRTOK.

A nagy birtokot Árva megyében — mint már fentebb említém — az árvai közbirtokossági uradalom képviseli közel 69.000 kat. holdat tevő kolosszális birtokával, melyből a □-ölek elhagyásával 54.592 kat. hold erdő, 12.193 k. h. legelő, 1.039 k. h. szántó, 1.061 k. h. rét és 39 k. h. kert.

Az erdő túlnyomólag lucz-fenyő állabokat foglal magában, melyek itt 1814 óta üzemtervszerűleg használatnak ki. Az évi vágás-terület akkor 336 (1.600 □-öles) holddal állapított meg.

De ezen üzemterv, mely az akkori viszonyoknak teljesen megfelelt, a hűbériség megszűnte s a jobbágyság felszabadításával tarthatlanná vált, minek következtében az 1865–1868. években egy újabb ideiglenes állableírás eszközöltetett, melynek alapján a vágás alá eső évi terület 1869. óta 336 k. holdról 391 holdra emeltetett.¹⁾

Egyidejűleg ezen munkálatokkal az összes uradalmi erdők újabb felmérése és új üzemtervek kidolgozása is munkába vétetett, úgy, hogy midőn 1879-ben az új erdőtörvény életbe lépett, az uradalom is nemsokára azon helyzetben volt, hogy üzemterveit hatósági jóváhagyás végett beterjeszthette. E mellett a letarolt területek befásítása körül is lázas tevékenység fejtetett ki. A mult évtizedek nem egy mulasztását kell vala hirtelen s mielőbb pótolni s újabb közlekedési utak építése által a fakihozatait is lehetővé tenni. Nagykiterjedésű területek, melyek eddig évről-évre havasi legelőül haszonbérbe adattak, részint, mint véderdők, részint mint fordaszerű erdőmivelésre alkalmas területek az uradalmi erdötesthez csatoltatván, természetyszerű rendeltetésüknek visszaadattak. Ezen rendszabály által nemcsak a volt jobbágyok számára kihasított erdőterületek pótlása vált lehetővé, hanem egyidejűleg az uradalmi erdötest tetemes nagyobbitása által egy oly tőkének az alapja tétetett le, mely, ha a közeljövőben nem is, de egykor kétségkívül dús kamatokat fog hajtani.

A felújításra fordított költség megközelítőleg évenként teszen 2.500 frtot, melyhez hozzáadva a vízlecsapolási árkokra fordított költségeket, az ertési költség évenként átlag 3.000 frtra tehető. Ezenkívül új utak építésére és a meglévők javítására fordíttatik évenként 2.000 frt., parterődtményekre 500 frt., ide nem számítva a felhasznált fa- és fedő-anyag értékét.

Az uradalmi erdők kihasználása terület szerint, vállalkozók által történik. A legközelebb (1885-ben) 10 évre megújított faeladási szerződés szerint évenként 325 kat. hold jön tarvágás alá, melyért a vállalkozók vételár fejében összesen 155.950 frtot, vagyis kat. holdankint 486 frtot fizetnek évenként az uradalmi pénztárba.²⁾

¹⁾ W. Rowland: Statistisch-topographische Beschreibung der Compossessorat-Herrschaft Árva. 76 és kk. l.

²⁾ A holdankinti fatömeg átlag tesz 280 m³, melyből 70% müfa, 30% tűzifa. A luczfenyő-müfa tőára 3³-kint 2.50–5.10 frt., a bükké 30%-kal

A fa kifuvározása az urad. erdőkből az Árva-folyó partjáiig nagybárra tengelyen eszközöltetik. Mind a mellett az uradalom már korán gondoskodott más szállítási eszközökről is. Így a polhorai erdőkerületben már 1825 táján két nagyobb vízfogó épült, mely azóta tetemes költséggel fentartva, folyton használtatott. 1864—1866-ban a zakamenei erdőkerületben 20.000 frt. készpénz költséggel egy új vízfogó és két duzzasztó épült. Ezen kívül 1868—70-ben a mutnei kerületben már egy negyedik vízfogó is épült, ez azonban a talaj szivargó voltánál fogva hasznavehetetlennek bizonyult. Hasonló sors érte a polhorai erdőkerületben közel 10.000 frt. költséggel épült Lopresti-féle vaspályát, mely szintén csak a szállítási eszközök szaporítására irányzott jóakaratu sikertelen kísérletnek tekintendő.

A nyers anyagnak műszaki feldolgozására néhány számba sem vehető vízi-fűrészen kívül két gőz fűrész áll fenn az uradalomban és pedig az egyik a zakamenei, a másik a polhorai erdőkerületben. Mindkettő az anyag-kifuvározásának könnyítése érdekében a korábbi vállalkozó költségén épült s jelenleg az uradalom által megvétetvén az újabb tíz évi szerződési évadra az új vállalkozónak külön szerződés mellett adatott haszonbérbe.

Ezen két telepen kívül az árvai uradalomban más fafogyasztó mű nem áll fenn, ha csak a siroakai urad. szeszgyárat s a váraljai téglavetőt is ide nem számítjuk.

Az 1850-es években az uradalom egy vaskohó műtelep felállítását is célba vette. Az erre fordított, közel 150.000 frt.-nyi költség azonban, az uradalmi területen előforduló vas ércz silány volta s a messze vidékről valóállítás nehézségei miatt szintén csak kidobott pénz volt.

Az urad. erdők mellékhaszonvételei között első sorban az erdei és havasi legelőt kell érintenem. Ez (mintegy 13.100 k. hold) évről-évre igen mérsékelt haszonbér mellett egyes községeknek szokott haszonbérbe adadni s átlag 20.000 frt.-nyi jövedelmet hoz. A látszólag megfelelő hasznot, melyet az uradalom ezen legelőből húz, igen problematikussá teszi ama

kisebb, a vörös fenyőé 20%-kal magasabb. A kemény tűzifa tőára 0.13—1.35 frtig, a lágy tűzifáé 8—65 kr.-ig. Az átlagos termelési költség m³-kint a műfánál 50—60 kr., a vágásból az utig 30—40 kr., fuvározás az usztató patakig m³-rtföldenkint 1 frt., 1 frt 10 kr., a fenyőnél 80 kr.

kár, mely a legeltetés gyakorlása következtében szinte elkerülhetetlen. Mind a mellett egynél több tekintet ezen gazdasági rendszer fentartását javálja. A fakifuvarozás lehetősége a nép marha-állományának nagyságától van feltételezve s minthogy a községi legelő, mint alább látni fogjuk, egyáltalában nem felel meg a földművelést űző lakosság igényeinek, de sőt a normális marha-létszám fentartására határozottan elégtelen; az uradalomnak egyelőre nem marad más választása, mint hogy a havasi legelőket saját jól felfogott érdekében ezentúl is mérsékelt áron azon községeknek adja haszonbérbe, a melyekre a fa kifuvarozásánál leginkább rászorult. Némi fontossággal bír még a fakéreg, mely utóbbi időben élénk kereslet tárgya.

Az urbéri szabályozási és tagosítási pörök az uradalomhoz tartozó összes (81) községekben már évek előtt befejezettek. Minthogy az uradalom majorsági földekkel a legtöbb községben nem birt; a mindenütt túlszűk községi legelőből öt törvény szerint megillető rész elkülönítésétől többnyire elállott; a tagosítást pedig magok a volt urbéresesek sem kívánták: a szabályozás a legtöbb községben tulajdonképpen csak az urbéri fajzasi szolgalm- és a helyenkint előforduló maradéktöldek megváltására szorítkozott. Az urbéri fajzással bíró községek közül egyébiránt 58 község, már régi időktől fogva elkülönített erdőterületekkel birt, melyekben a volt jobbágyok az urbéri fajzást, az uradalom felügyelete alatt már 1848 előtt is gyakorolták. E szerint — a mennyiben a »községi erdők« egyezségileg változatlanul mentek át a volt urbéresesek tulajdonába — az uradalom a fajzasi szolgalmat voltaképpen csak 23 községben váltotta meg, ily czímen összesen közel 4,000 kat. holdat hasítván ki az uradalmi erdőtestből. Ezen területet az urbéri telkek számával elosztva, kitűnik, hogy az urbéri fajzás szolgálma telkenként átlag $3\frac{1}{2}$ — 4 holddal váltattott meg. Ha ezen átlagos mérték magában véve elég szerénynek mondható, ugy viszont, tekintve, hogy a volt jobbágyok fajzása mindenütt csak a törvényes mértékre szorítkozott s hogy a kihasított erdőterületek csaknem kivétel nélkül a községhez legközelebb eső uradalmi erdők színejavát képezték, kétségtelen, hogy a fajzasi szolgalm mindenütt dúsán volt kárpótolva s azon mértéket, melyre a volt jobbágyok törvény értelmében igényt támaszthattak, jóval felülmulta.

A kisebb kir. haszonvételek közül az uradalomra nézve kiváló fontossággal csakis az italmérési regalejog birt mely legujabban az állam részéről megváltatván, egyezségileg 1,158.892 firttal kárpótoltatott.

Az árvai közbirtokossági uradalom összesen 17 községben gyakorolja a kegyuri jogot s a közbirtokosság az ezzel járó köteleességeket ma is azon hagyományos nagylelkűséggel teljesíti, mely örökségképen szállott reá elődjeiről. Azon 27 év óta, hogy id. gr. Zichy Edmund áll az uradalom élén, összesen 27.000 firt fordított a patronális épületek javítására s közel 70.000 firt. költséggel két új templom épült. Kétségkívül oly jelenség, mely hazánkban mai nap ritkítja párját.

Az árvai uradalom mezőgazdasága az Árva-Váralja községéhez tartozó, mintegy 360 kat. holdnyi házilag kezelt sirokai puszta birtokra (majorra) szorítkozik. Az átlagos jövedelem holdanként 10 frtra tehető; még mindig oly eredmény, mely eléggé bizonyítja, hogy megfelelő tőkebefektetés s helyes kezelés mellett a földbirtok Árvában is kielégítő jövedelmet biztosít.

Gazdasági gépek közül a sirokai major egy 6 lóerejű cséplő-géppel, egy Garret-féle sorvető- és egy gereblyével van ellátva.

Nem hagyhatjuk említés nélkül a lokezei 19 holdnyi műrétet sem, mely 15 év előtt Blumberg Gusztáv alsó-ausztriai mérnök tervei szerint rendeztetett be 19.000 firt. költséggel. Ezen rét egyáltalában nem felel meg a hozzá kötött várakozásoknak. A vidék, hol a mű-rét készült, jóformán minden előfeltételt nélkülöz, mely a *kielégítő eredményt biztosíthatná*. A talaj silány, a víz, mely öntözésre használtatik, hideg, humus tartalma jóformán nincs és a mi fő, az éghajlat zord. A talajjavítás mesterséges trágyanemekkel megkísértetett: de minden kézzel fogható eredmény nélkül. Természetes trágya itt drága pénzen sem kapható, egyelőre tehát kilátás sem lehet arra, hogy a beruházási tőke valaha megfelelő kamatokat hozhatna. Szóval a mesterséges réttöntözés berendezése itt szintén csak oly kísérletnek tekintendő, mely óvó példa gyanánt szolgálhat a rétbirtokosoknak, hogy az efféle beruházásoktól tartózkodniok kell.

Az árvai uradalom a nélkül, hogy hitbizomány volna, sok tekintetben ennek jellegét viseli s magánjogi tekin-

tetben valóságos unicum hazánkban. Alapítója bethlenfalvi gróf Thurzó György, ki 1614-ben kelt s királyi jóváhagyást nyert végrendeletében az örökösödési rendet az elsőszülöttség szerint előbb a fiágra, azután pedig a leányágra is kiterjeszté, akként, hogy a fiág kihaltával a birtok osztatlan állapotban a leányágra szálljon. A hitbizományi birtok igazgatását az alapító ez esetben legidősb leányára bízta, ki férjével együtt csupán arra köteleztetett, hogy az osztatlanul kezelt birtok évi jövedelmét többi testvérjével is megosztssa. A család férfiágon Thurzó Imrében már a XVII. század elején kihalván, a birtok a leányágra szállott s annak igazgatását 1626-ban csakugyan a legidősb leány Thurzó Ilona férje gróf Illésházy Gáspár vette át. Ez alkalommal dolgoztatott ki ez utóbbi számára az »utasítás« is, mely idő folytán a szükséghez képest módosítva, az uradalom igazgatásának máig is alapul szolgál.

Az igazgatói, vagy mint ma nevezik, *főkormányzói* tisztsé, később az elsőszülöttségi sorrend mellőzésével a vérséghez tartozó közbirtokosság által szabad választás útján és élethossziglan tölthetett be s töltetik be ma is; a megválasztott egyén, valamint az esetleg megváltoztatott alapszabályok minden alkalommal kir. szentesítés végett ő felségének is bejelentetvén. A korlátlan teljhatalmú főkormányzó (jelenleg gr. Zichy Edmund) élethossziglan megválasztatván, eljárásáért csak az évenként egyszer — rendszerint Budapesten — megtartatni szokott közbirtokossági gyűlésnek felelős.

Az árvai uradalom, mint ilyen »néh. gr. Thurzó György mindkét ágon leszármazó ivadékai«-ra van telekkönyvezve, a nélkül, hogy egyszersmind a közbirtokosok nevei is ki volnának tüntetve. A birtokarány csak az uradalmi igazgatóság-nál vezetett u. n. »jövedelem-felosztási táblás kimutatásokból« (adrepartmentális táblákból) tűnik ki. Valamennyi közbirtokos nevét azonban ez sem tartalmazza. Sok esetben a közbirtokosok egész csoportja csak egy collectiv név alatt, mint »X. Y. jogutódjai« szerepel. Az ily részekre eső jövedelmet egy közös meghatalmazott kezeli s az uradalmi kezelőség befolyása nélkül osztja fel az érdeklettek között.

Az uradalmi közbirtokosok sorában hazánk legelőkelőbb családainak neveivel találkozunk, sőt nagyítás nélkül állíthatjuk, hogy Magyarországon tán nincs oly előkelő főúri

család, melynek egy vagy több tagja nem volna a közbirtokosságban képviselve. S a mi a legsajátságosabb, az ama tény, hogy az uradalmi közbirtokossági gyűléseken az urad. alapszabályok szerint csak is a Thurzó Györgytől tetteleg le származó ivadékok birnak szavazati joggal. Ezen jogukat az illetők fejenként még akkor is gyakorolhatják, ha évi jövedelmök csak egy-két forint volna is; míg ellenben azok, kik vétel útján jutottak a birtokhoz, bármily tetemes legyen is részük, az administratióból teljesen ki vannak zárva s a fő-kormányzó megválasztatásába nem folyhatnak be.

A sollecismus, mely ezen sajátságos gyakorlatból kéri, már a 40-es években feltűnt s egy Deák Ferencz volt az, ki egy ízben azt az országgyűlés előtt is szóba hozta... Hanem: »volenti non fit injuria«. A közbirtokosok közül a legtöbb bizonyos ambítiót helyez abba, hogy a közbirtokosságnak tagja s rendszerint már ezen okból is egyetért a birtok osztatlan kezelésével; az acquisitorok pedig már előre tudták, hogy a birtokrészt csak az említett jogmegszorítással szerezik meg.

Meddig fog még ezen sajátságos jog és birtokviszony fennállani? Ki tudná megmondani; de hogy fentartása ezen megye lakosságának ma még érdekében áll, az egy oly kétségtelen tény, mely iránt legalább itt a megyében minden hazafias gondolkozású ember tisztában van önmagával. Az uradalmi erdők és a mezőgazdaság gondos művelése; a rend, mely az uradalmi administratio minden ágánál tapasztalható; a páratlan jótékonyság, melyet az uradalom mindenütt s minden alkalommal gyakorol; tisztikarának példás hazafisága: oly kultur-tényezők, melyeket alig lehet elég nagyra becsülni.

II. A KÖZÉPBIRTOK ÉS A GENTRY.

Árva megyében a középbirtok azon kis számú nemesi »curiára« szorítkozik, mely a gyakori osztályok által még nem kisebbedett annyira, hogy a tulajdonos önmaga kénytelen az eke szarvához nyúlni, vagy kenyerét másfelé keresni. Ilyen is azonban alig van már tiz a megyében, melyek közül gazdasági szeszgyárral csak négy bir.

Hogy ily körülmények között rendszeres gazdálkodásról a legtöbb esetben szó sem lehet, az csak természetes. A föld-birtokos marhájának létszáma nem felel meg a birtok kiter-

jedé-ének s ekkép kezdetlegesen előállított és kezelt trágyája sem elegendő arra, hogy rendszeres váltó gazdaságot behozhatna, minélfogva a termés is rendszerint silány s alig hoz annyi jövedelmet, mely egymagában csak a legszerényebb igényeknek is megfelelhethetne. Innen van, hogy a legtöbb földbirtokos, a gazdálkodást csak mellékfoglalkozásnak tekintve, rendszerint megyei hivatal után lát, mely mellett még mindig elegendő időt talál kis gazdaságát is — ha ugyan haszonbérbe nem adta — úgy, a hogy ellátni. Ama kis erdő, mely a gazdaságot emelhetné, rég elpusztult s ha az esőviz még teljesen nem mosta le a humus réteget a meredek hegyoldalakról, legfeljebb silány legelőül szolgál, de jövedelemforrás megszűnt lenni. A földbirtokos jól érzi anyagi helyzete ezen nyomasztó voltát s mert tudja, hogy saját fokozott igényei örökségként átszállanak gyermekeire is, igyekszik ezeknek is oly nevelést adni, hogy mindkét pályán megfelelhessenek. Kivételesen megtörténik ugyan, hogy egy-egy birtokos nemes más pályára szánja gyermekét; de nincs köszönet benne: »naturam si furca expelleris tamen, usque recurret.« Nemes ember fia, ki földbirtoka után meg nem élhet, nálunk ma csak katona lehet, vagy — jogász. De hisz erről lesz még alkalmunk szólni. Térjünk vissza a közép-birtokhoz.

»Rongyos ólak, sáros udvar«. Ezt irhatnók kevés kivétellel devise-ül a legtöbb nemesi curia kapujára. Az udvaron — ha ugyan fű nem lepi — szerte-széjjel a rozszant szekerek és gazdasági eszközök, melyek között bokáig érő sárban, álmosan tipeg tegnapról átázott bocskorában a béres s ha a szemközt álló jobb időkről tanuskodó udvarház el nem árulná, alig hinnők, hogy urasági udvarban vagyunk. Ez a szabály s a hol ez máskép van, ott biztosra vehetjük, hogy a házura egyszersmind megyei tisztviselő.

A közép-birtok elenyészőleg csekély voltának tulajdonítandó, hogy Árvamegyének nincs gazdasági egylete. Évekkel ezelőtt, midőn az alkotmányos étellel a társadalmi érintkezés is némi lendületet nyert, a kormány sürgetésére itt is alakult ugyan egy gazdasági egylet, mely néhány lelkes férfiú fáradhatatlan buzgósa következtében szép fejlődésnek indult. De a részvétlenség lassankint ezekben is lelohasztotta a tüzet. A titkár megunt a sok meddő fáradságot s leköszönt; pénze nem volt az egyletnek, hogy fizetéses titkárt alkalmazhatott

volna s e mellett megtörtént, hogy egy az egylet által tót nyelven kiadott kis műben a »Kertész- és fatenyésztésről« a fenyő-szú (*bostrichus typographus*), mely ellen akkor éppen irtó-háború folyt, teljesen ártatlan kis rovarként tétetett említés, mi oka lőn, hogy az árvai uradalom összes erdészeti tisztviselői az egyletből kiléptek. Ezzel meg volt pecsételve az egylet sorsa. Egyletünk azóta csak szunnyadoz, ha ugyan meg nem halt már; a miről semmikép sem árthatna biztos tudomást szerezni úgy a közönségnek, mint a kormánynak.

Hogy egy gazdasági egylet, úgy a közép-, mint a kisbirtokosok érdekében itt is igen üdvös tevékenységet fejthetne ki, az tagadhatatlan. Nálunk azonban minden efféle kísérlet hajótörést szenved a gazdaközönség végzetetlen szégyenségén. A középbirtokosok egymagukban nem képesek az egyletet fentartani; a kisbirtokos pedig irtózik minden garas kiadástól, melynek kézzelfogható hasznát nem látja. Ehhez járul még a nyelv kérdése is. A középbirtok nagyrészt még ma is a kis számú nemesség kezén van, mely magyarnak érzi és vallja magát s attól, hogy az egylet ügykezelési nyelve kizárólag magyar legyen, semmi szín alatt sem állana el; míg a földművelő nép között mindig termékeny talajra találunk a rosszakaratú izgatók, kik a magyar ügykezelési nyelvvél bíró egylet ellenségei.

A mi egyébiránt a középbirtoknak életképességét Árvamegyében aláassa, az a súlyos szeszadó-törvény. Szeszgyár nélkül a középbirtok Árvában nem prosperálhat. A talaj szégyenségét csak a trágya pótolhatja. Ennek megfelelő mennyiségben való előállítás marhahizlalás, ez pedig szeszgyár nélkül nálunk nem is képzelhető. Azon csekély előny, melyet a törvény a gazdasági szeszgyáraknak nyújt, semmiféle arányban sem áll azon örökös beruházásokkal, melyek a folyton változó rendszer következtében a gyártulajdonosra hárulnak s utóbbit elvégre is az üzem beszüntetésére kényszerítik. A tökehiányon kívül ennek tulajdonítandó főleg, hogy megyénkben új szeszgyárak nem keletkeznek, sőt ma-holnap még a fennállók is teljesen abban hagynak. E mellett felhozhatnók még ama sokféle apró zaklatásokat is, melyeknek a szeszfőzde tulajdonosa ki van téve s melyek okozzák, hogy nálunk ma a haszonbérletekre már vállalkozó sem akad.

A korábbi időkben, míg a vaspályák országszerte még ki

nem épültek s a hiányzó gabonát messze földről rossz utakon kellett a megyébe behozni, a középbirtok tulajdonosa abban talált némi kárpótlást, hogy nagy fáradsággal termasztt gabonáját aránylag magas áron értékesíthette. Most azonban ezen előny teljesen megszűnt. A fővárosi hengermalmok lisztgyártmányai mindinkább kiszorítják a helybeli primitív szerkezetű vízi őrlőmalmok silányabb minőségű liszt-termékeit s okozzák, hogy a gabona itt helyben gyakran még csak a budapesti piaczi árak mellett sem értékesíthető.

Ily körülmények között tehát a földbirtokos akaratlanul is intensívebb gazdasági rendszer behozatalára volna utalva. Minthogy azonban ehhez nálunk minden előfeltétel hiányzik, túlzás nélkül állíthatjuk: *hogy a középbirtoknak órái Árva-megyében számítva vannak.*

III. A KISBIRTOK ÉS A PARASZT.

Árva megye összes területének tizenkilencz—húszadrésze — mint már fentebb említők — 1848-ig az árvai közbirtokos-sági uradalomhoz tartozott. Minthogy pedig ez utóbbi nagyobb kiterjedésű majorsági földekkel egy községben sem birt, önként következik, hogy a megye termőföldének nagy része mai is a volt jobbágyság kezén van, vagyis, hogy a megyében a parasztbirtok túlnyomó.

A változott jog- és birtokviszonyok a parasztbirtokban jóformán semmi változést sem idéztek elő; kivéven talán azt, hogy a birtok feldarabolását tiltó törvény megszüntével a már különben is apró telkek még inkább feldarabolattak.

A paraszt ember Árva megyében általában ma is csak azon kezdetleges gazdálkodási rendszert követi, melyet századokkal előbb az ő apái is követtek. E tekintetben a megyeszerte keresztülvitt urbéri birtokrendezés sem volt képes lendületet adni. A birtok-tagosítástól az árvai paraszt általában irtózik s ha mégis rászánja magát, akkor a tagosítás nem egyéb a katár újabb feldarabolásánál. Hogy a jobb minőségű földet egy más dűlőben fekvő hason minőségű vagy egyenértékű csekélyebb osztályzatú földdel kárpótolni lehessen, az sehogys sem fér a fejébe. Innen van, hogy a községek a biróság által elrendelt tagosítástól rendszerint elállottak.

Közös legelővel csak az alsó-árvai községek birnak. A legelő egyébiránt a legtöbb községben csak egyes elszórt

kisebb területekből áll, melyek folytonos — senki által nem gátolt — foglalások által kisértve, távolról sem felelnek meg a gazdák által tartott marha létszámának. Ily körülmények között a község szinte kényszerítve van, hogy a rendszerint elpusztított községi erdőt is legelőül használja, vagy hogy az uradalomtól havasi legelőt vegyen haszonbérbe.

Sajátságos, hogy némely községben a havasi bér fizetéséhez az oly községi lakosok is hozzájárulnak, kik a havasi legelőt egyáltalában nem vették igénybe; mi abban találja magyarázatát, hogy az ekkép megadóztatott — rendszerint túlszegény — lakosoknak viszont megengedtetik, hogy tehenüket, kecskéjüket, sertésüket vagy ludaikat a község határában legeltethessék, habár ott kis házukon kívül más ingatlan vagyonnal nem bírnak is.

Erdővel a legtöbb község vagy már eredetileg (emlékezetet meghaladó idő óta) vagy az urbéri szabályozások keresztülvitele óta bőven volt ellátva s a parasztbirtoknak itt, mint a felsővidéki községekben hatalmas támaszául szolgálhatna, ha a községi erdő azon gondozásban részesült volna, melyet ezen nemzetgazdasági ág oly nagy mértékben megérdemel. Ez azonban — fájdalom — nem történt s nem történik még ma sem, dacára az erdőtörvénynek, melynek szigorú végrehajtása, mint alább látni fogjuk, szinte lehetetlen. Az erdő kihasználása, a letarolt területek felújítása, az értékek tilalmazása körül 1848. óta annyi s oly nagy visszaélések követték el, melyeket egy század alatt sem lehet jóvá tenni.

Hogy a trágya a jó termés előfeltétele, azt az árvai földmivelő átlátja, hanem azért a trágyával nem sokat gondol. Trágyagödrt nem épít, de még a trágyadombnak szánt hely kiválasztásánál is rendszerint kényelmi szempontok vezérlik. Ha istállója véletlenül lejtős helyen épült, a trágyadomb is itt van s a gazda nem bánja, hogy trágyáját az örökös eső kilúgozza s hogy a trágyalé is teljesen kárba vesz.

Gazdasági eszközei a régiéek. Ekéjét, boronáját, de még szekerét és szánját is maga a gazda készíti s e tekintetben ügyessége valóban bámulatos. Gazdasági gépek közül jobb gazdánál itt-ott — főleg a megye alsó vidékén — a szecs-kavágógéppel találkozunk, melyet olykor több gazda közösen szerez meg és használ.

Azon különbség, mely Árvamegye *alsó* és *felső* vidéke

között földrajzi éghajlati és ethnographiai tekintetben fennáll, a paraszt-birtoknál is észlelhető; míg ugyanis Alsó-Árvában a határ dűllőkre van felosztva, addig Felső-Árvában s nevezetesen a galicziai határszélekhez közelebb eső községekben az u. n. zsinóronkénti felosztás (snuri) divik. Ezen felosztáshoz képest a két csoporthoz tartozó községekben a gazdálkodási rendszer is teljesen különböző. Intenzív gazdálkodásról természetesen ezen gazdasági csoportok egyikénél sem lehet szó.

Az alsó-árvai községekben a határ rendszerint 5—6 dűllőre van osztva, melyek közül egy — mint ugar — a túlszűk közös legelőt némileg pótolni volna hivatva. A vetemények sorrendjét illetőleg a különböző fekvésű határokból lényeges eltérések tapasztalhatók. Ott, hol a rozs megterem, a trágyázott földbe ezt vetik, mire burgonya, árpa (olykor lóherével) vegyes és zab következik. A távolabb eső dűllőkben fekvő szántóföldek, vagy épen nem, vagy csak igen ritkán trágyáztatnak s rendszerint csak minden második, sőt harmadik évben vettetnek be zabbal, mely még így is alig ad többet egy-két magnál.

Aránylag legtöbb gond fordittatik még a beltelekhez legközelebb eső, ezzel a legtöbb esetben összefüggő káposztakertek művelésére. Ezek minden évben trágyáztatnak s a káposztán kívül gyakran kender- és lenvetésre is használtatnak. Burgundi répát csak néhány községben ültetnek a jobb módú gazdák.

A kertészettel a paraszt ember különben nem foglalkozik. Alig néhány négyszögölnyi kis kertje, melynek vesszősövényét minden tavasszal gondosan megújítja, csak arra való, hogy káposzta plántát szolgáltasson. A dudvával benőtt ágyakban aztán néhány kúszó-bab s egy-egy napraforgó nő, díszeül a kertnek. Gyümölcsfát nem ültet, részint mert erre hiányzik kertjében a tér, részint pedig mert a mostoha éghajlat végtelenül megnehezíti a gyümölcsfa-tenyésztést.

Árva megye felső vidékén s nevezetesen a Galicziával határos községekben a határ, mint mondva volt, u. n. »zsinórokra« van felosztva. Itt minden gazda egy darabban bírja — a legelővel együtt — szántóföldjét, mely szűkebb vagy szélesebb szalagként a határ egyik végétől annak másik végeig terjed. A birtok nagysága szélesség szerinti ölemben nyer kifejezést s minthogy telekkönyvileg is úgy van az illető

tulajdonos nevére bekebelezve, előforduló adás-vételeknél — sajátságos módon — »ölszámba« adatik és vétetik.

A földbirtok ezen felosztásának meg vannak a maga előnyei, de hátrányai is szembeszökők. A gazdára nézve — kinek udvara, mint egy pusztai birtokosé, rendszerint a telek közepén épült — előnyös, hogy a házához, udvarához közelebb eső szántóföldeket aránylag kisebb költséggel jobban művelheti; hátrányos azonban, hogy marhája számára ő maga kénytelen pásztort tartani s birtokát a szomszéd lábas-marhájának károsításaitól megóvni. Minthogy arról, hogy bár két-három szomszédos birtokos egy közös mezei csőszet tarthasson, szó sem lehet, e tisztet rendszerint a család apraja látja el. Ezen kívül a csapások és átjáró utak költséges léczkerítések és sövényekkel vannak kerítve. Sok esetben pedig, hogy a vetések a kártól megóvassanak, hosszú zsineggel egy a földbe vert cölöphöz kötik a marhát vagy sertést, mely aztán a zsineg hosszának megfelelő téren legelész.

A gazda — mint az alsó vidéki községekben — itt is bizonyos ambíciót helyez abba, hogy szántóföldjeit, bármi távol feküdjenek, megmunkáltatásuk bármi fáradságos legyen, parlagon ne hagyja. A szegény ember jól tudja, hogy fáradsága díjául *tisztán* még csak ama kis szalmát sem tekintheti, melyet meredek hegyoldalokban fekvő szántóföldjeiről marhája, szekere nagy veszedelmével ősszel be fog takaríthatni. De hiszen ő »gazda« — mondja ilyenkor — s szégyennek tartaná, ha nem volna képes valamennyi szántóföldjét bevetni. Hogy ezen álszeméremből üzött külterjes gazdálkodás csak a közelebb eső földek alapos megművelésének rovására történhetik, azt tán felesleges emlitenünk. De erről ki győzhetné meg a hagyományokban megmerevedett gazdát? Tán az iskola! Kétséggel. Azonban gondoljuk meg, hogy ezen elszórt községekben, hol a tanítási idő különben is inkább csak a téli hónapokra szorítkozik, a gyermek — egészsége veszélyeztetése nélkül — látogathatja-e az iskolát úgy, hogy ott írás-olvasáson kívül egyebet is tanulhatna, mint tán a kathekizmust? Pedig ennek tanítása reá nézve egyénileg sokkal fontosabb mindennél. »Mert szegénynek drága kincs a hit, túrni és remélni megtanít.«

Minthogy ily viszonyok mellett s a befektetési tőke teljes hiányában a parasztbirtok itt, mint Árvamegye alsó vidékén,

csak a legritkább esetben képes a család fentartásához szükséges eszközöket szolgáltatni, önként következik, hogy a gazda a legtöbb esetben más kereset után is néz. Az uradalmi erdőtestekhez és fa-anyag előállítási telepekhez közelebb eső községekben a fa és fa-anyag kifuvározása képezi a nép legfőbb s egyszersmind legjövödelmezőbb mellékfoglalkozását. Az Árva folyó mentén fekvő községek lakói ezen kívül még a fausztatás és tutajozással is foglalkoznak, az állami út mellett fekvő községek pedig kavicsbordás és kavicsstöréssel. Mint-hogy a földmives szűk termése rendszerint csak szűken felel meg a házi szükségletnek, ezen mellék-kereset az, melyből készpénzbeli kiadásait az állami törvényhatósági és községi adókat, legtöbb esetben pedig még a havasi bért is fizeti.

Azon mostohább viszonyok között levő községek lakói, kik az említett mellékkereset forrástól távolabb esnek, vagy attól teljesen elzárva, a megyén kívül keresnek foglalkozást. Alig, hogy a tavaszi munka befejeztetett, megindul a »népvándorlás.« Kisebb-nagyobb csoportokban látjuk ilyenkor nap-nap mellett azokat a szelid, halavány arczu siheder legényeket és leányokat, sőt gyakran alig 12—14 éves gyermekeket is, egy-egy »világlátott« erélyesebb kinézésű a sorozásnál felszabadult korosabb férfi s tapasztalt, komoly arczu matrona vezetése mellett hátukon könnyű batyujukkal, gyors léptekkel füttyürészve, dalolva, dévajkodva, hogy vonulnak Rózsa-hegy felé, honnan aztán a visszamaradó kisérőktől keserű könyek között bucsut véve, gőzkocsi röpi szegényeket az »ígéret földjére«, ha ugyan mind végig gyalog nem kell menniök! Ősszel aztán jóval kisebb csoportokban, batyujuk súlya alatt görnyedve, feltört lábbal látjuk őket ismét visszatérni s a napbarnított fonnyadt arczu vitézekben alig ismerünk a kedves vidám gyermekekre. Hány esett közülök hivatásának áldozatul, hány maradt vissza az ország kórházaiban? Ki tudná megmondani! Ezekre nem terjed ki a statisztika figyelme; de fogalmat nyujthat a magas százalék, mely a megye lakóira »kórházi alap« czimén törvényhatósági pótagént kivettetik... A szerencsésen visszatértek keresménye a kor és viszonyokhoz képest 20—50 frt között váltakozik s hogy ezen csekély összeget is eléri, csak a végzetetlen nélkülözéseknak s a nép igénytelen életmódjának köszönhető.

Az árvamegyei földmives kimondhatatlan szeretettel

csüng szűk telkén, melytől rendszerint csak a legnagyobb szükség kényszere alatt válik meg. Ezen szívós ragaszkodásnak egyik sajnos következménye a paraszt telkek véghetetlen feldarabolása; de viszont ennek köszönhető az is, hogy a kivándorlás Amerikába, mint ez némely felvidéki megyében tapasztalható, itt eddig inkább még csak a kivételek közé tartozik. A kivándorlási hajlam különben ragadó, mint a nyavalya s újabb időben — sajnos — nálunk is már nagyobb arányokat kezd ölteni. A kivándorlók rendszerint fiatal eladósodott telkés-gazdák, kik ha az adósságaik törlesztésére szükséges összeget megszerezték, házi tűzhelyeikhez ismét visszatérnek. Kivándorlásuk célpontja rendszerint Canada vagy Chicago, hol keresményükből évenként 300, sőt 400 frtot is félretesznek. Hogy a kivándorlók közül sokan ott maradnak, vagy hogy a visszatérők itt hagyott nejeiket gyakran másnak a karjaiban találják, szintoly kevésbé képes azokat, kik egyszer a kivándorlási betegségbe estek, az utazástól visszariasztani, mint ama nehézségek, melyeket a kormány és a hatóságok a kivándorlók elé gördítenek.

Arra, hogy ezen züllött anyagi viszonyok közé jutott, de testileg-lelkileg ép és romlatlan népet hazánk kevésbé népes alföldjén megtelepítsék s a kivándorlástól ez által visszatartsák, úgy látszik, senki sem gondol s az államjavak időszakonkénti eladásából befolyó momentán jövedelem kedvéért elég könnyelműen áldozzuk fel azon óriási tőkét, mely a kivándorlók munkaerejében rejlik.

IV. ÁLLATTENYÉSZTÉS.

Árvamegyeközigazdasági viszonyainak általános hanyatlását, mely már a mind gyakoriabbá váló kivándorlásokból is következtethető mindennél élénkebben illusztrálja a mezőgazdasági statisztika s nevezetesen a hasznos háziállatok létszámának rohamos apadása. Itt már csakugyan mindennél hangosabban szólnak a számok s azért legyen szabad ezekkel is foglalkoznunk.

A hasznos háziállatok számát Árva megyében az 1870. és 1884. évi időközben következő táblázat mutatja:¹⁾

¹⁾ Ezen táblázatot a »Mezőrendőrségről« szóló törvényjavaslat mellékleteiből állítottuk össze.

Házi állatok	1870.	1884.	Különbözet	
			számokban	százalékokban
Ló	10.283	7.933	— 2.350	— 22 ⁸⁰
Szarvasmarha ..	47.110	35.113	— 11.997	— 34 ¹⁶
Juh	20.767	32.222	+ 11.455	+ 55 ²⁰
Sertés	12.876	9.419	— 3.457	— 26 ⁸⁰
Összeg	91.036	74.687	— 16.349	— 28 ⁹⁶

Ezen kimutatásból kitűnik, hogy a hasznos háziállatok közül csakis a juh mutat gyarapodást, míg a többi háziállatoknál a létszám kivétel nélkül tetemesen apadt. Bármily örvendetes magában véve a juhállomány ily nagymérvű gyarapodása a marhaállomány oly nagy apadásával szemben, az véghetetlenül elszomorító tünetény s a tőkeapadás, mely a fentebbi számokban kifejezést talál, megdöbbsentő. És ha azt vélné valaki, hogy a ló- és marhaállomány, mely quantitative annyira apadt, tán qualitative gyarapodott, az igen csalódnék. Értekezésünk folyamán már fentebb elmondtuk, mikép igyekszik az a szegény földmíves súlyosabb szarvasmarhája eladása által egy kis pénzhez jutni; fiatal marháját idő előtt mikép kényszeríti a legsúlyosabb munkára: s azért e helyütt tán szükségtelen emlitenünk, hogy ily körülmények között a marhaállomány minőségileg is csak hanyatlott. S ugyanez áll a lovakról is. Az a szegény pára, mely télen a fakifuvározásnál, nyárban a mezei munkában szinte halálág elcsigáztatik, tenyész-anyagot nem szolgáltatathat.

Fajnemésítésről csak a lovaknál lehetne szó. A megyében fennálló két, egyenkint három ménnel ellátott állami mén-állomáson ugyanis átlag összesen 230 kancza fedeztetik évenként, vagyis körülbelül 8%-ka az egész kanczaállománynak. Az aránylag mérsékelt fedeztetési díjak, valamint az időszakonként kiosztott állami lótenyésztési jutalom-díjak, kétségkívül némi ösztönül szolgálnak, hogy olykor még a szegényebb sorsú földmíves is, több gondot fordítson a lótenyésztésre: de a végeredmény a fentebb előadott okoknál fogva, csak vajmi csekély.

Magánbirtokosok hágóméneket nem tartanak s a kanczák fedeztetése többnyire a legelőkön történik, fedezésre még nem is alkalmas ménecikók által.

A szarvasmarha-tenyésztés is csak azon szűk korlátok között mozog, melyeket a mostoha anyagi viszonyok szab-

nak a gazdaközönség elé. Tenyészbikával a legtöbb község el van ugyan látva, az apa-állat kiválasztásában azonban szintén csak az anyagi eszközök határoznak. Néhány évvel ezelőtt, midőn az Árvamegyei gazdasági egyesület még némi életjelt adott magáról, az állam által rendelkezésül bocsátott pénzüsszegezen ismételve hozattak allgaut és egy ízben pinzgaut tenyésztő-állatok, de a senki által meg nem figyelt eredmény, mely ezen tenyésztésnek behozatala által kétségkívül eléretett, azóta régen elenyészett.

Juhok közül általában azon legközönségesebb kétnyirett magyar (erdélyi) faj van elterjedve, mely az itteni éghajlatnak leginkább képes ellentállani. Finomabb fajta juhot (birkát) kivételesen csak Árvamegye alsó vidékén tartanak némely közép birtokosok.

A sertés meggyezerte kitűnő eredménynyel tenyésztetik s finom (Yorkshire vegyülék) fajánál fogva, főleg a megye alsó vidékén nagy keresletnek örvend. Hogy a tenyésztés ezen hasznos háziállatnemenél is hanyatlást mutat, azt főleg azon ténykörülmenynek tulajdonítanak, hogy a hizlalásra rendelkezésül álló egyetlen termény — a burgonya — a szesz-főzde-tulajdonosoknál mindig kész vevőre talál s ekkép értékesítve a termelőnek rendszerint magasabb s a mi fő, biztosabb hasznót hoz. A sertés-állomány hanyatlását egyébiránt némileg ellensúlyozza azon örömdetes jelenség, mely a nemessebb faj elterjedésében észlelhető.

V. IPAR ÉS KERESKEDELEM.

Azon eszközök között, melyek az Árvamegyei kisbirtokos végső romlásának s egyidejűleg a mind gyakoriabbakká váló kivándorlásoknak gátat vethetne, kétségkívül az ipar meghonosítása volna a leghatásosabb. Csakhogy erre nálunk egyelőre még csak gondolni sem lehet. Addig, míg a vasuti hálózat ép idáig ki nem terjesztetik, a kultúra mindig tartózkodni fog a vállalatoktól s addig, míg az alig lézengő iparnak olcsó hitel által mód nem nyújtatik arra, hogy ide benn is kissé megerősödjék, a kisbirtok végtelen feldarabolása s ezzel a földmivelő osztálynak rohamos hanyatlása sem fog megszűnni.

Számbavehető iparról Árvamegyében jóformán szó sem lehet. Gyár-ipara, ha csak ama 4—5 gazdasági szeszgyárat és

a szlanczai szeszfinomitót ide nem akarjuk számítani, egyáltalában nincs; a kézműipar pedig rendszerint csak azon nélkülözhetetlen iparcikkek előállítására szorítkozik, melyek a gyár-ipar termékei által eddig még teljesen ki nem szorítottak. Az egykor virágzó gyolcs-ipar, mely felső Árvamegye lakosságának oly dús kereset-forrásul szolgált, ma legfeljebb csak álczaul szolgál az egyesek kezében összpontosuló házaló-kereskedésnek, melyről már a jelen értekezés bevezető részében volt szó.

Ezen kétségkívül életképes, de jelenleg teljesen szunnyadó iparág új életre ébresztésének kérdése megyai és kormánykörökben ismételve napirendre tűzetett; de a gyenge kísérletek, melyek ez irányban tétettek,¹⁾ eddig negatív eredményt szültek.

Hogy a gyáripar Árvában nem tudott meghonosodni, annak egyik főokát a vasut hiányában kell keresnünk. Kőszén e megyében nem találtatik²⁾ s a felső vidéken előforduló tőzegtelepek ezen hiányt csak oly kevésbé pótolhatják, mint a még mindig dúsan előforduló fa, mely tüzelő anyagnak nemcsak kevésbé alkalmas, de a kifuvaroztatás nehézségeit tekintve, drága is. Ily körülmények között szinte lehetetlen, hogy egy itteni gyár, a vasút mentén fekvő hasonló gyárakkal a versenyt kiállhatná. Gyártmányai a drágább tüzelő-anyagon kívül multhatatlanul az által is tetemesen megdrágulnának, hogy azokat ismét az egyetlen vasúti állomásra kellene a gyártulajdonosnak fuvaroztatnia. Vannak ugyan, kik azt állítják, hogy ezen árkülönbözetet a rendelkezésre álló vizerő felhasználása s az olcsóbb munkabér által ki lehetne egyenliteni; ez azonban csak illúzió. A vizerő a legtöbb esetben alkalmatlan s minden körülmények között kevésbé megbízható; a munkabér pedig semmivel sem olcsóbb, mint másutt. Mert ne gondoljuk, hogy azon munkás, a ki eddig csak favágással s kifuvarozással foglalkozott, mindjárt alkalmas lesz gyármunkásul is. Egyelőre mindeusetre idegen gyármunkásra szorulna minden gyár; ez pedig bizonyára csak még magasabb bérért lesz

¹⁾ 1881-ben gr. Zichy Edmund uradalmi főkörmányzó nagylelkű adományából az országos iparegyesület 20 újabb szerkezetű szövőszéket küldött az árvai házi gyolcsipar emelésére; ezek azonban még ma is ott hevernek a nagyfalvai urad. kastélyban.

²⁾ A felső Árvában előforduló lignit-telepek, melyekről fentebb megemlékeztünk, itt számba sem jöhetnek.

hajlandó szülőföldjét s biztos keresetét elhagyni. Mire pedig az idevaló nép a magasabb értelmi fokot igénylő munkába beletörődik, addig kétségkívül ennek is fokozódni fognak igényei. Ehhez járul, hogy a gyáros még a feldolgozandó ősterméket is nagyobbára kívülről volna kénytelen behozni, talán a fán kívül, melynek gyári feldolgoztatása azonban sokkal alkalmasabban eszközölhető az alantabb fekvő gőcpontokon, hova a nyerstermék vizen egyidőben több helyről s olcsóbban szállítható. Innen van, hogy míg az árvai gőzfűrészmalmok deszkán és lécezen kívül legfeljebb még gerendafát állítanak elő, addig a vaspályához közelebb fekvő vágvölgyi fűrészek rendszerint már finomabb faanyag-választékok (zsindely, gyufa, rezonance-lapok stb.) gyártásával is foglalkoznak.

A megye területén előforduló, gyári feldolgozásra alkalmas őstermékek között, a fán és tőzezen kívül, még az agyag és a kő érdemelhetne némi figyelmet. De az olcsó kivitel előfeltétele hiányozván, nem csoda, hogy a megyebeli tőke mind ezen problematikus haszonnal kecsegtető vállalatoktól tartózkodik.

Az előadottak után szinte felesleges emlitenünk, hogy Árvamegyében a kézmű-ipar is a legkezdetlegesebb fokon áll s csak a megyebeli lakosság felette szerény igényeinek szolgál. Az iparosok állandó foglalkozás híján, nagyobbára egyszersmind őstermelők, sőt gyakran iparos-mesterségüket csak mellékes foglalkozásul tekintik; a minthogy kétségtelen, hogy az őstermelés még mindig jobban biztosítja anyagi jólétüket, mint a hovatovább inkább elterjedő gyár-iparczikkék által háttérbe szorított mesterségek. Ehhez járul még az is, hogy a kézmű-iparos rendszerint csak a legszükségesebb tőkével sem rendelkezik. Az iparához szükséges nyers anyagot hitelbe veszi, ez által gyakran valóságos rabszolga-viszonyba jöven a kereskedővel szemben, ki a szükség által reá utalt iparost többnyire hitvány portékával látja el, annak árát kénye-kedve szerint szabván meg. Egyes lelkiismeretlen üzérkedő kereskedők a szegény iparos ezen férde helyzetét igen ügyesen tudják kizsákmányolni s gyakran szép szavaikkal mentorokként még hálára is kötelezik feleiket, midőn saját jól felfogott érdekekben nem foganatosíttatják a végrehajást, mely Damokles kardjaként folyton ott függ, a védtelen áldozat felett.

A kézmű-iparnak egyik veszedelmes vetélytársa a *házi ipar*, mely meggyeszerre igen el van terjedve. A vásznon kívül, mely legtöbb esetben a házi szükségén fölül is készül, csaknem minden földmíves házában legalább annyi halina-posztót is készítenek. a mennyi a család férfi-tagjainak öltözetére megkívántatik. E mellett az árva földmíves maga állítja elő csaknem összes gazdasági eszközeit: szekerét, szánját, ekéjét, boronáját, jármát, kosarát, csöbröt, vedret s egyéb konyhaeszközöket. Az ácsi munkát házában rendszerint szintén ő maga végzi, valamint a háza berendezéséhez szükséges asztalokat, padokat, sőt olykor még az ajtókat s ablakokat is. A halina-ruhát szintén minden faluban földmíves-szűrszabók készítik. A boeskorvarráshoz, kosárfonáshoz kiki ért. A megye alsó vidékének egyes községeiben a földmívesek ezen fölül igen ügyesen tudják feldolgozni a hatalmas rétegekben előforduló homokkövet, kályha, padló és köszörülő-kövek előállítására, mely utóbbi czikk újabb időben élénk kivitelnek örvend s czélszerű kezelés mellett még dús jövedelem-forrássá válhatnék.

Általában az árva földmíves rendkívül ügyes a kézmű-czikk előállításában, s e tekintetben az előfeltétel bármely bevágó iparág meghonosítására nézve meg volna s csak sajnálni lehet, hogy a nagy tőke mely annyi munkáskézben rejlik, észszerű munkafelosztás híján, elvész vagy elforgácsolódik.

A mily elenyészőleg csekély az ipar, melylyel Árvamegye dicsekedhetik, ép oly számbavehetetlen a *kereskedelme* is s szinte közmondássá vált, hogy Árvamegyében semmit sem lehet eladni, semmit sem lehet venni. Nagyobb mérvű kereskedés csak fával és gyolcsoscsal üzetik. A mi ez utóbbit illeti, már fentebb kimutattuk, hogy az a vármegyére nézve teljesen elvesztette fontosságát; mert nem emeltyűje többé a gyolcs-iparnak, csak erkölcsi megrontója az u. n. »gyolcsos községeknek«, kiknek lakói más kereset híján kocsisszolgálatukkal hasznót csak uraiknak hajtanak, a nélkül, hogy ők maguk is bármily irányban gyarapodnának. A mennyire értesítve vagyunk, Árvamegye felső vidékén a gyolcskereskedés még ma is ezernél több családnak nyújt mellék-keresetet. De kérdjük: meddig tarthat ez? Nem történhetik minden pillanatban, hogy a gazdag gyolcskereskedők, a ma már kétségkívül kevésbé jövedelmező gyolcskereskedéssel felhagynak? Mi történik akkor

ezen házaló kocsisokkal? Valóban legfőbb ideje, hogy e kérdésekkel kormánykörökben is behatóbban foglalkozzanak s az ellentétes érdekek igazságos kiegyenlítésével egy »modus vivendi« találtassék, mely úgy a gyolcskereskedőket, mint az árúikkal házaló népet az elkerülhetetlen válságtól megóvná.

A fakereskedés az uradalmi fa-vállalkozók kezében összpontosul. Az uradalmi fa-termékeken kívül ők veszik meg rendszerint a községi- és magántulajdont képező erdők maradványaiból tarolás alá kerülő gyér területeket is s minthogy kereskedelmi telepeik a megyén kívül vannak, a kereskedelem tiszta haszna is az ő kezükben marad. S mind a mellett a megye községeire nézve szinte életkérdés ezen kereskedelem, mely jóformán egész éven át módot nyújt a földművesnek a nélkülözhetetlen mellékkeresetre.

Kora tavasszal, midőn a föld jégkérgé és a hegyekben felhalmozott hőtömegek olvadni kezdenek, a tutajozás, később a fa-vágás és kifuvarozás állandó kereset-forrást képeznek. Ezen mellék-keresetből fedezi a szegény ember állami, törvényhatósági és községi adó-tartozását s ebből kerül ki nagyobbára azon haszonbér összeg is, melyet az uradalomtól bérelt havási legelőkért fizet.

A fán kívül az erdei mellék-termékek között némi figyelmet csak a lúcz-kéreg érdemel, mely újabb időben, különösen mióta a liptó-újvári tannin-gyár fennáll, igen keresett czikk. Az ezen czikkel való élénk kereskedelem tiszta jövedelme ugyan szintén csak a fa-vállalkozók hasznára válik, de a megye lakóinak is annyiban, a mennyiben az itt fennálló csertörőmalmokban előkészített cser-kéreg kifuvarozása épen azon időre esik, a midőn fa-kifuvarozás szünetel, vagyis a nyári hónapokra. Az árvai fuvaros ezen kereset-forrást igen ügyesen tudja kihasználni még az által is, hogy a vasuti állomásról, visszatértében rendszerint sóval, lisztel, dohánynyal s egyéb beviteli cikkekkel terhelheti kocsiját. Ezen dús kereset-forrásnak azonban hátrányai is vannak. A gazda igavonó-marháját rendszerint túlságosan elcsigázza s tulajdonképeni rendeltetésétől elvonja; szántóföldjei ugarolatlan maradnak, szarvasmarhájának állománya alább száll s bár e helyett lovat állít be istállójába, alig veszi észre, hogy dús keresményének egy részét a tőkében elveszíti.

A marha-kereskedés kicsinyben megszerte általában

el van terjedve a földművesek között. A nyáron át elcsigázott igavonó marhát őszzel midőn a szeszegetés itt és a szomszéd megyékben megindul, igen előnyös áron eladják. Ilyenkor rendszeren már egy-két pár tinó áll a gazda rendelkezésére, melyet télen át a fakifuvározásnál ügygyel-bajjal betanít s tavasszal már szántásra használ. Később aztán rendszerint ismét egy pár magyar tinóra tesz szert, hogy ökrét őszzel ismét egy kis nyereséggel eladhassa.

Kiváló fontossággal bírhatna Árva megye lakosságára nézve a sertés-kereskedés. Az árvai sertés, kitünő minőségénél fogva, rendkívül keresett s ha annak tenyésztése mind- eddig nagyobb mérveket nem öltött, annak okát csakis azon körülményben kell keresnünk, hogy az ide való nép nem tud eltérni azon gazdasági rendszertől, mely itt meghonosult. A rendkívüli s kézzel-fogható haszon daczára, melyet a sertés-tenyésztés nyújt, a sertésállomány megyénkben semmiképen sem gyarapodik, sőt, mint fentebb kimutattuk, tetemesen alább szállt. A kivitel újabb időben mind a mellett szépen megindult s kétségkívül sokaknál ösztönül fog szolgálni, ezen hasznos házi állat tenyésztésére több figyelmet és gondot fordítani.

A juhtenyésztés megyeszerte űzetik, de a legelő szűk volta miatt korántsem fejlődött annyira, hogy akár a gyapjú-, akár a sajtkereskedés számbavehető tényező volna. A házi szükségén fölül csak vajmi kevés marad fenn a termékekből a kivitelre és bár az árvai sajt minőség tekintetében bizvást versenyezhet a lipetőival, az ide való juhtenyésztők saját gyártmányaikkal a lipetői sajtkereskedők szolgálatában állanak.

Az elmondottak után, miután kimutattuk, hogy Árva megyében az őstermelés csak a rendes szükségletet sem képes fedezni, tán felesleges emlitenünk, hogy a kereskedelem minden más ága teljesen pang. A megye hat mezővárosában megtelepült kereskedők, kevés kivétellel, inkább csak szatócsok, kik a mindennapi élethez megkívántató élelmi- és iparczikkék beszerezhetését közvetítik. Versenyről ezek között szó sem lehet. A fogyasztó, ha csak teheti, szükségletét vagy közvetlenül a gyárból vagy pedig a fővárosi kereskedésekből fedezi, az itteni kereskedőknél pedig csak a nélkülözhetetlen czikkeket vásárolja, természetesen drágább áron és rosszabb minőségben.

A szatócs-kereskedőknek egy sajátságos nemét képezik

Árva megyében az izraelita falusi korcsmárosok. Az italmérésen és húskivágáson kívül ezek közül csaknem kivétel nélkül valamennyi egyszersmind a kereskedéssel is foglalkozik. Nincs az a czikk, melyet a korcsmáros kereskedése körébe ne vonna, ha abból csak a legszerényebb haszon is hárulhat reá. Ha csak lehet, ő veszi meg a községében eladásra kerülő fát, gabonát, marha-bőröket, házi-ipar gyártmányokat s a falusi földműves rendszerint tőle veszi a háztartásához megkívántató fűszerárú-cikkeket, gyertyát, olajat, kőolajat, lisztet, darát, hüvelyeseket, sőt gyakran még a hiányzó zsiradékot is. Ő tartja a dohány-tőzst, ő a különféle biztosító társulatok ügynöke s a mi fő: ő az illető község bankárja s ha kell, még jogi tanácsadója is. Bizalmával általában népünk örömet fordúl a korcsmárosához, ki azzal rendszerint nem is szokott visszaélni s innen a nagy befolyás, melylyel sokan közülök kétségkívül bírnak. A lelkesen és iskolatanítón kívül a legtöbb faluban ők képezik a község legintelligensebb elemét s mert rendszerint egy kis telekkel is bírnak, nincs az a községi ügy, melybe döntően be nem folynának.

Azon jóindulat, méltányosság, melylyel az árvai uradalom, mint az italméresi regále-jog tulajdonosa, haszonbérleti irányában saját jól felfogott érdekében mindenkor viseltetett, valóságos patriarchalis viszonyt hozott létre a tulajdonos és a haszonbérlet között. Az üzlet rendszerint apáról fiúra szállt s mert az uradalom csak a tisztességes elemet tűrte, a bérlet Árvában anyagilag, mint erkölcsileg a társadalom egyik tekintélyes osztályává fejlődtek, mely értelmi foka s hazafias érzületénél fogva még a közművelődés szempontjából is kiváló figyelmet érdemel.

Vajha a regálék megszűntével ezen kultur-elemek fenntartása érdekében az állam is a régi nyomokon haladna s a fiskális szempontok mellett ne tévesztené szem elől a méltányosságot, mely nélkül ez osztálynak előbb-utóbb el kellene zúllania!

VI. IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ÉS HITEL.

Az igazságszolgáltatást Árvamegyében a lipó-rózsashegyi kir. törvényszéknek alárendelt három kir. járásbíróság közvetíti, melyeknek mindegyike egyszersmind telekkönyvi hatósággal is fel van ruházva.

A bíróságok rendezése óta az igazságszolgáltatás menete rendes. A bíróságok tagjai, derék elnökük erélyes vezetése mellett, hiven s lelkiismeretesen teljesítik hivatásukat, melyet véghetetlenül megnehezít a hagyatéki eljárás és a birtok telekkönyvi átruházásának gyakori mellőzése következtében teljesen megbizhatatlan telekkönyv. A gyám- és gondnoksági törvény meghozatala óta ezen állapot némileg javult ugyan, de a korábbi évek mulasztásai még korántsem pótolvák. A halálesetek hiányos bejelentése következtében a hagyatéki eljárás gyakran még ott sem indított meg, hol kiskorúak vagy gyámság alatt állók voltak érdekelve; ott pedig, hol az örökösök nagykorúak voltak, rendesen mellőztetett. Ilyenkor az örökösök maguk között, minden törvényes forma mellőzésével, egyszerűen felosztották egymás között a birtokot s ha az örökösödési adót lefizették, teljes jóhiszeműséggel már tulajdonosokul tekintették magukat, holott a birtok osztatlan állapotban még tán nagyapjuk és nagyanyjukra volt írva, kiknek esetleges második házasságukból eredő gyermekei, főleg, ha más vidékre költöztek, az osztálynál teljesen mellőztettek.

Az urbéri birtok feldarabolását tiltó törvény az ezen visszás állapotokból eredő bonyodalmakat csak még fokozta. A föld jóhiszemű birlalója — telekkönyvön kívül — jobbra-balra adásvételi és cséreszerződéseket kötött, mely ügyletekről olykor még az illetékkiszabási hivatal sem értesült. Minden községnek meg van a maga íródeákja, ki az efféle szerződéseket fogalmazza, mely okirattal a vevő, főleg ha annak szövege, mint ez ma már igen gyakori eset, nyomtatott, rendszerint teljesen beéri.

A veszély, mely a telek jóhiszemű birlalóját ezen félszeg eljárás következtében érheti és sok esetben éri is, kézzelfogható s olykor megtörténik, hogy az efféle birlaló csak azon veszi magát észre, hogy az előbbeni tulajdonos adósságával terhelt telek árverés alá kerül.

Az árvai telkes gazda különben féltékenyen őrzi minden barázdáját s mert szántóföldjét — ha csak lehet — még elszántás által is szívesen gyarapítja: a birtokháborítási pörök napirenden vannak.

Az urbéri szabályozási és tagosítási pörök nagyobbára egyezségileg fejeztettek be megyeszerte. Ezen örvendetes tény ugyan főleg a volt földes-uraság saját jól felfogott érdekében

tanusított engedékenysége nek köszönhető, de köszönhető a kiküldött kir. törvényszéki bírának is, kik az egyezkedési tárgyalások jóakarattal, tapintatos vezetésével, a nép veleszületett bizalmatlanságát eloszlatva, az egyezségek létrejöttét előmozdították.

Az ipar és kereskedelem fejletlensége mellett Árvamegyében a hitel is csak a legszűkebb korlátok között mozog. A túrócz-szt.-mártoni »Tátra«-bank fiókja és a megye mezővárosaiban fennálló takarékpénztárak inkább csak a kereskedők szolgálatában állanak. Történt ugyan, hogy főleg a hetvenes években, midőn e megye területén az első takarékpénztár alapított, a földművelő osztály is szívesen vette igénybe hitelét. Azonban csakhamar meggyőződött, hogy 10—12%-os kamatláb mellett, fáradsága gyümölcsét az illető pénzügyintézetnek kénytelen átengedni. Azóta tehát a nép is óvatosabb lett s a birói végrehajtások, melyek még csak pár év előtt napirenden voltak, ma már csak ritkán fordulnak elő, valamint a csődök is, melyeknek hire sincs.

Az árvai nép általában jó fizető s ha van pénze, igyekszik adósságától szabadulni.

A fenyítő eljárás alá tartozó ügyek közül a *lopás* az, mely legtöbb dolgot ad bíróságainknak. Ez is csak a legenyhébb alakban fordul elő. A betöréssel párosult lopás a legritkább esetek közé tartozik; a rablás pedig szinte ismeretlen. Emberölés olykor, többnyire verekedések alkalmával fordul elő. Gyilkosság és rablógyilkosság ellenkezik ezen jóindulatú vallásos nép szelid jellemével.

A boszút az árvai ember nem ismeri. Egy jó szó, egy kis adomány a legnagyobb méltatlanságot feledteti vele.

Gyakoriabbak az erkölcsösség ellen elkövetett büntettek és vétségek. A magzatelhajtás, sőt a gyermekgyilkosság is elég gyakran fordul elő, ez azonban inkább a meggyökeresedett előítéletekben és a nép végzetlenül szegénységében találja magyarázatát, mint erkölcsi fásultságában.

Becsületére az árvamegyei nép igen sokat tart s a becsületsértési és rágalmozási esetek elbírálása nem kevés munkát ad bíróságainknak.

VII. KÖZIGAZGATÁS.

Az igazságszolgáltatás rendes menetét Árvamegyében hathatósan támogatja a *közigazgatás*, mely oly jó, a milyen az a divó rendszer mellett egyáltalában lehet. Vagyis nem rosszabb, mint hazánk bármely más törvényhatóságának területén, de nem is jobb. A látszólagos ellentmondás, mely a fentebbi állításban rejlik, ama kétségbevonhatatlan tényben találja magyarázatát, hogy Árvában a közigazgatási közegek feladatát rendkívül megkönnyíti, a nép engedelmességhez szokott, magát megadó természete s azon véghetetlen tisztelet, melylyel a hatósági intézkedéseket fogadni szokva van. E mellett kétségtelen az is, hogy nálunk a közigazgatási közegek maguk is teljes tudatával bírnak a fonák közigazgatási rendszerben gyökerező gyarlóságuknak s egyéni értéküknek, mi más törvényhatóságok rátartóbb közigazgatási közegeivel szemben rendkívül előnyükre válik.

A megyei tisztikart általában megfelelő kvalifikáció mellett szorgalom, becsületesség és példás hazafiság jellemzi. Erkölcsi tulajdonságai tekintetében tehát Árvamegye tisztikara hazánk bármely nagyobb törvényhatóságának is becsületére válnék.

Világosan meg kellett ezt már előzőleg jegyezmem, nehogy abból, a mit megyénk közigazgatási állapotáról mondanodó leszek, bárki is hamis következtetéseket vonjon. Helyenkint élesebb bírálatom bizonyára nem a személyeket illeti, de a rendszert, mely ónsúlylyal nehezedik minden megye tisztviselőre, megbénítva még a legjobb akaratot is, nemcsak nálunk, de hazánk bármely törvényhatóságában. Azért, Carlyle-el szólva, »ne öntsön senki hízeltelési olajat a maga lelkére«.

A megyei közigazgatási közegek szorgalma ellen Árvamegyében, mint már előzőleg megjegyeztem, semmi kifogás sem lehet. *Rendes* körülmények között kiki pontosan s híven igyekszik megfelelni kötelességének, a mennyire azt a különféle megyei bizottsági, közigazgatási és választmányi gyűlések — a közigazgatás eme dörzsfékei — megengedik. *Rendkívüli* körülmények között azonban, a milyenek a képviselőválasztások és a tisztújítás — valóságos interregnum áll be. Ilyenkor, ha kell, minden megyei tisztviselő egy-egy kortese

a kormánypártnak, mely aztán a szerint sújt vagy jutalmaz, a mint ez vagy amaz kisebb vagy nagyobb szolgálatot teljesített. Hogy ezen szolgálatok rendszerint a jó közigazgatás rovására történnek s hogy ily alkalmakkor a politikai morál gyakran ép azok által, a kik annak őrei volnának, egyenesen lábbal tiportatik, az csak természetes, valamint azon elnézés is, melylyel a legflagránsabb esetek később elbiráltatnak. Kormányaink maguk első sorban arra ügyeltek, hogy a megyei közigazgatás közegeiben alkalmas eszközöket nyerjenek a gyakran ismétlődő választásoknál. Ezen szándék tükröződik vissza a közigazgatási törvényekből, ez vonul végig veres fonalként az idevágó rendeleteken. A kormány egyetlen felelős közege a főispán, ennek kezébe kellett tehát letenni minden hatalmat, mely aztán az utolsó községbiróig érvényesül, gyakran az uralkodó párt érdekében, de csak ritkán egyszer-smind a közigazgatás javára.

Azon független, önálló férfiak, kik autonom jogaikat a közigazgatás érdekében hathatósan érvényesíthetnék, Árva-megyében a kivételek közé tartoznak. Azok közül, kik a megyei ügyek iránt érdeklődnek, a legtöbben vagy maguk akarnak szolgálni, vagy legalább valamely rokonukat óhajtják hivatalba hozni s ennek kedvéért örömet állanak az uralkodó párt szolgálatába, habár annak működésével nincsenek is megelégedve. Ez az oka, hogy megyegyűléseink absolute semmi fontossággal nem bírnak s inkább már csak a forma kedvéért tartatnak. A túlnyomó többséget itt mindig a megyei tisztviselők és a körjegyzők képezik, kik közönnyel hallgatják végig az állandó választmány által előkészített határozatokat. A megyegyűlés ekkép rendszeren egy-két óra alatt véget ér s mint ellenőrző testület teljesen elvesztette fontosságát.

Diskusszió egy-egy tárgy felett csak akkor keletkezik, ha a gyűlés tagjai közül valaki személyesen van érdekelve. A főispán akarata ellen azonban egy javaslat sem képes diadalra vergődni. Egy efféle javaslat mellett gyakran egy-egy megyei tisztviselő is felszólal s a tanácskozás folyamán azt a benyomást veszszük, hogy a javaslat el fog fogadtatni. Azonban ez csak illúzió. Mihelyt szavazásra kerül a dolog, az indítványt tevő tapasztallhatja, hogy indítványa csaknem egyhangúlag elvetetett. A legfontosabb határozatok, mint a megyei pótdók kivetése, községi zárszámadások felülvizsgálata, költségelőirányzatok

jóváhagyása szó nélkül elfogadtatnak. A könnyelműség, melylyel egynémely, a megye adózó közönségét legközelebről érintő határozat meghozatik, szinte megdöböntő. Így, hogy csak egy példát idézzünk, 1887-ben, midőn a tisztviselői nyugdíj-alap létesítéséről volt szó, az állandó választmány 30%-os pótdó kivetését hozta javaslatba. Ezen javaslat ellenében a közgyűlésen egy bizottsági tag, hivatkozással más törvény-hatóságok példájára, 1½%-os pótdót indítványozott. De indítványa — bár általánosan elismertetett, hogy a különféle pótdókkal különben is túlterhelt nép csak nehezen fogja ezen új adót elviselhetni — 5 szavazattal három ellen (a tisztviselők nem szavaztak) elvettetett, csupán azért, mert a szolgálati köteleken kívül álló »megyei urak« is jónak látták a nyugdíj-alap létesítését siettetni.

Így tehát megtörtént, hogy míg a gazdag Fehérmegye és mások az általuk megszavazott 10%-os pótdót a nyugdíj-alapra a nép megterhelhetése nélkül máig is szedik, a szegény Árvamegye három év alatt megteremtette a tisztviselői nyugdíj-alapot.

Nem volna ezen eljárás ellen semmi kifogásunk; mert hiszen a nyugdíj-alap létesítésének szükségét magunk sem tagadjuk. De tán mégsem kellett volna szem elől tévesztetni a törvény intenczióját, mely az, hogy ezen alap főleg a megyei tisztviselők által létesíttessék, azon tisztviselők által, kik, midőn a közönség által megválasztattak, a nyugdíjaztatásra még semmi igénynyel sem bírtak. S aztán mennyi baj keletkezik az efféle indokolatlan túlterheletésből! Egynémely községben, hol a pótdók egy része a letarolt erdő jövedelméből fedeztetik, a teher még csak elviselhető; de hol marad a községek ama túlnyomó többsége, hol ily segédforrás már nem áll rendelkezésre s hol a nagy áldozat csak a község legégetőbb szükségleteinek árán hozható meg? A nép nem tud különbséget tenni az adó különféle nemei között. Az ő szemében mindig az államhatalom az, mely az elviselhetetlen terhet reá hárítja, gyűlölete tehát első sorban ez ellen fordul, de aztán az »urak«¹⁾ ellen is, kik ezen hatalom végrehajtói. Így lazul meg lassankint a kötelék a hatóságok és a nép között, mely a tisztviselőkben csak ellenségeit látja s bizal-

¹⁾ Így nevezi nálunk a nép a megyei tisztviselőket.

mával azok felé fordul, kik a nemzetiség mézes madzagával kezükben, örömet használnak fel minden alkalmat az izgatásra.

A törvényhatóság közigazgatásának másik nagy gépezete: a közigazgatási bizottság egészben ugyanazon képet mutatja, melyet fentebb a megyei törvényhatósági bizottságról rajzoltunk, azon különbséggel, hogy annak gyűlései mégis valamivel látogatottabbak. A gyűlés választott tagjai között itt is ugyanazon egyénekkel találkozhatunk, kikkel már a törvényhatósági közgyűlésben, állandó választmányban s más bizottságokban találkoztunk. Általában feltűnő, mennyi ügybuzgalmat, mily sokoldalú szakismeretet feltételeznek nálunk egy és ugyanazon egyénről, ki a mellett, hogy minden bizottságnak s megyei választmánynak a tagja, rendszerint még vagy magántisztviselő is, vagy ügyvéd, vagy gazda, kinek foglalkozásából élnie kell. Hanem hát nálunk már ez nem megyen máskép. Mielőtt alkalmatlan egyéneket hoznának be egy-egy bizottságba, inkább elnézik, hogy az illető alkalmassabbak egy év folytán csak egyszer jönnek is egy-egy választmányi gyűlésbe.

A közigazgatási bizottsági gyűlésekben egyébiránt a választott tagok részvétét nem igen óhajtják. Minek is? Hogy éretlen tudományukkal a szakelőadókat boszantsák, vagy hosszadalmas szónoklataikkal a tanácskozás folyamat megakaszszák? Csakugyan, a közigazgatási bizottság nem is lehet oly iskola, hova azért jövünk, hogy a szakelőadótól a pénzügyi, iskolai, gyámi stb. törvények- és rendeleteket megtanuljuk. Az afféle felszólalások, melyek úgy kezdődnek, hogy szónok az idevágó törvényt, rendeletet nem ismeri, nálunk is napirenden vannak s rendesen azzal végződnek, hogy az illető hosszas szónoklás után, melynek folyamán az illető törvény vagy miniszteri rendelet is felolvastatik — indítványát visszavonja. Különben némely szakelőadó is csak azért jelenik meg a gyűlésben, hogy tisztelettel jelentse, mikép semmi jelenteni valója nincsen. Ezért bizony kár volt oda fáradnia s a körülményekhez képest egy, vagy legalább is egy fél napot mulasztania!

Élénkebb vita itt is csak helyi vagy személyes érdekű ügyek felett keletkezik. Ilyenkor egyes szakelőadók véleménye ellen intézett gyenge támadási kísérleteket is tapasztalhatunk, melyek — különösen ha az elnöki székből is gyá-

molításban részesülnek — olykor a szakelőadó javaslatának megmásításában is kifejezést találnak. A szakelőadó a testület iránti tisztelete jeléül meghajlik, de a határozatot felebbezi s azt tapasztaltuk, hogy a miniszter eddig még mindig a szakelőadónak adott igazat.

Mihelyest valamelyik szakelőadó a maga pensumát elre-ferálta s javaslatai elfogadtattak, a gyűlést bizvást el is hagyhatná; mert az ilyen, ha ott marad is, a tanácskozmányban többé részt nem vesz. Miért is szóljon ő az olyan tárgyhöz, a melyhez nem ért, de a mely iránt ezen felül semmi érdekel sem viseltetik? Bizony kár ezeket az urakat, kiknek hivatalukban annyi a dolguk, fél napig vagy azontúl ott tartani. Ha volna a kis teremben is egy oly sötét fülke, mint a milyen megyeházunk nagytermében a karzat alatti tér, hol a körjegyző urak szundikálnak: akkor kétségkívül szakelőadó uraimék is — rebus bene gestis — hason célból oda vonulnának.

A közigazgatási bizottság albizottságai közül az erdőrendészeti albizottság az, mely aránylag még a legtöbb életjelt ad magáról. Megalakítása nálunk is nagy vajúdással járt. Kezdetben az intéző körökben ezen bizottságnak csak vajmi csekély fontosságot tulajdonithattak, mert megtörtént, hogy elnöke, tagjai a tisztikar kötelékén kívül álló férfiakból választottak. A kir. erdőfelügyelő szakavatott, becsületes közreműködése mellett az albizottság csakhamar túlesett a kezdet nehézségein s működését — a mennyire azt a rendezetlen viszonyok általában engedték — kielégítő eredménnyel folytatta. De csakhamar kitűnt, hogy ezen bizottság hatásköre nem megvetendő politikai befolyást biztosít, melyet alkalmilag igen jól lehetne értékesíteni a képviselőválasztásoknál. Így történt azután, hogy az elnökség magára a törvényhatóság első tisztségviselőjére — az alispánra ruháztatott. Azóta a bizottság működése azon rendes mederbe tereltetett, melyet az intéző körök szabtak eléje s mely — úgy látszik — az ügynek magának is inkább felel meg. Az alispán hivatalos állásában inkább van azon helyzetben, az albizottságot azon nélkülözhetetlen apparatussal ellátni, mely a rendszeres működésnek előfeltétele s a jelenlegi elnök dicséretére legyen mondvá, hogy mióta ezen testület élére állott, számos célszerű intézkedés lépett életbe, mely a községi erdők fentar-

tására üdvös befolyást gyakorolhat. Ilyennek mondható különösen azon expediens, mely szerint a községi erdők kezelése állami kinevezéstől függő, községileg dotált erdészekre ruházott. Igaz ugyan, két ily erdész az egész megye területére, feladatának csak nehezen bír megfelelni; de a bizottság mégis rendelkezik oly felelős közeggel, kinek közreműködésével az erdőtörvény — viszonyainkhoz képest igen is sublimis — határozatait úgy a hogy végrehajthatja. Azon indítvány, hogy a községi erdők az árvai uradalom megveszerte székelő erdőgondnokainak kezelésére biztattassanak azon indoknál fogva, hogy az illetők »két urnak nem szolgálhatnának«, egyszerűen elvetetett. Pedig kétségtelen, hogy ez lett volna a legjobb s egyuttal legolcsóbb expediens. Meggyőződésünk szerint itt is csak politikai tekintetek vezérelték a bizottságot, midőn az igen is gyakorlati indítványt elejtette.

Erdőrendészeti kihágások megveszerte — köztudomás szerint — elég gyakran fordulnak elő; de a bizottságban csak ritkán kerülnek napirendre. A magán-erdőbirtokosok felett nincs a ki erdőrendészeti tekintetben felügyeletet gyakorolna; minthogy pedig a kisebb közbirtokossági erdők többnyire felosztattak, itt csak a községi erdők jöhetnének számba. Azonban a kihágást rendszerint a község maga követeli s azért mielőtt a nyomorultat büntetnők, inkább elnézzük a kihágást.

Erdei kihágási ügyek másodfokban csak elvéve fordulnak elő. Általában, ha az elbírálás alá kerülő ügyeket tekintjük, azt kellene feltennünk, hogy erdei kihágások a megyében csak ritkán követtetnek el.

Teljesen alkalmatlan a köz. bizottság mint ellenőrködő testület árva-ügyekben. Az árvaszéki elnök előadásából havonként megtudjuk, hány elintézetlen ügydarab maradt a múlt hónapról, hány új beadvány érkezett időközben, ezekből mennyi intéztetett el, mennyi maradt a folyó hónapra? Mind ebből azonban csak vajmi kevésbé hű képet alkothatunk magunknak az árva ügyekről, a melyek iránt különben — őszintén bevallva — nem is igen érdeklődünk.

Hosszabbán időztünk a közigazgatási bizottságnál, mint a megyei közigazgatás legfontosabb apparátusánál, mert meggyőződésünk, hogy ezen testület minden tekintetben messze fölszárnyalja azt a másik tehetetlen nagy apparátust: a megyei bizottságot.

A járásbeli közigazgatósági hatóságok tevékenységét különösen a közigazgatás három ága veszi igénybe: az újoncz-állítás, az adó-behajtás és az illetékességek megállapítása. Ezeken kívül némi dicséretes ambíciót helyeznek főszolgabíró-ságaink még az uti-közmunka kiszolgáltatásába. Ennek köszönhető, hogy Árvamegyében úgy a megyei, mint a vicinalis utak általában igen jó karban vannak.

A mi a megyében a főispán, az járásában a főszolgabíró. Rendeletei feltétlenül végrehajthatnak s az, hogy megyénkben a szolgabíró bármily sérelmes intézkedése ellen valaki jog-orvoslattel élne, a legritkább esetek közé tartozik. Innen folyólag, a szerint, a mint valamelyik járásbeli főszolgabíró egyénileg inkább áll feladata magaslatán, vagy pedig kevésbé, az egyes járásokban is nagyobb vagy kisebb a rend és a fegyelem, jobbak vagy rosszabbak az utak, nagyobb vagy kisebb az adóhátralék, nagyobbak vagy kisebbek a körjegyzők és a községbírák visszaélései.

Különben a főszolgabíró a járásához tartozó községek belügyeivel csak keveset foglalkozhatik. Ha egyszer a község-bíró és képviselő-testületet megválasztatta, rendszerint nem ér rá a község belügyeivel behatóbban foglalkozni.

A községi költség-előirányzatok évenként bizonyos a törvényhatósági bizottság által megállapított chablon szerint elkészülnek s a pótdadó százaléka is megállapittatik. De hogy a költségvetés be is tartassék, azt a szolgabíró nem képes ellenőrizni. Ez rendszerint már csak a megyei számvevő dolga. Minden községnek meg van a saját régi kulcsa, mely szerint a községi terhek — melyek közé gyakran a megyei pótdadók is számittatnak — a község lakosaira kivettetnek. Ezen adókulcs, melytől a község sehogy sem tud eltérni, a legtöbb esetben az urbéri, helyenkint azonban még a régi telkekkel (Ralla) függ össze, de az egyesek által fizetett állami adóval csak ritkán áll megfelelő arányban. Egyes adónemek ezen fölül csak a házszámok szerint vettetnek ki és hajttnak be, úgy, hogy ezen adókhoz a házas zsellér gyakran ugyanazon arányban járul, mint az egész telek birtokosa. A zárszámadás aztán sokszor csak utólagosan a községbíró és körjegyző által ismét az erre szolgáló chablon szerint készül s ritkán ad alkalmat a nehezítményezésre.

A községnek, mint erkölcsi testületnek rendszerint semmi

vagyona nincs. A községi erdő, malom, regale-jog s egyebek az urbéri telkes gazdák tulajdonául tekintetnek, kik a »gazdasági rovat« szükségletének fedezése után felmaradó jövedelemben, birtok-arány szerint osztozkodnak. Sok községben ezen jövedelmek kezelésére külön gazdasági bizottságok állanak fenn, mely utóbbiak eljárásukról csak magának a községnek adnak számot.

Hogy ezen eljárás a községi törvény intenczióival homlok-egyenest ellenkezik, az napnál világosabb. A község adminisztratív természetű kiadásai korábban kizárólag ezen közös jövedelmekből fedeztettek, úgy hogy községi pótdadó szorosabb értelemben véve a legtöbb helyütt nem is létezett. Minthogy pedig a községi törvény 111. §. világosan rendeli, hogy a községi háztartás költségei ezután is a község azon jövedelmeiből fedezendő, melyekből azok eddigelé fedeztettek: önként következik, *hogy a kérdéses közös birtok jövedelmének azon része, mely az egyes jogosultak törvényes igényeinek fedezése után felmarad, a községi kiadásokra volna fordítandó.*

Ezen fontos kérdés a megyei törvényhatósági bizottság gyűléseiben gyakran került már napirendre, de kívánt megoldást mindekkoráig sem nyert; mert a gyűlésben képviselt urbéri birtokosok osztálya mindig többségben volt. Egyes esetekben a kisebbség a sérelmes határozatot már a miniszteriumhoz is fellebbezte. Ez utóbbi azonban bár felfogása úgy látszik a kisebbség véleménye felé hajlott, nem volt hajlandó a kényes kérdésben végérvényesen dönteni, polgári perutra utasítván, a gyűlés határozatával elégtelen kisebbséget. Sok községben, hogy a haszon, mely az évenként tarolás alá kerülő erdőterületből befolyik, sem egyeseknek sem a hatóságnak szemet ne szúrjon, éveken át azon gyakorlat dívott, hogy a fa, épületi és tüzi-fajzás czimén, természetben osztatott fel az igényjogosultak között. Ezek aztán többnyire igen is olcsó áron adtak túl a saját fa-illetményükön, melynek ára rendszerint a korcsmában maradt. Közvetítőül az efféle vételeknél magok az előljárók szerepeltek, kik saját csekély hasznukért inkább a vevők, mint az eladók érdekeit képviselték.

Ezen gazdálkodásnak azóta, hogy a községi erdők üzemterv szerint kezeltetnek, legalább annyiban vettetett némi gát, hogy évenként tényleg csak azon területek kerülnek

kihasználás alá, melyek üzemtervszerűen letarolhatók. De hány év telt bele, míg az üzemtervek elkészültek s míg a tarolás alá szánt évi terület kiszabásának alapjául csakis a kataszteri felmérés szolgált? Hány esetben történt, hogy a tarvágás alá kijelölt terület vonala a hatósági ellenörködés mellőzése miatt, mala fide a vállalkozók érdekében a községi erdő rovására kiterjesztetett s az erdőpusztítás napirenden volt?

Ehhez járul még egy fontos körülmény, melyet különösen is ki kell emelnünk.

A legtöbb községben az erdei fajzás haszonvétele korábban nem a birtokarány, de a tényleges szükséglet szerint volt szabályozva. Vagyis, minden községi birtokos csak annyi fát kapott a közös erdőből, a mennyire épen szüksége volt, e mellett, természetesen a község faszükséglete is ezen erdőből fedeztetvén. Ha iskolát, malmot, hidat kell vala építeni vagy tatarozni, ezen körülmény mindig fontos indokul szolgált, hogy a politikai hatóság kisebb vagy nagyobb terület letaroltatását engedélyezze. Tűzvész esetén pedig feltétlenül annyi fát kapott, birtokára való tekintet nélkül kiki — a mennyi leégett épületei újra építésére megkívántatott. Ezen humanus gyakorlat teljes elismerést érdemel s az az urbéri törvényeknek is teljesen megfelel. De kérjük: ott, hol az ily esetek előfordultak, nem kell-e az egyeseknek minden ellenörzés nélkül kiszolgáltatott épület-fát oly előhasználatul tekintenünk, mely a többi községbeli birtokos és a közös erdő rovására engedélyeztetett? Nem volna-e méltányos a követelés egyesek részéről, kiket ma ér egy véletlen kár, hogy faszükségletök figyelem nélkül a birtok arányra kiszolgáltatassék? S ha sublimis erdőtörvényünk szerint megengedhető, hogy egyes községek az üzemtervben megállapított évi vágás területet letarolhatják, nem kellene-e meggondolni, hogy a jogosultak évi szükségletén fölül letarolt s eladás alá kerülő fának értékéből — a mennyiben az a községi kiadások fedezésére nem fordítatik — előre nem látott esetekre, tartaléktőke képeztessék? Nem naponkint tapasztaljuk-e, hogy egyes községek sorsujtott lakói csak azért fogják kezökbe a vándorbotot, mert tűzvész által elpusztított udvaruk újraépítése következtében marhájuk egy részén túladtak s elviselhetetlen adósságokba verték magokat?

Mindezen és még sok más érv, százszor hozatott már

szóba; de a fontos kérdés máig sem nyert kívánt megoldást. Az igazság érdekében egyébiránt örömmel konstatáljuk, hogy újabb időben úgy a községi erdők eladása, mint a befolyó vételár felhasználása körül a hatósági ellenörködés sok községben már is igen üdvösen érvényesül.

A községi erdők meggyeszerzte elpusztitvák. A letarolt területek felújítása csak a legszűkebb korlátok között mozog s a szinte meg nem akadályoztatható legeltetési kihágások miatt végeredményében igen problematikus. Arra pedig, hogy az elmúlt évek mulasztásai pótoltassanak, a legtöbb községben még csak gondolni sem lehet. Az urbéri szabályozások alkalmazásával számos község — ezek között különösen a mezővárosok — nagy kiterjedésű, igen értékes erdő birtokába jutott. Hanem aztán nyomban meg is indult az erdővágatás oly arányban, a melyről eddig még csak fogalmuk sem volt ezen községek, fajzás tekintetében elég szűkre szorított lakóinak. E tekintetben jó példával épen a mezővárosok mentek előre, hol két-három év alatt több százezer forintnyi értékű erdőállabok épen oly időben adattak el egyes vállalkozóknak, a midőn a fapiacson valóságos pangás uralkodott. Egyes mezővárosokban aztán a vételár egy része — a lelkiismeretek megnyugtására — a helyi viszonyokhoz képest elég luxuriosus városházák, iskolák építésére fordított, a maradvány pedig birtok-arány szerint felosztott. Mindez az akkori hatóságok szemelättára történt s midőn az új erdőtörvény életbe lépett, az erdők java régen Komáromba vándorolt, a fa ára pedig a vállalkozók, az eladások intézői és a birtokosok között vajmi aránytalanul oszlott fel.

Azóta szűkebbre húzták a gyepölőszárazakat, a takarékosági hajlam a községeknél és a hatóságnál félreismerhetlen. Csakhogy erre nézve elmondhatnók a római bölcsessel: »Sera parsimonia in fundo est«. Mindamellet meggyőződésünk, hogy következetes szigorú felügyelet és ellenörködés mellett főleg azon községekben, hol az erdőszabályozás később eszközöltetett, még sokat lehet megmenteni a kincsből, melynek nagy részét a községi előljáróságok oly oktanul elpazarolták.

A mi a megyében a főispán, a mi járásában a főszolgabíró, az a községben a bíró és adlátusa a körjegyző, vagy — ha úgy tetszik — a körjegyző és községbíró. Nincs az a közigazgatási közeg, melytől a törvény többet követelne,

kinél sokoldalúbb szakismeretet feltételezne, mint a községbirónál; de viszont nincs is oly közeg, melynél a qualificatio szűkebb korlátok közé volna szorítva, mint ismét a községbirónál. És mert Árvamegyében, egyes mezővárosok kivételével, csak kevés község van, melyben a birói tisztre alkalmas egyén akadna, önként következik, hogy a hatalom teljesen a szakavatottabb, ügyesebb, olykor nagyon is ügyes adlatusra, a körjegyzőre hárul.

A községbiró évi fizetése Árvamegye legtöbb községében 20—100 frt között váltakozik, rendesen tehát nem nagyobb egy közönséges béres évi szegődményénél. Mind a mellett ezen állás elnyeréseért gyakran a leghevesebb küzdelmek folynak, úgy hogy egynémely birónak a megválasztatása olykor messze felülmulja az évi dotatio összegét. Hogy ezen verseny egyedül azon tiszteletben találná magyarázatát, mely a községbirói hivatallal jár, azt alig lehetne feltenni, de igenis azon nem megvetendő befolyásban, melylyel a községbiró különösen a választások alkalmával bír s melyet gyakran igen hasznosan tud értékesíteni. E mellett a községi vagyon kezeléséből is, ha nem csorog, legalább cseppen. Az ember alig hinné és mind a mellett megtörtént, hogy egyes községekben a bírák kettős adófizetési lajstromot vezettek, melyeknek egyike az egyes adókötelesek által tetteleg történt befizetéseket foglalta magában, a másiknak célja pedig csak az volt, hogy az ellenőrző közegek tévutra vezettessenek a tetteleg behajtott, de el nem számolt adóösszegek iránt, melyeket az illető saját céljaira felhasznált. Így történik ez gyakran a községlakosok által teljesített aféle fizetéseknél is, melyek nem állanak hatósági ellenőrizet alatt, mint például a havasi legelőért fizetett haszonbérösszegek. Ezeknek behajtásánál a haszonbérbe adó uradalom, tekintettel a nép szegénységére, a legnagyobb elnézést gyakorolja s késedelmi kamatokat sohasem hoz számításba; sok községben azonban megtörtént már, hogy a bíró a tartozást vasszigorral hajtotta be s a befolyt összeget mindaddig magánál tartotta, míg az uraság is erélyesebb eszközökhöz nem nyult; ekkép önmaga vevén hasznát a tőke több hónapon át folyó kamatainak. Mind ez azonban csak elenyészik azon önkény mellett, mely helyenként a különböző pótdónemek behajtásánál tapasztalható. Az ellenőrködés itt szinte lehetetlen.

S vajjon bir-e mindezekről tudomással a járásbeli főszolgabíró? Egyes esetben talán. De hisz ő katonai ügyekkel, kihágásokkal, illetőségek nyomozásával annyira van elfoglalva, hogy mélyebben a községi háztartás vitelébe nem ér reá betekinteni s aztán, mint mondók, neki is meg vannak az ő okai, hogy népszerűségét a községben, mely csak a bíró által tartható fenn, túlszigor által kockára ne tegye. Az ő ambíciója főleg az, hogy adóhátralék ne legyen s az úti közmunka pontosan szolgáltatassék ki. Működését, erélyét e szerint ítélik meg előljárói; ezekre fekteti tehát ő is a fősúlyt.

Tán kissé túlsötét színben rajzoltuk megyénk közigazgatási állapotait: de egészen, azt hisszük, hogy a kép, mely hazánk bármely más törvényhatóságára is reá illenék, meglehetősen találó. Ismétlem, hogy az előadottakat nem vádképen adtuk elő azok ellen, kikre megyénkben ez időszertint a közigazgatás terhe nehezedik; mert szívesen constatáljuk, hogy ezekben sem a tehetség, sem a jóakarát nem hiányzik. A hibák a *rendszerben* fekszenek, melynek mielőbbi megváltoztatását velünk együtt bizonyára a megyei tisztikar is óhajtja

VIII. KÖZEGÉSZSÉGÜGY.

Árvamegyét a természet mindazzal megáldotta, a mi ahhoz megkívántatik, hogy az egyén »az emberi kor legszélsőbb határát« elérje s tán épp ez az oka, hogy viszont az árvai ember lehetőleg mindent elkövet, hogy a kort, melyet a gondviselés számára látszólag kiszabott, megrövidítse.

Kitünő, ózondús, fenyő-illattal fűszerezett hegyi levegő, kristálytisza forrás- és kútviz mindenütt bőven találhatik; de az árvai ember azoknak értékét egyáltalában nem ismeri. Egyetlen szobából álló füstös, szűk lakásában, melybe a családon kívül téli időben, főleg a felső-árvai községekben, még a lábas-marha is bele szorul, a légkör bűzhödt s kútvizét a trágya-dombokból átszivárgó lé megfertőzteti. Szobája kis ablakán könnyen kaphatna friss levegőt: ezt azonban, hogy a szoba melege el ne illanjon, télre gondosan elzárja, mohhal, csepűvel béleli, sőt olykor még papírral is beragasztja. A forrás alig száz lépésre esik a házatól, kényelmi szempontból azonban beéri a közelebb eső trágya-lével telített kútvízzel.

Eledele: a liszt- és tej, a káposzta és burgonya, magukban véve megfelelő táplálékul szolgálhatnának; csak hogy a dohos lisztből sült kenyer és lisztpép önnéhez, a zsír nélkül főzött káposzta hitvány, a hús pedig, mely olykor kivételesen asztalára kerül, rendszerint senki által meg nem vizsgált elhullott marhából való.

Hogy a higiéniai szabályoknak abszolút mellőzése, első sorban a népesség apraján — a gyermekeken — boszulja meg magát, az csak természetes. A felnőttek nappal rendszerint a házon kívül levén elfoglalva, könnyebben bírják el éjen át a szoba romlott légkörét s az üde levegő, melyet nappal magokba szívtak, nem kis mérvben segíti elő a gyomor emésztését is. Hanem azok a szegény apró gyermekek! Télen át alig kerülnek ki abból a szűk szobából s ha olykor mégis kiszabadulnak, egy ingecskében s mezitláb, elkényeztetett gyöngé testök csak annál fogékonyabb a meghűlés iránt. Nyáron át — igaz — kora reggeltől napestig ott játszanak az udvaron, vagy az utcán: de a felügyelet teljes hiánya miatt itt is örökös veszélynek vannak kitéve. A csecsemőt az anya rendszerint magával viszi a mezőre, hol az improvizált sátor-bölcsőben 4—5 éves gyermekek ringatják. A többi gyermek — pedig az áldás rendszerint nagy — otthon marad. Ilyenkor legjobb esetben 7—8 éves testvéreik viszik a felügyeletet; azonban gyakran megtörténik, hogy az anya egyszerűen elzárja szegényeket.

Hogy ily körülmények között a halandóság rendkívül nagy, az csak természetes. A szegény szülő, habár szereti gyermekét, azt mindaddig, míg némi hasznát nem veheti, csak tehernek tekinti s halála felett rendszerint hamar vigasztalódik. »Isten adta, Isten vette el!«

Orvosi segélyt az árvai nép, még a felnőtteknél is csak kivételesen s inkább csak lelkiismerete megnyugtatósául vesz igénybe. Ilyenkor is gyakran megtörténik, hogy a recipe napokig ott hever a kis korsóban, mely a polezot disziti.

A közigazgatási hatóság egészben véve ismeri ez állapotokat, de az általános közöny és a nép véghetetlen szegénysége miatt még csak meg sem kísérli a közegészségügyi törvényben előírt szabályok szigorúbb végrehajtását. Befolyását komolyabban csak a védhímlőoltás és az időnként uralkodó járványok alkalmával érvényesíti. Gyakran azonban már az

is megtörtént, hogy a járvány csak annak megszűntével jutott a hatóság tudomására. Minden más hatósági intézkedés a közegészség ügyében inkább csak a forma kedvéért történik, hogy az előírt statisztikai kimutatások rovatai úgy, a hogy kitölthetők legyenek.

»Du sublime au ridicule, il n'est, qu'un pas.« Ezt mondhatnók Árvamegye viszonyait tekintve, közegészségügyi törvényünkről. A hol oly végtelenül szegény a nép, a hol annyira hiányzik minden előfeltétel, mely még a legkezdtelegesebb közegészségügyi szabályok életbeléptetéséhez is megkivántatik: ott az afféle törvény, mint a milyennel mi birunk, még soká, igen soká csak irott malaszt lesz. Mert mit használ, hogy népünket körorvosok tartása kedvéért oly súlyos adóval rójuk meg, ha az orvosi segélyt senki sem veszi igénybe? Mit használnak az orvosrendőri szemlék, ha a tapasztalt hiányok még szigorú büntetések kiszabása által sem távolíthatók el? Vagy tán képzelhető oly közigazgatási hatóság, mely a szegény embert kényszeríthetné, hogy házáat, udvarát másként építse, a trágya-dombot ajtaja elől eltávolítsa, hogy jobb eledellel, itallal éljen? Bábája, halottkémje minden községnek van, de kérдем: hány felel meg közülök a törvényben előírt kellékeknek? S hány község van azon helyzetben, hogy községi orvost, okleveles bába-asszonyt tarthatna? De bár száz ily kérdést tehetnénk, a válasz mindig csak egy marad: *közegészségügyi állapotaink csak a közvagyonosodás és a közművelődés gyarapodásával javulhatnak.* Ezeket kell tehát az előadott sorrendben minden eszközzel előmozdítanunk, addig pedig népünket az afféle céltalan kiadásoktól, mint a milyenek a körorvosok fizetése czímén kivetett pótagót tartjuk, megkímélnünk.

Tizenöt éve, hogy a közegészségügyi törvény életbe lépett, de körorvossal még ma sem bir valamennyi község, azon egyszerű oknál fogva, mert a csekély díjazás mellett, mely a kiróható körorvosi pótagóból a körorvosokra fordítható volt, eddig még nem akadt elegendő egyén, ki ez állást elfogadni hajlandó lett volna. A körorvosi pótagó mind a mellett sok éven át vas szigorral még azon községektől is beszédetett, melyek a körorvosi intézmény áldásaiban nem részesültek. Ily czímen nemsokára már 12.000 frt gyűlt össze s a megyei törvényhatóság, minthogy járásbeli kórházak, me-

lyekre a körökbe nem osztott községek körorvosi pótdója fordítható lett volna, nem léteznek, jogtalan eljárásának tudatára csak akkor jutott, midőn a körorvosi alap gyűjtésének célja iránt a kormány intézett hozzá kérdést. Zavarában a megye több bizottsági tag heves ellenzése daczára hirtelen oly határozatot hozott, hogy a tőke kamatai az alsó-kubini megyei magán-kórház céljaira fordíttassanak. Ebbeli határozatát azonban a kormány nem szentesítette: minélfogva a megye azon korábban javasolt expedienshez nyult, mely szerint a tőke kamatai a megyei körorvosok dotatiójának javítására fordíttatnak. Ekkép a tőke mindenestre közelebb hozatott tulajdonképeni rendeltetéséhez; de a tény, hogy egyes községek éveken keresztül jogtalanul megadóztattak, ez által még meg nem másíttatott.

Hogy a fennlévő körorvosok a dotatio javítása daczára sem felelnek meg a törvényben contemplált feladatuknak, azt az előadottak után tán felesleges emlitenünk. Orvosi tanácsukat jóformán senki sem veszi igénybe. A szegényetb osztály azért nem, mert az orvosi segélytől s az azzal járó bármily csekély kiadástól általában irtózik, a vagyonosabb osztály pedig azért, mert ha orvosi segélyt igénybe akar venni, inkább fordul bizalmával a magán gyakorlatot űző megyebeli orvosokhoz.

Közegészségügyi állapotaink Árvamegye főorvosának 1890. évi jelentése szerint általában hanyatlást mutatnak.

A születések száma ez évben tett összesen 2990-et, a meghaltak száma 2042-öt, a szaporulat tehát 948 lélek (450-nel kevesebb, mint 1889-ben). Ezek közül elhalt a következő korban:

0— 1 éves	532	30— 40 éves	95
1— 5 »	357	40— 50 »	192
5—10 »	95	50— 60 »	318
10—20 »	60	60—100 »	472
20—30 »	106	100 éven felül	4

Ezek közül nem orvosoltatott 7 éven alul: 408, 7 éven felül 402; erőszakos halállal kimúlt 19.

Ezen összeállításból mindenekelőtt a gyermekek nagy halandósága tűnik ki, mely az összes halálesetekhez arányítva a 0—1 éveseknél 26·1%, az 1—5 éveseknél 17·4%, a két korosztálynál együtt pedig 43·5%.

Védhimlőoltás 1890-ben összesen 5089 egyénen eszközöltetett.

Orvosrendőri bonczolás nem fordult elő, a törvényszéki-leg foganatosított hullabonczolások száma 11-re rugott.

Árвамеgyének mindössze 4 gyógyszerháza van, melyek közül kettő (A.-Kubin és Námesztó) real-, kettő pedig (Thurdossin és Trsztena) személyes jogú.

Árвамеgyében a megyei főorvoson és a négy járásbeli orvoson kívül ez idő szerint van még két körorvos, továbbá egy uradalmi-, egy községi- és egy magán-, összesen tehát tíz orvos, a kik közül csupán egynek nincsen orvostudori oklevele.

A közegészségi körök száma 9, körorvos azonban csak kettőben van, a min, tekintve, hogy a körorvosok fizetése megyeileg 450 frtban van megállapítva, egyáltalában nem csodálkozhatunk.

Okleveles magánszülész nő Árвамеgyében mindössze csak 10 van. A születések körüli fontos szolgálatot tehát nagybárá ahhoz csak kevésbé értő vén asszonyok teljesítik, — természetesen a gyermekhalandóság rováására, melynek arányairól csak akkor alkothatnánk magunknak némi fogalmat, ha a halvaszülöttek száma is tudva volna. Idáig azonban nem terjed a közegészségügyi hatóságok figyelme. A halvaszülött gyermeket rendszerint eltemetik, a nélkül, hogy e felől csak a halottkémnek is jelentést tennének.

A közegészségi hatóságok működése az egészségre ártalmas tápszerek és italok megvizsgálása, a gyermekekre való felügyelet ellenőrzése, az iskolák és közhelyiségek felett tartott szemlék inkább csak a megyebeli mezővárosokban szoktak megtartatni, minélfogva az ezekről szóló hivatalos kimutatásokat itt bizvást mellőzhetjük.

Kórház csupán egy van Árвамеgyében: az alsó-kubini megyei magánkórház összesen 10 ágygyal, melyek közül azonban csupán hat van teljesen felszerelve. Az árva-váraljai uradalmi kórház kizárólag az urodalomnál alkalmazott szolgák számára állván fenn, figyelembe nem jöhet.

Azon folytonos küzdelem, melyet az Árвамеgyei nép léteért gyermekkorától fogva folytat, testét rendkívül edzetté s ellentállás-képessé teszi. Hideget, meleget, nedvességet, éhséget és szomjat egyaránt eltűr. Physikai ereje — tán táplálko-

zásánál fogva — nem nagy; hanem azért a munkában — főleg egy kis pálinka mellett — kitartó. A halandóság, mely a gyermekeknél oly nagy arányokat mutat, az elért 7-ik évkorral hirtelen alább száll s ismét csak az aggoknál emelkedik. Így egyenliti ki maga a bölcs gondviselés azon hátrányokat, melyek a szegény-ügy rendezése nélkül a túlnépesedésből mulhatatlanul bekövetkeznének; mert kétségtelen, hogy a létért való küzdelemben rendszerint a kevésbé életképes ember-anyag vész el, mi által a keresetképtelen szegények száma is önmagától alább száll. Ugyanazért mielőtt a viszonyainkhoz képest igen is sublimis közegészségügyi törvény minden rendeletét végrehajtanók, szükséges volna a szegény-ügygyel is behatóbban foglalkoznunk. Az egészséges ember, ha itt a megyében nem talál keresetet, másutt szegődik munkába, vagy — mint ez ma már divatba jött — Amerikába vándorol ki. De mi történik a gyengélkedővel, a betegessel? Az vagy itthon marad s koldúl, vagy ha az alföldön, Budapesten talál is foglalkozást, ott rendszerint kórházba kerül, melynek ápolási költségeit ismét csak ez a szegény nép viseli. Hát nem lehetne oly törvényt hozni, mely a munkaadót kényszeritené, hogy a kórházi költségeket feltétlenül ő tartozzék fizetni? Ez esetben kiki bizonyára csak egészséges munkásokat igyekeznék szegődtetni. A gyengébebről, kik ily módon kényszerítettének itthon maradni, azután könnyebben tudna gondoskodni a község és a megye, mely most az ugynevezett »kórházi alapra« évenként $2\frac{1}{2}\%$ -os pótdót vet ki lakóira.

Egészen véve tehát közegészségügyi törvényeink, bármily kitűnő minták után készültek legyen, viszonyainkra alkalmazva, csak vajmi kevésbé megfelelők. Parlamentünk itt — határozottan — mérték nélkül varrta a ruhát s az árva ember, kinek nincsen egy falat kenyere, melylyel jóllakhatna, csak oly kevésbé fogja igénybe venni a körorvos segélyét, mint a milyen bizonyos, hogy a nagyobb költséggel járó hygieniai rendszabályokat meg nem tarthatja.

Még sokkal szomorúbb ennél Árvamegyében az állat-egészségügy. Az e körül való szolgálat teljesítésére egyetlen állatorvos áll a megye rendelkezésére, ki 400 frt évi fizetéssel ellátva, fontos hivatásának a legjobb akarat mellett sem képes megfelelni.

Magánosok egyébiránt csak a legritkább esetekben veszik igénybe a megyei állatorvos tanácsát. A beteg marha, ha a házi szer nem használt, rendszerint elhull. A nagy kárt, mely a szegény földművelőt ilyenkor éri, némileg enyhíti azon általában divó szokás, mely szerint a még idejekorán levágott szarvasmarha húsa a községlakosok által bizonyos mérsékeltébb áron megvétetik.

A hegyi vidéken oly gyakran előforduló izülék-ficamodások berendezésére megyszerzte igen ügyes földművesek akadnak, kik a segílyt rendszerint díjtalanul nyújtják.

Mindezek után tán szükségtelen emlitenünk, hogy a megyei állatorvos inkább csak arra való, hogy járványok esetén a hatósági intézkedések végrehajtását közvetítse.

IX. KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS NEMZETISÉGI ÁLLAPOTOK.

A művelt idegenre, a ki Árvamegyét csak hallomás után vagy a földrajzból ismeri, ezen »zab-ország« rendszerint igen jó benyomást tesz. Azon feltevésben, hogy a megye egyetlen vasuti állomásán nem igen talál kocsit, mely a megye szívébe szállítaná, már előre gondoskodik megfelelő alkalmazhatóságról, melyet valamelyik ismerőse nagy örömet bocsát rendelkezésére. S ezen előrelátó óvatosság csakugyan szükséges; mert az ugynevezett »omnibusz«, az egyetlen jármű, mely a közönséges utasok közlekedését a Kralováni állomás és az ettől 17 kilométerre fekvő Alsó-Kubin között fentartja, kényelem és tisztaság tekintetében még a legszerényebb igényeknek sem képes megfelelni.

A jó karban tartott megyei-út mindenek előtt egy rendkívül szép szikla-szorosba vezet, melyen az Árva folyó csak nehezen tudott áttörni, hogy itt egyesüljön a Liptómegye felől jövő Vág vizével. A fenyvesekkel borított hegyek felől illatos légár terjed, mely oly kellemes ellentétben áll a vasuti kocsi tikkasztó poros légkörével. Az üdítő levegő, az a szép természet még nem annyira meglepő, mert hiszen ezt hegyes vidéken mindenki várja; de a jó út az már csakugyan meglepetés s az idegen önkénytelenül felsóhajt: »Vajha nálunk is ily utak volnának!«

Egy-két órai utazás után csinos udvarház előtt áll meg a fogat, hol a házi úr azon páratlanul lekötő őszinte szí-

vességgel fogadja vendégét, mely oly kiváló erénye az árva-
iaknak s mely az idegenre soh sem téveszti hatását.

A legközelebbi meglepetés, mely az idegenre vár, az
ízletes vacsora, az a tiszta, finom teríték, melyen feltálalják
s főleg a művelő társaság, melylyel barátja házánál találkozik.
A ház egyszerűen, de némi válogatottsággal van berendezve.
Zabkenyérrel szó sincs. Szép fehér czipó, finom tea, jó bor,
kitűnő konyha. A társalgás magyar, német, sőt ha kell,
francia nyelven is folyik.

Másnap a székvárosba viszi vendégét a szives házi úr
s megismerteti annak nevezetességeivel: a megyeházával, és
az u. n. »Bibliotheca Csaplovichianá«-val, ezzel a 20.000 kötetre
menő nagy könyvtárral, mely egyetlen szűk terembe szorítva,
a könyvtárnokkal együtt, a konzervatismus netovábbját
reprezentálja. Fél század mult el azóta, hogy Csaplovich ezt
a könyvgyűjteményt az Árvamegyei karok- és rendeknek ado-
mányozta s 25 éve, hogy a megye örökség gyanánt átvette;
de azóta csak egyetlen kötettel sem gyarapodott. A magyar
tud. Akadémia évenként megküldi ugyan drága kiadványait,
ezek azonban kötetlenül s természetesen olvasatlanul ott
hevernek a földön, a szűk helyiségben szinte lehetetlenné
tevén a közlekedést.

»Habent sua fata libelli.« A Csaplovich-féle megyei
könyvtárnak is meg van a maga története. Később talán még
erre is visszatérünk, most azonban hagyjuk el ezt a fojtó,
dohos légkört s nézzünk körül kissé a városban. Hátha még
valami nevezetességet fölfedezhetnők? A házak tiszták; két
oldalt járda is vonul alattok. Hanem igen messzire ne foly-
tassuk sétánkat. Ez a megbukott takarékpénztár épülete,
melynek örökségét a »Tátra« bank vette át. Most itt székel
a pénzügyi igazgatóság. Innen bizvást vissza is térhetünk.
Még csak egy pillantás a most épülő uradalmi vendégfoga-
dóra és a szintén uradalmi költségen felépült goth-stylú tem-
plomra s ezzel elkészültünk a szemlével. Ezeken kívül nincs
e városkának más nevezetessége.

A kirándulások végpontja Árva-Váralja szokott lenni.
Tovább már nem igen viszik az idegent. Rendkívül csinos
egy falu, mely felett a Thurzók ősi sziklavára imponáló
nyugalommal uralkodik. Csupa kőház, mindenik körül kert,
melyekből virágillat árad. A házi gazda itt az uradalmi fő-

tiszt, vagy ha jól választottuk az időpontot, maga a közbirtokossági uradalom teljhatalmú főkormányzója, a »kegyelmes úr«. Ez utóbbi évenként csak egyszer jön Árvába, de szívével, lelkével mindig köztünk van s így nem csuda, hogy a magunkénak tekintjük s az idegen is annak tartja. Nincs az a megyei ügy, melybe a kedves »öreg úr« alaposan nem volna beavatva s mely iránt kiváló érdeket nem tanúsítana.

Az idegen a jól ismert társaságban itt már teljesen otthonosan érzi magát s a jó benyomás, melyeket az előző napokban vett, tetőpontját éri. Ha történész, a levéltárban buvárkodhatik, ha régész, az itt elhelyezett őskori tárgyakat tanulmányozhatja; ha természettudós, a szépen rendezett állat- és ásvány-gyűjteményben gyönyörködhetik; ha művész, a szép kilátás, a regényes fekvésű vár s annak részletei valósággal elragadhatják. Szóval itt a társadalom bármely osztályához tartozzék az idegen, fáradságaért bő jutalmat talál. Esetleg még kirándul az alig negyedórára fekvő *sirokai* uradalmi majorba. Az épületeket, melyeknek mintáit már a vár gyűjteményeiben láthattuk, egytől-egyig a »kegyelmes úr« építtette. Valamennyi csakugyan mintaszerű s a tisztaság is, mely mindenütt uralkodik, meglepő.

Hogy a társaság, melylyel az idegen megismerkedett, a társadalom színe-java, tán szükségtelen emlitenünk. Tagjai nagyobbára a gentry osztályához tartoznak s vagy egyszerűen földbirtokosok, vagy egyszersmind megyei tisztviselők, kik szerényebb anyagi viszonyaik daczára társadalmi műveltség tekintetében semmivel sem állanak az ezen osztályhoz tartozó más megyebeli értelmiség mögött.

Az ezen osztályhoz tartozó szülők gyermekei első neveltetésöket rendszerint a szülői házban nyerik, nevelők és u. n. gouvernante-októl. Itt tanulják meg jóformán játszva a nyelveket: a német, magyar, franczia, no és természetesen a tót nyelvet, melynek accentja rendszerint valamennyi nyelven meglátszik. Itt sajátítják el a finomabb modort s azon sajátos mesterséget, a valónál többnek látszani. A műveltségi fölény látszatát tisztán a *modor* és a nyelvismeret adja meg, a külső ügyességet a jobb körökkel való érintkezés s az a sajátos tehetség, melylyel a divatot meg tudják figyelni. Ruhájok, kocsijok rendszerint csak valamely vidéki mezővárosban készült, de a szabás mindkettőnél kifogástalan.

A metamorphosis, melyen egy-egy jármű vagy ruha keresztül-esik, meglepő. A ma még nyitott phaetont holnap könnyű félfedeleles hintó alakjában látjuk. Az attila, melyben még a 60-as évek elején debütiroztunk, csak új zsinórt kap s kocsis és inas számára ily módon mindig telik egyenruha. Hogy a színek csak kevésbé egyeznek a családi címér színeivel, az mit sem tesz. Egymás között nem genirozzuk magunkat, az idegen pedig, a kire főleg hatni akarunk, mit tudja, hogy mik a mi családi színeink? Így használunk mi fel mindent, hogy véghetetlen szegénységünket eltakarjuk!

A nemesi osztályhoz tartozó szülők — mint már mondván volt — általában a jogi pályára szánják fiaikat, kiket ily célból, ha csak lehet, a budapesti egyetemre küldenek. A komoly tanulás különben nem a mi mesterségünk. Az egyetemen is csak annyit tanulunk, a mennyi múlhatatlanul szükséges, hogy az anyagi képesítést elnyerve, megyei vagy állami hivatalt vállalhassunk. Tehetségben rendszerint nincs hiány, mi onnan is következtethető, hogy a nyilvános pályán a legtöbb megfelel, sőt olykor ki is tűnik.

A nők műveltsége általában arányban áll a férfiak műveltségével. Helyi leánynevelő intézet híján kezdetben rendszerint német gouvernante-ok végzik az oktatást. Fővárosi vagy külföldi intézetekben csak a tehetsébsbek neveltetik leányaikat s ezt is csak kivételesen. Egyébiránt igényeink a nők műveltségi foka tekintetében szerények. A fődolog, hogy legalább három nyelven társalogni tudjanak, hogy a háztartás viteléhez értsenek és kissé — a toilethez.

Az a varázs, melyet minden jobb társaság a társadalom többi rétegeire gyakorol, nálunk annál inkább érvényesül, mert kasztszerű elkülönzésről szó sincs. Bármely művelt, megfelelő modorú egyén, szívesen fölvetetik a társaságba, melyben az rendszerint jól is érzi magát. Az exclusivitas csak látszólagos s csak akkor vehető észre, midőn idegen vendég van a társaságban. A szerényebb sorsú — nemes vagy nem nemes — ilyenkor önként visszavonul s örömet enged át a tért azoknak, a kik az udvarláshoz jobban értenek.

Az átmenet a társadalom ezen és a szorosabb értelemben vett polgári osztálya között alig érezhető: a határvonal utolsó hajszálnyi árnyéklata már a nép nagy tömegében vész el. Az assimilatio nagy műve óriási léptekkel halad előre s

megyénkben alig van már jobb sorsú polgári család, mely valamely nemesi családdal rokonságban nem állana.

Összevéve az értelmiségi osztály — hova a szó szoros értelmében a különféle állami, megyei és uradalmi tisztviselőket, az ügyvédek, mérnököket, orvosokat és gyógyszerészeket, a mindkét keresztény felekezetű lelkészeket és izraelita rabbikat, továbbá a tanárokat és tanítókat számíthatnók, — Árva megyében szám szerint alig tehető többre 450 főnél, a mi körülbelül fél százalékát teszi a megye lakosságának. A magasabb műveltség központjaitól való távolságon kívül ez főleg a nép nagy szegénységében találja magyarázatát.

Némileg tekintélyesebb számmal az értelmiség csak Árva megye alsó részében van képviselve; de a megye székhelye ennek sem szolgálhat oly központul, melynek melegítő sugarai szellemi életét fejleszthetnék. A ki az egyetemi pályát befejezve a fővárosból visszatér s itt állandóan letelepedik, csakhamar tapasztalhatja a hanyatlást. És ez oly természetes. Hiányozván a haladás előfeltételei, a műveltebb körökkel való folytonos érintkezés lehetősége s a különféle kulturintézetek, melyekhez a fővárosban még a legszegényebb sorsu egyén is könnyen hozzáférhet, a stationarizmus szinte elkerülhetetlen. Ehhez járul még azon általános rokonszenv, elismerés, sőt olykor még bizonyos csodálat is, melyet az egyetemről vagy akadémiáról visszatérő ifju szép ismeretei, divatosabb ruhája, finomabb modora miatt a közönség részéről tapasztalhat s a mi oly alkalmas arra, hogy az illetőt elbizakodottá tegye s gyakran még az önképzéstől is viszatartsa.

Magasabb szellemi művelődésről megyénkben szó sem lehet. A tudományyal, művészettel elvétve, csak egyesek foglalkoznak s ezek is inkább szórakozásból, mint hivatászerűen. Dilettans íróink, a milyenek a tanárok, tanítók és lelkészek között akadnak, nagy vajadás között létrejött szellemi termékei a középszerűség színvonalán fölül nem emelkednek.

Az egyetlen könyvtár, mely az írói tevékenységre ösztönül szolgálhatna s azt könnyíthetné, a Csaplovich-féle megyei könyvtár voltaképen csak egy antiquariusi könyvgyűjtemény s nem alkalmas arra, hogy a tudományos kutatásokhoz szükséges anyagot szolgáltatassa. Ezen fölül az még hozzáférhetlen

is. Mert könyveket kölcsön adni a fennálló szabályok szerint tiltva van. A könyvtár maga pedig nem bir olvasó-helyiséggel. Így tehát csak arra való, hogy mint egy régi mumiát mutogassuk az idegennek. Az ismételve tett kísérletek, melyek ez intézet életre ébresztését célozták, a megye közönségének véghetetlen indolentiáján és szegénységén hajótörést szenvedtek. A megye, mely a *tényleg nem alkalmazott* körorvosokra néhány év alatt 12.000 frtot meghaladó pótdót illetéktelenül hajtatott be a néptől; a megye, mely a tisztviselői nyugdíj-alapot három év alatt megteremtette; a megye, mely jubileumi s választási czélokra gyakran oly tetemes áldozatokat hozott: a megyei könyvtárra csak egy fillért sem volt hajlandó megszavazni s a »könyvtári alap« ma is csak azon csekély összegből áll, melyet a Bach-rendszer idejében, mostohább viszonyok között, egy lelkes hazafiakból alakult kis társaság hozott össze.

Hogy ily körülmények között a megyei költségvetésbe mind a mellett évenként 600 frt vétetik fel a megyei könyvtárnok dotatiójára, ez csak abban találja magyarázatát, hogy — ezen az állami dotatioba foglalt — összeg közvetlenül nem terheli a megye közönségét.

Megyénk értelmiségének szellemi táplálékát általában a napi sajtó képezi. Ez is leginkább csak a mezővárosokban fennálló kaszinó-egyletek s olvasó-körökben van képviselve. Magán házakban legfeljebb egy-egy politikai napilapot (a lelkészeknél egyházi folyóiratot) tartanak, melynek iránya rendszerint az illető egyén politikai meggyőződésével egyező.

Ujabb időben megyénknek egy helyi lapja is van, mely nagy hiányt pótolhatna, ha kellő szellemi és főleg anyagi támogatásban is részesülne. De fájdalom, a kis szamu előfizető, melylyel ezen lap dicsekedhetik, még csak a nyomdai költséget sem képes fedezni.

Ezen kívül még egy kis kézi nyomda is van Námesztón, mely azonban legfeljebb gyászjelentések, báli meghívók és számlalapok nyomtatásával foglalkozik.

Az Alsó-Kubinban és a megyei szolgabíróságok székhelyein Námesztón, Thurdossinban és Trsztenán fennálló kaszinó-egyletek inkább csak oly elkülönzött korcsmahelyiségek, melyekben az értelmiségi osztály találkozást ad magának,

hogy a nap fáradalmai után egy pohár bor vagy sör mellett kártyajátékkal töltse fenmaradt idejét.

A szellemi élet itt is csak vajmi silány táplálékot talál. Azon 5—6 hirlapon kívül, melyet az egylet tart a kaszinó könyvtárában, legfeljebb még egy Meyer-féle »Conversations-Lexikon«-nal s néhány ajándék útján oda került kétes értékű szépirodalmi művel találkozunk, melyek csupán arra valók, hogy a »horror vacui«-t, mely az üveges szekrényből tátong felénk, némileg eltakarják.

És mind a mellett ezen elég silány szellemi kosztot élő egyleteknek nem megvetendő kultur-missziót tulajdonítunk. Nem lévén a városban tisztesegebb hely, a szórakozásra ezen egylet helyiségeiben egyesülnek a tisztességes elemek, hol hatás és visszahatás által a politikai felekezeti és főleg a nemzetiségi ellentétek gyakran teljesen észrevétlenül kiegyenlítettnek.

Árva megye értelmisége a szó tágabb értelmében véve s általában hazafias szellemű. Kivételt e tekintetben csupán néhány nemzetiségi izgató képez, kiket egyébiránt, mint egy barátunk megjegyezte, ma még három kocsin ki lehetne vinni a megyéből. Bármily megnyugtató magában véve ez a tény, a befolyást, melylyel ezen kis »község« dicsekedhetik, hiba volna kicsinyelnünk. A férfaktól, kik e község élén állanak, sem az erélyt, sem a tehetséget meg nem tagadhatjuk. Hatáskörében kiki közülök vaskövetkezetességgel s jobb ügyhöz méltó buzgalommal készíti elő a talajt, melyben, hogy az elvetett mag gyakran hihetetlen gyorsasággal fejlődik, azt csak a legközelebbi evang. püspök-választásoknál is tapasztalhattuk.

Nemzetiségi pártról — politikai értelemben — egyébiránt megynkben eddig még szó sem lehet.

Röghöz tapadt szegény földmivelő népünk még nem eszmélt fel annyira, hogy a nemzetiségi kérdés varázshatást gyakorolhatna rá. Ő csak *élni* akar; de ha az életfeltételeit lassanként elvonjuk tőle: akkor könnyen megtörténhetik, hogy a szocialis kérdés meg fogja érlelni a nemzetiségi izgatók által lépten-nyomon valóságos cynismussal elvetett magvak lassan fejlődő gyümölcseit.

A nemzetiségi kérdés általában kulturkérdés. Addig, míg észműveltség tekintetében a magyar faj az országban

elő nemzetiségeket fölülmulja, hegemoniája minden körülmények között biztosítva van s az assimilatio törvényei kétségkívül nálunk is érvényesülni fognak. Azonban ne feledjük, hogy az észműveltség előfeltétele a vagyonosság, ez utóbbi pedig a szorgalom és takarékoság s ezen két utóbbi tulajdonság az, melyet megyénk azon osztályánál, melyből eddigelé a hazafias érzelmű értelmiség kikerült, fájdalommal nélkülözünk. A nemesi osztály anyagi s erkölcsi hanyatlása, mely némely szomszédos felvidéki megyében a nemzetiségi kérdést napirendre hozta, nálunk is már a közel jövőben kétség kívül meg fogja teremni gyászos gyümölcseit s nincs az a »köz-művelődési egylet«, mely ez áramlatnak útját állaná. Erkölcsi erő, valódi műveltség és vagyon nélkül csupán hazafias frázissal ma már annál kevésbé lehet vonzerőt gyakorolni, mert az amalgamisatio következtében azon prestige is elveszítette varázshatását, melyet egykor a kasztszerű elkülönzés sokakra kétség kívül gyakorolt.

A talaj egyébiránt megyénkben még nincsen annyira aláásva, hogy nemzetiségi tekintetben nagyobb veszélytől lehetne tartani... Jó és olcsó igazságszolgáltatás s főleg jobb közigazgatás, a nép anyagi létének nagyobb kimélete által itt még igen sokat lehetne elérni; mert a nép nagy tömege Árvaországban, mint ismételve hangsúlyoztuk, béketűrő, engedelmes, munkás s e mellett rendkívül vallásos. Ez utóbbi tulajdonság főleg a nagy többségben levő felső Árva megyei községeket jellemzi, hol a hazafias érzelmű r. kath. papság a magyar állameszme valóságos védbástyájának nevezhető. Azon rendkívüli tiszteletnél fogva, melylyel a nép lelkésze iránt viseltetik, bizalmával is e felé fordul s ennek tulajdonítható a politikai befolyás is, melyet a papság gyakorol. Tót érzelmű kath. lelkész kivételesen itt is akad; de a ki befolyását egyszersmind nemzetiségi izgatásokra is felhasználná, olyan nincsen.

Vajha elmondhatnók ugyanezt az alsó vidéki ágostai evang. lelkészekről is!

A törvények által garantizált felekezeti autonomia azonban igen alkalmas eszköz a panszlavismus terjesztésére.

Hogy a felekezeti iskola tanítója rendszerint a lelkész politikai hitvallását követi, az csak természetes s így látjuk, hogy már a gyermek szívébe oltják a gyűlöletet még azon

állami nyelv iránt is, melynek tanításában egyébiránt a vizsgák alkalmával kielégítő eredményeket képesek felmutatni.

Az általános tankötelezettség évről-évre szaporítja azok számát, kik magasabb szellemi műveltségöknél fogva a szellemi táplálék szükségét is érzik s mert a kormány rendszerint beéri azon statisztikai kimutatásokkal, melyek a tanfelügyelő urak által évenként a népnevelés előmenetele tekintetében betérjesztetnek s nem gondoskodik egyszersmind arról, hogy az iskolából kikerülő ifjuság megfelelő olvasmány birtokába juthasson, nem csoda, ha erről a maguk módja szerint a nationalisták gondoskodnak s kényök-kedvök szerint terjesztik a turócz-szent-mártoni nyomda hazaellenes irodalmi termékeit.

Húsz éve mult, hogy a közoktatásügyi törvény s az általános tankötelezettség életbelépett, miért csudálkoznánk tehát azon, hogy ma már nemcsak a budapesti fiaker, de még az Árvidék urasági kocsis is hirlapot olvas? Az egyetlen hazafias érzelmű tót lap, mely a felvidéki tót közművelődési egyesület protektioja alatt megjelen, a »Vlast és Svet« homlokán a magyar czímerrel, népünkre nézve valósággal halva született gyermek. Ezt még ha ingyen küldenék sem olvassák. És csakugyan ott, hol a magyar hazafiságot oly bő adagokban adják be a tót patiensnek, nem csoda, ha megcsömörlik tőle a gyomra s inkább azon finom raffineriával szerkesztett tót lapokhoz fordul, melyeknek czikkei inkább felelnek meg szája ízének. Ezek olykor, a nélkül, hogy valakinek szemet szurnának, csak cseppenként szolgáltatják azt a kábító szert, melytől oly édesen lehet álmodni az ígért földéről, de édesen fájó utóhatásuk, a magyarság gyűlölete sohasem marad el.

Hogy e tekintetben a Turócz-Szent-Mártonban megjelenő tót politikai lapok szolgáltatják a legpikánsabb táplálékot, azt tán szükségtelen emlitenünk. Hanem azért ne higgyük, hogy az »Obzcr« vagy »Národni Hlásnik«, eme társadalmi tárgyú folyóiratok, az ártatlan házi szerek közé olykor, ha kell, hatásosabb szert is nem vegyitenek. Ezekből aztán valóságos lelki extase-ba jöhet a jámbor olvasó.

Mutatványul szolgáljon itt hű fordításban egy recipe, mely valamely tót folyóirat 103-ik lapján »Národni Olejkár« aláírással jelent meg, s melyet (akarva-e vagy nem akarva? ki tudná megmondani?) egy ártatlan tót olvasókönyvvel csem-

pészték be egy idevaló urasági istállóba, nyilván oly czélból, hogy azt a tót irodalmat kedvelő kocsis olvassa. De lássuk a veszedelmes tiz parancsolatot, melyet a recipe tartalmaz:

*

1. A ki a fennállott »Matica« ellen szól, vagy azt szidja: az a te ellenséged, őrizkedjél tőle.

2. Az, a ki a »Matica« fennállásakor független ember volt (lelkész, tanító, jegyző, szolgabíró, ügyvéd stb.) s nem volt annak tagja: az nem volt és bizonyára ma sem a te barátod.

3. A ki a bezárt tót gymnasiumokat nem sajnálja, a ki dicséri, hogy bezárattak: az a te főellenséged. Tudod, hogy őrizkedned kell tőle.

4. A ki tótok között él és tót könyvek és hirlapok helyett más könyveket és lapokat vesz és tart: az biztosan a te ellenséged.

5. A ki azt mondja neked, hogy bármely más nyelv szebb és szükségesebb, mint a te tót nyelved: az a te árulód.

6. A ki azt mondja neked, hogy ha Magyarországon lakol: magyarnak kell lenned, az izgató és forradalmár. Tudod, mit kell fölöle gondolnod.

7. A ki bármely választás alkalmával pénzt ad neked, vagy egyebet ígér, hogy vele szavazz a tótok ellen: az kísértő, az előtt, mint a gonosz előtt, vess magadra keresztet és fordulj el tőle.

8. A ki a panszlávokat szidja és folyton a szájában forgatja: az félre akar vezetni s elvakítani.

9. A ki az ország feldarabolásáról kezd neked valamit beszélni és az oroszszal ijesztgetni: az ördög, kinek lóláb van a köpenyege alatt.

10. A ki bebizonyítja neked, hogy ebben az országban valaki jobban teljesíti a törvény rendeleteit, mint a tótok, hogy jobb hazafi és hogy itt több joggal bír: az okoskodó, attól csak kérdezd gyorsan, hogy kell ólomból aranyat csinálni s hol fedezte fel a bölcsesség követ, szóval: nevesd ki.

A »tiz parancsolat«-ra nyomban egy teljesen ártatlan cikk következik a »métermértékről« s a pikáns a hasznossal ekkép vegyítve, csakugyan kedves szellemi táplálékul szolgálhat. Dehogya mit fog gondolni azon szolgál a maga uráról, ki

sem »Matica«-nak tagja nem volt, sem tót lapokat nem járát, azt nem nehéz elképzelni.

A cikk bizonyára sok év előtt láthatott napvilágot, de izgató hatása ma is érvényesül, mert nem hiányzanak, kik azt más és más változatban folyton visszaidézik az olvasóközönség emlékezetébe.

Hatóságaink rendesen tudomást sem vesznek az eféle irodalmi kinövésekről, a felvidéki magyar közművelődési egyeslet ellenhatása pedig nálunk, eddig legalább semmikép sem érvényesült a turóc-zsentsmártoni »Zivena« tót egyeslet és a »Matica« helyét pótló »Dom« hazaellenes izgatásaival szemben. Nem is lehet ám dobbal verebet fogni! Közművelődési egyleteink valóban jobban tennék, ha zászlójukra csak az önművelődést tűzték volna s nem egyszersmind a magyarság terjesztését, a mi csak ellenszenvet és gyanút ébreszt a népnél, sőt olykor egyenesen alkalmat szolgáltat az izgatásokra. Ha magasabb szellemi műveltségünk, erkölcsi tulajdonaink által nem tudunk a hazánkban élő más ajkú testvérekre vonzerőt gyakorolni, csábítások, jutalmak által a célt sohasem fogjuk elérni.

A ki figyelemmel kísérte eddigi előadásunkat, az — habár többnyire csak az értelmiség osztályáról szözlöttünk — bizonyára a köznépi közművelődési állapotáról is némi fogalmat alkotott magának. Említettük egyébiránt, hogy az értelmiség a megye összes lakosságának alig $\frac{1}{2}\%$ -át képezi, méltó azért, hogy a lakosság $99\frac{1}{2}\%$ -át tevő köznépi műveltségi állapotával is kissé behatóbban foglalkozzunk.

Árvamegye lakóinak túlnyomó többsége földműveléssel foglalkozván, mindazon jó tulajdonokkal dicsekedhetik, mely a földművelők osztályát más országokban is jellemzi. Mentől mostohább a talaj és az éghajlat, annál forróbb szeretete a föld iránt, melynek szűk terméséből némi nélkülözések között megélhet. A termés »isten áldása«. Minden jó onnan felülről jó: a nép azért, főleg a Galicziával határos községekben, véghetetlenül vallásos. Jámorabb, önmegadóbb, aláztosabb, engedelmesebb és békétűrőbb s mondjuk, jobb népet az árvainál csakugyan alig lehet képzelni.

Mindennapi imádságát reggel, délben és este, ünnepnapokon pedig a templomot, ha csak betegség nem gátolja, a viláért sem mulasztaná el. Templomok, kápolnák, feszü-

letek előtt már távolról kalapot emel s keresztet vet magára. Az úton, ha valakivel találkozik, »dicsértessék«-kel köszönt. Mindez azonban nem von le semmit életvidorságából, mely a melancholia bizonyos nemével vegyítve, egész megjelenését oly sympathicussá teszi s arczvonásainak azon kedves kifejezést kölcsönzi, melyet a francia oly találóan jellemez az »air doux« szóval.

Ő maga darócruhát visel, de hizeleg neki, ha iskolába járó gyermekét polgári öltözetben láthatja. A polgári viselet előtt általában bizonyos tisztelettel viseltetik. Egymás között, ha jóllét tekintetében még oly nagy is a különbség közöttük, csak »kend«-nek, az ifjabbak »te«-nek szólítják egymást; a polgári viseletűt azonban már »magáz«-zák. Kivételt e tekintetben csak a panszlavisták képeznek, kik következetesen »Vi«-nek (kend) szólítják egymást.

A viselet az egyes községek szerint némi csekély változást mutat, mely leginkább a posztó színe (fekete vagy fehér), a felsőkabát (halina) hajtókájában, főleg pedig a fövegben talál kifejezést. Árvamegye alsó vidékén általában széles karimájú, alacsony kalapot viselnek, míg a felsővidéken a lehajló egyenes karimájú, alacsony, helyenként csigagyöngy-sorral és színes fejű üveggombostűkkel díszített alacsony nemezkalap dívik. Némely községben a daróc-halina elég szép hímzett virágokkal van díszítve. Csizmát csak a jobb módúak viselnek s ilyet is csak ünnepnapon. Téli időben rövid szárú posztósaru (botos) járja. Különben bocskor.

Az ősi szokáshoz szigorúan ragaszkodik még a viseletben is. Az ifju, ki szolgálatba lép, legénykorában még megenged magának egy kis eltérést az általános divattól; de mihelyest megnősült, már megszólnák szomszédai, ha másként öltözködnék, mint ők.

A nők viselete Árvamegye alsóvidékén általában magyaros s némely községben igen csinos. Arany- vagy ezüst rojtokkal beszegett színes mellény, patyolat ingváll, ránczba szedett rövid szoknya, melyet csaknem teljesen befed a csipkével szegélyezett széles fehér mullkötény. A magas sarkú kordován-csizma csak ünnepnapokon kerül elő. Ilyenkor is rendszeren kezeikben viszik azt a hajadon leányok s már csak a templom küszöbén húzzák fel. Simára fésült, nem igen dús hajuk hátul széles pántlikával varkocsba fonva úgy lóg le. A nyakat hosszú

patyolat kendő borítja, mely a mellen keresztbe átvetve, hátul csokorra van kötve. A férjes nők általában kék vászonszoknyát viselnek, ugyanily köténnyel. A konty a főkötő alá szoritva, hátul kis búbot képez, mely felé rendszerint színes selyem kendő van kötve, úgy hogy a főkötőnek csak rojtja látszik az oldalt lecsüngő »ketis«-sel (kötés?). A toilettet egy elég bő, finomabb vászonkendő (lepedő) egészíti ki, mely a szerint, a milyen az időjárás, vagy hanyagul van átvetve a vállon, vagy a före vétetik.

Kevésbé festői a felsővidéki nők viselete, hol — főleg a Galiciával határos községekben — a túlrövid mellény, a rövid és szűk vászonszoknya a test termetét teljesen elrútítja. A csizma általában oly fényűzési czikk, melylyel csak igen ritkán találkozunk. E helyett a széles bocskorszój a fél-lábikráig van felcsavarva, melyen fölül a meztelen test és a nem mindig kifogástalan tisztaságú kapeza, lépten-nyomon kikandikál a lötyögő szoknya alól.

A gyermekek ruházata 6 éves korukig rendszeren egy ing. Meztelen lábbal így látjuk gyakran még téli időben is a fagyon, többnyire azonban a ház ablakában szegényeket.

Az árvai földműves háza rendszeren fából épült s egy szobából és egy kamarából áll, melyhez ugyanazon fedél alatt az istálló és szecskavágó-kamara csatlakozik. A ház pitvara egyszersmind konyhául szolgál, melynek nyitott tűzhelyéről a füst egy négyszögletes nyíláson a padlásra, olykor a pitvar ajtón át közvetlenül kifelé veszi útját. A kémény általában ismeretlen. A szoba téglából épült kemenczéje egyszersmind sütőkemenczéül szolgál. E mellett oldalt egy kis kandalló-féle tűzhely áll, melynek lobogó lángjai gyér világosságot terjesztve, a szűk szoba fojtott légkörének tisztítását nem kis mérvben előmozdítják. A kőolaj használata egyébiránt általánosan el van terjedve.

Árva megye alsó vidékének falvai általában jó benyomást tesznek. A csinosan épített házak falai rendszerint vakolatlanok, de az alapfal s az ablakokat környező sár-tapaszt tisztára van meszelve s a lakószoba előtt elterülő alig néhány négyszögölnyi kis kert kerítése is rendben van. Erről minden tavasszal a férfiak gondoskodnak s a kerítéseket, melyeket az ölnyi hó imitt-amott megrongált, szépen kiigazítják.

Bent a házban a »gazdasszony« ügyel a rendre és a tiszt-

taságra, mely — tekintve, hogy az egyetlen szűk szoba az egész családnak szolgál lakásul — igazán meglepő. Az egyik sarokban a magasan felvetett ágy tanuskodik a család jobb-létéről. A falak és a kályha körül szűk padok terülnek, melyek, valamint az ágygyal átellenes sarokban álló asztal, tisztára vannak sűrölve. A falak díszét a polczokon elhelyezett tányérok és tarka korsók képezik s néhány szent kép, melyeknek háta mögött szentelt pálma-ágak kandikálnak. A festett tulipántos láda többnyire kiszorúl a kamrába, olykor azonban a család egy-egy ifjabb tagjának ágy gyanánt is szolgál.

Kevésbé kedvező a benyomás, melyet a Galicziával határos felső-vidéki községek lakházai tesznek. Itt rendszert még a lábas marha egyrésze is a kissé tágabb szobába szorúl, valósággal megfertőztetve a füsttel telített légkört, melynek szaga butoron, ruhán, mindenben megérzik s a finnyás orra szinte elviselhetetlen. Tisztaságról ily körülmények között természetesen szó sem lehet.

A nép rendes tápláléka a burgonya és a káposzta, továbbá a »mucsina« és a »kulyasa« (liszthabarek), melyek csaknem naponkint kerülnek asztalára. Ezeken kívül némely helyeken még borsót és más hüvelyeseket is főznek, de csak kivételesen. Hússal csak nagy ünnepek, keresztelők és lakodalmak alkalmával élnek.

Rendes italul a friss víz szolgál és — fájdalom! — a pálinka, melynek élvezete általában mértéken túl van elterjedve. E tekintetben csak a nép anyagi nyomora szab némi korlátokat s újabb időben a mértékletességi egyletek, melyek néhány kath. lelkész által életbeléptetve, a nép erkölcsösségére s anyagi gyarapodására igen üdvös befolyást gyakorolnak.

Azonban mit használhat mindez, míg a mód nélkül való itatás az időszakonként visszatérő képviselő-választások és tisztújítások alkalmával meg nem szűnik? Ilyenkor már hónapokkal előbb indul meg a pálinkával való »kapacitálás« nagy munkája, melynél oly örömet működnek közre az izraelita korcsmárosok, kik — tisztelet a kivételeknek — ha nem akadna ellenjelölt, tán kötéllel is fognának egyet.

A pálinka egyébiránt mindig nagy szerepet játszik népünk-nél. Vásárok alkalmával nincsen alku áldomás nélkül; táncvigalmak, lakodalmak, keresztelők alkalmával pedig szintén

csak a pálinka járja, oly mértékben, hogy arról fogalmat is alig bir magának az ember alkotni. Bort vagy sört — kivételesen — csak a mezővárosokban s az ezen italhoz inkább megszokott felső-vidéki gyolcsos községekben fogyasztanak.

Az Árva megyei nép általában igen vendégszerető s jó szívű. Sovány falatját még a legszegényebb is örömet osztja még szomszédjával s tüzesetek, járványok, inség esetében, aránylag nagy áldozatokra is kész. Vallásosságában gyökerező eme keresztény felebaráti szeretete daczára azonban nem átalja szomszédja kárával gazdagodni s a kisebb lopások napirenden vannak. Erkölcsössége egyáltalában laza s a hatodik parancsolat elleni vétségek elég gyakoriak. A mindkét nemű ifjúság között a közlekedés meglehetősen szabad s azt rendszerint még maguk a szülők is elnézik. Komolyabban már csak akkor veszik a dolgot, ha a viszony következéseket vont maga után. Ilyenkor aztán a legény erkölcsileg kötelezettnek érzi magát a hajadont nőül venni. S ezzel szent a béke. Erkölcsi reputációja egynek sem szenvedett s a mi csudálatos, az eféle házasság rendszerint semmi kívánni valót sem hagy. Általában a mily laza erkölcsű volt mindkét fél a házasság előtt, oly szigoruan erkölcsös annak megkötése után. Házasságtörés, hűtlenség a legritkább esetek közé tartozik. A nép vallásos érzületén kívül ezen elég sajátságos jelenség magyarázatát azon körülményben kell keresnünk, hogy a nyomor, a nélkülözések, a nehéz munka és a család fentartásával járó fokozott gond, hamar elhervasztják az ifjúság bájait, melyek a kísértésre alkalmul szolgálhatnának.

Az Árva megyei nép közművelődése általában arányban áll szegénységével. Azon községekben, hol a nép nagyobb jólétnek örvend, az iskolák is jobbak s látogatottabbak, míg a szegényebb sorsu községekben az iskoláztatást csak kényszernek s oly fényűzésnek tekintik, melynek a nép nem képes hasznát venni. A nép fogékonyságát a művelődés iránt különben nem lehet kétségbe vonni, de még tehetségét sem. A jobb sorsú községekben a szülők szívesen küldik gyermekeiket a községi iskolába, ezek pedig örömet látogatják azt.

Az elemi iskolai tanfolyammal a gyermek neveltetése rendszerint be is van fejezve. Oly szülők mindazonáltal, kiket a gondviselés több figyermekkel áldott meg, legalább egy fiukat tovább is képeztetik. Áldozatkészségök ilyenkor nem

ismer határt s ha az iskoláztatás költségeit szűk telkökből a legjobb akarat daczára sem tudják előteremteni, a szünidők alatt kéregetni küldik gyermekeiket, kik aztán — a szerint, a mint jobb vagy kevésbé jó bizonyítványt képesek felmutatni — rendszerint össze is gyűjtik azon szerény összeget, melynek segítségével a középiskolai tanfolyamot folytathatják.

Hogy az ilyenek közül sok már a féluton összeroskad, az korántsem szolgál intő példa gyanánt a szülőknek, kik saját anyagi erejüket és gyermekeik tehetségét rendszerint túlbecsülik. A sok közül, ki annyi vajadás, nélkülözés között végezte pályáját, csak vajmi kevés jut célhoz; a nagy többség pedig csak akkor látja be, mily kár volt otthagyni az eke szarvát, midőn örökös díjnokságra kárhoztatva, szűk fizetéséből semmikép sem bírja fokozott igényeit kielégíteni. Egyesek leginkább boldogulnak még a papi pályán, de rá mutathatnánk más téren is igen kitűnő, művelt férfiakra, kik tudományuk, jellemük és hazafiságuk által alacsony sorsból igen magas állásokra küzdötték fel magukat, kik társaságunknak valóságos díszai s kikre méltán büszke lehet a megye. Ezeket veszik aztán például a szülők és a tudományos műveltség után szomjazó ifjak. A féltudós malcontentsek és züllött exisztenciák nem tűnnek szembe senkinek, nem még a megye mentoraiul elismert azon férfiaknak sem, kik a trsztenai »kir. kath. algymnázium« létrehozása által a nemzeti ügynek, de nézetem szerint egyszersmind a pauperizmusnak előkészítő iskoláját állították fel.

A trsztenai kir. algymnázium különben az egyetlen tanintézet megyénkben, melyben a »humaniorak« oktattatnak s mely állami s kizárólag magyar jellegénél fogva, Galiczia határszélén kétségkívül kulturmissziót teljesít. A négy osztálylyal és egy előkészítő osztálylyal bíró tanintézet igen látogatott.

1890-ben volt összesen 123 tanuló.

Ezek közül róm. kath. 98, mózes vallású 25. A szülők polgári állását tekintve 23 tanuló az értelmiségi, 61 az őstermelő, 29 önálló kereskedő és iparos, 1 magántisztviselői és 9 a munkás osztályhoz tartozott.

Ezen statisztikai kimutatásból is elegendőképen kitűnik, hogy a tanulók nagy többsége az őstermelők osztályához tartozik, mi abban találja magyarázatát, hogy az értelmiségi

osztályhoz tartozó szülők, ha csak lehet, még nagyobb áldozatok árán is, inkább valamely távolabb eső gymnasiumba küldik gyermekeiket. S ezen tény korántsem találja indokát a trsztenai gymnázium szervezetében, mely e tekintetben ugyanazon színvonalon áll, mint bármely hasonló hazai tanintézet. Igazgatója, tanárai kitűnő műveltségű szakférfiak, kik közül többen az irodalom terén is kitűnnek s az ifjúság oktatásában valóban meglepő eredményeket képesek felmutatni. Az indokot tehát inkább abban kell keresnünk, hogy Trsztena mezőváros nélkülözi azon műveltebb polgári osztályt, mely a jobb házból való gyermekeket felvehetné s azokat az elpóriasodástól és erkölcsi súlyedéstől megóvhatná.

Ily szempontból tekintve, hivatásuknak inkább felelnek meg az Alsó-Kubinban fennálló polgári és középkereskedelmi iskolák, valamint a turdossini polgári leányiskola, melyek állami jellegüknél fogva még nemzetiségi tekintetben is igen üdvös hatással vannak a közművelődésre.

Az összes tankötelesek száma Árvamegyében az 1890. évi hivatalos kimutatás szerint 14.895-re rúgott, melyek közül 10.684 mindennapi, 4.211 ismétlő. Az iskolába járó mindennapi tankötelesek száma tett 9.817-et, az ismétlőké 3.505-öt, mihez képest az iskolába *nem* járó összes tankötelesek száma 1.573-ra rúg, mi az összes tankötelesek 10%-át teszi. Ha vesszük, hogy főleg Árvamegye felső vidékén a községek elszórt voltánál és a nép végtelen szegénységénél fogva az iskolalátogatás egyáltalában rendkívüli nehézségekkel jár, ezen arányt még mindig igen kedvezőnek kell tekintenünk.

Árvamegyében a népoktatási iskolák összes száma — ide értve azon polgári iskolákat, a melyekről már fentebb megemlékeztünk — 111-re rúg. Ezekből 4 elemi, 2 polgári és 1 kereskedelmi iskola állami jellegű, 6 elemi iskola pedig községi, 93 elemi iskola felekezeti jellegű. Ezen kívül fennáll még egy magánjellegű elemi iskola és 4 hasonló óvoda.

Árvamegye 99 községe közül csupán 3 nem bir helybeli iskolával, melyek azonban szintén a szomszéd községekhez lévén csatolva, be nem iskolázott község e megyében nincsen.

A tanítók összes száma 138, melyek közül képesített 103, nem képesített 35.

A törvénynek megfelelő felszereléssel 96 iskola van ellátva. Ezenkívül van: fa-iskola 62 iskolánál, iskola-kert 80

iskolánál, tornater 32, könyvtár (?) 16, házi ipar 20 iskolánál. Hat mindennapi tanfolyammal 100, három ismétlő folyammal 98 iskola bir. A törvényben megnevezett összes tantárgyak 98 iskolában taníttatnak.

Ha a tankötelesek összes számát a tanítók összes számával felosztjuk, kitűnik, hogy egy-egy tanítóra 107 tanköteles esik, vagyis csaknem $\frac{1}{3}$ -dal több, mint az iskolai törvényben meg van engedve. Ezen aránytalanság némileg enyhül, ha csak az iskolába járókat vesszük figyelembe; de az egyes tanítókra eső tanulók száma a törvényes mértéket még így is tetemesen meghaladja.

A tanítók tanképesítése Árvidékében általában még sok kívánni valót hagy hátra, főleg a mi a hazai nyelvben való jártasságot illeti. Természetes következése ez azon nehézségeknek, melyek az új iskolai törvény életbe lépte óta teljesen még máig sem voltak leküzdhetők; továbbá a tanítók silány dotációjának, mely a rendes tanítóknál átlag alig rúg 280 frtra, a segédtanítóknál pedig 120 frtra.

Némileg kielégítő eredménnyel csak a hittan oktattatik. Legközelebb esik ehhez az írás és olvasás. E tekintetben 1870. óta, midőn hazánk műveltségi állapotának megismerésére az első lépések tétettek, tetemes javulás észlelhető.

A sem írni, sem olvasni nem tudók száma, százalékokban kifejezve átlag tett 1870-ben $44\frac{0}{53}$ -ot.

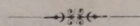
Ha az eredményt, mely a fentebbi számadatokból kitűnik, mérlegeljük s azon általános eredménnyel összehasonlítjuk, melyet az ország népnevelési statisztikája felmutat, Árvidék népnevelési ügye általában a középszerűség színvonalán áll s Magyarország törvényhatóságai között körülbelül 26-ik helyen sorakozik. Még mindig oly öröndetes jelenség, melynek értékét, tekintve a megye lakosságának véghetetlen szegénységét, annál többre kell becsülnünk, mert nem áthatjuk kimondani, hogy az eredmény, ha iskolai hatóságaink az értelmi osztály és főleg a közigazgatási hatóságok részéről hathatósabb támogatásban részesülnének, még sokkal fényesebb lehetne.

Az iskolába nem járó tankötelesek száma, mint fentebb kimutattuk, még mindig 1573-ra rúg (10%), mely számot egy kis utánjárás s a fennálló törvényes szabályok szigorúbb végrehajtása mellett, bizonyára jóval alább lehetne szállítani.

Csakhog — fájdalom — megyénkben az illetékes körökben még mindig akadnak olyanok, kik az általános tankötelezettséget a megye valóságos kalamitásának tekintik s ezen fel fogásukból kifolyólag szívesen fogadnak el minden mentséget azon szülők részéről, kik gyermekeiket nem iskoláztatják.

Pedig a helyesen vezetett népművelés a legalkalmasabb eszköz az őstermelő-osztály sányarú anyagi helyzetének javítására. Csak fokozottabb szellemi műveltség mellett lesznek képesek azok, a kik itthon maradnak, telküket művelni, magokat a pálinkamérők kisértései és a különféle zsarolások ellen megvédeni, a távol vidéken munkába szegődők pedig testi erejüket megfelelően értékesíteni. S e mellett nem szabad felednünk, hogy valahára nálunk is csak meghonosul az ipar valamelyik ága, hol ismét csak az értelmesebb munkás számíthat biztos keresetre.

Akaratlanul is hosszabbra nyúlt értekezésemnek végére jutottam. Tartózkodás nélkül mondtam el egyéni megfigyelé sen alapuló nézeteimet Árvamegye közgazdasági és közművelődési állapotairól. Egyik-másik helyen tán túlsötét színekkel ecseteltem azokat, de másrészt a fényoldalakat is kiemelni igyekeztem. Értekezésem célja nem lehetett a szépítés, természetesen tehát, hogy inkább az árnyoldalakkal foglalkoztam. A javulás első föltétele az önismeret s ha e soraimmal e tekintetben csak egy hajszálnyit lendítettem is, fáradságomért dúsán leszek jutalmazva, de még a szemrehányásokat is szívesen elszenvedem, melyekkel több oldalról kétségkívül illetni fognak. El vagyok készülve erre is. Birálgassák, ítéljék el, utasítsák vissza — lehet, nem mindig igazságos — előadásomat, de egyben mégis ne kételkedjenek: *szándékom tisztaságában*. Azok pedig, a kik azt találnák, hogy mostani s más alkalommal tett kijelentéseim között hiányzik a következetesség, gondolják meg, hogy nem jó mindig czukor-édességű eledellel élni. Vannak alkalmak, a midőn a hízogató szónak csak úgy meg van a maga jogosultsága, mint másszor az ócsárlónak. Ez alkalommal mindkettőtől tartózkodtam s ha olykor a »juste milieu«-t nem találtam volna el, szolgáljon mentségül emberi gyarlóságom.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.